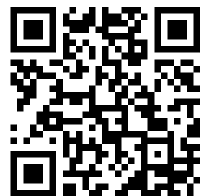
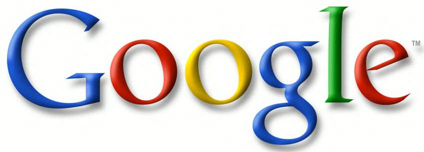

12.

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND IX. 1903.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B. 1903

INNEHÅLL:

DE DIPLOMATISKA FÖRBINDELSERNA

MELLAN

SVERIGE OCH PREUSSEN

1804—1808

AF

CARL GRIMBERG

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A. B.
1903

Källorna för denna afhandling äro hufvudsakligen otryckta akter och urkunder, förvarade i Svenska riksarkivet och Kongliga biblioteket i Stockholm samt Geheimes Staats-Archiv i Berlin, nämligen:

i Svenska riksarkivet:

Brinkmans	depescher	från	Preussen	1796
Schultz von Ascheradens	,,	,,	,,	1796—98
Engeströms	,,	,,	,,	1798
Engeströms och Casströms	,,	,,	,,	1799—1800
Engeströms och Brinkmans	,,	,,	,,	1801—03
Bondes	,,	,,	,,	1801
Brinkmans	,,	,,	,,	1804—06[1]
Engelbrechtens	,,	,,	,,	1807
Brinkmans	,,	,,	,,	1807—08
Stedingks	,,	,,	Ryssland	1796—1808
Stedingks koncepter				1796—1806
Bondes	,,	,,	,,	1803
Asps	,,	,,	England	1796—99
Silverhjelms	,,	,,	,,	1804—05
Rehausens	,,	,,	,,	1805—07
Adlerbergs	,,	,,	,,	1807—08
Staël von Holsteins	,,	,,	Paris	1796
Königs	,,	,,	,,	1797
Staël von Holsteins	,,	,,	,,	1798—99
Fersens	,,	,,	Rastadt	1797—98
Bildts	,,	,,	Regensburg	1796—99;

[1] Samlingen af Brinkmans depescher för 1805 innehåller äfven Gustaf Löwenhielms depescher från hans särskilda beskickning till Fredrik Vilhelm november samma år.

"Ambassadören Grefve von Stedingks brefvexling och handlingar 1798—1808";

"Ambassadören Stedingks brefwexling med Kongl. Maj:ts Ministrar och andra Embetsmän 1790—1804";

"Cancelli Presidentens Concepter" (cit. C. C.) 1796—1808, innehållande koncepterna till svenska regeringens utgående skrifvelser;

Utrikesregistraturet 1796—1808, så godt som utan värde för denna afhandling;

"Till Hans Excellence Ambassadeuren Herr Friherre v. Stedingk ankomne Dépêcher ifrån och med d. 1 junii 1804" till och med den 30 december 1806 (cit. Sv. reg. till Stedingk), innehållande svenska regeringens originalskrifvelser till ambassadören, däraf en och annan, som saknas i C. C., samt afskrifter af flera diplomatiska noter;

"Preussiska Beskickningens i Stockholm memorial och noter 1791—1813";

"Ryska beskickningens i Stockholm noter och bref 1794—1808";

"Originalbref från Konungar af Preussen VII: Fredrik Vilhelm III";

"Ryska Kejsarhusets Originalbref 1797—1807;"

Originaltraktaterna mellan Sverige och Preussen 1801 och 1807, mellan Sverige och Ryssland 1796, 1799, 1800, 1801, 1802 och 1805;

Följande samlingar i *Acta historica:*

"Konung Gustaf IV Adolf";

"Skriftvexling mellan Gustaf IV Adolf och Tillförordnade regeringar";

"Konung Gustaf Adolphs bref till Canzli Presid. v. Ehrenheim;"

"Bref till Fr. Ehrenheim från Kabinettssekreterare G. af Wetterstedt 1804—05, 1807—08";

"Skrifvelser till Kabinettssekreteraren G. af Wetterstedt från Presidenten i Statskontoret E. Lagerheim, Kanslipresidenten Fr. Ehrenheim m. fl. 1805—1808";

i Kongliga biblioteket, Stockholm:

"Bref till L. v. Engeström" 1804—1808;

i Geheimes Staats-Archiv, Berlin:

"Schweden Depeschen" 1796—1805;

"Actes touchant les affaires politiques avec la Suède" 1804—05 (cit. Actes etc);

"Acta touchant les affaires politiques avec la Suède" 1806 (cit. Acta etc.);

"Dépeches du et au Sr de Tarrach" 1807—08;

"Convention militaire entre S. M. le Roi de Prusse et S. M. le Roi de Suède fait à Bartenstein le 20 avril 1807 et correspondance réciproque sur la continuation de la guerre avec le Roi de Suède. 1808";

"Acta betreffend die Erklärungen und Verordnungen Preussens gegen Schweden und gegen England";

"Acta betreffend die Creditiv und Rappelschreiben der Königlich Schwedenschen Gesandten allhier;"

"Petersburg. Depeches du et au Comte de Lusi" okt. 1800—mars 1801, 1803, aug 1804—dec. 1806;

"Londres. Depeches du et au Sr Balan" juli—dec. 1798;

"Londres. Depeches du et au Baron de Jacobi Kloest "juli 1800 —mars 1801, aug.—dec. 1801, juli 1805—april 1807;

"France. Depeches du et au Sr de Sandoz-Rollin" sept.—dec. 1797;

"Paris. Depeches du et au Marquis de Lucchesini" juli—sept. 1801, juli—dec. 1804, aug.—okt. 1805, jan.—juli 1806;

"Paris. Depeches du et au Baron de Brockhausen" jan.—april 1808;

Källorna från Kongliga biblioteket i Stockholm äro betecknade: *Kgl. bibl.*, de från preussiska statsarkivet: *Berlin*. De från Svenska riksarkivet hämtade äro i allmänhet obetecknade.

De viktigaste tryckta aktsamlingar och bearbetningar af källorna, som anlitats, äro följande·

Ranke, Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg. I—V.

Treitschke, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. I.

Oncken, Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreichs und der Befreiungskriege. I—II.

Bailleu, Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807. Diplomatische Correspondenzen. I—II ("Publikationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven" Bd. 8 och 29).
Bailleu, Briefwechsel König Friedrich Wilhelm's III und der Königin Luise mit Kaiser Alexander I. ("Publicationen etc." Bd 75)
Hassel, Geschichte der preussischen Politik 1807 bis 1815 : I (1807—1808) ("Publikationen etc." Bd. 6)
Rühl, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Preussens unter Friedrich Wilhelm III: I.
Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare historia IV samt Bil. I—II.
[*Granberg*], Historisk tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår. I—II.
Arndt, Schwedische Geschichten unter Gustaf III, vorzüglich aber unter Gustaf IV Adolf.
Lars von Engeström, Minnen och anteckningar, utgifna af Elof Tegnér. II.
Stedingk, Mémoires posthumes du feldmaréchal comte de Stedingk, rédigés . . . par . . . Björnstjerna. II.
Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby, utgifna af G. Andersson.
[*Lilliecrona*], Fältmarskalken grefve Johan Christoffer Toll. I—II.
Elof Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt II—III.
Elof Tegnér, Från farfarsfars och farfars tid: sid 1—44, innehållande en biografi öfver C. G. von Brinkman under rubriken" Diplomat, poet och filosof".
Forssell, Minne af statsministern grefve Gustaf af Wetterstedt (Sv. Ak. Handl. 1888).
Zlobin, De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverige 1801—1809. Öfversatt från ryskan af H. Hjärne.
J. W. Nilsson, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under Gustaf IV Adolf.
Key-Åberg, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig emot Napoléon intill konventionen i Stralsund den 7 sept. 1807.
Lundin, Wismars pantsättande till Mecklenburg-Schwerin.
H. Larsson, Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800—1801.
Björlin, Sveriges krig i Tyskland åren 1805—1807.

INNEHÅLL.

I

Inledning.

II

Rättelser.

Sid. 25, sista raden: står 1814, läs 1804!
» 28, näst sista raden: stryk kommat!
» 28, sista raden: står Srède, läs Suède!
» 32, sista notens n:r ändras till 3.
» 48, tredje raden från textens slut: står nödgat, läs nödgats.
» 48, raden 7 i noterna: står justifié's, läs justifiés.
» 57, rad 15: tillägg i radens slut ordet 'i'.
» 69, not 2: står 106 läs 64
» 75, rad 21: första kommat flyttas efter ordet 'att'.
» 103, sista raden i texten: tillägg i radens början ordet 'juli'.
» 120, rad 15 och 16: stryk tankstrecken!
» 128, rad 20 står 'ett', läs 'vid ett'.

Gustaf IV Adolfs yttre politik får bestämd prägel genom harmen öfver Bonapartes blodsdåd mot hertigen af Enghien i mars 1804. Förut hade den varit trefvande och osäker. Detta gäller äfven om hans förhållande till Preussen. Vid Gustaf Adolfs tronbestigning företer denna stat ett politiskt läge, likartadt med Sveriges. Båda makterna ha i känslan af inre svaghet dragit sig undan de stora frågor, som sätta Europa i brand, och före 1804 komma de sins emellan blott i tillfälliga diplomatiska förbindelser af politiskt intresse. Men dessa närmare beröringar få stor betydelse för den följande tiden genom den växande misstro, som de inge kabinetten i Stockholm och Berlin till hvarandra. Det förra delade den allmänna misstänksamhet, som mötte Preussen, allt sedan detta genom separatfreden i Basel svikit det legitima Europas kamp mot det revolutionära; och denna känsla får, trots tillfälliga närmanden mellan Sverige och Preussen, ökad näring genom denna makts försiktighet och sträfvan att stå väl med alla stormakter, hvaraf följde ömsom svaghet i handling, ömsom närgången inblandning i underhandlingar, som Gustaf Adolf velat hålla fria från obehöriga blickar.

Genom en sådan inblandning är det, som Fredrik Vilhelm II, efter en tid af allmänt vänskapliga förhållanden, träder i närmare diplomatisk beröring med Sveriges konung i juli 1797.

Det var på uppmaning af Paul I[1] och för att behaga denne, som preussiske konungen då grep in i hertigens af Mecklenburg underhandling med Gustaf Adolf om skadestånd för att förlofningen mellan denne och hertigens dotter gått om intet. Fredrik Vilhelm ålade Tarrach, sitt sändebud i Stockholm, att inför svenska regeringen betyga sin konungs intresse för att skadeståndsfrågan uppgjordes "på ett för båda parterna passande och tillfredsställande sätt". Gustaf Adolfs kärfva svar, att han ej ville veta af någon främmande medling, bragte strax den försiktiga preussiska regeringen till tystnad[2]. Men vid svenska hofvet glömdes dess närgångenhet ej så lätt.

Den kortvariga diplomatiska beröringen hade ej varit ägnad att närma de båda makterna till hvarandra, Gustaf Adolfs korta besök i Berlin i augusti ej heller. Tvärtom var man angelägen från preussisk sida — för att ej indragas i följderna af Pauls förbittring på svenske konungen[3] — att framhålla, att denna visit ej medfört några "intimare förbindelser" mellan preussiska och svenska hofven, och att Fredrik Vilhelm icke ämnade taga någon del i dettas politik.[4]

Detta fick också Gustaf Adolf se, när han i slutet af året sökte närma sig Preussen med hänsyn till den förestående kongressen i Rastadt, som skulle omdana Tyska rikets territoriella förhållanden. Dels sökte han stöd hos Preussens nyvordne konung, Fredrik Vilhelm III, mot Österrikes befarade vägran att erkänna den svenske ambassadören på kongressen, dels var han ifrig att få veta, om konungen skulle vilja hjälpa Sverige till territoriell ersättning för att det uppgåfve sin rätt som garant af westfaliska freden och tilläte betydande landförändringar inom riket(!)[5] — I preussiska kabinettet blef man, förklarligt

---

[1] Haugwitz till Fredrik Vilhelm den 1 juli 1797. "Schwed. Dep." *Berlin.*

[2] Om denna underhandling se vidare Lundin, "Wismars pantsättande etc."

[3] Se härom Schinkel "Minnen etc." IV: 36—37.

[4] Tarrach skulle med dessa förklaringar till ryske ministern i Stockholm, Alopeus d. y., vederlägga de misstankar för hemligt samförstånd mellan hofven i Stockholm och Berlin, som utspridda rykten kunde inge ryska regeringen. Preuss. reg. till Tarrach d. 18 sept. 1797. *Berlin.*

[5] C. C. Berlin d. 24 nov. 1797. — Tarrachs dep. d. 24 nov. *Berlin.*

nog, öfverraskad och gaf ett svar, anlagdt på att "kringgå sakens kärna"[1]: Hans preussiska Maj:t erkände till fullo Sveriges garanträtt, men som kejsaren af Österrike ingenting meddelat honom om fördraget i Campo Formio, hade han ej kunnat rådföra sig med denne om hur man borde uppträda på kongressen; "men i det ögonblick då han därom kunde döma med sakkännedom, skulle det bereda honom ett sant nöje att förtroligt uttala sig häröfver inför Hans svenska Maj:t".[2]

Fredrik Vilhelms "sakkännedom" blef aldrig ingående nog! Sveriges bistånd lockade ej; tvärtom var det klokast att undvika förbindelse med en makt, som fortfarande stod på spänd fot med Ryssland, och hvars förhållande till Frankrike ej var det bästa. Då tiden gick, utan att preussiska kabinettet visade någon böjelse för samverkan med det svenska, och då detta fick veta, att Preussen sändt sina fullmäktige till kongressen utan ett ords instruktion att meddela sig med svenske ambassadören, började man i Stockholm förstå att läsa mellan raderna.

Preussens ådagalagda förbehållsamhet bragte Gustaf Adolf till insikt om gagnlösheten af att inlåta sig med denna makt i allmänt politiska frågor. När han därför ville förverkliga en plan att utbyta svenska Pommern mot en tryggare besittning — helst Norge eller också Bornholm samt halfva öresundstullen eller i värsta fall Puerto Rico[3] —, blef det i Frankrike, han sökte bistånd för planens genomförande. Men Preussen, som var påtänkt såsom närmaste mellanhand, ville han nu endast observera på afstånd.[4]

Denna plan, hvars förverkligande det allmänna politiska

---

[1] Preuss. reg. till Tarrach d. 10 dec. 1797 *Berlin*.

[2] Svaret afgafs muntligen af kabinettsministern Finkenstein till svenska sändebudet i Berlin, Schultz von Ascheraden, som fått framföra sin konungs frågor. Schultz dep. d. 11 dec. 1797.

[3] Se härom J. W. Nilsson, "De diplomatiska förbindelserna etc.": 44 f.

[4] Han begagnade sig af Lars v. Engeströms vistelse i Berlin för att utan Schultz' vetskap utröna preussiska regeringens tänkesätt i frågan, "innan den märkte att däröfver just något tilbud giordes." C. C. Berlin d. (22) 23 febr. 1798. Schultz, som framhållit utsiktslösheten af sin konungs förstorings- och bytesplaner, hade också afrådt denne från att närmare inlåta sig med Preussen. Han fruktade denna makt med hänsyn till svenska Pommern och yrkade upprepade gånger

läget omöjliggjorde, följdes af en annan, som rörde Preussen mera enbart. Den gick ut på att till denna makt öfverlåta svenska Pommern som hypotek för en penningsumma. Men till följd af preussiska kabinettets obenägenhet fick Gustaf Adolf se äfven denna plan stranda.[1] Hans förtroende till preussiska regeringens aktivitet måste ha ytterligare sjunkit.

Under det förpantningsplanen var å bane, hade visserligen ett närmande mellan svenska och preussiska regeringarna ägt rum, förorsakadt af den osäkerhet, hvari kriget mellan England och Frankrike försatte den neutrala sjöfarten, men detta närmande var endast skenbart och genomlyses af brist på verkligt förtroende å ömse sidor. England hade erbjudit Sverige och Preussen att konvojera deras handelsfartyg. Men svenska regeringen afvisade beskyddet såsom stridande mot sträng neutralitet och beslöt att själf utrusta konvojer. Den preussiska, som hyste samma betänkligheter, uppmanade då utan vidare sina handelsskeppare att begagna de svenska konvojernas beskydd. Sedan tillkännager man till svenska kabinettets häpnad detta officiellt såsom helt naturligt! — Gustaf Adolf, som visste, att preussiska flaggan var "märkt för smyghandel" med engelska varor, drog i betänkande att genom ett sådant beskydd äfventyra den svenska handelsflottans goda rykte. Å andra sidan ville han ej genom afslag stöta sig med Preussen. Konvojcheferna fingo därför ostensibla order att lämna begärd konvoj åt preussiska fartyg, som befunnes fria från all misstanke att föra krigskontraband; men samtidigt erhöllo de hemliga instruktioner att förebära "svepskäl af fel i documenter, i tid, i course m. m. för att skilja sig vid" alla preussiska handelsskepp.[2]

Fredrik Vilhelm anade, trots de ostensibla befallning-

---

på att Stralsund måtte sättas i försvarstillstånd. Apost. d. 30 dec. 1797; dep. d. 9 jan., apost. d. 13 jan. 1798.

1 Se härom min uppsats "Gustaf IV Adolfs planer att föryttra svenska Pommern" i Historisk tidskrift 1903.

2 Tarrachs dep. d. 16 och 23 febr. 1798. Preuss. reg. till Tarrach d. 5 mars. Berlin. — C. C. Berlin d. 25 maj, London d. 31 juli 1798. Engeströms dep. d. 16 juni (från Berlin, där han efterträdt den aflidne Schultz). —Instruktion för öfverstelöjtnant Cederström d. 19 juni och för major Ankarloo d. 3 juli (C. C. "Fullmagter och instruktioner").

arna, att svenska marinen, när det gällde, ej skulle vilja riskera något genom effektivt beskydd åt preussiska fartyg.[1] När nu England visade missnöje öfver att Sverige korsat dess planer och förnyade sitt anbud om konvoj, sökte Fredrik Vilhelm att på en medelväg rädda sig ur det nya bryderiet: han öfverlät åt sina handlande undersåtar att efter godtfinnande välja konvojer.[2]

England visade sin förtrytelse mot Sverige genom att uppbringa två svenska konvojer sommaren 1798. Tiden var inne för Gustaf Adolf att pröfva halten af Fredrik Vilhelms erkänsla för låtsad hjälpsamhet. Han begärde instruktioner till preussiska sändebudet i London att göra föreställningar gemensamt med Asp,[3] svenske envoyén därstädes. Preussiske konungen lät svara skriftligen den 18 september, det han af vänskap för Hans svenska Maj:t bemyndigat sitt sändebud i London, Balan, att, om behöfligt, genom bona officia och föreställningar understödja Asps fordringar att återfå de båda konvojerna.[4] — Balan hade också fått befallning att om Asp så begärde, göra föreställningar, men blott muntliga och med försiktighet "för att ej blottställa min intervention för engelska ministärens vägran".[5]

Dessa befallningar förnyades på Gustaf Adolfs önskan, när engelska regeringen vägrat gå in på Asps fordringar, men under sträng erinran till Balan om försiktighetens dygd.[6] Fredrik Vilhelm hade nämligen hela tiden insett det fåfänga i att under brinnande krig söka utverka mildring i Englands handlingssätt.[7] Svenske envoyén ville ej heller, som han på eget bevåg förklarade för Balan, "utan all nytta" kompromettera dennes intervention genom att begagna sig däraf i den föreliggande

[1] Tarrachs dep. d. 15 juni 1798. Preuss. reg. till Tarrach d. 15 juni och d. 1 juli. *Berlin.*

[2] Engeströms dep. d. 18 aug. 1798.

[3] C. C. Berlin d. 24 aug. 1798.

[4] Afskrift af preussiska ministärens not bif. Engeströms dep. d. 22 sept. 1798.

[5] Preuss. reg. till Balan d. 17 sept. 1798. *Berlin.*

[6] C. C. Berlin d. 21 sept. 1798. — Preuss. reg. till Balan d. 12 okt. 1798. *Berlin.*

[7] Preuss. reg. till Balan d. 6 aug. och 12 okt, 1798. *Berlin.*

tvistefrågan. I stället fick Balan uppdrag af sin regering, i enlighet med Asps önskan, att inför engelske utrikesministern, Grenville, göra blott ett allmänt uttalande, att Hans preussiska Maj:t "till fullo biträdde" de af Hans svenska Maj:t förfäktade principerna i fråga om den neutrala sjöfarten.[1] Därmed var också tillsvidare gränsen satt för Preussens intervention i denna fråga.[2]

Något verkligt närmande hade det ej blifvit af Preussens försiktiga deltagande i Sveriges reklamationer. Tvärtom divergerar de båda ländernas politik mer och mer under loppet af år 1799 i och med den växande spänningen mellan Gustaf Adolf och franska direktoriet. Med liflig, om ock dold harm fick preussiska kabinettet bevittna Gustaf Adolfs deklaration af den 24 april 1799 vid riksdagen i Regensburg, att han ämnade bidraga i det nyss utbrutna rikskriget med sin kontingent såsom hertig af Pommern under uppmaning till Tyska rikets öfriga medlemmar att handla sammaledes. I denna "singuliära deklaration", som ledde till förvecklingar med Frankrike och gick stick i stäf mot freden i Basel, i hvilken Preussen förbundit sig upprätthålla neutralitet i Nordtyskland öster om Rhen, såg berlinska kabinettet "opassande utfall mot de i Nordtysklands neutralitet intresserande makterna"[3] — d. v. s. egentligen mot Preussen självt.

Gustaf Adolf visade sig benägen att äfven såsom Sveriges konung deltaga i koalitionen mot Frankrike. Han började sommaren 1799 underhandla med Paul I, som föreslog honom att bidraga genom att lämna Ryssland svenska stridskrafter, som skulle kunna kastas mot Preussen, därest detta

[1] Asps dep. d. 27 nov. 1798. — Balans dep. d. 2 och 30 nov. Tarrachs dep. d. 10 dec. *Berlin.*

[2] Preuss. reg. till Balan d. 14 dec. 1798. *Berlin.* Tarrach tillhölls att "sorgfälligt undvika allt, som kunde ådraga konungen ytterligare anmodanden". Preuss. reg. till Tarrach d. 23 nov. *Berlin.*

[3] Preuss. reg. till Tarrach d. 25 juni 1799. *Berlin.* — Officiellt yttrades endast — af Haugwitz till Engeström, som meddelade deklarationen, — att preussiska regeringen ej gjorde någon invändning, därest kontingenten för Pommern lämnades i pengar; men genomtåg af trupper, bestämda att uppträda mot Frankrike, måste Preussen enligt freden i Basel vägra. Engeströms dep. och apost. d. 18 maj 1799

motsatte sig de förbundnes planer mot Frankrike. Preussens envisa neutralitet hade nämligen retat Paul. Gustaf Adolf såg också dess politik med oblida ögon, men så långt ville han ej gå, ty dels fruktade han att indragas i tsarens hetsiga politik, dels befarade han Preussens hämd genom angrepp på hans svagt rustade besittningar i Tyskland. Däremot var han villig att om man ej kunde vinna preussiske konungen med godo, lämna en observationskår, som kunde utföra demonstrationer på Preussens gränser, därest denna makt skulle vilja anfalla Ryssland, samt eventuellt en flotta.[1] Detta förslag strandade på Englands vägran att ge subsidier. Underhandlingen hade emellertid ej blifvit alldeles obekant för Preussen, som sökte följa dess gång under fruktan för offensiva planer från Sveriges sida mot Frankrike.[2]

I december 1800 böjer Pauls kraftiga initiativ tillsammans de förut divergerande banorna för Sveriges och Preussens politik genom väpnade neutralitetsförbundet, men blott för en kort tid, så länge Paul lefde. Ty på någon inre samhörighetskänsla mellan de båda staterna lefde förbundet för visso ej. Men Gustaf Adolf söker skörda en del frukter af denna yttre förening. Redan i november 1800 återupptog han tråden från 1798, anmodande Fredrik Vilhelm att låta sitt sändebud i London bistå Ehrensvärd, som han sändt dit att kräfva upprättelse för gamla och nya öfvergrepp.[3] Fredrik Vilhelm svarade tillmötesgående. Hans instruktion till sitt sändebud i London, Jacobi, löd på att inför Grenville betyga hans preussiska Maj:ts intresse att få se misshälligheterna "afslutas på ett tillfredsställande sätt".[4] Engelska regeringen vägrade rättvisa, och när Jacobi nu uppträdde på Ehrensvärds sida, renderade detta honom ett skarpt svar från Grenville, som naturligtvis var retad öfver att Preussen gått in i neutralitetsförbundet.[5]

---

[1] Ryska förslaget bif. Stedingks dep. d. $\frac{4}{15}$ juli 1799. Svenska förslaget i C. C. Petersburg d. 23 juli och d. 16 aug.

[2] Preuss. reg. till Tarrach d. 8 juli och d. 6 dec. *Berlin.*

[3] C. C. Berlin d. 4 nov. 1800.

[4] Preuss. reg. till Jacobi d. 22 dec. 1800. *Berlin.*

[5] Sedan sex år tillbaka, yttrade han, hade man ej kunnat undgå att i Preussens uppförande märka mycket större undfallenhet för Englands fiender än för detta självt. P. S. till Jacobis dep. d. 13 jan. 1801. *Berlin.*

Den 14 januari 1801 besvarade konungen af Storbritannien neutralitetsförbundets bildande med bl. a. embargo på alla ryska, svenska och danska fartyg i engelska hamnar. De förbundne måste bereda sig på att med svärdet förfäkta sina rättigheter. Preussen kunde nu kännbart drabba England genom att besätta Hannover och afspärra Elbe och Weser. Och Haugwitz gaf på Engeströms förfrågningar om Preussens hållning högtidliga försäkringar, att det skulle vid anfall från England uppträda till lands till sina bundsförvanters förmån.[1] Gustaf Adolf skattade ej dessa försäkringar högt. Han skrifver genom Ehrenheim till Engeström: "En ministére som aldrig talt bestämdt, som altid sökt vinna tid och allas välbehag, och som så mästerligt betäcker sina hemliga afsigter under roler af stundom vänskap stundom rivalité, behöfver göra något mer för att öfvertyga, än gifva confidentiella löften".[2]

Slutligen blef emellertid Englands beteende sådant, att Preussen måste handla — efter energiska påtryckningar från ryska och svenska sändebuden. Den 23 mars 1801 utslungade Haugwitz en afgörande not, tillkännagifvande, att Preussen ämnade besätta Elbes och Wesers mynningar samt Hannover. — Men preussiska hofvet kunde inför det engelska anföra ett skäl för denna handling, hvilket förtog skärpan i Haugwitz' not: man måste förekomma, att Frankrike eller Ryssland besatte Hannover.[3] Så var Preussen i den angenäma ställningen att kunna fullgöra sina förbindelser mot bundsförvanterna utan att behöfva få motparten till fiende. I själfva verket tog det aldrig steget fullt ut, ty handeln med England blef ej riktigt afbruten. Dess till synes energiska uppträdande gjorde emellertid ett mycket fördelaktigt intryck vid svenska hofvet. Där stod förtroendet till denna stat högt för ögonblicket[4] — för att sjunka så mycket djupare.

[1] Engeströms dep. d. 3 och 7 febr. 1801.

[2] C. C. Berlin apost. d. 16 febr. 1801.

[3] Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." I: 444.

[4] Detta visade sig bl. a. däri, att svenska sändebudet vid riksdagen i Regensburg instruerades att, på grund af sin konungs aktning och förtroende för Hans preussiska Maj:t och öfverensstämmelsen i de båda furstarnes intressen, samråda med preussiska sändebudet "uti alla frågor, som röra förändringar, sekularisationer, utbyten och skadestånd inom Riket." C. C. Regensburg d. 15 april 1801.

Just när preussiska regeringen tagit det afgörande steget, beröfvades neutralitetsförbundet sin enande kraft genom mordet på Paul I. Den nye kejsaren inledde genast separatunderhandlingar med England. Danmark tvingades af denna makt att skilja sig från neutralitetsförbundet. Dessa omkastningar hejdade genast Preussen, som insåg, att alla de neutrala makterna snart skulle ha återknutit sina förbindelser med England.[1] Trots motsatta försäkringar från Haugwitz till Engeström öppnades inom kort handeln på de tyska floderna, och i oktober drogos de preussiska trupperna ur Hannover. Då hade Gustaf Adolf å sin sida sändt fullmakt till Stedingk att underteckna en uppgörelse med England.

Gustaf Adolf sökte emellertid draga växlar på det ännu bestående förbundet med Preussen i de underhandlingar, han öppnat i Petersburg och London. Ryssland hade i en tilläggsartikel till neutralitetskonventionen lofvat ersätta Sveriges kostnader för den gemensamma sakens försvar. Nu blefvo Gustaf Adolfs fordringar på dylik ersättning tvärt afvisade af Alexander sommaren 1801. Men svenske konungen höll i sig och vände sig äfven till Preussen, hvars utrikesminister en tid förut yttrat sig på ett sätt, som måste inge konungen förhoppningar.[2] Nu fick Engeström i en not af den 29 september påkalla Fredrik Vilhelms bona officia vid hofvet i Petersburg.[3] Haugwitz afrådde bestämdt sin konung från att befatta sig med denna sak, hvars utgång vore lätt att förutse. Hans Maj:t

---

Härom skulle Engeström underrätta preussiska ministären. C. C. Berlin d. 16 april.

[1] Preuss. reg. till Tarrach d. 27 april 1801. *Berlin*.

[2] I juni månad hade öfverstekammarjunkaren Carl Bonde, stadd i hemlig beskickning till Berlin och Paris, bragt neutralitetsfrågan på tal inför Haugwitz och af denne mottagit försäkran, "att inga steg å Preussiska sidan skola tagas i neutralitetsfrågan utan uti öfverensstämmelse och öfverläggning" med Hans Svenska Maj:t. Då Bonde uttalade förhoppning om samverkan äfven i Sveriges anspråk på ersättning, svarade Haugwitz, att hans konung önskade öfverenskomma med Gustaf Adolf om allt detta. Sverige och Preussen borde hålla fast tillsammans för att vinna ett gemensamt mål. Bondes apost. n:o 1 d. 13 juni 1801.

[3] C. C. Berlin d. 13 sept. 1801 — Noten är bif. Haugwitz' skrifvelse till Fredrik Vilhelm d. 5 okt. "Schwed. Dep." *Berlin*.

kunde ju lätt ursäkta sig med det enkla skäl, att ingendera parten gifvit honom kännedom om sina hemliga underhandlingar, och att han för öfrigt ej tagit del i de förhandlingar, som ledt till neutralitetsförbundets upplösning. Konungen själf, som fann svenska regeringens försök att indraga honom i en förut hemlighållen fråga "makalöst", instämde med sin utrikesminister, som alltså uppsatte en afslående not af den 16 oktober i enlighet med sitt förslag.[1] Gustaf Adolf fick alltså på egen hand fortsätta sina underhandlingar i Petersburg utan framgång.

Preussiska regeringens svar förvånade honom icke. Haugwitz' dröjsmål med att svara, trots Engeströms påminnelser, hade vid svenska hofvet väckt till lif det forna misstroendet mot Preussens politik, så att det sträckte sig äfven tillbaka i tiden öfver handlingar, som man fordom beundrat.[2] Gustaf Adolf insåg nu till fullo, att det var kejsar Paul, "som gaf detta kabinett all den energi, som utmärkt det under någon tid". Några verkliga förhoppningar ställde konungen ej längre på preussiska regeringen. Emellertid väntade han sig, att den skulle än en gång understödja de underhandlingar med England, som han återupptagit, om skadestånd för de år 1798 tagna konvojerna. På hans önskan fick preussiska beskickningen i London order att understödja svenska sändebudets begäran om skadestånd, "dock med tillbörlig varsamhet,"[3] befallningar, som på förnyad anhållan från Sverige upprepades.[4] Men

---

[1] Haugwitz till Fredrik Vilhelm d. 5 okt 1801. Fredrik Vilhelm till Haugwitz d. 9 okt. "Schwed. Dep. "*Berlin*. — Haugwitz hade således dröjt en hel vecka med att underrätta Fredrik Vilhelm om Engeströms not och ungefär lika länge efter inhämtandet af dennes åsikt med att svara. — Afskrift af Haugwitz' not bif. Engeströms dep. d. 20 okt.

[2] C. C. Berlin d. 23 okt. 1801. Ehrenheim skrifver i konungens namn: "Le delai que met le comte de Haugwitz à Vous donner une reponse fait assez pressentir de quelle nature elle sera. — — — À présent on verra bientôt le grand denouement: on verra que l'occupation d'Hannovre, faite sur les instances du feu l'Empereur Paul pour la cause des neutres, a été effectuée avec des promesses rassurantes aux cours de Londres et de Vienne, et que tout le bien qui en est resulté aux neutres est le defrayement de quelques regimens prussiens pendant 6 mois."

[3] Engeströms not af d. 30 nov. 1801. i "Schwed. Dep." Preuss. reg. till Balan d. 14 dec. *Berlin*.

[4] Tarrachs dep. d. 16 juli 1802. *Berlin*.

i augusti 1802 skedde detta för sista gången. Fredrik Vilhelm var nu besluten att låta Sverige självt sköta sin tvist med England.[1]

Den erkänsla, Gustaf Adolf kunde hysa mot Preussen, utplånades och förbyttes i motsatsen genom Fredrik Vilhelms olyckliga inblandning i dennes underhandling med Mecklenburg om Wismars förpantning. Under förhandlingarnas lopp hade svenska regeringen passat på att göra gällande en gammal rätt till den åt Mecklenburg pantförskrifna tullen vid Warnemünde, men endast i afsikt att en gång för alla afstå denna af Mecklenburg bestridda rätt mot kontant ersättning. Krafvet stötte emellertid på ett så starkt motstånd vid hofvet i Schwerin, att underhandlingarna för en tid afbrötos på hösten 1802.

Hertigen hotade med främmande hjälp, och den 3 febr. 1803 kom bekräftelsen i form af en not från Tarrach,[2] hvari det helt utmanande hette, att Fredrik Vilhelm ej med likgiltighet kunde åse, att hertigen af Mecklenburg "blefve besvärad eller oroad i den fredliga besittningen af sina nuvarande länder." Slutligen hotas med, att om konungen af Sverige ännu ville upplifva sitt "förlegade" anspråk på warnemündetullen, skulle deras preussiska och ryska Majestäter förena sig och taga hertigliga huset "under sitt särskilda beskydd." — Den myndiga tonen kom sig af att Fredrik Vilhelm öfverenskommit med Alexander I om gemensamt uppträdande. Synbarligen eftersträfvade Fredrik Vilhelm äfven denna gång att genom samverkan med ryska regeringen vinna dess vänskap, men därjämte fann han säkerligen tillfället kärkommet att ge svenske konungen betalt för de för Preussens intresse menliga deklarationer, som denne afgifvit vid riksförsamlingen i Regensburg,[3] och därför att han nyligen motarbetat Preussens plan att förvärfva Mecklenburg.[4]

---

1 Preuss. reg. till Tarrach d. 2 aug. 1802. *Berlin.*

2 Noten är redigerad i enlighet med preussiska regeringens instruktion för Tarrach d. 17 jan. 1803. *Berlin.*

3 Engeströms dep. d. 12 april 1803.

4 Bonapartes plan att ge Preussen Mecklenburg till ersättning för dess afstådda områden väster om Rhen föll på mecklenburgska furstarnes bestämda motstånd och Alexanders obenägenhet. Det bar starkt emot Gustaf Adolfs önskning-

För Gustaf Adolf, som vid samma tid varit nära att råka i krig med sin granne i öster, måste denna sammanslutning te sig hotfull nog. Förhållandena nödgade honom att hämma sin förtrytelse tills vidare.[1] Han upplyste Tarrach om att han icke erkände någon främmande inblandning. Dock ville han låta förelägga ministern officiella akter, som bevisade Sveriges rätt.[2] — Preussiska hofvets svar till Tarrach var ett fullkomligt återtåg. Det hade misstagit sig.[3]

Preussens förhastade uppträdande kvarlämnade hos den känslige och långsinte Gustaf Adolf en bitterhet, som aldrig gick bort. Hans förtrytelse och misstro taga sig flera uttryck under den närmaste tiden. Så instruerar han Bildt, sin minister vid riksförsamlingen i Regensburg, att träda på därvarande kejserliga kommissariers sida, om dessa ämnade motarbeta Preussens anspråk på nya virilstämmor vid riksdagen, ty konungen hade anledning att tro, det Preussen skulle ställa sig afvogt mot hans egen önskan att vinna ännu två virilstämmor, nämligen för Wismar och Rygen.[4]

Ett ypperligt tillfälle att ge Preussen betalt med samma slags mynt, som det självt begagnat, tycktes erbjuda sig på

---

ar att se Pommern "aldeles enclaverat uti preussiska besittningar, att se Preussen utsträcka sig så vida omkring Östersjön." C. C. Berlin d. 19 jan. 1802.

[1] Men Ehrenheim skrifver någon tid senare: "Sådan chicane bör man ej göra för intet." C. C. Berlin d. 25 mars 1803.

[2] Tarrachs dep. d. 8 och 11 febr. 1803. *Berlin.*

[3] Visserligen ordar Fredrik Vilhelm om sin rätt att handla som han gjort och sin föresats att träda emellan vid alla dylika tillfällen i framtiden; men han förklarar slutligen, att då svenske konungens svar angåfve, det denne ej hade för afsikt att "besvära eller oroa hertigen genom nya anspråk," så vore Hans preussiska Maj:t lugnad och ville ingalunda blanda sig i underhandlingarna "med mindre båda de underhandlande parterna gjorde honom uttryckliga förslag därom." — Gustaf Adolf och Ehrenheim ansågo sig emellertid ha rätt att vänta ett ännu mer tillfredsställande svar från Berlin, sedan man förelagt Tarrach de akter, som bestyrkte Sveriges rätt. Något sådant kom dock aldrig, och den sista skrifvelsen i denna sak mellan kabinetten i Stockholm och Berlin blef Ehrenheims svarsnot till Tarrach af den 19 mars, hvari upprepas, att Gustaf Adolf aldrig haft några fientliga afsikter mot hertigen, samt att han förbehölle sig sina rättigheter utan något intrång.

[4] C. C. Regensburg apost. d. 22 febr. 1803. — Österrike skyllde på att Preussens intriger lade hinder i vägen för Gustaf Adolfs önskan.

hösten samma år, då Mecklenburg syntes hotadt från Frankrike med tvångsbetalning under väpnad påtryckning. Då utgick befallning till Brinkman, svenska sändebudet i Berlin,[1] att, därest hertigdömet hotades med någon som helst våldsåtgärd, genast tillställa Haugwitz en not af innehåll, att svenske konungen intresserade sig för denna sak i egenskap både af riksfurste och af granne till det hotade landet och följaktligen hade förtroligt vändt sig till Hans preussiska Maj:t, emedan han vore underrättad om dennes "åtgärder hos franska regeringen för att betrygga norra Tysklands lugn(!)". Slutligen borde noten uttala Gustaf Adolfs förväntan att af Hans preussiska Maj:t erhålla ett tillfredsställande meddelande om resultaten af dessa åtgärder.[2] — Men förhållandena blefvo ej så allvarsamma, att de gåfvo anledning till officiell inblandning från svenska regeringen.[3] Den goda viljan fanns för visso.

Gustaf Adolfs ovilja öfver "Preussens egoisme och Passiva systeme" gick denna tid så långt, att den födde hos honom planen att rent af skapa ett motförbund mot denna stat inom Tyska riket. Han ställde nämligen den 10 november en instruktion till Bildt att arbeta på en fast och uppriktig förening af Rikets regerande furstar till det helas och hvarandras försvar. Föreningen "skulle, såsom en blott defensiv akt, icke vara synligen riktad emot någon magt, ehuru följderne däraf

---

[1] Engeström hade plötsligt återkallats från sin beskickning, och Carl Gutaf von Brinkman utnämnts till hans efterträdare såsom chargé d'affaires.

[2] C. C. Berlin d. 3 nov. 1803.

[3] Brinkman fann icke nödigt att inlämna en not ännu, men delgaf Haugwitz muntligen sin konungs åsikter, hvilka utrikesministern försäkrade, att Hans preussiska Maj:t delade. Ty framför allt borde neutraliteten i norra Tyskland bevaras; och preussiska regeringen hade redan besvärat sig genom en not till franske ministern i Berlin öfver likartade årgärder mot Hamburg. Brinkmans dep. d. 15 nov. 1803.

Några dagar senare lofvade Haugwitz å sin konungs vägnar att sända kurir till preussiska sändebudet i Paris, Lucchesini, med befallning att yrka på att Bonaparte skulle stå fast vid sina löften och respektera neutraliteten. Saken hade blifvit föremål äfven för mecklenburgska och ryska sändebudens framställningar. Brinkmans dep. d. 19 nov.

Men efter några veckor hade berlinska kabinettet trumf på hand: en kurir från Lucchesini medförde det svar, att förste konsuln återtagit sina fordringar mot Mecklenburg. Därmed var denna sak utagerad. Brinkmans dep. d. 10 dec.

skulle bli stridande emot tvenne mägtiga Staters anslag, emot Frankrikes uppenbara och Preussens mera dolda inkräktningslystnad." Tydligtvis var det erfarenheterna från Rikets upplösningsscen på riksförsamlingen i Regensburg, som ingåfvo Gustaf Adolf denna plan. Preussen hade lika väl som Frankrike försyndat sig mot en af hans älsklingsidéer: Tyska rikets integritet.[1]

Om samma Gustaf Adolfs uppfattning vittnar ock ett bref, som han den 29 januari 1804 skref till kejsar Frans II. Han beklagar det sorgliga tillståndet af söndring i Tyska riket. Det vore isynnerhet konungen af Preussen, som syntes vara "beskyddaren af denna uppresning mot kejsardömets och författningens chef," och därför ansåg Gustaf Adolf för "dubbelt nödvändigt att en gång sätta gränser därför (d'y mettre une fois des bornes)." Han satte sitt hopp om räddning ur detta tillstånd endast till kejsarens vishet och fasthet.[2]

För egen del fruktade svenske konungen för sina tyska besittningar och oroades af ett därstädes gängse rykte, att Preussen rustade för att i hemlighet bemäktiga sig svenska Pommern. Han antog, att sistnämnda makt, delande Frankrikes missnöje med Sveriges "konstitutionella språk" vid riksdagen i Regensburg, skulle "skatta sig lyckligt att slå två flugor i en smäll genom att förskaffa sig ett länge efterfikadt (longtemps convoité) arrondissement och genom att utesluta Sverige från kejsarrikets angelägenheter". Därför fick Stedingk befallning att intressera ryske kejsaren till Sveriges förmån i denna fråga och för den skull däri inblanda äfven Mecklenburg, hvars närbelägenhet och rikedom blottställde det ännu mer än

[1] Gustaf Adolf insåg dock, att rätta ögonblicket för planens genomförande icke var kommet ännu. Bildt borde därför endast söka förbereda denna genom att dels vid riksdagen yttra sin konungs önskan, att alla riksståndens skiljaktiga intressen måtte sammansmälta i en uppriktig förening, dels i mera enskildt förtroende meddela konungens tänkesätt åt de furstars ministrar, på hvilkas grundsatser Bildt kunde lita. C. C. 1803: Regensburg.

[2] C. C. 1804 "Kongliga och Furstliga Personer."

Pommern för Frankrike och Preussen. Kejsaren gaf betryggande löften om beskydd".[1]

Dessa drag ge uttryck åt den sinnesstämning, som vid svenska hofvet rådde mot det preussiska, då Gustaf Adolf öfverger sin mera afvaktande hållning i utrikespolitiken och af sin förbittring mot inkräktaren af bourbonernas tron låter draga sig in i storpolitikens hvirfvel. Det har sin stora betydelse för det skede i vårt lands yttre historia, som nu börjar, att Gustaf Adolfs misstro och ovilja mot Preussen hade så djupa rötter i det förflutna.

---

[1] C. C. Kanslipresidenten d. 13 och 14 mars 1804, Petersburg den 13 april och d. 5 juni. Brinkman uttalade som sin öfvertygelse, att farhågorna voro grundlösa. Apost. d. 24 mars, dep. d. 24 april.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen från mars 1804 till slutet af april 1805.

Hvad Gustaf Adolf närmast kunde befara, sedan han lagt sin ovilja mot Bonaparte i dagen, var ett anfall på svenska Pommern från de franska trupper, hvilka tagit Hannover i besittning. Därför söker han stöd hos Frankrikes motståndare. Medvetna om Gustaf Adolfs sinnesstämning, öppnade först Ryssland — i mars — och sedan England — i juli — underhandlingar för att indraga honom i den nya koalition, som de sökte bilda mot Frankrike, och Gustaf Adolf förklarade sig i början af augusti på vissa villkor benägen för offensiv medverkan medels 20 à 25,000 man i koalitionens tjänst.

Därmed hade svenska politiken fått en afgjord riktning i divergens från den preussiska, hvars mål fortfarande var att stå väl med samtliga de makter, af hvilka Europas öde berodde. Svårt fick Preussen att hålla medelvägen, när misshälligheter åter började mellan England och Frankrike och franska trupper togo Hannover i besittning. Därigenom led Nordtysklands neutralitet ett betänkligt intrång. En annan, lika farlig stötesten för Preussens neutrala politik utgjordes af misshälligheter mellan Frankrike och Ryssland. Inklämdt mellan dessa båda stormakter, var Preussen utsatt för ett växande tryck från bägge sidor och fick allt svårare att bevara sämjan med båda. Skulle detta jämnviktssystem kunna upprätthållas, måste Preussen undvika sådana allianser med endera af dessa båda makter, som kunde bli en nagel i ögat på den andra. På grundvalen af en så sväfvande politik sökte det vinna största möjliga trygghet mot framtida kränkning af Nordtysklands

neutralitet. I maj 1804 lofvade Fredrik Vilhelm och Alexander genom ömsesidiga deklarationer att gemensamt uppträda med vapenmakt, ifall franska trupper gjorde nytt våldsamt ingrepp i något nordtyskt land. På samma gång underhandlade den förre med Frankrike och erhöll därifrån obestämda löften, att dess trupper ej skulle öfverskrida Hannovers gränser, hvaremot Fredrik Vilhelm gick i borgen för Nordtysklands neutralitet. Det var på en osäker grund, som det preussiska neutralitetssystemet nu hvilade. I känslan häraf riktade Fredrik Vilhelm sina ansträngningar såväl utåt, för att genom medling söka förekomma det hotande krigsutbrottet mellan Frankrike och Ryssland, som ock inåt, för att inom det neutrala nordtyska området kväfva alla företeelser, hvilka kunde ge Bonaparte förevändning för ingrepp.

Under sådana omständigheter måste berlinska kabinettet med växande farhåger åse, hur svenske konungens förhållande till Frankrikes härskare blef allt bittrare, tills den förre slutligen i harm öfver en sårande artikel i den officiella franska tidningen "Le moniteur" lät franske ministern i Stockholm genom en not af den 7 september veta, att den diplomatiska förbindelsen mellan Sverige och Frankrike måste betraktas som afbruten. Denna not karakteriserades af preussiske konungen såsom "i högsta grad förolämpande och opassande (offensant et déplacé)". Fredrik Vilhelm följde med skarp uppmärksamhet Gustaf Adolfs underhandlingar med Ryssland och England[1]. De upplysningar, han vann om Sveriges politik, voro ej ägnade att lugna hans misstankar. Stedingks täta konferenser med ryske utrikesministern, furst Czartoryski, i Petersburg och svenska sändebudet Silverhjelms underhandlingar i London, den uppmärksamhet, som svenska hofvet visade mot ryska och engelska ministrarne, allt detta sammanställdes med en del, om ock obetydliga, förstärkningar af försvarskrafterna i svenska Pommern, företagna af "försiktighet mot fransmännen och mot de brådstör-

[1] Upprepade gånger får Tarrach befallning att lämna sin regering meddelanden om Rysslands politik och Sveriges förhållande till denna makt. Hufvuddelen af Tarrachs depescher vid tiden närmast efter mordet på Enghien rör också dessa frågor.

tade företag, hvartill de kunde drifva Preussen"[1]. Om en tid nåddes preussiska kabinettet af rykten från Holland, att Gustaf Adolfs underhandlingar med England afsåge en offensiv allians. Fredrik Vilhelm och Hardenberg, hans nye utrikesminister, befarade nu, att svenska trupperna skulle användas "till något företag i Nordtyskland[2]" — tydligen menas anfall på franska trupperna i Hannover. Franska sändebudet i Berlin, Laforest, frågade Hardenberg, hvad Preussens konung skulle göra, ifall ryktena besannade sig. Utan betänkande svarade utrikesministern, att konungen skulle upprätthålla sitt system och hvarken tillåta, att franska trupperna angrepes från svenska Pommern eller Mecklenburg, ej heller att dessa gjorde ett anfall som strede mot de bestående öfverenskommelserna[3].

Förhållandet mellan Preussen och Sverige hade i och med Gustaf Adolfs agressiva planer blifvit brännande. Numera gäller det för Preussen verkliga lifsintressen, som af Sveriges hållning voro beroende.

Personligen var man vid preussiska hofvet denna tid "ganska stött öfver det sätt af *inkognito*", på hvilket svenske konungen företagit sin hemresa genom Preussen: han hade ej ens visat den artigheten att sända en adjutant till hofvet i Berlin[4].

* *

Det var en mängd rykten och misstankar, som hopat sig inom kabinettet i Berlin, då Gustaf Adolf beslöt att söka vinna klarhet öfver dess uppfattning af den stora stridsfrågan: för eller mot Frankrike? Han måste ha visshet, enär Sverige för sitt uppträdande i Nordtyskland var beroende af Preussen. Uppdraget att känna preussiska kabinettet på pulsen anförtroddes åt G. M. Armfelt, som till Fredrik Vilhelm medförde ett bref från

---

1 Svenska reg. till Stedingk d. 20 maj 1805.

2 Tarrachs dep. d. 10 juli. Preuss. reg. till Tarrach d. 24 sept. 1804. *Berlin.*

3 Hardenbergs uttalande till förmån för svenska Pommerns säkerhet blef bekant för Brinkman genom en annan medlem af diplomatiska kåren, och Brinkman bragte det själf till sin regerings kännedom. Brinkmans apost. d. 20 sept. 1804

4 Brinkman till Engeström d. 22 sept. 1804. *Kgl. bibl.*

Gustaf Adolf, dagtecknadt Stralsund den 19 september, i hvilket denne, framhållande nödvändigheten af ömsesidigt förtroende, helt kort tillspörjer konungen af Preussen om hans uppfattning af Nordtysklands politiska situation i förhållande till Frankrike.[1]

Den 22 september inträffade Armfelt i Berlin. Ankomsten af den forne svenske ministern i Wien, som där uppträdt så häftigt mot Bonapartes kejsartitel, att han måst återkallas, väckte i preussiska kabinettet uppseende, ja bestörtning. "Det är otroligt, huru rädd man härstädes är för honom," skrifver Brinkman.[2] Hans mot diplomatiskt bruk och Brinkmans råd stridande uraktlåtenhet af att först vända sig till utrikesministern, innan han öfverlämnade brefvet till konungen, väckte hos den förre misstanke om en hemlig underhandling, som det svenska sändebudet ville dölja för honom. Därför blef Armfelt också i början något snäft bemött och fick vänta några dagar på enskildt företräde hos konungen.[3]

Vid denna tid rågades preussiska hofvets starka oro för Sveriges politik dels genom underrättelsen, att engelska sändebudet, Pierrepont, plötsligt kallats till konferens med svenske konungen i Stralsund, och att denne mottagit penningförsändelser från London, dels genom en af Tarrach meddelad nyhet, att den landsflyktige grefven af Lille — sedermera Ludvig XVIII —, som Gustaf Adolf erbjudit en tillflyktsort i Sverige, sannolikt skulle tillsammans med bourbonska prinsar komma

[1] Gustaf Adolfs bref finnes i "Actes etc. 1804—5 "*Berlin.* (Afskrift i "Konung Gustaf IV Adolf", Acta historica):"— — — Les circonstances Politiques actuelle; M'ont decidé a Madresser directement a Votre Majesté pour Lui representer la necessité d'entretenir par une confiance reciproque les relations amicales qui subsistent entre Nous et pour Lui demander en consequence et avec la franchise qui doit caracteriser touttes les demarches d'un Souverain, Sa manière d'envisager la situation Politique du Nord de l'Allemagnevis a vis la France— — —".

[2] Till Engeström d. 25 sept. 1804. *Kgl. bibl.*

[3] Brinkmans dep. d. 27 sept. 1804. — Brinkman till Hardenberg den 22 sept. "Actes etc. 1804—5" *Berlin.* Enligt detta bref var det Armfelts ifver att få åse de preussiska manövrerna, som genast dref honom till Potsdam, där konungen vistades. — Brinkman fick den mindre angenäma uppgiften att reparera Armfelts felsteg och skref i detta syfte en not till Hardenberg den 26 sept. Han förklarar Armfelts beteende såsom beroende på ofrivillig okunnighet om de bruk, som voro vedertagna vid preussiska hofvet. "Actes etc. 1804—5" *Berlin.*

till Kalmar. Fredrik Vilhelm befarade, att dessa furstar ämnade därifrån utslunga en offentlig protest mot det Napoleonska kejsardömet och sålunda "i högsta grad väcka kejsar Napoleons misstankar, förbittring och missnöje mot Sverige". För preussiske konungen var det angeläget att "förebygga en fullständig brytning", och han lägger sin minister i Paris, Lucchesini, på hjärtat att arbeta därpå.[1]

Fredrik Vilhelms svarsbref till Gustaf Adolf, dagtecknadt den 26 september, bär också vittne, att fältet var beredt på helt annat sätt, än svenske konungen önskade. Den förre, som fann tillfället kommet att med varnande ord drifva Gustaf Adolf från äfventyrspolitiken, förklarar nu sin sträfvan vara att upprätthålla freden i hela Nordtyskland och med alla medel "hindra, att den störes af hvem det vara månde". Frankrike hade gifvit honom "högtidliga löften", visste alltså, hvad det vore honom skyldigt, och hvad det kunde vänta af hans opartiskhet. Ryssland önskade fred(!). "Under sådana förhållanden", fortsätter konungen, "kan jag ej förutse något, som skulle kunna hota nordens lugn, om samma anda besjälar alla dess stater, och om alla göra till sin princip att skaffa ur vägen det som kan utmana (écarter les provocations)" — en nog så tydlig pik åt Gustaf Adolf![2]

I samma anda yttrade sig Hardenberg i en konferens med Armfelt. Han nedskref detta sitt uttalande i form af en not af den 29 september, som bildar en skärpande kommentar till hans konungs bref. Hardenberg tillkännager på dennes uttryckliga befallning, att konungen enligt sina neutrala principer ej kunde "tillåta eller lida något fientligt företag från hvarken ett eller annat håll och följaktligen ej några rustningar vidare

[1] Tarrachs dep. d. 14 sept. 1804. Preuss. reg. till Lucchesini d. 24 sept., till Goltz (i Petersburg) d. 28 sept. och till Tarrach s. d. *Berlin*. I sistnämnda skrifvelse (koncept) omtalas, att konungen genom Hardenberg skulle tillkännage för Armfelt, att han ej skulle lida några rustningar i svenska Pommern "ni aucune entreprise hostile de part et d'autre". Men orden från och med 'entreprise' äro skrifna i st. f. de öfverstrukna: "entreprise hostile contre l'armée française dans le pays de Hanovre", ord, som skvallra om, hvad Fredrik Vilhelm och hans utrikesminister innerst befarade.

[2] "Originalbref från konungar af Preussen".

i svenska Pommern". Till och med "förberedelserna för att sätta Stralsund i försvarstillstånd och förstärka dess besättning" betraktades af konungen såsom utmanande och gåfve endast ny förevändning åt Frankrike att angripa Sveriges område, utan att de gåfve detta säkerhet. Armfelt borde finna, "att Hans svenska Maj:t kan anse lugnet i nämnda provins bättre betryggadt genom konungens [af Preussen] system."[1]

Det var på Hardenbergs yrkande, som Armfelt erhållit ett så bestämdt svar. Under det Fredrik Vilhelm till en början, påverkad af kabinettsrådet Lombard, ansåg för viktigast, att Armfelt "försvunne fortast möjligt" med ett sväfvande svar utan bindande löften, så framhöll åter Hardenberg i en till konungen ställd promemoria nödvändigheten af att genast föra det fastaste språk, då Gustaf Adolfs politik i motsatt fall utsatte Preussens fredliga system "för större fara än alla förutgångna händelser". Ja, i nödfall ville Hardenberg tillråda energi äfven i handling, genom att Preussen besatte svenska Pommern och sålunda aflägsnade faran från detta håll.[2]

Armfelt var genast färdig med en skarp och träffande svarsnot, hvari han påvisade det orimliga i Hardenbergs resonemang. För Stralsunds försvar vore ju 6 à 7.000 man till-

---

[1] Afskr. af denna not bif. Brinkmans dep. -- Samma förklaring fick Tarrach befallning att muntligen afge inför Ehrenheim. Preuss reg. till Tarrach d. 28 sept. 1804. *Berlin.*

Ehrenheim protesterade, liksom Armfelt, mot att Sveriges rustningar i Pommern skulle anses som utmanande. Tarrachs dep. d. 12 och 26 okt. 1804. *Berlin.*

[2] Lombard till Hardenberg d. 24 sept. 1804. Hardenbergs P. M. till konungen d. 26 sept. "Actes etc". *Berlin.* Det heter i sistnämnda skrifvelse: "Im äussersten Falle würde ich eine Besetzung von Schwedisch Pommern für räthlich, ja nothwendig und gegen Niemand compromittierend halten". — Hardenbergs not blef sedan föremål för Lombards kritik både inför konungen och inför Hardenberg själf: Trodde man, att den skulle förmå svenske konungen att återkalla sina rustningar? Man kände allt för väl denne furstes karakter för att kunna hoppas detta. Hans försvarsåtgärder skulle förskaffa honom Rysslands stöd. Under antagande af att fransmännen skulle anfalla Stralsund, vore det ej likgiltigt, att detta ägde försvarsmedel. Och hur förhindra att det försåges därmed? Skulle man "föra krig för att undvika kriget" och detta i det ögonblick, då Bonaparte byggde en fästning vid Weser utan en invändning från Preussens sida? Lombard till Hardenberg d. 2 okt. 1804 (Bailleu, "Preussen und Frankreich etc". II: 295 f.)

räckliga. Skulle denna handfull folk våga lämna staden obevakad, tåga genom Mecklenburg och vara i stånd att anfalla franska armén i Hannover, hvilken uppginge till 25,000 man? Gustaf Adolf vore den utmanade, och Bonapartes hänsynslöshet nödgade honom att själf skaffa sig skydd. Lämnades Stralsund försvarslöst, kunde det vara intaget, innan Hans preussiska Maj:t visste därom. Armfelt gaf en snärt åt den preussiska politiken genom att erinra om Hannovers öde, som vore en varning för Sverige.[1]

Emellertid vände sig Hardenberg äfven åt andra sidan och meddelade Napoleon genom en skrifvelse till Laforest, som nu vistades hos denne i Mainz, innehållet i sina tillkännagifvanden till Armfelt. Än en gång upprepade Hardenberg sin konungs bestämda förväntan, att äfven Frankrike skulle respektera hans neutralitetssystem. Äfven kejsar Alexander gaf han sådan underrättelse och bad honom "att å sin sida använda de allvarligaste råd och föreställningar för att afhålla svenske konungen från hvarje ytterligare steg, som skulle kunna kompromettera och förvärra den nuvarande krisen." Preussiske ministern i Petersburg, Goltz, instruerades att meddela sig med Czartoryski i denna fråga. "Saken är högst allvarsam (des plus graves)," skrifver Hardenberg till honom, "och vi böra med all kraft förena våra ansträngningar för att hålla svenske konungen inom hofsamhetens gränser."[2]

Under väntan på den afgörande verkan af alla dessa mått och steg låg en tryckande oro öfver preussiska kabinettet. Konungen själf behärskades alltjämt af stark fruktan för att fransmännen skulle taga rustningarna i svenska Pommern till förevändning för anfall.[3] "Det återstår mig blott", skrifver Fred-

[1] Armfelts egenhändiga svar d. 29 sept. 1804 i "Actes etc". *Berlin*. — Afskr. bif. Brinkmans dep.

[2] Preuss. reg. till Tarrach, Goltz och Lucchesini d. 28 sept. 1804. *Berlin*.

[3] Kabinettet synes ett ögonblick ha varit behärskadt af den mening, att Preussen borde förekomma en sådan olycka genom att själf besätta svenska Pommern. Alopeusd. ä., ryska sändebudet i Berlin, skref till sin regering, att den preussiska hyste denna mening. Czartoryski meddelade detta åt Stedingk. Stedingks dep. d. $\frac{5}{17}$ okt. 1804 — I Berlins diplomatiska kretsar blef man nu mer och mer benägen för att tro, det Preussen skulle nödsakas till ettsådant steg. Brinkmans dep. d. 9 okt.

rik Vilhelm denna tid, "att af hjärtat önska, det mina nyligen vidtagna åtgärder må förekomma de ledsamma följder, som svenske konungens förlöpningar (incartades) så lätt kunna medföra".[1]

Den 2 oktober var Armfelt hos Gustaf Adolf i Stralsund. Han hade, som Brinkman uttrycker sig,[2] satt preussiska kabinettet "sur le qui vive med oss" men också fått det att "uttala sig tydligare än det kanske någonsin ännu gjort öfver ämnet i fråga".[3] Men dessa uttalanden hade under fruktan för Sveriges offensiva planer mot Bonaparte drifvits längre, än detta lands värdighet som själfständig stat med rätt att själf försvara sitt område kunde tillåta. Gustaf Adolf hade kort förut fått en ny anledning till missnöje med preussiska hofvet, emedan detta erkänt Napoleons själftagna kejsarvärdighet och därigenom först af alla de stora makterna gifvit "det fördärfliga exemplet på ett fullständigt förnekande af hvarje suveräns rättigheter (le funeste exemple d'une dénégation absolue des droits de tout souverain)".[4] Det förmynderskap, Preussen nu ville göra gällande, sårade hans värdighet på det ömmaste. "Det fattades ej mycket", skrifver Ehrenheim, "att harmen och misstron brustit ut i öppen fiendskap, enär beräkningen af tillgångarna, hindren och farorna ej alltid mäktar föregå de häftiga beslut, som Hans storsinta och djärfva tänkesätt ingifva Honom". Med möda kunde hans omgifning lägga band på hans böjelse för demonstrativa åtgärder. Att Preussens varningar ej skrämt honom visade han genom att ånyo kommendera förstärkningstrupper till Pommern.[5] Armfelts svarsnot vann hans fulla gil-

---

[1] Preuss. reg. till Goltz d. 1 okt. 1804. *Berlin.*

[2] I bref till Engeström d. 4 dec. 1804 (Schinkel, "Minnen etc". IV: 179 not 9.)

[3] Svenska reg. till Stedingk d. 3 okt. 1804.

[4] Svenska reg. till Stedingk d. 21 aug. 1804.

[5] Ehrenheims enskilda bref till Stedingk d. 8 okt. 1804. (Svenska reg. till Stedingk.) — Brinkman till Engeström d. 4 dec. *Kgl. bibl.* — I Lagerbjelkes bref till Toll d. 3 okt. heter det: "K. M. är blesserad häraf [af Preussens svar], och nu förestår gräl med Preussen, i stället för med *Bonaparte* ....; dock hoppas baron A[rmfelt] att småningom kunna calmera. Jag seconderar honom med all magt, och hoppas det värsta är afvändt". Lilliecronas biografi öfver Toll II: 145.

lande, och detta uttalade han också i en skrifvelse till Brinkman af den 5 oktober, som denne skulle lämna Hardenberg i afskrift. Skrifvelsen, som hänvisar till Armfelts svarsnot, är affattad af Lagerbjelke i ett fast men, trots konungens förbittring, hofsamt språk. Svenske konungen,hette det, hade blifvit "en smula sensibel" öfver de passager i kabinettsministerns bref, hvilka betecknade försvarsåtgärder såsom utmanande. I en tid, då folkrättens enklaste lagar kränktes, måste en oberoende furste använda alla sina krafter för att afvända den fara, som hotade. Den "skandalösa smädeskrifvelsen" i "Le moniteur" af den 14 augusti visade, hvad Sverige hade att vänta från Frankrike. Gustaf Adolf funne det oförenligt med sin värdighet att "anförtro sina besittningars öde helt och hållet åt tillfälligheter, nämligen den större eller mindre hänsynsfullhet, som franska regeringen offentligen ådagalade mot den preussiska neutraliteten". Brötes denna af Frankrike, skulle Preussens konung "finna de svenska trupperna redo att uppträda i samma anda som hans egna och till förmån för samma sak. Sveriges försvarsrustningar äro alltså", fortsätter Gustaf Adolf, "fullkomligt öfverensstämmande med Hans preussiska Maj:ts intressen(!)"

När denna skrifvelse kom Brinkman till handa, hade han redan haft ett långt samtal med Hardenberg, hvilket hänförde sig till dennes not till Armfelt och närmare belyste åsikterna inom preussiska kabinettet. Hardenberg medgaf, att om Sveriges rustningar i Pommern ej vore mer omfattande, än hvad som behöfdes för hertigdömets försvar, vore det orätt att misstänka krigiska afsikter. Men sedan lång tid tillbaka berättades ju om *utomordentliga krigsförberedelser;* "och så snart I medgen, att det samlats 7 à 8.000 man", fortsatte utrikesministern, "kan Ni vara viss på att fransmännen skola öfverdrifva antalet till 12 eller 15,000 för att få förevändning att anfalla er. — — — Ni vet, med hvilken energisk och tilltagsen människa vi ha att göra. — — — Jag kan helt öppet säga Er, att sedan lång tid tillbaka har ingen händelse af detta slag satt vår neutralitet på så hårdt prof som svenske konungens tvister med franska regeringen." När England nu rörde upp himmel och jord för att tända krigslågan i Europa och misstänktes för att ha ingått

formligt fördrag med Sverige, finge Preussen ej bryta sitt neutrala system till förmån för någon. Hufvudsyftet för Preussens politik vore att förhindra utbrottet af ett kontinentalkrig, men helst skulle man önska att ej använda kraftmedel för ändamålet. — På Brinkmans fråga, om konungen af Preussen som sådan någonsin kunde tillåta, att franska trupper bemäktigade sig svenska Pommern, erinrade Hardenberg om sina bestämda deklarationer till Laforest både före och efter Armfelts beskickning till Berlin. Hardenberg hade talat med okonstlad öppenhet, ja rent af med hjärtlighet.[1]

Efter detta samtal kommo emellertid en del omständigheter hofvet i Berlin att ändra sig. Dess oro dämpades af en lugnande depesch från Tarrach beträffande trupptransporterna till Pommern[2] men framför allt af Napoleons svar genom Laforest på meddelandet af Preussens diplomatiska diskussion med Sverige. Det lydde på, att Frankrike alltid skulle respektera det af Preussen beskyddade neutralitetssystemet för Nordtyskland, och att hvarje ytterligare diskussion i detta ämne betraktades som öfverflödig. När därför Brinkman delgaf Hardenberg innehållet i svenska regeringens skrifvelse af den 5 oktober, var det tvärt slut med protesterna mot Sveriges rustningar. Gustaf Adolfs fasta hållning och bestämda förklaringar, att de voro rent defensiva, bidrogo att stämma ned tonen inom berlinska kabinettet. Utrikesministern blott förklarade på det bestämdaste för Brinkman, att efter de betryggande försäkringar, som hofvet mottagit från både svenska och franska regeringarna, "skulle svenska Pommern för visso betraktas som inneslutet i Nordtysklands neutralitet, och att följaktligen hvarje fientligt företag mot denna provins vore oförenligt med Preussens system".[3]

1 Brinkmans dep. d. 9 okt. 1804.

2 Tarrachs dep. d. 28 sept. 1804, ank. d. 9 okt., berättar, att dessa rustningar voro mycket obetydliga. *Berlin.*

3 Den afskrift af svenska regeringens skrifvelse, som Brinkman öfverlämnade, lät han på Hardenbergs begäran åtföljas af ett särskildt bref, som denne i händelse af behof ämnade begagna mot Laforest för att betaga dennes regering hvarje anledning att begagna Sveriges rustningar i Pommern såsom förevändning för fientliga företag mot detta rike. Brinkmans dep. d. 14 okt. 1814. — Brinkmans bref, skrifvet den 12 oktober, innehåller en bestämd och moti-

Fredrik Vilhelm var alltså besluten att ej vidare inblanda sig i sin grannes rustningar, så länge de inskränkte sig till Stralsunds försvar. Napoleon hade också, genom att vid samma tid upplösa sina läger i Lüneburg och Zeist, ådagalagt i handling, både att han ej bekymrade sig om de svenska rustningarna, och att han ej hade någon expedition mot Nordtyskland i sikte.[1]

Hardenbergs eftergifvande yttrande ryckte dock ej upp Gustaf Adolfs misstro mot Preussen; därtill ägde denna allt för djupa rötter. "Ju mera slingrande detta kabinetts handlingssätt är, ju opålitligare dess uppsåt, dess viktigare är det också att öfvervaka det förra och motsätta sig de senare med frimodighet och fasthet" skrifver han till Stedingk. Kabinettets förändrade uppträdande tillskref han ryske kejsarens inflytande.[2]

Emellertid hade Goltz i Petersburg haft en konferens med Czartoryski den 11 oktober och gifvit uttryck åt sin konungs farhågor med anledning af Sveriges politik. Fursten svarade först mera enskildt, att han ej kunde föreställa sig, det Gustaf Adolfs försvarsåtgärder i Stralsund kunde anses såsom utmanande. De hade ju fullt skäl för sig, då dennes land i första hand vore utsatt för Frankrikes hämd. — Emellertid hade Goltz ej förlorat allt hopp att lyckas utan arbetade fortfarande för, att ryska kabinettet skulle under hand råda svenske konungen till hofsamhet[3] — naturligtvis fruktlös möda, eftersom detta arbetade på att draga Sverige in i sina offensiva planer. Och när Czartoryski meddelade preussiska sändebudet kejsarens slutgiltiga utlåtande, så befanns detta utgöra ett bestämdt ogillande af alla försök att hejda Gustaf Adolfs försvarsåtgärder i

verad försäkran, att ingen af Gustaf Adolfs rustningar i hans tyska stater haft annat ändamål än dessas försvar. "Actes etc". *Berlin.*

[1] Preuss. reg. till Goltz d. 26 okt. 1804. och till Tarrach d. 9 nov. *Berlin.* — Vid samma tid betygade Laforest inför Hardenberg, att hans suverän alls ej skulle vara emot en försoning med Gustaf Adolf. Hardenberg till Fredrik Vilhelm d. 19 okt. (Bailleu, "Preussen und Frankreich etc". II: 298 f.)

[2] Sv. reg. till Stedingk d. 3 nov. 1804.

[3] Goltz' dep. d. $\frac{30 \text{ sept.}}{12 \text{ okt.}}$ och $\frac{4}{16}$okt. *Berlin.* — Czartoryski lät Stedingk få veta innehållet af det svar, han gifvit preussiske ministern. Stedingks dep. d. $\frac{30 \text{ sept.}}{12 \text{ okt.}}$ 1804.

Pommern.[1] Preussiska kabinettet hade fått en ytterligare anledning att refva seglen.

* * *

Innan Goltz erhållit sitt slutgiltiga svar, hade emellertid preussiska kabinettet ånyo oroats, denna gång af ett i Stralsund utspridt rykte, att en dit anländ kurir från Petersburg skulle ha tillkännagifvit den nära förestående ankomsten af ryska trupper till Mecklenburg. Ryktet gaf kabinettet anledning till att hos Tarrach inskärpa nödvändigheten af en ytterligt skarp vaksamhet på förhandlingarna mellan Petersburg och Stockholm; och till Goltz afgick instruktion att bringa klarhet öfver ryktets upphof. Om han hade "minsta antydning för att sätta det i förbindelse med de misshälligheter, som utbrutit mellan konungen af Sverige och franska regeringen", skulle han genast delge Czartoryski depeschens innehåll, erinrande honom på det kraftigaste om de mellan Preussen och Ryssland bestående förbindelserna och de oberäkneliga olyckor, som skulle följa, om de brötes.[2]

Ehuru Goltz var fullt öfvertygad om att ryktet måste vara falskt, vände han sig för säkerhets skull till utrikesministern, som förklarade detsamma för "fullkomligt ogrundadt i detta ögonblick" men också bekände, att det ej skulle bli så längre, om Sverige allvarligt hotades med anfall från Frankrike; ty då skulle kejsaren i kraft af bestående fördrag "göra sig ett nöje af att bevilja Hans svenska Maj:t

---

Goltz vände sig äfven till Stedingk och besvor honom att använda allt sitt inflytande "för att förhindra den minsta krigsrörelse i Pommern", något som alls ej var i den gamle krigarens smak. Stedingks dep. d. $\frac{5}{17}$ okt. 1804.

[1] Goltz' depesch d. $\frac{5}{17}$ okt. 1804 (*Berlin*) återger Czartoryskis slutgiltiga svar i mildare form än Stedingks depesch af samma dag, hvilken innehåller Czartoryskis egen berättelse därom till Stedingk. Med sistnämnda depesch öfverensstämmer bäst Alopeus' meddelande till Brinkman om den förklaring, hans hof befallt honom afge inför det preussiska. — Stedingk ansåg Goltz vara "allt för benägen att mildra och undertrycka sådant, som kunde misshaga hofvet i Berlin" (dep. d. $\frac{5}{17}$ okt.) Och sannolikt hade Czartoryski fört ett kraftigare språk, än Goltz låter påskina.

[2] Hardenberg till Fredrik Vilhelm i "Petersbourg. Dépêches etc." Preuss. reg. till Goltz och till Tarrach. Alla skrifvelserna af d. 15 okt. 1804. *Berlin*.

det bistånd och understöd, som dessa samma fördrag bestämde".[1]

Hardenberg vände sig nu till Alopeus d. ä. för att låta hans regering veta, det preussiska hofvet omöjligen kunde tro, att man från Petersburg ville tvinga Preussens konung till åtgärder, som skulle bli kärkomna för Frankrike men smärtsamma för Hans Maj:t. Czartoryskis svar härpå blef en skarp skrifvelse af den $\frac{26 \text{ november}}{8 \text{ december}}$, hvilken Alopeus företedde för Hardenberg. Äfven i denna vederlades det utspridda ryktet. Men det hette också, att om berlinska hofvet handlade franska regeringen till behag på ett sätt, som blefve oangenämt för Ryssland, så vore kejsaren fast besluten att mot sin önskan "likaledes taga mått och steg, som förvisso torde misshaga Preussen".[2] Hardenberg svarade skriftligen till Alopeus, uttryckande sin förvåning och förtrytelse öfver ryska kabinettets hotelser. Därmed inträder vapenhvila i denna diplomatiska strid.

Faran för Nordtysklands lugn syntes alltså fjärmad för tillfället. Preussiska hofvet visste ju, att intet angrepp ännu åtminstone behöfde befaras från Frankrike mot Sverige och ej heller utmanande rustningar från Gustaf Adolf. Man behöfde under sådana förhållanden ej befara casus foederis i det mellan denne monark och ryske kejsaren bestående fördraget.[3] Men "svenske konungens oroliga och ostyriga sinne" gaf Fredrik Vilhelm anledning till beständig oro.[4]

* * *

Vid denna tid utsattes Nordtysklands neutralitet för ett nytt ingrepp, som visar, hur pass mycket Napoleons försäkringar att respektera denna neutralitet i själfva verket voro att lita på. Den 25 oktober blef engelska sändebudet vid neder-

1 Goltz' dep. d. $\frac{18}{30}$ okt. 1804. *Berlin.*

2 Ranke, Denkwürdigkeiten etc. II: 114.

3 Preuss. reg. till Goltz d. 13 nov. och till Tarrac d. nov. 1804. *Berlin.*

4 Han skrifver genom Hardenberg till Tarrach d. 19 nov.: "En attendant Je veux bien vous confier sous le sceau du..., secret qu'on rencontre à chaque pas des traces de l'esprit inquiet et remuant du Roi de Srède". *Berlin.*

sachsiska kretsen, Rumbold, på Napoleons befallning gripen i sin villa vid Hamburg af en truppafdelning, beröfvades sina papper och fördes till Paris, beskylld för fientliga anläggningar mot Frankrike. Det var en af de åtgärder, hvarigenom Frankrikes kejsare ville oskadliggöra de engelska sändebuden, hvilkas äggelser han tillskref allt motstånd, som mötte honom vid de neutrala hofven. Denna handling var en kränkning af personlig säkerhet och neutralt område, likartad med Enghiens gripande men ur folkrättslig synpunkt betänkligare så till vida, som våldet nu drabbade en offentlig person och därmed äfven den makt, som denne representerade. Dessutom var denna handling ett slag i ansiktet på Fredrik Vilhelm, enär Rumbold var ackrediterad hos honom såsom nedersachsiska kretsens direktor. Följde ej upprättelse, måste casus foederis i Preussens fördrag med Ryssland inträda, enär neutraliteten kränkts i ett område, där Preussen förbundit sig att upprätthålla densamma. Engelska och ryska sändebuden uppfordrade genast i noter preussiske konungen att utkräfva upprättelse. Preussens regering stod åter inför ett afgörande. Beslutet blef ett bref från Fredrik Vilhelm till Napoleon, hvari denne på det enständigaste uppfordrades att frigifva sitt offer. Verkan af denna ovanligt energiska åtgärd blef öfverraskande. Den 10 november kom brefvet till Paris; den 11 innehöll "Le monitur" ett tillkännagifvande, att Rumbold på konungens af Preussen önskan frigifvits och sändts till England.[1] — Napoleon var alltför klok för att drifva Preussen i armarne på den nybildade koalitionen. Berlinska hofvet jublade.

Så långt var allt godt och väl. Men nu kommer ett litet efterspel. För Gustaf Adolf blef underrättelsen om Napoleons kränkning af preussiske konungens värdighet och af hans neutralitetssystem en anledning att ge denne svar på tal. Upprörd öfver det nya våldsdådet, lät han den 21 november tillskrifva Brinkman en depesch med befallning att i en not fram-

[1] Preuss. reg. till Goltz d. 19 nov. *Berlin*. — Rumbold hade begärt att återfå sina beslagtagna papper, men detta vägrades honom. Han måste underteckna en förbindelse att ej återvända till Hamburg eller närma sig Frankrikes gränser inom ett afstånd af 50 lieues. Silverhjelms dep. d. 20 nov. 1804.

bära till preussiska regeringen sin konungs önskan att mottaga ett meddelande om de åtgärder, preussiska kabinettet vidtagit, och de resultat, dessa haft eller kunde få. Konungen ansåg sig ha full rätt att vänta ett sådant meddelande efter Fredrik Vilhelms bestämda uttalanden vid Armfelts beskickning om sitt bevarande af Nordtysklands neutralitet.[1] Det hela var "som skrifvet till ett kollegium, af hvilket man fordrar räkenskap".

När denna skrifvelse utfärdades, var redan Napoleons tillmötesgående svar allmänt bekant i Berlin. Emellertid vände sig Brinkman till Hardenberg för att muntligen förbereda honom på innehållet i den not, han fått befallning att afge. Utrikesministern uttryckte sin stora förvåning och afrådde från noten. Men Brinkman kunde blott lofva att göra den så hofsam och väl motiverad, som hans stränga instruktion kunde medge, och bad till gengäld om ett, äfven om det blefve obetydande, åtminstone ej stötande svar.[2]

Brinkmans not blef af utrikesministern mottagen med synbar obenägenhet. Han yttrade, att konungen af Preussen torde finna den stridande mot sin "rättighet att i anseende till Dess enskilta underhandlingar med andra makter ej *aflägga någon slags räkenskap;* så mycket mera som intet främmande hof vid detta tillfälle begärt eller erhållit något särskilt meddelande" af underhandlingen.[3] Brinkman förstod snart, hvar skon klämde. Preussiska regeringen ville framställa Rumbolds frigifvande som en seger, vunnen genom dess fasthet, och önskade därför "undvika allt för detaljerade förklaringar, som kanske skulle visa, att Bonaparte visserligen till en del gifvit efter för omständigheterna men ändock hvarken lämnat upprättelse för kränkningen af principerna eller säkerhet för framtiden". Man ville betrakta denna sak som fullständigt afslutad och nöja sig med hvad som vunnits hellre än att återupptaga

[1] Kabinettet i London begärde i denna sak stöd af Sveriges konung såsom varande garant af tyska författningen. Sv. reg. till Stedingk d. 23 nov. 1804. — Afskrift af den not i detta ämne, som Pierrepont inlämnade d. 22 nov., är bilagd Silverhjelms dep. af d. 20 nov.

[2] Brinkman till Engeström d. 4 dec. 1804. *Kgl. bibl.*

[3] Brinkmans dep. d. 1 dec. 1804. — Brinkmans not, daterad den 29 nov., finnes bland "Schwed. dep". *Berlin.* Den ger i en mildrad och förfinad form uttryck åt Gustaf Adolfs tankegång.

frågan till förhandling med en regering, så svårhandterlig som den franska. Därför hade Hardenberg öfvertalat både den engelske och den ryske ministern att afstå från de noter, i hvilka de ämnat yrka på fullständig upprättelse från Frankrike.[1] Sannolikt väntade Hardenberg, att Gustaf Adolf, efter att ha genom tidningarna erhållit kännedom om utgången af Rumboldska saken, skulle ge Brinkman kontraorder. Men svenske konungen höll oböjligt på sin rätt att när han en gång gjort frågan till föremål för ett offentligt steg, erhålla — i enlighet med vedertagna former — ett autentiskt meddelande. I nödfall ämnade han begagna sin egenskap af tyska författningens garant för att tilltvinga sig ett sådant. Brinkman fick förnyad order att, därest han ännu ej fått svar, göra detta konungens resonemang gällande inför Hardenberg. Denna åtgärd behöfde dock ej tillgripas. Den 11 december — alltså när frågan alldeles förlorat sitt aktuella intresse — bekvämade sig preussiske statsministern att afge ett skriftligt svar i allmänna och undvikande ordalag: Då utgången af den Rumboldska saken vore allmänt bekant, behöfdes ej "den minsta utläggning vidare". — Därmed var denna fråga slutdiskuterad.[2]

En annan anledning att ge preussiska regeringen en pik för detta neutralitetssystem, i hvars namn den tagit munnen så full mot svenske konungen, fann denne i Hamburgs åtgärd att börja rasera sina fästningsverk.[3] Äfven i denna sak fick Brinkman instruktion att påkalla preussiske konungens inblandning i egenskap af nedersachsiska kretsens direktor. Som sådan borde denne nämligen förhindra, att riksstaden genom att försvaga sina försvarsverk satte på spel andra länders där deponerade egendom. Med denna fråga frestade svenska sändebudet

---

[1] Alopeus nöjde sig med en muntlig förklaring, att hans hof ej kunde betrakta Rumbolds frigifvande som tillräcklig upprättelse för kränkningen af ett neutralt område.

Alopeus trodde sig veta, att Brinkmans not skulle bli obesvarad. Brinkmans dep. d. 4 och 11 dec. 1804.

[2] C. C. Berlin d. 18 dec. 1804. — Hardenbergs not bif. Brinkmans dep. d. 15 dec.

[3] Enligt Borgerskapets beslut den 18 oktober. Peyron (svenska sändebudet i Hamburg) till Stedingk d. 24 okt. 1804 (Stedingks brefväxling med ministrar.

Hardenbergs tålamod vid samma tillfälle, som han bragte den Rumboldska saken på tal, den 28 november. Statsministern svarade genast, att Hamburgs självständiga ställning såsom riksstad förbjöde Preussens konung att i detta fall göra föreställningar och förklarade bestämdt, att hans konung ingalunda vore sinnad att taga befattning med denna sak.[1] Med detta svar måste Gustaf Adolf låta sig nöja.

* * *

Den bitterhet, som ordbytet öfver Sveriges rustningar i Pommern kvarlämnat å ömse sidor, hade åtminstone ej blifvit mindre genom den sista diplomatiska beröringen. Preussiska hofvet hade ej släppt sina misstankar mot Gustaf Adolfs underhandlingar med England och följde dem snart åter med växande farhågor.[2] Då kom den 18 december den tändande gnistan i form af en not från Laforest. Den talade om att kabinettet i Tuilerierna fått vetskap om en subsidieunderhandling mellan England och Sverige, att Sverige erbjudit sig uppställa 25.000 man mot 2 millioner pund sterling, men att England för fyra veckor sedan ansett denna summa såsom mycket öfverdrifven.[3] —

1 C. C. Berlin d. 17 nov. 1804. Brinkmans dep. d. 1 dec.

2 Preuss. reg. till Tarrach d. 30 nov. 1804. *Berlin*: "Le Roi de Suède fait ... de son mieux pour exciter le ressentiment du Gouvernement françois." — Den oro, som depescherna från London väckte, ökades genom Tarrachs berättelser den 20 nov. och 4 dec. om Pierreponts täta konferenser med Ehrenheim och hans anbud till svenska regeringen. *Berlin.*

1 Noten i original bland "Paris.Dépêsches etc." *Berlin*. "Le sousigné .. est chargé de faire connaitre au cabinet de Berlin, que le cabinet des Tuileries est informé, qu'un traité de subside se négocie en ce moment entre l'Angleterre et la Suède; que la Suède offre de mettre vingt-cinq mille hommes sur pied; que d'après l'état qu'elle a présenté de toutes les dépenses qui en résulteraient pour elle, elle demande un subside de deux millions sterling; que cette somme parait exorbitante à l'Angleterre qui s'est beaucoup récriée; et que les choses en étaient là il y a vingt huit jours. . ." — Redan den 19 okt. hade Talleyrand talat med Lucchesini om att England beviljat Gustaf Adolf subsidier till ett ansenligt belopp — de skulle enligt denna uppgift utgöra 600,000 pund sterling —, hvilket väckt franske utrikesministerns misstankar om en nära förestående allians mellan England, Ryssland och Sverige. Lucchesinis dep. d. 20 okt. 1804. (Bailleu, "Preussen und Frankreich etc." II: 300).

Franska regeringens misstankar voro alltså väckta. Fredrik Vilhelm befarade det värsta för sin kära nordtyska neutralitet. Återigen tager han en energisk ton mot svenska regeringen och låter denna i en not, som Hardenberg riktade till Brinkman den 24 december, veta följderna af en offensiv politik mot Frankrike. Skrifvelsen refererar innehållet i Laforests not. Ehuru konungen, heter det, vore skyldig Hans svenska Maj:t att ej sätta tro till uppgifter, så starkt motsägande både Armfelts och Brinkmans bestämda försäkringar, att Hans Maj:t ej hade någon fientlig afsikt mot Frankrike, så nödgades han dock att därom uttala sig i anledning af "det sätt, hvarpå de tillkännagifvits, och deras bekräftelse, åtminstone delvis, genom andra underrättelser". Hardenberg ombad därför Brinkman att hos sin konung utverka "fullt säkra förklaringar öfver detta viktiga ämne". "I intet fall", heter det vidare, "kan Hans Maj:t tillåta .., att svenska Pommern blir hvarken medelpunkten eller skådeplatsen för kriget (ni le foyer ou le théatre de la guerre), och Han vill ej dölja för Sveriges konung, att om offensiva åtgärder företoges från Sveriges sida mot Frankrike, skulle Han se sig nödsakad, ehuru mot sin önskan, att beträffande denna provins vidtaga de mest afgörande (décisives) mått och steg för att förhindra, att ett dylikt beslut störde det system, Han antagit".[1] — Preussiska regeringen hade alltså bestämdt hotat med det steg, som Hardenberg i september framställt såsom en följd af yttersta nödtvång: att besätta svenska Pommern.

Vid öfverlämnandet af denna not gaf Hardenberg svenska sändebudet en muntlig kommentar till densamma. Han uttalade preussiska regeringens beredvillighet att medla mellan Frankrike och Sverige; ty hofvet i Berlin ägde säkra bevis på att Napoleon önskade slut på sin tvist med Gustaf Adolf.[2] Men

[1] Afskrift af denna not bif. Tarrachs not den 6 jan. 1805. "Preussiska beskickningens .. noter". — Tarrach fick nämligen sin regerings befallning att meddela denna not åt Ehrenheim, för att denne "klarsynte minister" ej skulle vara ovetande om farorna för Sverige af en offensiv förbindelse med England, då det kanske ännu funnes medel att åstadkomma försoning med Frankrike. Preuss. reg. till Tarrach d. 24 dec. 1804. *Berlin.* — Tarrach besvor Ehrenheim att förena sina föreställningar med preussiska regeringens för att afhålla Gustaf Adolf från alla offensiva förbindelser med England. Tarrachs dep. d. 8 jan. 1805. *Berlin.*

[2] Jf. sid. 26 not 1.

funne sig denne hindrad af särskilda betänkligheter att afge en betryggande förklaring angående sina förbindelser med England, så måste Preussens konung mot sin vilja taga det afgörande steget mot svenska Pommern för att aflägsna en hotande fara. Men statsministern förnekade högtidligen, att Fredrik Vilhelm hade några planer för egen räkning på denna provins.[1] — Därmed var ju utsagdt, att om Gustaf Adolf ej afgåfve de i noten begärda försäkringarna, redan detta skulle tydas som bevis på offensiva planer och följaktligen medföra svenska Pommerns besättande af preussiska trupper.[2]

Laforest lugnades tills vidare med en svarsnot, till hvilken var fogad en afskrift af Hardenbergs not till svenska sändebudet. I den förra betonades särskildt, att Preussens konung kraftigt litade på franske kejsarens försäkringar om fredens bevarande i Nordtyskland.[3]

Den 29 december erhöll Gustaf Adolf i Stralsund Hardenbergs not jämte Brinkmans berättelse om utrikesministerns muntliga tillägg. Ehuru noten egentligen blott var en bekräftelse på Hardenbergs skrifvelse till Armfelt, kom Preussens åtgärd dock oväntadt "efter de starka föreställningar, kejsaren af Ryssland låtit göra preussiske konungen" för knappt mer än två månader sedan. Gustaf Adolf ansåg sig nu ha skäl att tro, "det konungen af Preussen härtill tvungen af Bonaparte, änteligen måst kasta sig i dess armar, och nyttiat denna utväg med Mig såsom det enda återstående medel att söndra en coalition, som är fruktansvärd för preussiska systemets inkräktningsplaner, och i fall detta ej lyckades, åtminstone söka bemästra sig Svenska Pommern". Säker på Alexanders bistånd, ansåg sig Gustaf

[1] Brinkmans dep. d 26 dec. 1804.

[2] Omkring två veckor därefter hade Brinkman ett nytt samtal med Hardenberg, då denne — under intryck af att Gustaf Adolf påräknade Rysslands stöd! — preciserade Preussens fordringar därhän, att man ville ha endast en officiell försäkran af svenske konungen, att hans förbindelser ingenting ändrade i Pommerns tillstånd, sådant Preussen garanterat det. Preussiska regeringen ville ej inblanda sig i frågan om de engelska subsidierna eller om användningen af de omtalade 25.000 man, blott svenska regeringen vederlade uppgiften, att ett fördrag existerade, enligt hvilket dessa skulle landsättas på Tysklands kust. Brinkmans dep. d. 12 jan. 1805

[3] Afskrift af denna not bland "Paris. Dépêches etc."

Adolf böra rådgöra med denne angående sitt svar på Hardenbergs not, hvilket borde afges i förening med en förklaring från kejsaren. Han befallde därför Stedingk att meddela ryska ministären den preussiska noten och Gustaf Adolfs tilltänkta svar samt att därpå i sin konungs namn begära, det order ofördröjligen måtte sändas till Alopeus "att ej blott vidtaga alla nödiga åtgärder för att hindra, det Preussen anfaller eller låter anfalla" svenska Pommern utan också föra samma officiella språk, som Gustaf Adolf skulle föreskrifva sitt sändebud i Berlin. Stedingk skulle därjämte begära audiens hos kejsaren själf och för honom framhålla de betänkliga följderna af denna företeelse, om den ej mötte ett motstånd, "åtminstone lika kraftigt som det franska inflytandet på kabinettet i Berlin". Då Gustaf Adolf var fullt öfvertygad om att ett preussiskt ingrepp i svenska Pommern skulle ge anledning till krigsutbrott på ryska sidan, önskade han, att Stedingk skulle föra "Kejsarens uppmärksamhet ej allenast uppå Dess Polska gränser, men ock på dess Liffländska, så som lika nära och lika betänkelig för Preussen, samt att ingen dyrbar tid må förloras". — På samma gång affärdade svenska regeringen kabinettsorder till Brinkman att af ryska sändebudet i Berlin begära biträde inför preussiska kabinettet.

Det svar, som Gustaf Adolf ämnade ge preussiska regeringen, sedan han inhämtat Alexanders mening därom, genomdallras af sårad värdighet och kränkt självkänsla: "Enär jag är trogen de principer af värdighet, som böra karakterisera hvarje suverän i en oberoende stat, kunna mitt politiska system, mina allianser och de förbindelser, som däraf kunna resultera, aldrig bli ämnen för diskussion". Då Hans preussiska Maj:t förklarat sig respektera dessa principer, borde han "icke söka modifiera dem genom inflytandet af sitt neutralitetssystem", hvilket ej skulle kunna inverka på "en monark, hvilken som sådan ej medger någons suprematі och såsom medlem af Tyska riket endast romerske kejsarens". Gustaf Adolf uttrycker den förhoppning, att konungen ej skulle "betjäna sig af öfverdrifna påståenden "från en mot Sveriges konung fientlig regering för att försöka en orättmätig inkräktning". Men blefve en sådan försökt, "skall Jag", fortsätter konungen, "försvara Mig med Guds och mina undersåtars hjälp och skall ej sakna bundsförvanter, som

allt för högt skulle skatta rättvisan i min sak för att ej understödja den".[1]

Utgången af denna fråga berodde tydligen af Rysslands hållning. I Petersburg hade man redan den 5 januari 1805 genom Alopeus d. ä. fått kännedom om Hardenbergs noter. Denne hade nämligen delgifvit ryska sändebudet de förklaringar, som riktats både åt svenska och åt franska sidan, äfvensom Laforests not till Hardenberg. Hardenberg hade därvid uttalat sin konungs förhoppning, "att Hans kejserliga Maj:t, som helt visst besjälades af samma tänkesätt som konungen, värdes bruka hela sitt inflytande på Hans svenska Maj:t" för att vända denne ifrån planer, som kunde nödsaka Preussen att taga svenska Pommern i besittning intill freden.[2]

En annan sagesman hade ryska kabinettet i Goltz, som af sin regering befallts att konferera med Czartoryski i denna sak för att å sin sida söka vinna kejsarens bona officia vid svenska hofvet.[3] Goltz erhöll ett förberedande svar från kejserliga kabinettet den 9 januari, två dagar innan Gustaf Adolfs skrifvelser nådde Stedingk. Detta svar var ägnadt att betaga Preussen alla illusioner om att Ryssland skulle ställa sig på dess sida. Czartoryski inlade gensaga mot de öfverdrifna berättelser, som väckt Preussens oro, och "tillvitade Frankrike, att det endast sökte en tom förevändning för beskyllningar mot Sverige". Han förnekade befintligheten af ett projekt till offensivt fördrag[4] och rättfärdigade konungens underhandlingar, som åsyftade att skaffa honom medel till ett värdigt försvar af sina länder. Fursten betygade ifrigt, att Fredrik Vilhelms deklaration ej vore rätta "medlet att afvända Hans svenska Maj:t från någon af hans planer, att den snarare vore ägnad att medföra en ledsam diskussion"; och ginge det därhän, att svenska Pommern besattes, så ägde Gustaf Adolf traktatsenlig rätt att vädja till Rysslands bi-

---

[1] "Konungens enskilta skrifvelse till H. E. Stedingk, af den 30 Dec. 1804" och sv. regeringens officiella dep. till dens. d. 31 dec. med bif. förslag till svar på Hardenbergs not. Se bil. I — C. C. Berlin d 30 dec. 1804

[2] Hardenberg till Alopeus d. 24 dec. 1804. Koncept bland "Paris. Dépêches etc." *Berlin*.

[3] Preuss. reg. till Goltz d. 24 dec. 1804. *Berlin*.

[4] Om verkliga förhållandet se Key-Åbergs afhandling : 26 — 30.

stånd, en vädjan som skulle nödsaka kejsaren att ingripa. Till slut lofvade Czartoryski visserligen, att kejsaren skulle tillmötesgå Goltz' begäran att afråda Gustaf Adolf från alla planer, som kunde inge Frankrike farhågor och störa Nordtysklands lugn, men till gengäld ålade utrikesministern preussiska sändebudet att framhålla för sin konung nödvändigheten af att beriktiga franska regeringens misstankar genom tillkännagifvande, att Sveriges politiska åtgärder afsågo blott dess egen säkerhet.[1]

För Stedingk omtalade Czartoryski, att hans svar erhållit så pass varsam form af hänsyn till att Ryssland ej kunde uppträda med väpnad kraft under denna årstid. Emellertid lät fursten honom veta, att kejsar Alexander ämnade uttala sig inför Hans preussiska Maj:t "på ett sätt, som fullständigt skulle göra slut på dessa trakasserier" genom att uppmana denne att afstå från planen på besättande af svenska Pommern, ty mot ett sådant anfall ämnade kejsaren ge Gustaf Adolf fördragsenlig hjälp. För att ge mera eftertryck åt denna förklaring hade kejsaren beslutit sända sin generaladjutant, generalmajor Winzingerode, till Berlin. — Stedingk visste, att denne var "antipreussare".[2] Det var alltså att vänta, att han ej skulle lägga fingrarna emellan.[3]

Hvad nu beträffar Gustaf Adolfs förslag till svar på Hardenbergs not, så vann det kejsarens fulla erkännande i princip. Denne önskade blott, att svenske konungen, af samma skäl, som mildrat kejsarens eget svar, tillade "några lugnande uttryck för kabinettet i Berlin och några vänliga ord för preussiske ko-

---

[1] Goltz' dep. d. $\frac{31 \text{ dec. } 1804}{12 \text{ jan. } 1805}$. *Berlin.* — Vid ett senare tillfälle förklarade Goltz, att tonen i preussiske konungens deklaration synts honom "allt för energisk och verkligen allt för hotande." Goltz' dep. d. $\frac{14}{26}$ jan. 1805. *Berlin.*

[2] Stedingks dep. d. $\frac{19}{31}$ jan. 1805.

[3] Han hade äfven en annan, mera omfattande uppgift, som sammanhängde med den angifna, nämligen att söka genom underhandlingar drifva Preussen in i ett försvarsförbund med Österrike och Ryssland, hvilket sedermera — så hoppades man i Petersburg — skulle kunna förvandlas till offensivt mot Frankrike. Men naturligtvis skulle försöket att genom Winzingerode rycka Preussen ur dess svaghetstillstånd bli fruktlöst.

nungens räkning till förekommande af att bitterhet inmängde sig i denna diskussion".[1]

I Berlin afvaktade kabinettet med mycken otålighet kejsarens och svenske konungens svar. Genom Brinkman hade Hardenberg nämligen fått sin förmodan bejakad, att Gustaf Adolf beslutit att först rådföra sig med förstnämnde monark.[2] Under tiden fick Brinkman vara språkrör för Gustaf Adolfs uppfattning. Särskildt hade konungen ålagt honom att riktigt öfvertyga berlinska kabinettet om att våld skulle mötas med våld från Sveriges sida. Beträffande Hardenbergs anbud till Brinkman om Preussens medling mellan Sverige och Frankrike frågar Gustaf Adolf nu, huru han skulle kunna sätta tro till franska regeringen, som uppträdt så förolämpande och fientligt mot honom, och hvars politiska moral var så illa beryktad. Ty *han* skulle aldrig kunna tillåta någon "demarkationslinje mellan den politiska konvenansen och den stränga rättvisan (le stricte équité)". Ville Bonaparte ge upprättelse, så måste den vara offentlig, då skymfen varit offentlig. Men den skulle ändock tjäna till ingenting, då konungens tänkesätt om denne furste hvarken i krig eller fred kunde förändras. — Här var tydligen ingen försoning att vänta![3]

Så kommer, den 22 januari, Goltz' berättelse om Czartoryskis svar af den 9. till Berlin såsom ett öfverraskande och nedslående förebud till det officiella svaret från Alexander. Detta bragte Winzingerode till Fredrik Vilhelm den 16 februari i form af ett bref från kejsaren till konungen, dagtecknadt den $\frac{15}{(27)}$ ja-

[1] Kejsaren hade, berättade Czartoryski, varit mycket missnöjd med Alopeus d. ä. för att denne ej följt sina instruktioner och tillbakahållit Preussens senaste åtgärder. Han fick befallning att stödja Brinkmans uppträdande.

Stedingks dep. d. $\frac{3}{15}$, $\frac{13}{25}$ och apost d. $\frac{19}{31}$ jan. 1805, den sistnämnda med bif. enskildt bref från Czartoryski till Stedingk af den $\frac{17}{29}$ jan., sammanfattande kejsarens åsikter, efter det denne tagit kännedom om Stedingks andraganden.

Samlingen af Stedingks depescher från och med början af 1805 till och med midten af 1808 är delvis tryckt i "Mémoires posthumes etc." II.

[2] Preuss. reg. till Tarrach d. 7 jan., till Goltz d. 11 och 18 jan. 1805. *Berlin.* — Befallning att göra ofvan anförda meddelande fick Brinkman i kabinettsorder af d. 6 jan.

[3] C. C. Berlin apost. 1 d. 6 jan. 1805. Brinkmans dep. d. 19 jan.

nuari. Det uttalar hvad Czartoryski berättat Stedingk — allt i hofsam, vänskaplig form.[1] — Generalens ankomst väckte det största uppseende i Berlin. Den 17 februari hade han en långvarig audiens hos konungen, hvarunder han på kejsarens befallning tillkännagaf, att "i följd af de med Hans svenska Maj:t ingångna förbindelserna skulle alla Rysslands hjälpkällor sättas i rörelse för att leda till Hans Maj:ts hjälp, så snart Pommern anfölles".[2] — En vecka senare afgaf Alopeus en not, daterad den $\frac{12}{24}$ februari, som ytterligare bekräftade ryska kabinettets förut tillkännagifna åsikter.[3]

I samma vefva inlämnade Brinkman i en officiell skrifvelse svenska regeringens svar på Hardenbergs not. Svarsnoten, som är dagtecknad den 13 februari, förklaras vara uttryck för både Gustaf Adolfs och Alexanders tänkesätt. Den är hållen i en fast och värdig ton. De ursprungligen tillämnade ordalagen hade Gustaf Adolf mildrat något och tillagt som afslutning den önskan, att Sveriges och Preussens intressen måtte "förenas till förmån för det allmänna bästa" under ömsesidigt förtroende och vänskap. — Det var "till följd af Hans Maj:t Ryske Kejsarens vänskapsfulla råd, samt endast af denna orsak", skrifver Ehrenheim till Stedingk, som konungen "gifvit Sin explication med Preussen en så saktmodig och tillfredsställande vändning som med sjelfva sakens natur och Hans Majestäts värdighet möjeligen stådt att förena".[4]

---

[1] Brinkmans dep. d. 19 februari 1805, oriktigt daterad den 14. Ty innehållet visar, att den är af senare datum än den 17, och i Brinkmans dep. af den 26 febr. nämnes en föregående af den 19. — Brinkmans dep. d. 16 febr. — Brefvet är tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 58 f. Alexander lofvar att göra antydingar till stockholmska hofvet, "ägnade att inge det tillbörlig hofsamhet (une juste mesure)", men under beklagande af att ett utförande af Preussens hotelser måste leda till påföljder, som skulle bereda Bonaparte den högsta glädje.

[2] Stedingks dep. d. $\frac{\text{28 febr.}}{\text{12 mars}}$ 1805.

[3] Det vore öfverensstämmande med andan i de mellan Ryssland och Preussen bestående förbindelserna att snarare uppmuntra än försvaga Gustaf Adolfs mått och steg, som endast vore säkerhetsåtgärder, afsedda att "öka motståndskraften mot Frankrikes ärelystnad." Kejsaren skulle vid behof samvetsgrant uppfylla sin förpliktelse att garantera Sveriges bessittningar. Noten finnes bland "Petersbourg. Dépêches etc." 1805. *Berlin.*

[4] Sv. reg. till Stedingk apost. n:o 1 d. 14 febr. 1805. — C. C. Berlin med bif

Efter att mycket uppmärksamt ha genomläst den framlämnade noten förklarade Hardenberg, att han ej kunde afge något *ministeriellt* svar, innan den framlagts för konungen själf. "Det syns", sade han, "att Hans svenska Maj:t ingått förbindelser med Ryssland, som göra en särskild diskussion i detta ämne öfverflödig. Det är således med kejsaren, som man måste afhandla denna sak". Enskildt lät han Brinkman veta, att Preussen ej ändrat system. Han ställde till honom den frågan, om väl Sverige ägde tillräckligt med stridskrafter redo för att själf hindra fransmännen från att taga Pommern. "Det är Rysslands äggelser", yttrade han vidare, "som Hannover har att tacka för sitt nuvarande öde; och fråga hvem Ni vill i detta land, om man icke nu finner, att berlinska hofvets intervention hade förmått mer. Konungen vill ej tillåta upprepande af en sådan händelse."[1]

Men mot Winzingerode hade preussiska kabinettet redan tagit en annan ton efter att en tid ha förgäfves sökt häfda sin rätt att besätta svenska Pommern. Den 25 februari förklarade Hardenberg för generalen, att frågan om detta land skulle bli utan påföljd, och att den uppstått endast genom missförstånd. Man bestred nu ej ens Sveriges rätt att i sitt pommerska område samla en styrka af 25,000 man, blott det ej vore engelska hjälptrupper.[2] — Preussen hade kommit mellan två eldar. För tillfället var ryska diplomatin mest hotande och dref in preussiska regeringen på eftergifternas väg. Därför öfverraskade Hardenberg i midten af mars svenska sändebudet med det yttrande, att Hans Maj:t nu betraktade den fråga, som förorsakat notväxlingen, såsom fullständigt klargjord ("expliquée et éclaircie"). Hofvet i Berlin vore redo att förena sig med Sveriges konung till försvar för lugnet i Nordtyskland. — I detta svar såg Brinkman ett tecken till att kabinettet, utan öfvergif-

koncept till den svenska svarsnoten. Den afgifna svarsnoten, jämförd med den tilltänkta, se bil. I.

[1] Brinkmans dep. d. 26 febr. 1805.

[2] Drottning Luise, hvilken såsom mecklenburgsk prinsessa fruktade, att närvaron af en mot Frankrike fientlig truppstyrka i svenska Pommern kunde ge Napoleon förevändning att dit afsända sina trupper och besätta äfven de angränsande mecklenburgska besittningarna, motarbetade Winzingerodes underhandlingar och försvårade mer än allt annat framgången däraf. Zlobins afhandling: 45.

vande af sina principer, önskade betrakta den sista politiska diskussionen såsom ett ofrivilligt missförstånd och ville ha hela saken begrafd i glömska.[1]

Att detta var Fredrik Vilhelms och Hardenbergs önskan, visar också dennes svar på Alopeus' not, afgifvet den 17 mars. Visserligen försvarar statsministern sitt lands föregående politik i denna sak, men han förklarar slutligen, det han blifvit lugnad både genom svenske konungens försäkringar, att de föreställningar, som bibragts Preussen om hans politik, varit vilseledande, och genom kejsarens visa råd. Alltså hoppades konungen, "att hans föregående anledningar till farhågor äro tillintetgjorda i närvarande stund, och han önskar det så mycket högre, som det skulle vara för honom smärtsamt att än en gång återkomma till detta ämne".[2]

Några dagar senare hade Winzingerode stämt ned preussiska regeringens ton ytterligare. Hardenberg yttrade nu till honom, att man ej längre bestred Gustaf Adolf rätt att ingå fördrag med England och taga subsidier. Man önskade blott, att ett dylikt fördrag ej vore direkt *offensivt*. Preussiske konungen ville ej tillmäta sig rätt att begränsa antalet af de svenska trupper, som kunde öfverföras till Pommern, under förutsättning af att dessa ej öfverskrede gränserna för den svenska besittningen och ginge anfallsvis till väga mot fransmännen i Han-

---

[1] Brinkmans dep. d. 16 mars 1805.

[2] Koncept i "Petersbourg. Dépêches etc." *Berlin*. — I samma anda yttrar sig Hardenberg i dep. till Goltz d. 25 mars och till Tarrach s. d. *Berlin*.

I sitt svarsbref till Alexander af den 16 mars betecknar Fredrik Vilhelm kejsarens uppfattning af Preussens beteende såsom ett missförstånd. Bailleu, "Briefwechsel etc.": 60 f. — General Zastrow, som sedermera sändes till Petersburg för att besvara Winzingerodes ambassad, instruerades att söka betaga kejsaren alla misstankar mot Preussens konung för att ha hyst egennyttiga planer och hemliga afsikter att springa Frankrikes ärenden, då han hotat att besätta svenska Pommern. Generalen borde i stället framhålla, att hans konungs afsikt med denna hotelse varit att gagna Sverige och uppfylla sina förbindelser mot Ryssland, hvilka ju afsåge Nordtysklands säkerhet. Instruktionen, af d. 12 apr., tryckt i Rankes "Denkwürdigkeiten etc." V: 137 f. I det bref af d. 12 apr., som Zastrow medförde, uttrycker Fredrik Vilhelm sin förhoppning att ej blifva misskänd af Alexander. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc": 62 f.

nover.[1] Allt kraf på redogörelse för Sveriges förbindelser hade alltså förflyktigats.

Ryssland hade nödgat preussiska kabinettet till en reträtt, så mycket fullständigare, som Hardenbergs not af den 24 december tydligtvis haft till syftemål äfven att indirekt låta kabinettet i Petersburg förstå, det man i Berlin var fast besluten att motsätta sig *hvarje* företag, som kunde störa Nordtysklands lugn. Det befanns nu, att man grundligt misstagit sig på Ryssland, och berlinska kabinettet hade svårt att dölja sin förtrytelse öfver att se sina åtgärder offentligen ogillade från ett håll, där man ville göra gällande inför det öfriga Europa, att man ägde ett ej ringa inflytande.[2] Till Preussens återtåg bidrogo också lugnande underrättelser från preussiska sändebudet i London, som betecknade underhandlingen mellan Sverige och England såsom utsiktslös.[3] Men vida betydelsefullare var, att faran från franska sidan ej var så prässande. Napoleon upptogs ännu allt för mycket af sina planer mot England för att tillämna något attentat mot svenska Pommern, dess mer som han måste befara, att ett sådant företag skulle ej blott uppkalla Ryssland till kamp utan äfven sätta Preussen i den största förlägenhet och kanske drifva denna makt öfver på motsidan. Fredrik Vilhelms yttrande till Winzingerode, "att den pommerska frågan ej skulle ha några följder, och att fransmännen också skulle hålla sig lugna"[4], visar, att preussiska kabinettet mottagit betryggande löften från Napoleon. Om svaret till Alopeus alltså innebar en eftergift för Ryssland, var det dock så affattadt, att det inför Napoleon kunde vid behof tjäna som bevis på att Preussen ej svikit sina principer.

Emellertid väntade Gustaf Adolf å sin sida med växande otålighet på ett *officiellt* svar af Hardenberg. Det ingick dockingalunda i preussiska kabinettets afsikter att åt detta håll ge en förklaring, som måste innebära ett förödmjukande erkännande af att kabinettets uppträdande varit förhastadt. Den not, Brinkman

---

1 Detta enligt Winzingerodes muntliga meddelande till Brinkman. Dennes dep. d. 27 mars 1805.

2 Brinkmans dep. d. 27 och 30 mars 1805.

3 Jacobis dep. d. 26 febr. 1805. *Berlin*.

4 Brinkmans dep. d. 27 mars 1805.

afgifvit, gick så rakt på sak, att den näppeligen lämnade rum för undanflykter. Man ville ej ge minsta rum för den uppfattningen, att preussiska hofvet hade någon skyldighet att stå till svars inför det svenska, utan man ville framställa saken så, att preussiska kabinettet affordrat det svenska en förklaring, som gifvits, — och därmed punkt.[1] Tydligen unnade man äfven i förtrytelsen Gustaf Adolf den förödmjukelsen att få veta, det hans angelägenheter afgjordes med tredje man, utan att han själf behöfde åtspörjas däröfver eller bevärdigades med särskild underrättelse om resultatet. Förgäfves tillkännagaf Ehrenheim officiellt för Tarrach den 15 mars, att konungen med otålighet väntade på ett direkt svar,[2] förgäfves uttalade konungen själf några dagar senare[3] samma förväntan, att få officiellt veta, hvad han skulle hålla sig till för framtiden. Tarrach fick från sin regering det besked, att frågan skulle anses som nedlagd och afspisade Ehrenheim med ett sådant svar, när denne i början af april åter bragte saken på tal.[4]

Brinkman erhöll äfvenledes meddelande från sin konung om dennes önskan[5] men lyckades ej ens få konferens med Hardenberg, som den ena gången efter den andra, under olika förevändningar, undandrog sig en sådan brydsam situation.[6] Utrikesministern visste genom Tarrachs depescher allt för väl, hvarom Brinkman önskade tala. — När Hardenberg ändtligen gen i slutet af april fann för godt att bevilja Brinkman ett samtal, betecknade han den svenska noten som ett slutgiltigt svar

---

1 Till Alopeus, som i början af april på Brinkmans anmodan frågade Hardenberg, om den svenska noten skulle förbli obesvarad, yttrade denne: "Men hvad vill Ni, att vi skola förklara? Är icke den svenska noten i sig själf ett svar? Ett svar från oss skulle kanske ge anledning till ett nytt, hvilket skulle fordra andra förklaringar, och under tiden veta de båda hofven redan, hvad de ha att hålla sig till .... Det är vi, som begärt förklaringar af svenske konungen". Brinkmans dep. d. 6 apr. 1805.

2 Tarrachs dep. d. 15 mars 1805. *Berlin*.

3 Den 19 mars. Tarrachs dep. d. 22 mars 1805. *Berlin*.

4 Preuss. reg. till Tarrach d. 29 mars och 5 apr. 1805. Tarrachs dep. d. 9 och 19 apr. *Berlin*.

5 C. C. Berlin d. 11 mars 1805.

6 En gång förebar Hardenberg, att konungens resa förorsakat honom mycket nytt arbete. Brinkmans dep. d. 6 apr. 1805. — När Brinkman senare begärde

och hänvisade för öfrigt till det svar, som gifvits ryske kejsaren.[1] — Den 3 maj inlämnade Brinkman på sin konungs befallning en not, genom hvilken denne i anledning af underrättelsen, att Ryssland fått officiellt svar, uttryckte sin förhoppning att äfven han erhålla ett sådant.[2] Men detta kom aldrig, ty några få dagar senare hade Gustaf Adolf genom en förolämpande etikettsbragd gifvit både hofvet i Berlin och sig själf annat att tänka på; och före månadens utgång voro de diplomatiska förbindelserna mellan Stockholm och Berlin brutna.

konferens för att öfverlämna sin konungs svar på notifikationsbrefvet om preussiska enkedrottningens död, lät Hardenberg bedja ministern att blott tillsända honom detsamma, emedan han måste bege sig till Potsdam samma dag. Efter en ny skriftlig anhållan af Brinkman om samtal ursäktade sig utrikesministern med opasslighet och mångdubblade göromål. Brinkmans dep. d. 20 apr. 1805.

1 Brinkmans dep. d. 23 apr. 1805.

2 C. C. Berlin d. 16 och 28 apr. 1805. — Brinkmans not i "Actes etc." med Hardenbergs påteckning:" aux actes, sans réponse: Hbg".

Två års afbrott i de diplomatiska förbindelserna: maj 1805—april 1807.

Det var Gustaf Adolfs uppseendeväckande tilltag att återsända till Fredrik Vilhelm preussiska svarta örnsorden, som krossade de möjligheter till samverkan mellan Sverige och Preussen, hvilka ännu funnos kvar. Hans rättskänsla och höga uppfattning af ordensväsendet kränktes djupt genom att den afskydde inkräktaren af bourbonernas tron erhöll af Preussens konung denna orden, samma slags hederstecken, som Gustaf Adolf själf en gång mottagit af Fredrik Vilhelm II, och att preussiske konungen i sin tur mottog hederslegionens storkors af Napoleon. Gustaf Adolfs principer förbjödo honom att bära samma tecken som Napoleon. Han måste "undvika en slags deraf uppstående affinité med den nya riddaren,"[1] och detta beslut måste naturligtvis offentliggöras! Både Ehrenheim och Lagerbielke hade, så mycket i deras makt stod, bekämpat konungens "chevalereska idéer,"[2] men denne fann det viktiga steget "enligt Min öfvertygelse och Mine grundsatser oundvikeligt".[3] Ehrenheim måste alltså taga det påkostande steget att inbjuda Tarrach till konferens den 23 april för att meddela honom konungens beslut att till Fredrik Vilhelm återställa nämnda orden, åtföljd af ett egenhändigt bref från konungen. Men Tarrach väg-

---

[1] C. C. Circulairer d. 24 maj 1805.

[2] Detta försäkrade de bägge för Tarrach. Tarrachs dep. d. 26 apr. 1805. *Berlin.*

[3] "Konung Gustaf Adolphs bref till Canzli Presid. v. Ehrenheim" d. 22 april 1805. (Acta historica).

rade, helt naturligt, att åtaga sig denna kommission.[1] Då måste svenska sändebudet i Berlin anlitas, och samma dag afsändes till denne ett paket med insignierna till svarta örnsorden samt Gustaf Adolfs handbref af den 22 april. I detta gaf konungen till känna, att han "såsom *chevalier*" ej kunde "erkänna denna vördnadsvärda äretitel i Napoleon Bonapartes och hans likars personer".[2] — Brefvet och paketet skulle Brinkman öfverlämna till Hardenberg utan att meddela, hvad det sistnämnda innehöll. Men om utrikesministern genom Tarrach redan fått vetskap därom, borde sändebudet yttra, att konungen endast för att ej väcka uppseende uraktlåtit att sända särskild person med detta uppdrag.[3] — Men ej nog med denna demonstration. I en stor ordensceromoni förklarade Gustaf Adolf Hans preussiska Maj:t förlustig sin värdighet som serafimerriddare, emedan serafimerorden och hederslegionen ej kunde förenas hos samma person!

I afsikt att om möjligt förebygga en brytning anlitade Brinkman Alopeus, som genast begaf sig till Hardenberg, den 6 maj, för att öfverenskomma med denne om bästa sättet att på förhand begränsa följderna af Gustaf Adolfs handling.[4] Denna var sedan föregående dag bekant för statsministern genom Tarrachs depesch, men han visste ännu ej, hvilket intryck meddelandet gjort på konungen. Emellertid ansåg han genast de ömsesidiga beskickningarnas upphäfvande som en oundviklig följd.[5] Innan Fredrik Vilhelm fattat sitt beslut, ville Hardenberg ej tala med Brinkman och bad följaktligen denne genom Alopeus att skicka till sig Gustaf Adolfs bref och paketet. Brinkman lät

---

[1] Enligt Tarrachs berättelse yttrade Ehrenheim med tårar i ögonen, "att han ej mer visste, om man verkligen kunde lita på svenske konungens förstånd (se fier à l'esprit de Sa Majesté suédoise)". Dep. d. 23 apr. 1805. *Berlin.*

[2] Koncept till brefvet i C. C. 1805: "Kongliga och furstliga personer". Afskrift i "Konung Gustaf IV Adolf" (Acta historica). Tryckt i svensk öfversättning i "Historisk tafla" I. Bil. n:o 3.

[3] C. C. Berlin d. 23 apr. 1805.

[4] Kort därefter erhöll Brinkman en skriftlig befallning från Ehrenheim af den 26 april att vända sig just till Alopeus. — Denne skall emellertid ha förvärrat saken genom "stora diplomatiska felsteg". Brinkman till Engeström d. 2 sept. 1805. *Kgl. bibl.*

[5] Brinkmans dep. d. 7 maj 1805, apost. till kanslipresidenten af s. d.

båda åtföljas af ett förtroligt bref till statsministern, hvari framhölls, att svenske konungens beslut ej föranledts af någon personlig ovilja mot konungen af Preussen.

Denne kunde dock ej undgå att i svenske konungens beteende finna åtminstone en sårande kritik af hans förhållande till det Napoleonska kejsardömet. Fredrik Vilhelm såg i denna uppseendeväckande handling något ännu värre: en personlig förolämpning, som lade nytt bränsle till det misstroende mot svenske konungen hvaraf han länge varit upptänd. Det får tillskrifvas Hardenbergs och ryska politikens ansträngningar, att denna bitterhet, underblåst af franska partiet inom preussiska kabinettet, ej slog ut i öppen fiendskap. Ryssland måste till hvarje pris förekomma en sådan ytterlighet, som skulle arbeta Napoleon i händerna och än mer försvåra sträfvandet att vinna Preussen för koalitionen. Därför blef Alexanders svar till den preussiske generalen Zastrow, som i början af maj kommit till Petersburg,[1] ett upprepande af hvad han vid föregående tillfällen gifvit preussiska hofvet till känna, att han skulle taga Gustaf Adolfs parti, därest denne anfölles. [2] Och ehuru svenske konungens beteende var olägligt för koalitionsplanerna, var kejsaren dock för angelägen om vänskapen med denne för att ej uttala sitt gillande af "de upphöjda tänkesätt", som drifvit honom till detta steg, och förnya sitt löfte om bistånd, i händelse sådant behöfdes.[3]

Dock, inom fredens gränser fanns utrymme för ett energiskt uppträdande från Fredrik Vilhelms sida, sådant som hans värdighet och — ej minst — hänsynen till Napoleon kräfde. Han beslöt att svara medels afbrytande af sina diplomatiska förbindelser med Sverige utan att värdigas spilla ett ord på Gustaf Adolfs "otroliga beteende". Ingenting skulle röja hans förbittring. Den 12 maj afgick kabinettsorder till Tarrach att genast göra skriftlig anhållan hos Ehrenheim om respass utan att förebringa annan motivering, än att han af sin konung befallts lämna Stockholm.

1 Se sid. 41 not 2.

2 Stedingks dep. d. $\frac{16}{28}$ maj. — Alopeus hade genom kurir genast underrättat kejsaren om tilldragelsen med svarta örnsorden. Brinkmans dep. d. 7 maj.

3 Alexanders yttrande till Stedingk personligen. Stedingks dep. d. $\frac{21 \text{ juni}}{3 \text{ juli}}$ 1805.

Därpå borde han oférdröjligen afresa "utan att taga afsked af någon, utan att beklaga sig för någon som helst och utan att ingå på de minsta förtroliga förklaringar".[1]

Preussiska beskickningens plötsliga afresa väckte i Stockholm ett ofantligt uppseende. Det var en påföljd, som Gustaf Adolf tydligen ej väntat sig.[2] Han uttryckte sin förvåning öfver att Fredrik Vilhelm tagit detta steg, trots att han så länge burit dennes orden och trots hans amicala enskilda bref till preussiske konungen, hvarigenom denne bort förstå, att steget gällde ej preussiske konungen utan en tredje, "hvars personliga intéret Kongl. Maj:t ej trodde Hans preussiska Maj:t så nära skulle sig åtaga." Gustaf Adolf hoppades dock, att preussiska hofvet "efter en mognare öfverläggning återkommer till någon slags modification af ett förhastadt steg".[3] — Genast när Tarrach anhöll om pass, den 21 maj, uppsattes i svenska kabinettet en not, som Brinkman skulle öfverlämna till Hardenberg, och hvari begärdes förklaring öfver anledningen till det brådstörtade afbrytandet af de diplomatiska förbindelserna. Brinkman själf befalldes att afresa på samma sätt som Tarrach efter att ha afvaktat tillräckligt lång tid för att hinna få svar på sin not. Han borde begära respass under beklagande af att hans konung nödgat följa Hans preussiska Maj:ts exempel.[4]

Brinkman hade redan gått sin regerings befallning i förväg.

---

1 "Vous ne devez prendre d'autre attitude que celle de l'insouciance et d'une froide et parfaite indifférence". Preuss. reg. till Tarrach d. 12 maj 1805. *Berlin.*

Fredrik Vilhelm fann nu sina föregående farhågor besannade: "Etoit—ce à juste titre que j'avois conçu des appréhensions pour la tranquillité du Nord de l'Allemagne de la part d'un prince qui est capable de se laisser aller à de tels écarts? Les calculs de Ma politique ne sont que trop justifié's, et je ne suis pas à regreter les démarches qu'elle m'avoit dictées." Preuss. reg. till Goltz d. 12 maj 1805. *Berlin.*

2 Brinkmans depescher hade efter hand blifvit hoppfullare. Den 11 maj skrifver han till konungen, att Tarrach antagligen komme att aflägsnas från Stockholm blott under form af permission och utan att de diplomatiska förbindelserna afbrötes. I sin samtidiga skrifvelse till Ehrenheim uttalar han den förhoppning, att affären, tack vare Hardenbergs ansträngningar, sannolikt skulle dö bort af sig själf.

3 C. C. Circulairer d. 24 maj 1805. — Sv. reg. till Stedingk d. 24 maj.

4 Tarrachs dep. d. 24 maj 1805. *Berlin.* — C. C. Berlin d. 21 maj 1805.

Dagen efter det Hardenberg utfärdat befallningen till Tarrach att lämna Stockholm, hade utrikesministern meddelat Alopeus, att konungen vidtagit denna åtgärd, emedan han funnit sig personligen förolämpad genom återsändandet af hans orden men isynnerhet genom ett uttryck i Gustaf Adolfs bref — detta uttryck var "Bonaparte et ses semblables", som vid preussiska hofvet tolkats så, som om svenske konungen med de sista orden velat afse Fredrik Vilhelm. Följaktligen, yttrade Hardenberg till ryska sändebudet, kunde Hans Maj:t ej längre erkänna svenske ministerns officiella karaktär, ehuru han ej skulle hindra honom från att vistas i Berlin.— När Brinkman fick höra detta, grep han pennan och lät Hardenberg veta, att hans officiella ställning och hans lands värdighet kräfde en *officiell förklaring* från preussiska ministären, men att han ej kunde nöja sig med blott muntliga upplysningar genom en annan. Förr än han erhållit sådan officiell förklaring eller blifvit formligen återkallad af sin konung, ägde han ej rätt att anse sig beröfvad sin diplomatiska karakter. — Som svar på denna Brinkmans not af den 14 maj lät Hardenberg genom Alopeus meddela honom, att han till sin egen sorg genom uttrycklig order från konungen absolut förbjudits att ingå i någon förklaring till Brinkman öfver saken i fråga eller öfver hufvud taget ge honom något svar i politiska ämnen. Alopeus fick se denna kabinettsorder. — Under sådana förhållanden fann Brinkman klokast att ej kompromettera sin furstes värdighet genom någon ytterligare diplomatisk åtgärd Han blott inväntade dennes befallning att nedlägga sin diplomatiska värdighet.[1] I en kabinettsskrifvelse af den 31 maj erhöll han tjänstledighet och autoriserades att lämna Berlin samt afreste den 21 juni till Mecklenburg.[2]

* * *

1 Brinkmans dep d. 15 maj. — När Gustaf Adolfs skrifvelse af den 21 maj kom till Brinkman, den 31, voro både Fredrik Vilhelm och Hardenberg bortresta. Brinkmans dep. d. 1 juni 1805.

2 Brinkmans dep. d. 15 och 24 juni 1805.— Under sommaren och hösten vistades han på herresätet Giewitz, fortsättande förbindelsen med svenska kabinettet. Konungen önskade nämligen, att han fortfarande skulle postdagligen inberätta hvad som "negocieras i Berlin" — en kinkig uppgift på 16 mils afstånd!

Från denna tid bevaka de båda hofven hvarandra med en ytterlig misstro, så mycket farligare, som de numera saknade möjligheter att afleda den genom direkta diplomatiska förfrågningar och svar. Sverige drages med sin konungs goda minne allt längre in i storpolitikens hvirfvel, och mot Preussen rikta både Frankrike och de allierade energiska ansträngningar för att vinna dess samverkan. I juni 1805 voro de tre hufvudmakterna i koalitionen definitivt öfverens om gemensamt uppträdande mot Napoleon med ofantliga härmassor — öfver en half million man — och hade beslutit att med vapenmakt hindra Preussen från anslutning till Frankrike.

Hvad Sverige beträffar, hade det redan den 1 mars genom ett fördrag med Ryssland bundit sig vid koalitionen. Detta närmande mellan de båda grannstaterna var det, som hade tillförsäkrat Gustaf Adolf kejsarens hjälp mot de hinder, Preussen sökte lägga i hans väg. Förbittring öfver denna stats motspänstighet mot Rysslands ansträngningar att drifva det in i koalitionen hade gjort tillfället att ge Preussen en bakläxa så mycket kärkomnare för kejsaren. Dennes angelägenhet att draga in Sverige i det blifvande koalitionskriget berodde naturligtvis mindre på det direkta värdet af dess militära bistånd än på behofvet af att i Stralsund erhålla en stödjepunkt för operationer i norra Tyskland och önskan att sysselsätta Sverige, så att Ryssland fick säkerhet för egen del från dess sida. Allt nog. Det rysk-svenska fördraget förpliktade Sverige, under förutsättning af en blifvande subsidieöfverenskommelse med Storbritannien, att mot fransmännen ställa 20 à 25.000 man i fält, så snart franska trupperna i Hannover öfverskrede sin dåvarande förläggningslinje. Dessa stridskrafter skulle förenas med 40 à 50.000 i svenska Pommern landstigande ryska soldater; och ändamålet med de gemensamma operationerna var att återkasta fienden inom hans egna gränser. Fördragets sista hemliga artikel (V) var närmast riktad mot Preussen. Den bestämde, att om endera parten till följd af förbundet anfölles af någon annan makt än Frankrike, skulle den andra parten genast komma till bistånd "med krafter, tillräckliga för att åvägabringa en verksam diversion." I sådant

fall ägde de båda makterna att öfverenskomma om de skadestånd för sina ökade uppoffringar, som de kunde förvärfva sig.[1]

Ryska regeringen utöfvade emellertid, som nämndt, en stark påtryckning i Berlin för att draga Preussen öfver på de förbundnes sida och sålunda förebygga den möjlighet, som förutsattes i fördragets sista artikel. Äfven Gustaf Adolf gaf, trots sin misstro mot berlinska kabinettet, uttryck åt önskan om ett med detta gemensamt uppträdande, först till Tarrach den 19 mars[2] och sedan till sina sändebud i Berlin och Petersburg. I sin skrifvelse till Brinkman anknöt konungen till ett yttrande, som Hardenberg ställt till denne minister i midten af mars om Fredrik Vilhelms benägenhet att förena sig med Gustaf Adolf till gemensamt försvar för Nordtysklands neutralitet.[3] Brinkman borde nu söka att vid första tillfälle leda statsministern tillbaka till detta ämne och utan att lägga någon ifver ("affection") i dagen "förmå honom att litet mera utveckla, hvilka planer han fäste därvid." Då skulle Brinkman antyda, att i sådant fall en hufvudpunkt borde bli, att Preussen underhandlade i Paris om franska truppernas utrymmande af Hannover.[4] — Svenska sändebudets försök att leda sitt samtal med Hardenberg in på denna fråga fann dock ej genklang hos statsministern.[5]

Efter svenske konungens demonstration med svarta örnsorden kunde ej bli tal om samverkan mellan Sverige och Preussen, så länge brytningens bitterhet behärskade förhållandet mellan dem, och så länge Fredrik Vilhelm ej tog något afsteg från sin neutrala ställning. Tvärtom växte spänningen mellan de båda rikena genom konsekvenserna i den svenska politiken af fördraget med Ryssland.

I början af juni höll Gustaf Adolf under något mer än två veckors tid ett fältläger om 10.000 man sammandraget på

---

1 Originaltraktater. Sv. RA.

2 Tarrachs dep. d. 22 mars. *Berlin.* — C. C. Berlin d. 19 mars 1805.

3 Se sid. 40.

4 C. C. Berlin d. 29 mars med apost. — Samma dag afgick kabinettsorder till Stedingk att anföra samma sakförhållande inför ryska ministären och söka förmå denna att drifva Preussen till en sådan underhandling.

5 Brinkmans dep. d. 23 apr. 1805.

Bonarps hed. Det syntes innebära hot om landstigning i Pommern. Vid samma tid uppskrämdes preussiska kabinettet af berättelser, att svenske konungen vore i färd med att sälja sitt pommerska område till Ryssland. En rysk besittning, inkilad i Preussens område var en synnerligen hotande utsikt, och Goltz tillhölls att hålla vaksamt öga på de diplomatiska trådarna mellan Stockholm och Petersburg.[1] Det var ej första gången som Fredrik Vilhelm fick ångra, att han ej begagnat Gustaf Adolfs anbud sju år förut att förvärfva svenska Pommern. Nu vände sig Hardenberg till Alopeus d. ä. och framställde ett sådant köp som ett enkelt medel att försona de båda konungarne. Men detta ledde ej till någon påföljd.[2] Ryktet om den svensk-ryska handeln visade sig för öfrigt vara grundlöst.

Sveriges fortsatta underhandlingar ökade emellertid afståndet mellan dess och Preussens politiska banor. Genom traktaten i Bäckaskog den 3 oktober uppfylldes det villkor, Gustaf Adolf satt för sitt deltagande i kriget mot Frankrike, i det han godkände Englands förslag till subsidier och denna makt antog hans anbud att ställa på krigsfot 10,000 man i svenska Pommern för att jämte dit anländande ryska trupper gå anfallsvis till väga mot fransmännen. De båda makterna förbundo sig att ej nedlägga vapen utan efter gemensam öfverenskommelse. Därmed var Sveriges offensiva politik fastslagen.

* * *

Världskriget hade redan börjat i mellersta Europa. Preussens läge hade blifvit allt brydsammare. Från ena sidan lockade Napoleon med anbud om Hannover som lön för anslutning till Frankrike, å den andra trängde Ryssland på med hotande militära demonstrationer på gränserna, fast beslutet att med våld tilltvinga sig genomtåg för de trupper, som jämte österrikarne

1 Preuss. reg. till Goltz d. 15 och 26 juni samt 17 juli 1805 med P. S. 1. *Berlin*. Ryktet hade framförts af engelska tidningar, och Fredrik Vilhelm stärktes i sina misstankar dels af Gustaf Adolfs underhandlingar med Ryssland, dels af den omständighet, att konungen för några år sedan erbjudit honom själf att öfvertaga denna besittning.

2 Se härom min förut anf. uppsats i Historisk Tidskrift 1903.

skulle uppträda i mellersta Europa. Fredrik Vilhelm hade beslutit att häfda sin neutralitet och svarade med att vid ryska gränserna mobilisera betydande truppmassor. Äfven från en annan sida hotade Rysslands härsmakt. I slutet af september inskeppades 17,000 man ryska trupper i östersjöhamnar för att öfverföras till svenska Pommern och ställas under Gustaf Adolfs öfverbefäl i en diversion mot Hannover och Bataviska republiken. Redan åtskilliga veckor i förväg hade ryktet om dessa trupptransporter väckt liflig oro vid hofvet i Berlin, och konungen var betänkt på ett energiskt uppträdande äfven på pommerska sidan. Hitåt riktades en kår af 30.000 man, som på kort tid kunde förstärkas. Hardenberg förklarade, att konungen skulle nödgas motsätta sig hvarje aggressivt steg från svenska Pommern. Till hertigen af Mecklenburg skickades ett sändebud för att förbereda honom på att Preussen kunde behöfva taga hans land i tillfällig besittning till förekommande af en invasion af främmande trupper.[1]

Redo att afvärja det ryska intrånget på Nordtysklands neutralitet, träffas Fredrik Vilhelm den 6 oktober af underrättelsen, att neutraliteten kränkts af en fransk armé, som med våld tilltvingat sig genomtåg genom Ansbach. I harmen häröfver beviljade han genast ryska armén samma rättighet, som den franska så egenmäktigt tagit sig, och de ryska trupperna tågade fram genom Schlesien och Mecklenburg. Så kom kejsar Alexander till Berlin den 25 oktober och dref kabinettet till ett afgörande steg. Konventionen i Potsdam den 3 november förband Fredrik Vilhelm att ställa 180.000 man till koalitionens tjänst den 15 december, så vida han ej dessförinnan kunde genom underhandlingar förmå Napoleon till vissa öfverenskomna eftergifter af betydande omfång.[2]

Under tiden hade de ryska trupperna landsatts i Pom-

---

1 Enligt Brinkmans dep. från Giewitz d. 2 sept. skall Fredrik Vilhelm ha förklarat, att "i samma ögonblick, Ryssland fattade ett sådant beslut, skulle svenska Pommern besättas af preussiska armén, hvad som än kunde bli följden däraf". Brinkmans dep. från Giewitz d. 16 sept. 1805 efter ett kort besök hos Alopeus i Berlin.

2 Dessa voro: åtskiljande af Italiens och Frankrikes kronor, utrymmande af Tyskland, Neapel, Schweiz och Holland, en bättre gräns i Italien för Österrike och skadeersättning för konungen af Sardinien.

mern och genom Mecklenburg framryckt mot Hannover för att invänta svenskarne. Den 31 oktober utfärdade Gustaf Adolf sin krigsförklaring mot Frankrike. Den 1 november kom konungen öfver till sin tyska besittning, och samma dag började de svenska förtrupperna sin marsch mot Hannover.

Gustaf Adolf visste, att preussiska trupper inryckt i detta land, för att förekomma de allierade, men han ägde äfven kännedom om den begynnande förändring i preussiska politiken, som det franska inbrottet på preussiskt område dragit med sig. Betydde detta ett verkligt omslag i Preussens politiska system? Om så var fallet, gällde det för svenske konungen. att förekomma en kollision med preussarne i Hannover. Och på samma gång han sökte klarhet öfver denna fråga, kunde han ju begagna tillfället till att åter närma sig preussiska regeringen. Ty samförstånd var nödvändigt, om båda skulle arbeta på samma sida. I anförda dubbla syfte sände han redan den 27 oktober sin generaladjutant, grefve Gustaf Löwenhielm, från Bäckaskog med ett bref till preussiske konungen.

Två veckor förut hade Gustaf Adolfs plan varit att förbehålla sig ensam operationerna i Hannover och söka öfvertala Preussen att vända sina stridskrafter åt annat håll. Han hade ombedt ryske ministern i Sverige, Alopeus d. y., att genom sin broder, ryske ministern i Berlin, göra framställning i detta syfte till preussiska kabinettet.[1] Numera åter tänkte sig Gustaf Adolf möjligheten af direkt samverkan mellan de svensk-ryska och de preussiska stridskrafterna och gaf uttryck åt denna tanke i brefvet till preussiske konungen. Meddelande sin föresats att ofördröjligen inrycka i Hannover med en svensk-rysk här, förklarade han sig ingalunda betvifla, att Hans preussiska Maj:t med sin likartade åtgärd syftade till samma ändamål," nämligen att återge detta land åt dess laglige innehafvare." Men han önskade snarast möjligt erhålla fullständig visshet genom ett fullt förtroligt meddelande från konungen själf till förekommande af att "våra operatio-

1 Wetterstedts not till Alopeus d. y. d. 14 okt. 1805 (C. C. 'Noter"). Samma tanke meddelade Gustaf Adolf åt engelske ministern i Stockholm, Pierrepont, som därom skref till Jackson, engelske ministern i Berlin, för att denne skulle kunna handla i öfverensstämmelse med Alopeus.

ner kunde korsa hvarandra och åstadkomma mindre verkan endast genom saknaden af samråd mellan Oss."[1]

Löwenhielm kom till Potsdam vid en tidpunkt, då resultatet af kejsar Alexanders personliga öfverläggningar med preussiska hofvet höll på att mogna. I kabinettet rådde därför redan en orolig brådska. Generaladjutanten blef mycket förekommande mottagen af Hardenberg. Men denne var sjuk och sängliggande och kunde följaktligen ej lofva att någon bestämd dag föredraga hans ärende hos konungen. Han lät äfven Löwenhielm förstå, det konungen vore så sysselsatt af de viktiga frågor, som förhandlades, att han sannolikt ej på åtskilliga dagar kunde få företräde.[2] Löwenhielm fick snart klart för sig, att han alls ej skulle erhålla sådant, så vida ej hans konung först ville genom en förklaring undanrödja den misstämning, som rådde allt sedan brytningen.[3] Hardenberg visste nämligen, att brefvet innehöll endast en fråga, som det ingalunda var lägligt för preussiska regeringen att besvara ännu.[4]

Visserligen hade Hardenberg ej långt förut inför Alopeus uttalat en önskan, afsedd att komma fram till svenske konungen, om de diplomatiska förbindelsernas återknytande genom att denne skickade med en ansedd person ett bref till Fredrik Vilhelm; och till Brinkman hade statsministern vid hans be-

1 Koncept till brefvet, dagtecknadt d. 27 okt. 1805, i C. C. "Kongliga och Furstliga Personer". Tryckt i svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. N:o 7.

2 Löwenhielms dep. (d. 1 nov. 1805), odaterad. Hans depescher finnas bland Brinkmans för samma år.

3 P. S. till en förlorad depesch från Löwenhielm (d. 2 nov. 1805), odateradt.

4 Enligt Brinkmans officiella bref till Alopeus d. ä. af d. 15 dec. (afskrift bif. Brinkmans dep. d. 17 dec. 1805) hade Löwenhielm befallning att till Hardenberg aflämna en afskrift af Gustaf Adolfs bref. I alla händelser drog Alopeus d. ä. försorg om att denne genast fick vetskap om brefvets innehåll. I ett bref, dagtecknadt "ce vendredi" — tydligen d. 1 nov. — meddelar han i en mot Gustaf Adolf hånfull ton, hvad Löwenhielm "i intimaste förtroende" omtalat för honom angående sin konungs skrifvelse, nämligen att denne — "le puissant souverain du Nord" — begärde ingenting mindre än att bli underrättad om ändamålet med de preussiska truppernas inryckande i Hannöver, samt att han utginge från att afsikten därmed vore endast att återge detta åt dess laglige furste. — "Actes etc." *Berlin*. — Löwenhielm hade nämligen konungens befallning att meddela brefvets innehåll åt Rysslands och Englands sändebud i Berlin. C. C. Berlin d. 28 okt. 1805. — Äfven Czartoryski fick däraf del.

sök i Berlin under september månad yttrat i förtroende, att man ej borde betrakta de ömsesidiga beskickningarnas upphäfvande som en politisk brytning, samt att han underlåtit att *officiellt* besvara Brinkmans sista not för att draga en gränslinje mellan de båda hofvens politiska förbindelser och ett blott missförstånd mellan suveränerna själfva, hvilket lättare skulle utjämnas genom direkta förklaringar mellan dem.[1] Men det bref, Löwenhielm medfört, innehöll ej någon dylik förklaring eller någon önskan om de diplomatiska förbindelsernas återknytande. Det var ett uttalande i dessa båda hänseenden, som man i preussiska kabinettet satte som villkor för ett närmande.[2]

Löwenhielm fick emellertid en audiens hos ryske kejsaren. Denne yttrade förtroligt, att en försoning mellan de båda hofven måste föregå den öfverenskommelse om enhetlighet i krigsrörelserna, som vore oundgängligen nödvändig. När han med så mycken möda lyckats få Preussen att sluta sig till de förbundne, borde svenske konungen å sin sida taga första steget. Han försäkrade, att Fredrik Vilhelm, som varit den lidande parten, ändock vore redo till försoning. Ett närmande från Gustaf Adolfs sida vore ju lätt att motivera med hänsyn till Preussens systemförändring. Kejsaren lofvade med största beredvillighet att stå till tjänst som medlare.[3]

Emellertid hade Gustaf Adolfs ömtåliga värdighet sårats redan genom utsikten till ett längre dröjsmål med mottagandet af hans bref, något som Löwenhielms första depesch

1 Brinkmans dep. d. 28 okt. 1805.

2 Såsom Brinkman visste att berätta, fann man tvärtom i hofkretsarna, att "konungen af Sverige ville sätta sig på sina höga hästar och taga sakernas ledning." Hardenberg så väl som den ryske och den engelske ministern visste också, att svenske konungen ej ännu ägde kännedom om den förändring, som försiggått i Preussens politik, och synes äfven ur denna synpunkt ej ha funnit brefvet lämpadt efter för handen varande omständigheter.

3 Que le Roi de Suède fasse seulement un quart du chemin et je vous reponds moi que le Roi de Prusse fera les trois quarts," yttrade Alexander. Löwenhielm sade bl. a. "Om jag varit en gammal diplomat i stället för en blott adjutant, skulle jag sagt Ers Maj:t, att jag i Ers Maj:ts yttrande ser ett första steg från preussiske konungens sida genom (par l'organe de) Ers Maj:t," hvarpå kejsaren skrattade och nickade jakande. Löwenhielms dep. d. 3 nov. 1805.

gifvit vid handen. Denna besvarades därför ögonblickligen från Stralsund med befallning till sändebudet att ofördröjligen bege sig af och vid meddelandet därom till Hardenberg låta denne veta skälet: "que le Roi de Suède n'est pas fait pour que Ses lettres ne soit pas recus,"[1] ord som tillräckligt tala om konungens upprörda sinnesstämning. I händelse af att Hardenberg ville förekomma afresan genom löfte, att hans konung skulle mottaga brefvet, hade Löwenhielm endast att svara, "att konungens min herres order äro bestämda (précis)." — Följande dag, den 4 november, mottog Gustaf Adolf den depesch, som berättade om ryske kejsarens ord till Löwenhielm. Men efter "preussiske konungens oerhörda handlingssätt" var Gustaf Adolf allt annat än böjd för ett nytt försök, som han ansåg skulle komprometttera hans värdighet. Tydligen såg han preussiska regeringens beteende afsikten att ge honom betalt för den skymf, han tillfogat Fredrik Vilhelm för ett halft år sedan. Han blott förnyade sin befallning till Löwenhielm, hvilken befallning, "såsom grundad på goda skäl, icke genom några senare omständigheter synes kunna förändras".[2]

Följaktligen begärde Löwenhielm den 7 november ett samtal med preussiske statsministern; men då denne svarade, att han på grund af opasslighet önskade få Löwenhielms meddelande skriftligt, afgaf denne samma dag en skrifvelse i full öfverensstämmelse med konungens order[3] och afreste därpå till svenska Pommern.

Kejsaren af Ryssland hade den $\frac{7}{(19)}$ oktober skrifvit till

---

[1] Dessa ord äro, liksom de följande, tillskrifna af konungen egenhändigt i den af Wetterstedt redigerade depeschen. C. C. "Publika Verk och Embetsmän" d. 3 nov. 1805

[2] C. C. "Publika verk etc." d. 4 nov. 1805.

[3] Löwenhielm till Hardenberg d. 7 nov. 1805: "Le Sousigne a l'honneur d'annonçer à Son Excellence . . . qu'il va quitter Berlin à l'instant. Sa Majesté le Roi de Suède n'est pas fait pour que Ses lettres ne soient pas reçues, et vient d'ordonner au Sousigné de partir sans délai." "Actes etc." *Berlin.*

Uppgiften i "Historisk tafla" I: 21 noten, anförd äfven af Björlin m. fl., att Löwenhielm skulle ha på ett fyndigt sätt mildrat sin konungs skarpa uttryck, är alltså oriktig liksom också det i samma arbeten gjorda citatet af Gustaf Adolfs instruktion.

Gustaf Adolf och begärt att få veta dennes planer, efter det Preussen afstått från sitt uppsåt att hejda de ryska trupperna. [1] Konungen svarade nu, då Löwenhielms beskickning misslyckats, att han för tillfället ej kunde taga något afgörande beslut, "enär jag ej äger kännedom om Preussens militära operationer". Tvärtom! I betraktande af de underhandlingar, som inledts med Napoleon under Preussens medling, utan att Gustaf Adolf däri invigts, "tror jag", förklarade han, "att det icke är mig passande att taga befälet öfver de båda förenade arméerna"; ty han ville förekomma kollision med preussiska generaler, hvilka bort lyda honom som öfverbefälhafvare.[2] Så hade kränkt stolthet drifvit honom till en handling i blindo, som förlamade verkan af den nordtyska diversionen, en handling, i hvilken skönjes missnöje äfven med kejsaren, därför att denne icke ingripit efter konungens önskan för att ge framgång åt Löwenhielms ambassad och ej gifvit honom del af sina underhandlingar med Preussen. Synbarligen hade också Gustaf Adolfs ifver för den stora kampen mot Napoleon blifvit ej så litet afkyld, när han väl kommit verkligheten med dess många svårigheter och förtret in på lifvet. Kanske tog han "gerna de yttre skälen af sitt brouilleri med Preussen, för att hålla sig tillbaka och se sig före", kanske ville han,"under explikationerne med Preussen, draga in utrustningskostnaderne från England, för att sedan draga sig ur hela affären" — dessa voro Ehrenhiems förmodanden.[3]

Några dagar efter sistnämnda handling erhöll Gustaf Adolf af Alexander upplysning om Preussens systemförändring och verkliga syftet med dess underhandlingar med Napoleon, hvilka

---

1 "Ryska Kejsarhusets Originalbref."

2 Gustaf Adolf till Alexander d. 6 nov. 1805. (Acta historica: "Konung Gustaf IV Adolf"). Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 8.

3 Ehrenhiem till Toll d. 6 och 24 dec. 1805. Tolls biografi II: 155—56

I alla händelser var Gustaf Adolf uppretad öfver utgången af Löwenhielms beskickning. Han skall först ha beslutit att å nyo skicka denne till Berlin med anhållan om svar inom 24 timmar, en öfverilning, som Brinkman enligt egen uppgift lyckats förekomma. Men på sitt anbud att genom enskild underhandling söka återställa det goda förhållandet fick denne till svar ett bleklagdt nej. Han fick ej ens såsom enskild person bege sig till Berlin under den närmaste tiden. Ingen finge ens misstänka, att han hade något hemligt uppdrag att verka för ett närmande.

nu framstodo i en helt fördelaktig dager.[1] Då beslöt han att ånyo — men på indirekt väg, genom ryska sändebudet hos sig, Alopeus d. y. — söka afvinna preussiska regeringen det uttalande i fråga om de svenska truppernas inmarsch i Hannover, hvilket för den strängt formalistiske konungen tedde sig så nödvändigt bland annat såsom en hållhake på den djupt misstrodda preussiska politiken. Han ägde ju, såsom han yttrade till Alopeus den 12 november, ej något officiellt meddelande från preussiska kabinettet af senare datum än Hardenbergs ofta upprepade protest af den 24 december mot de svenska rustningarna i Pommern. Han anmodade för den skull Alopeus att genom kejsarens bemedling utverka af Fredrik Vilhelm den förklaring, han begärde i sitt bref med Löwenhielm. Detta öfverlämnade konungen nu till Alopeus. För att ådagalägga sitt nit för de förbundnes sak gick Gustaf Adolf så långt i eftergift, att han medgaf, att därest Fredrik Vilhelm funne sig besvärad af att besvara det bref, som denne en gång afvisat, han då endast begärde en förklaring från Hardenberg till Alopeus, afsedd att meddelas Gustaf Adolf och af det innehåll, som i brefvet begärdes, utan att detta ens nämndes.[2] — Pierrepont ombads också att anmoda Jackson, engelske ministern i Berlin, att göra gemensam sak med den ryske.[3]

De båda ministrarnes bemödanden resulterade endast i en muntlig försäkran af Hardenberg till Harrowby, en engelsk underhandlare i Berlin, att Hans preussiska Maj:t icke hyste några fientliga afsikter mot Hans svenska Maj:ts stater, utan att Hardenberg med ett ord berörde den viktiga men för Preussen besvärande frågan om de gemensamma operationerna i Hannover.[4]

---

1 Afskrift af Alexanders bref från Potsdam den $\frac{23\text{ okt.}}{(4\text{ nov.})}$ 1805. Acta historica: "Konung Gustaf IV Adolf".

2 Wetterstedt till Czartoryski d. 13 nov. 1805. (C. C. "Utländske Embetsmän etc.") Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 9. — Dagen efter detta konungens samtal med Alopeus skref han ett bref till Alexander, hvari han, beklagande sig öfver preussiske konungens beteende, redogör för det uppdrag, han gifvit kejsarens sändebud. Acta historica: "Konung Gustaf IV Adolf".

3 Svenska reg. till Stedingk d. 20 nov. 1805.

4 Pierrepont till Wetterstedt d. 21 nov. 1805. Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 10.

Men Gustaf Adolf fordrade en skriftlig deklaration från Hardenberg till Harrowby eller Jackson, att de preussiska trupperna ej skulle komma i kollision med de under svenske konungens befäl stående. Konungen tillkännagaf sin afsikt att, därest Hardenbergs svar utfölle efter hans önskan, öfvergå Elbe med alla sina trupper.[1]

Konungen väntade några dagar på ett resultat af sin senaste åtgärd, men intet sådant hördes af. Trots detta tager han nu ett steg, som på ett öfverraskande sätt afviker från den hårdnackade envishet, han förut lagt i dagen.[2] Den 3 december ger han sina i Pommern samlade trupper den befallning, som skulle ha följt på ett gynnsamt svar från Hardenberg, nämligen att rycka fram mot Elbe för att understödja ryska och engelska stridskrafterna i Hannover. Därmed återtog han också befälet öfver de förenade härarne.[3] Konungen uppger själf som viktigaste orsaken till sin snabba meningsändring den underrättelse han mottagit om ansenliga rustningar af fransmännen i Bataviska republiken. Någon betydelse bör äfven tillmätes ryske öfverbefälhafvaren Tolstojs, Alopeus' och Pierreponts enträgna föreställningar — isynnerhet efter de upprörande budskapen om Napoleons framgångar i mellersta Europa — och deras försäkringar, att preussarne skulle draga sig tillbaka och lämna vägen till Holland fri för de förenade härarne. Slutligen har konungen i ej ringa grad påverkats af ett bref från Czartoryski, ställdt till Wetterstedt och dagtecknadt den $\frac{12}{24}$ november. Det ankom den 1 december och "har i hög grad behagat" konungen. Czartoryski ställer förhållandena vid Löwenhielms beskickning i ett ljus, som ger dem karakteren af ett blott missförstånd. Fursten, som själf hade befunnit sig i Potsdam vid denna tid, var i tillfälle att försäkra, det man ej

1 C. C. "Circulairer" d. 26 nov. 1805 — Gustaf Adolf till ryske generalen Tolstoj d. 23 nov. (C. C. "Utländske Embetsmän etc.") — A. Fersens not till Pierrepont d. 22 nov. (C. C. "Noter".)

2 Han hade förut sagt till den ryske öfverbefälhafvaren, Tolstoj, att han i sådant fall måste beordra det svenska avantgardet att skilja sig från ryska trupperna och ej öfvergå Elbe. Svenska reg. till Stedingk d. 20 nov. 1805.

3 Gustaf Adolf till Alexander, Lüneburg d. 21 dec. 1805. (Acta historica: "Bref och uppsatser etc.")

haft för afsikt att afvisa Gustaf Adolfs bref. Men som systemförändringen i preussiska kabinettet varit denne obekant, när brefvet afsändes, hade man väntat, det han skulle finna lämpligt att göra några ändringar i sitt tillvägagångssätt och trott det vara bäst att fördröja brefvets framlämnande för att ej "skämma ärendena (gâter les affaires)" i fråga. Czartoryski försäkrade bestämdt, att Fredrik Vilhelm själf ej ägt någon kännedom om brefvets befintlighet, utan att Hardenberg för honom hade framställt Löwenhielms uppdrag såsom riktadt till kejsaren af Ryssland. Czartoryskis bref slutar med uttalande af kejsarens förhoppning, att Gustaf Adolf, underrättad om verkliga förhållandet, genast skulle återknyta sina förbindelser med Preussen.

Allt nog. När koalitionens öde redan var afgjordt genom slaget vid Austerlitz, återtog Gustaf Adolf de militära åtgärder, som klokheten bort förbjuda honom att afbryta i ett kritiskt ögonblick. Hvad hans förhållande till Preussen beträffar, förklarade han sig nu besluten att aldrig låta detta tillstånd af ovisshet inverka på sitt politiska system. Men att taga ut steget till ett närmande, därtill kunde han ej förmå sig, ty han ville ej på något villkor erkänna sig ha orätt. Han hade ju icke, sade han upprepade gånger till Brinkman, som en tid vistades hos konungen i Stralsund, afsett att förolämpa Fredrik Vilhelm med ordenssaken, och därför förklarade han obevekligt: "Det är mig omöjligt att någonsin åtra mig i denna sak (revenir jamais sur cet objet)" — "Preussens slingrande handlingssätt (marche tortueuse)", heter det i en konungens skrifvelse till Stedingk, nödgade denne själf att "taga sig till vara för hvarje beröring med denna makts trupper";[1] och Sveriges diplomatiska ämbetsmän vid främmande hof anbefalldes "att aldeles icke pläga något förtroligt umgänge med de preussiske ministrarna, utan endast emot dem inskränka sig innom de höfligheter som allmänna sammanlefnaden fordrar", alltså ej inlåta sig med dem i något politiskt samtal.[2]

---

1 Sv. reg. till Stedingk d. 3 dec. 1805 med bifogad afskrift af Czartoryskis bref af d. $\frac{12}{24}$ nov. — Wetterstedt till Tolstoj d. 3 dec. (C. C. "Utländske Embetsmän etc.") — Afskrift af Brinkmans enskilda och förtroliga apostill till hans officiella skrifvelse till Alopeus d. ä. af d. 15 dec. ("Actes etc.") *Berlin.*

2 C. C. "Cirlcuairer" d. 4 dec. 1805.

Just vid tiden närmast efter Löwenhielms beskickning synas Gustaf Adolfs känslor emot preussiska hofvet ha blifvit ytterligt förbittrade genom medvetandet om personliga förolämpningar af långt svårare art än beteendet mot Löwenhielm. Vid hofvet i Berlin har man efter allt att döma begagnat bitande och hånfulla yttranden om Gustaf Adolf och Löwenhielms ambassad. Hela Mecklenburg och Pommern voro fyllda af de mest skandalösa anekdoter om sådana kvickheter, som tillskrefvos "de mest betydande personer". Något häraf hade tydligen kommit för konungens öron och djupt sårat honom, hvilket framgår af den dock så ytterst förbehållsamme monarkens yttrande till Brinkman: "Jag säger som jag tänker; men aldrig skulle jag under några förhållanden tillåta mig sådana uttryck, som man kanske begagnar beträffande mig vid hofvet i Berlin". Vid dessa ord kommo tårarne honom i ögonen.[1]

Under sådana förhållanden var ingen framgång beskärd åt Hardenbergs försök att förmå svenske konungen till en skriftlig förklaring af den art, som preussiska hofvet satte som villkor för ett förtroendefullt närmande. Preussiske utrikesministern hade låtit denna önskan framkomma till konungen genom ett bref till Alopeus d. ä., dagtecknadt den 7 december. Brefvet var skrifvet med afsikt att läggas under Gustaf Adolfs ögon såsom uttryck för Fredrik Vilhelms egen önskan. Det blef af Alopeus tillställdt Brinkman med ifrig anhållan om hans medverkan till försoning. Denne insände det till konungen. I vältaliga ordalag påvisar Hardenberg den trängande nödvändigheten af att ofördröjligen skapa samverkan i operationerna i nordvästra Tyskland och Holland. Preussiska hofvet önskade lika kraftigt, som förhållandena fordrade det, att missförståndet mellan konungarne sking-

---

1 Afskrift af Brinkmans förut anf enskilda apostill till Alopeus d. 15 dec. 1805. *Berlin.* — Armfelt berättar i ett bref till sin hustru från slutet af 1805, att Fredrik Vilhelm på en bal uppenbart gjort narr af svenske konungen och sagt, "que celui qui voulait apprendre une manière inconnue jusqu'ici de faire la guerre, n'avait qu'à s'addresser au roi de Suède et voir ses campagnes. Tegnér, "Gustaf Mauritz Armfelt" III: 77. — Stedingk hade åtskilligt att berätta om Fredrik Vilhelms "personliga förargelse mot Ers Maj:t, hvilken lär vara drifven till en löjeväckande höjd (point ridicule), och som träder i dagen vid alla tillfällen", t. o. m. i de obetydligaste saker. Stedingks dep. d. $\frac{12}{24}$ aug. 1805.

rades. Hans svenska Maj:t kunde ju "icke vilja fullständigt kompromettera en sak, för hvilken han uttalat sig med sådan värme." Han behöfde blott sända ett vänligt bref, innehållande ungefär, att konungens afsikt aldrig varit en brytning, och att han nu vid åsynen af Preussens förbindelse med hans bundsförvanter på det lifligaste önskade återupprättande af vänskap och förtroende med Preussens konung. Om ett sådant bref sändes med en person, som ägde Gustaf Adolfs förtroende, så skulle det "genast verka utan att det ringaste skada hans värdighet". Ville svenske konungen då taga ledningen af de förenade arméerna, så skulle Hardenberg föreslå, att äfven de preussiska trupperna ställdes under hans öfverbefäl, på det villkor att preussiske generalen Kalckreuth med sin kännedom om Holland finge befälet omedelbart under honom.[1]

Gustaf Adolf instämde till fullo i Hardenbergs resonemang om nödvändigheten af att operationerna i nordvästra Tyskland finge enhetlig ledning. Men då hans försök att åstadkomma sådan samverkan misslyckats, förklarade han det nu omöjligt att göra ett nytt. "Om konungen af Preussen", skrifver Gustaf Adolf genom Wetterstedt, "skulle önska att förlika sig med Hans Maj:t, vore det enklaste medlet otvifvelaktigt att för detta ändamål vända sig direkt till konungen, som skulle mottaga hvarje beskickning från Hans preussiska Maj:t med den uppriktighet och det förtroende, som leda vår furstes handlingar, samt därpå svara genast på ett sätt, som fullständigt öfverensstämde med hans tänkesätt". Den som sändes skulle "icke blifva mottagen på samma sätt som Löwenhielm i Berlin". Därom autoriserades Brinkman att afge bestämd försäkran till Alopeus.[2] Men det för Hardenbergs ögon afsedda bref af den 15 december, hvilket Brinkman skref till ryske ministern, och hvari han på ett lämp-

1 Ryske kejsaren hade nämligen redan samtyckt till att ställa sina trupper under denne generals befäl, och Harrowby hade medgifvit detsamma beträffande de engelsk-hannoveranska stridskrafterna. Utdrag ur Alopeus' bref till Brinkman samt afskrift af Hardenbergs bref till Alopeus, båda af d. 7 dec., bif. Brinkmans dep. från Giewitz d. 10 dec. 1805. — I bref till Fersen, Essen och Wetterstedt bad Brinkman om dessas bistånd att beveka konungen.

2 C. C. Berlin d. 12 dec. 1805.

ligare diplomatiskt språk öfversatte konungens kärfva svar, medförde ingalunda någon förändring i läget.[1]

Så stodo de båda konungarne fast förskansade bakom sina föresatser att vänta första fjätet till försoning från motsidan. Fredrik Vilhelm var dock den från början förolämpade parten och hade följaktligen rätt att vänta en förklaring från svenske konungen. Och ehuru preussiska regeringens uraktlåtenhet att mottaga Gustaf Adolfs bref gaf denne anledning att känna sig kränkt, kan dock den sistnämnde ej sägas ha med detta bref bjudit handen till verklig *förlikning*. Brinkman förutsåg med sorg ''omöjligheten af att någonsin föra den ifrågavarande underhandlingen till ett lyckligt slut. Man kan draga upp två parallela linjer med den största noggrannhet, man kan fortsätta dem i det oändliga, men de skola aldrig mötas''.[2]

* * *

Koalitionen hade fått dödshugget vid Austerlitz. Det verkade en omkastning i Preussens politik. I stället för att rikta till Napoleon det ultimatum, som öfverenskommits genom fördraget i Potsdam, inlät sig Haugwitz, som erhållit denna ambassad, självrådigt i underhandlingar om förbund med segraren för att rädda freden åt sitt land; och samma dag, som Preussens härar bort rycka i fält mot Napoleon, undertecknade Haugwitz med denne alliansfördraget i Schönbrunn, som tillförsäkrade Preussen evärdlig besittning af Hannover mot afträdelse af Ansbach, Cleve och Neuenburg. I det slutgiltiga fördraget i Paris den 15 februari tvang Napoleon därjämte Preussen att tillsluta för England sina hamnar vid Nordsjön äfvensom Lybecks hamn — i verkligheten en krigsförklaring mot sistnämnda makt.

---

1 Afskrift bif. Brinkmans dep. d. 17 dec. 1805 och i "Actes etc." *Berlin*. Brinkmans dep. d. 4 jan. 1806.

Hardenberg begagnade sig vid samma tid äfven af ryske kejsarens generaladjutant, furst Dolgoruki, som mellanhand under hans vistelse i Berlin. Fursten, som var personligen bekant med Armfelt, ansatte denne med ifriga uppmaningar från preussiske utrikesministern, att äfven han måtte söka förmå Gustaf Adolf till att skrifva ett bref af det innehåll, som ofvan nämnts. Men Armfelts bearbetningar hade lika liten framgång som Alopeus' skrifvelse. Tegnér, "Gustaf Mauritz Armfelt" III: 78.

2 Afskrift af Brinkmans förut anf. enskilda apostill till Alopeus d. 15 dec. 1805. *Berlin*.

Emellertid hade Alexander efter nederlaget vid Austerlitz ställt sina trupper i Hannover under preussiske konungens befäl för att öka hans rikes motståndskraft mot det anfall, kejsaren nu väntade från Napoleon mot denna makt.[1] Det samma gjorde engelske befälhafvaren i Hannover på Hardenbergs förslag. Då koalitionstrupperna numera måste begränsa sig till försvar, och då Gustaf Adolf själf för mer än en månad sedan afsagt sig öfverbefälet öfver de ryska stridskrafterna, kunde Alexander ej finna något otillbörligt i dessa nya åtgärder. Han visste ännu ej om konungens beslut i början af månaden att återtaga öfverbefälet. Denne blef däremot obehagligt öfverraskad, när en skrifvelse från Alopeus underrättade honom om denna kejsarens åtgärd, som korsade konungens nyss fattade beslut.[2] För andra gången såg sig denne således isolerad i koalitionen och detta, som han själf uttrycker sig i bref till kejsaren den 9 januari, "därför att jag ej blindt underkastat mig preussiske konungens politiska system". Aldrig skulle han dock öfverge de principer, som han svurit att försvara i alla tider och under alla förhållanden.[3]

Men egentligen riktade sig Gustaf Adolfs förtrytelse mot Preussen. Han ser nu i dess politik en hel väfnad af intriger. Denna makt hade naturligtvis sträfvat att förena ryska och engelska trupperna under preussiskt kommando endast för att förlama de förbundnes ansträngningar mot Frankrike![4] Hardenbergs senaste försök genom sitt bref till Alopeus att påverka Gustaf Adolf därhän att räcka handen till försoning tedde sig nu för denne som "ett skickligt utlagdt lockbete (appas)", afsedt att

1 Afskrift af generaladjutanten furst Dolgorukis bref till general Tolstoj d. $\frac{24 \text{ nov.}}{6 \text{ dec.}}$ 1805 (bif. Svenska reg. till Stedingk d. 9 jan. 1806).

2 Afskrift af Alopeus' skrifvelse till Wetterstedt d. $\frac{13}{25}$ dec. (bif. Svenska reg. till Stedingk d. 9 jan. 1806). — På detta meddelande följde en ganska skarp brefväxling mellan Gustaf Adolf och general Tolstoj. Afskrifter af dessa bref bif. Svenska reg. till Stedingk. d. 9 jan. 1806. Gustaf Adolf erhöll nämligen ej något meddelande om anledningen till kejsarens steg från denne monark själf. Anledningen var enligt Czartoryskis meddelande till Stedingk, att kejsarens bref om denna sak förkommit på vägen. Stedingks dep. d. $\frac{24 \text{ jan.}}{5 \text{ febr.}}$ 1806.

3 Koncept i Acta historica: "Konung Gustaf IV Adolf".

4 C. C Regensburg d. 5 jan., London d. 15 febr. 1806.

genom anbudet om öfverbefälet förmå honom att gå in på den nu verkställda planen, hvilken alltså länge skulle ha varit på tapeten. Detta drag af preussisk politik har, förklarade han genom Wetterstedt, "bestyrkt ända till påtaglighet, hur föga uppriktigt Preussen är gent emot Hans Maj:t"; och med en viss stolthet pekar han på att han undvikit snaran genom att i sitt svar ej nämna ett ord om det erbjudna kommandot.[1]

Under sådana förhållanden var det Gustaf Adolf fjärran att bifalla någon åtgärd, som kunde ge svenska trupperna minsta sken af att ha något slags samhörighet med de preussiska. Därför, då Hardenberg i en not af den 22 december till Harrowby erbjöd Preussens garanti ej blott för de engelska utan äfven för de svenska truppernas ostörda vistelse i Hannover under Preussens förhandlingar med Napoleon, hufvudsakligen på det villkor att de afhölle sig från hvarje utmanande företag mot Holland, och då utrikesministern uttalade den önskan, att Gustaf Adolf förmåddes till att gå in härpå, så vägrade denne genast att inblanda svenska armén, som skall stå kvar under sin konungs befäl, i någon som helst uppgörelse mellan Bonaparte och preussiska hofvet".[2]

* * *

Gustaf Adolfs misstroende mot Preussen kände nu knappt några gränser. Så fruktade han bland annat, att svenska Pommern vore inbegripet i det ansenliga landförvärf, som det från alla håll berättades, att Preussens underhandlingar med Napoleon skulle bringa detta rike. Det var en gammal misstanke, som fått kraftig näring genom Hardenbergs hotelse i noten af den 24

1 Svenska reg. till Stedingk d. 9 jan. 1806.

2 C. C. "Regeringsrådet v. Brinckman" d. 9 jan. 1806. — Tvärtom erbjöd Gustaf Adolf engelske befälhafvaren, general Cathcart, att ställa sig under hans kommando. Men denne svarade, att han i likhet med Tolstoj antagit Hardenbergs förslag. — Hardenbergs not till Harrowby, som utgör svar på dennes förfrågan rörande engelska truppernas säkerhet i Nordtyskland, delgafs Gustaf Adolf af Pierrepont. — När Fredrik Vilhelm meddelade Tolstoj kejsarens beslut att ställa sina trupper under preussiskt öfverbefäl, lade han generalen på hjärtat, att man ej längre borde gå anfallsvis till väga och uppmanade honom att laga så, att engelska och svenska trupperna likaledes undveko alla utmanande handlingar. Afskrift af Fredrik Vilhelms skrifvelse till Tolstoj d. 15 dec. 1805 (bif. Svenska reg. till Stedingk d. 9 jan. 1806).

december att eventuellt besätta detta område. Alla försök att sedan lugna misstron möttes med en halsstarrig erinran, att denna not aldrig modifierats ens efter ryske kejsarens intervention. När preussiska hofvet förhöll sig afvisande mot Löwenhielms beskickning, tydde Gustaf Adolf dess obenägenhet för samverkan som tecken till att Preussen ville åt hans tyska besittningar.[1] Och äfven om hans missuppfattning af denna tilldragelse nu i någon mån beriktigats, så fann han dock i Bonapartes hätskhet mot sig personligen, Preussens blinda underkastelse under den förres vilja och dess "kända system att fika efter allt (tout convoîter)" tillräckliga sannolikhetsskäl för sina farhågor. Ledd af förbittring mot Preussens regering och förtroende för Alexander, ville han nu sälja svenska Pommern till denne. Men Stedingk underlät att framföra sin konungs förslag och därvid blef det.[2] Både Stedingk och Brinkman kommo dessutom med lugnande meddelanden.[3]

* * *

Gustaf Adolfs misstro mot den preussiska politiken fick ny näring genom Fredrik Vilhelms deklaration den 27 januari om Hannovers besättande af preussiska trupper intill freden. Han drog nu sina trupper från kurfurstendömet för att rädda dem från att bli af de preussiska stridskrafterna afskurna från förbindelsen med svenska Pommern. Men samtidigt vidtog

1 Afskrift af Brinkmans förut anf. enskilda apost. till Alopeus d. 15 dec. 1805. *Berlin.* — Gustaf Adolfs farhågor för preussisk roflystnad närdes kraftigt af Stedingk. Se t. ex. hans apost. d. $\frac{28 \text{ maj}}{9 \text{ juni}}$ och dep. d. $\frac{27 \text{ juli}}{8 \text{ aug.}}$ 1805.

2 Se härom min förut anf. uppsats i Historisk tidskrift 1903.

3 Den förre kunde peka på kejsarens meddelande till honom personligen, att han låtit tillkännage för Goltz, det han skulle betrakta hvarje preussiskt ingrepp i Gustaf Adolfs besittningar som ett anfall. Af Czartoryski hade Stedingk fått de kraftigaste försäkringar, att hans hof aldrig skulle lyssna till några förslag från Frankrike att låta Preussen få svenska Pommern. Stedingks dep. d. $\frac{24 \text{ jan.}}{5 \text{ febr.}}$ 1806.

Brinkman, som befallts att söka utleta sanningen i fråga om Preussens politik i detta hänseende (C. C. "Regeringsrådet v. Brinckmann" apost. d. 9 jan. 1806), omtalade å sin sida, att Alopeus, liksom Ompteda, hannoveransk minister, ägde bestämda försäkringar af preussiska regeringen, hvilka voro betryggande gent emot alla farhågor för att Preussen ville förvärfva svenska Pommern mot svenske konungens vilja. Brinkmans dep. d. 15 jan. 1806.

han den egendomliga åtgärden att i hertigdömet Lauenburg kvarlämna en liten styrka om 1800 man under befäl af generaladjutanten Gustaf Löwenhielm. På konungens befallning utfärdade denne den 1 februari en deklaration från kungliga högkvarteret i Boitzenburg, att hannoveranska länderna på högra Elbestranden forfarande skulle stå under svenska truppernas beskydd," intil dess en öfverenskommelse i detta afseende hunnit blifva träffad emellan Kongl. Maj:t och Dess Höga Allierade, Hans Maj:t konungen af det förenade riket Stora Britannien och Irland."[1]

Gustaf Adolf ville visa världen, att *han* ej hörde till de furstar, som sveko sina förpliktelser.[2] Han fann glädje i att få trotsa Preussen och lägga hinder i dess väg, när det skulle skörda frukterna af sin öfverenskommelse med Napoleon.[3] Men han hade äfven mera reella syften med att isolera en handfull folk i det lilla hertigdömet. Han ägde nämligen en fordran hos engelska regeringen på obetalta subsidier, 75.000 pund sterling, och ville ha fullgjorda förbindelser att stödja sina fordringar på.

Trots engelske konungens uttryckliga medgifvande åt de svenska trupperna att utrymma Hannover, hittar Gustaf Adolf på en plan att dela Hannovers besättande intill freden mellan preussiska och svenska trupper med Elbe som gräns. Gustaf Adolf tillskref nämligen sin orubbliga hållning, att Preussens planer för ögonblicket hejdats, i det att dess truppers in-

1 C. C. "Instruktioner etc." På svenska och tyska. I den förra formen tryckt i "Historisk tafla" I: Bil n:o 12, dock ej i full öfverensstämmelse med ofvan anförda redaktion. Af den tyskspråkiga deklarationen finnes ett exemplar bland Svenska reg. till Stedingk.

2 Svenska reg. till Stedingk d. 4 mars 1806. — Gustaf Adolf misstänkte ett hemligt samförstånd mellan engelska ministären och preussiska regeringen, innebärande, att den förra med hänsynslöshet mot konung Georg uppoffrat hans kurfurstendöme. Mot en så skamlig öfverenskommelse uppreste sig konungens strängt legitimistiska rättskänsla, och han fann däri "en kraftig anledning att vara konung Georg trogen i sina förbindelser med honom". C. C. London d. 15 febr. 1806.

3 Den 25 jan. yttrar konungen till Pierrepont, att Hannovers besättande af preussarne var ännu mindre än engelska truppernas afsegling något skäl att draga svenska stridskrafterna från Hannover. C. C. "Riksmarskalken grefve A. v. Fersen" d. 26 jan. 1806.

marsch i Lauenburg uppskjutits från den 13 februari till början af mars. Hans fåfänga var kittlad. Kanske skulle det rent af bli möjligt att för alltid bevara Lauenburg åt Englands konung! Ett senare meddelande från London,[1] ankommet den 17 mars, att engelska regeringen ansåg Lauenburgs ockupation af svenska trupper för gagnlös, borde ha verkat tillräckligt afkylande. Men nu blef Fredrik Vilhelms fördrag med Napoleon i Paris[2] bekant för Gustaf Adolf. Denna nesliga öfverenskommelse ställde Preussens politik i en oväntad belysning äfven för England. Således hade Preussen verkligen kastat sig i Napoleons armar! Svenske konungen besluter hålla Lauenburg besatt, blott konung Georg ej förklarade sig afstå sitt kurfurstendöme åt Preussen. Det "skulle vara hårdt att lämna åt sitt öde en besittning, lika tilldragande genom sitt läge som genom sina inbyggares godhet och trohet (bonté et loyauté)." — Visserligen fick större delen af Löwenhielms kår nu befallning att jämte svenska hufvudstyrkan återtåga till svenska Pommern, dit konungen själf afreste; men omkring 300 man kavalleri beordrades stanna kvar i Lauenburg för att beskydda(!) hertigdömet med amtet Neuhaus. Denna "styrka" stöddes af en deklaration, utfärdad af konungen vid afresan från Ratzeburg och af innehåll, att ett angrepp mot denna afdelning skulle betraktas som ett anfall på själfva Sverige.

Gustaf Adolfs egentliga afsikt var nu tydligen att framtvinga ett afgörande i sitt förhållande till Preussen, som han måste ha känt såsom ohållbart. Dess afsikter mot Sverige skulle efter Gustaf Adolfs sista deklaration kunna afläsas på dess sätt att behandla de svenska ryttarne i Lauenburg. Sannolikt hoppades konungen äfven på att fientligheter från Preussens sida mot svenskt krigsfolk, som beskyddade storbritanniskt område, skulle ge honom utsikter till hjälp från England.[4] Synbarligen stärktes hans tillförsikt genom en depesch från Czar-

1 Genom Rehausens dep. d. 7 mars 1806.

2 Se sid. 106.

3 Svenska reg. till Stedingk apost. n:o 1 d. 14 mars 1806.

4 C. C. London d. 15 febr. 1806. -- De resterande engelska subsidierna erlades den 27 mars.

toryski, som Alopeus d. y. meddelade honom den 14 mars, och hvari kejsaren lofvade att fasthålla vid sin förbindelse med Hans svenska Maj:t, hur förhållandena än gestaltade sig, och aldrig tillåta, att Pommern anfölles af hvarken preussarne eller fransmännen.[1]

För preussiska hofvet var Gustaf Adolfs beteende ett streck i räkningen. Löwenhielms deklaration, som hade väckt stort uppseende i Berlin,[2] betraktades som en protest mot Preussens uppgörelse med Frankrike. Emellertid beslöt man sig, såsom nämndt, för att uppskjuta till i början af mars inryckandet af preussiska trupper i Lauenburg i den förhoppning, att engelska regeringens inför Gustaf Adolf uttalade önskan skulle bespara Preussen en kollision med de svenska soldaterna. Gustaf Adolfs förklaring från Ratzeburg tog preussiska hofvet ur sådana illusioner. Situationen var hotande. Ett dröjsmål med att fullborda Hannovers besättande innebar fara från Frankrikes sida för Nordtysklands neutralitet. Napoleon hade fått ögonen på den svenska härafdelningen i Lauenburg och tillkännagaf genom Laforest, det svenska truppernas hotande ställning ej tilläte honom ännu att uppfylla sitt löfte att fullständigt utrymma Hannover.[3] När han slutligen hotade att rensa Lauenburg med en fransk armé, då öfverröstade detta kraftiga språk farhågorna för att Ryssland skulle taga Sveriges parti, hvilka dittills varit den kraftigaste hämskon på preussiska kabinettet,[4] och detta beslöt enstämmigt att ändtligen sätta Lauenburgs ockupation i verket. Man skulle ge kraft åt denna genom militära demonstrationer mot svenska Pommerns gränser.[5] Order utfärdades den 1 april om

1 Svenska reg. till Stedingk apost. n:o 3 d. 14 mars 1806. — Stedingk hade liksom Rehausen erhållit uppdrag att taga kännedom om respektive regerings uppfattning af Gustaf Adolfs hållning och att isynnerhet leda ministrarnes uppmärksamhet på berlinska kabinettets försåtliga uppförande. C. C. Petersburg och London apost. d. 9 febr. 1806.

2 Brinkmans dep. d. 11 och 23 febr. 1806.

3 Brinkmans dep. d. 5 apr. 1806.

4 Brinkman till Stedingk d. 12 apr. 1806. (Svenska reg. till Stedingk.)

5 Lombard till Hardenberg d. 28 mars 1806. Hardenberg till Lombard d. 29 mars. "Actes etc". *Berlin*. — Preuss reg till Goltz d. 31 mars. *Berlin* — Brinkmans dep. d. 29 mars

sammandragande af två observationskårer på tillhopa 17 à 18.000 man under befäl af generalerna Schmettau och Kalckreuth.[1] Denna order blef dock redan efter tre dagar suspenderad, troligen mest af hänsyn till Ryssland, enär man ej längre kunde skylla på någon fara från svenska trupperna. Men Kalckreuth beordrades den 14 april att noga observera svenska gränsen för att, så snart han fann nödigt, sammandraga en truppstyrka.[2]

Innan preussiska regeringen tog det afgörande steget, ville den pröfva öfvertalningens väg. Hardenberg underrättade ryske ministern i Berlin, att order gifvits om Lauenburgs besättande med preussiska trupper, "enär de svenska stridskrafterna ej kunde förlänga sin vistelse i hertigdömet utan att komprometttera nordens lugn", och bad ministern söka förmå Gustaf Adolf till att förekomma blodiga sammanstötningar. Alopeus gick Hardenbergs önskan till mötes genom att låta sin broder skrifva ett bref till Wetterstedt, hvilket är dagtecknadt den 3 april, och i hvilket Alopeus d. y. erinrar om att Lauenburg omöjligen kunde försvaras mot franska och preussiska trupperna i förening.[3] — Wetterstedts svar till Alopeus d. y. den 6 april blef blott en skärpt bekräftelse på Gustaf Adolfs oböjlighet. Skrifvelsen blef af mottagaren meddelad preussiska regeringen. Den upprepar, att "ett anfall mot de svenska trupperna i Lauenburg skulle vara en formlig krigsförklaring mot Sverige." Hans Maj:t, hette det vidare, "skall för visso icke välja det ögonblick, då det gäller att slåss, för att draga sina trupper tillbaka från en provins, som därigenom skulle bli utlämnad till ett herravälde, lika främmande för invånarnes önskningar som för dess suveräns vilja." Konungen för-

1 Fredrik Vilhelm begärde hos hertigen af Mecklenburg genomtåg för sina trupper. Man trodde nämligen — eller snarare låtsade sig tro — i Berlin, att svenska hufvudstyrkan fått befallning att kvarstanna i Mecklenburg för att vid första tecken kunna återvända till Lauenburg, och man ville mot densamma sätta en så stor öfvermakt, att motstånd blefve omöjligt.

2 Brinkman till Stedingk d. 12 apr. 1806. Brinkmans dep. d. 30 apr. — Afskrift af Fredrik Vilhelms order till Kalckreuth d. 14 apr. "Actes etc." *Berlin.*

3 "Ryska beskickningens i Stockholm noter etc." Svensk öfversättning i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 14.

klarar sig följaktligen "besluten att se händelserna komma (voir venir les evênemens), stark genom rättvisan af sin sak och med fullkomlig förtröstan till Försynens beslut."[1] — Tre dagar senare satte Gustaf Adolf inseglet på sitt oryggliga beslut genom en cirkulärskrifvelse, hvari han protesterar mot den uppfattning, som Preussen nu, efter fördraget i Paris, sökte göra gällande, att Hannover vore en fransk eröfring, afstådd till Preussen genom ett formligt fördrag, och att besittningstagandet af Lauenburg från denna makts sida alls ej borde betraktas som ett anfall mot svenska armén. "Vand sedan länge", heter det vidare, "att räkna Preussen bland sina fienders kategori i följd af dess allians med en regering, som är i krig med Sverige och dess bundsförvanter, betraktar konungen . . . hvad som nu tilldrager sig endast som en nödvändig konsekvens." Ett anfall mot de svenska trupperna i Lauenburg kunde icke tydas på mer än *ett* sätt: som en krigsförklaring.[2]

De fientliga kraftåtgärder,[3] hvarmed engelska regeringen besvarade Preussens tillkännagifvande om dess annektering af Hannover och om afspärrningsåtgärderna mot Englands handel, äfvensom Omptedas, hannoveranske ministerns i Preussen, högtidliga protest i sin konungs namn mot Hannovers afträdande och afresa från Berlin utan afskedstagande — allt var ägnadt att styrka Gustaf Adolf i hans framhärdande mot Preussen.[4]

I Lauenburg nalkades afgörandets stund för Löwenhielms lilla trupp, som ytterligare minskats till omkring 230 man. Löwenhielms instruktion lydde på, att "om främmande Trupper ville inrycka . . ., borde befälhafvaren underrättas, att sådant af Hans Kongl. Maj:t ej är tillåtit (!); skulle främmande trupper det oagtadt inrycka i Landet, skulle de behandlas som fiender." — Innehållet af sina order meddelade Löwenhielm i en skriftlig deklaration af den 13 april till de preus-

---

1 C. C. "Härvarande Utrikes Ministrar."

2 C. C. "Circulairer" d. 9 apr. 1806.

3 Embargo på alla preussiska fartyg i engelska hamnar och blockad af inloppen till de floder, som afspärrats mot Englands handel.

4 Brinkmans dep. d. 10 apr. 1806.

siske befälhafvarne i Hannover och Mark.[1] Men denna "varning" förmådde ej afskräcka. För Fredrik Vilhelm fanns ej annat val än att taga Lauenburg. Men han önskade dock till allt pris förekomma blodsutgjutelse, när beslutet sattes i verket, för att ej gifva Ryssland anledning att gripa in. Hans instruktion för ockupationshärens befälhafvare, öfverste von Beeren, påbjuder också den största tänkbara varsamhet. Då svenskarne synbarligen ville tvinga preussarne till våldsamheter, tillhölls Beeren att vid besittningstagandet "söka undvika ej blott hvarje våldshandling utan också i hvarje fall ett angrepp och blott vid nödtvång skrida till försvar. Och har Ni," heter det vidare, "att vid Er ankomst dit tillkännagifva för dem [svenska trupperna] 'auf eine gute Art' Ert uppdrag beträffande lauenburgska landets besättande och öfverlämna åt dem att draga sig tillbaka till sitt land." Skulle de kasta sig in i Ratzeburg och göra min af att hålla sig där, så hade Beeren att afskära tillförseln af lifsmedel.[2]

Slutet på alla Beerens underhandlingar med Löwenhielm, som måste spela den obevekliges roll, blef, att de svenska ryttarne utmanövrerades ur Laueuburg af den mer än åtta gånger talrikare "fienden" den 23 april med en förlust af — en död och åtta sårade!

* * *

Gustaf Adolf hade ändtligen tvingat fram ett afgörande, som han fann vara ett tillfyllestgörande bevis på preussiska hofvets fientliga sinnelag.[3] Han hade nu "tillfredsställelsen" att befinna sig "på samma linje som Hans storbritanniska Maj:t" vis à vis Preussens konung.[4] Sin länge hämmade förbittring ger han fritt lopp och besvarar underrättelsen om den s. k. striden i Lauenburg med att lägga embargo på alla i svens-

1 Fersen till Pierrepont och Alopeus d. 27 apr. 1806 (C. C. "Härv. Utr. Min.") Tryckt bif. Svenska reg. till Stedingk d. 28 apr.

2 Afskrift af Fredrik Vilhelms instruktion för von Beeren af d. 14 apr. 1806, bif. en afskrift af Fredrik Vilhelms skrifvelse till Kalckreuth af s. d. ("Actes etc.") *Berlin*.

3 Svenska reg. till Stedingk d. 28 apr. 1806.

4 C. C. London d. 8 maj 1806.

ka hamnar befintliga preussiska fartyg.[1] Samtidigt utfärdade konungen order till regeringen i Stockholm, att en betydande eskader oférdröjligen skulle utlöpa för att blockera Memel, Pillau, Danzig och alla hamnar på preussiska Pommerns kust, uppbringa alla preussiska fartyg, brandskatta städerna och i händelse af vägran bombardera dem.[2] Alla i konungens tjänst varande svenskar, som vistades i Preussen, fingo tillsägelse att ofördröjligen lämna dess område.[3]

Till förekommande af att de svenska fartygen i preussiska hamnar skulle drabbas af repressalier hade Gustaf Adolf i förväg, genom cirkulär af den 25 april, befallt de svenska handelsagenterna i Preussen att utan uppskof tillsäga befälhafvarne på därvarande svenska fartyg att ofördröjligen afsegla för att ej blottställa sig för faror af de politiska förhållandena.[4] Men varningarna kommo ej i tillräckligt god tid. Preus-

1 Wetterstedt till v. Essen d. 26 apr. 1806 (C. C. "Publ. Verk etc.") Gustaf Adolf till pommerska regeringen d. 25 apr.—Embargot tillkännagafs offentligt genom riksmarskalkens, A. v. Fersens, not af den 27 apr. Fersen till Pierrepont och Alopeus, ofv. anf.

2 Gustaf Adolfs egenhändiga instruktion för konteramiral Cederström d. 2 maj 1806 (C. C. "Instruktioner etc.") Tryckt i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 15.— Först den 13 maj utfärdades offentligt tillkännagifvande om blockaden genom noter till Europas hof. C. C. "Circulairer."

Blockaden var ej af Gustaf Adolf ämnad att bli så effektiv, att Sveriges egen utförsel skulle däraf bli lidande. Detta framgår af hans fullmakt för generalkrigskommisarien Carl von Platen af d. 2 maj att föreslå handlande i Lybeck, Wismar och Rostock att afsända sina fartyg till Göteborg och andra svenska städer för att därifrån öfverföra svenska produkter till Preussen. I detta fall tillät konungen v. Platen att för dessa fartyg "utfärda en löftesskrift, hvaruti dem, å Konglig Maj:ts vägnar, full säkerhet lofvas att fritt in- och utlöpa i preussiska hamnarne," men endast med förbehåll, att de vid utgåendet ej hade några varor ombord. C. C. "Instruktioner etc." — Denna tillåtelse för Platen att utfärda fripass gällde blott för två månader. Giltigheten utsträcktes dock något öfver denna tid, men fullmakten förnyades ej. Wetterstedt till landshöfding Carpelan d. 31 juli 1806 (C. C. "Publika Verk etc.") — Enstaka undantag i blockadens och embargots stränga utförande beviljades England och Ryssland. Wetterstedt till Pierrepont den 21 juni och d. 4 och 22 juli (C. C. "Härv. Utr. Min."), till handelsagenten Palin i Danzig d. 23 juli (C. C. "Handelsagenter etc."), till v. Essen d. 24 maj (C. C. "Publika Verk etc."), C. C. Petersburg apost. 4 d. 9 juni. Wetterstedt till Alopeus d. 21 juni (C. C. "Härv. Utr. Min.") o. s. v.

3 C. C. "Handelsagenter etc." den 1 maj 1806. — C. C. "Regeringsrådet v. Brinkman" s. d.

4 C. C. "Handelsagenter etc."

sen kunde hämnas med att lägga beslag på flera svenska fartyg.

Gustaf Adolf väntade, att Preussen skulle svara äfven med fientligheter mot svenska Pommern och lät vidtaga ganska omfattande försvarsanstalter för att möta dessa. Men Fredrik Vilhelm ådagalade fortfarande samma hofsamhet, som en naturlig obenägenhet mot allt våld och än mera hänsynen till Sveriges stöd i Ryssland ingaf honom. Han ämnade icke anfalla men beredde sig att med kraft möta det angrepp, som han i sin tur trodde skulle följa på embargot och blockaden. Därför beslöt han att betydligt förstärka Kalckreuths kår, och garnisonen i Berlin fick order att hålla sig redo till marsch vid första signal. Kalckreuth instruerades att med all sin uppmärksamhet följa svenskarnes rörelser för att genast rycka mot dem, om de skulle vilja öfvergå gränsen, men han tillhölls kraftigt att låta bli alla utmanande handlingar.[1] — Konungen af Preussen ville — af hänsyn till Ryssland isynnerhet — "ända till sista ögonblicket" lämna åt Hans svenska Maj:t att välja ett annat beslut, "trots att alla hans åtgärder präglas af ett mycket bestämdt uppsåt, att kosta hvad det kosta vill, åter upptända krigslågan på kontinenten England till behag".[2]

* * *

Fredrik Vilhelm visade ej blott foglighet mot svenske konungen; han sökte äfven närma sig denne genom att öppna en brefväxling med honom. Någon ansats till direkt meddelande mellan de båda regenterna hade ej förekommit sedan Löwenhielms misslyckade beskickning i början af november 1805. Nu tager Fredrik Vilhelm första steget. Embargot var besvärande nog, och Ryssland stod hotande i vägen för våldsamma åtgärder. Äfven förhållandet till Frankrike dref honom, som nämndt, att pröfva fredliga medel, och han afsände en major Bronikowsky till Gustaf Adolf med ett bref af den 8 maj. "Edra trupper", skrifver konungen, "ha först skjutit på mina. Mina under-

1 Afskrift af Fredrik Vilhelms skrifvelse till Kalckreuth d. 30 apr. 1806. "Actes etc." *Berlin* — Brinkmans dep. d. 30 apr.

2 Fredrik Vilhelm till Alexander d. 1 maj 1806. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 102

såtar ha blifvit våldsamt behandlade på Edert område, deras skepp lagda under embargo i Edra hamnar. Ett dylikt tillstånd kan icke få fortfara". — "Vill Ni ha krig eller fred"? frågar han. "I senare fallet skall jag utan svårighet göra mänskligheten offret af mina rättmätiga klagomål. I det förra måste jag ha ett bestämdt svar, som lär mig mina skyldigheter. .. Jag hoppas dock, att Ni .. skall utan dröjsmål återtaga Edra åtgärder mot mina undersåtars handel och återställa mellan oss det enda förhållande, som våra minnen tillåta".[1]

Bronikowsky blef mottagen med sitt bref, något som Gustaf Adolf i sitt svarsbref ej försummar att räkna sig till förtjänst. Jämförelsen med Fredrik Vilhelms beteende mot Löwenhielm kunde han ej afstå ifrån! Preussiske konungens resonemang i brefvet ville Gustaf Adolf ej godkänna. Visserligen hade, skrifver han, svenska trupperna först skjutit på de preussiska, men däri hade de blott gjort sin plikt, enär dessa med våld öfverskridit Lauenburgs gräns utan hänsyn till Gustaf Adolfs högtidliga deklaration. Embargo och blockad vore blott en naturlig följd af dessa fientliga åtgärder. Men de "skola återkallas, så snart Lauenburg utrymmes af Ers Maj:ts trupper och ingen östersjöhamn längre är stängd för den engelska handeln". Konungen förbehöll sig för öfrigt "att tillsammans med Mina bundsförvanter göra kurfurstendömet Hannovers blifvande öde till föremål för underhandlingar liksom ock Ers Maj:ts allmänna anstalter mot engelska flaggan".[2] — Med detta bref återvände Bronikowsky.

Gustaf Adolfs åsikt var nu, att vägen till försoning öppnats, men han förutsåg, att hans fordringar skulle möta mycket svåra hinder i Berlin.[3] I själfva verket hade man ej kommit hvarandra närmare. De båda konungarne hade intagit oförenliga ståndpunkter, och den olika syn på tingen, som de i dessa bref uttala, bestämmer framgent deras program. Båda framställde de sig som den förorättade parten och formulerade sina

1 "Originalbref etc." Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I Bil. n:o 16.

2 C. C. "Kongliga och Furstliga personer" d. 12 maj 1806, — Orig. i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I Bil. n:o 17

3 Sv. reg. till Stedingk d. 13 maj 1806.

fordringar därefter. Man måste dock instämma med Fredrik Vilhelm, när han yttrar: "För visso är det icke jag, som är upphofsmannen till denna absurda tvist". — Hvad nu Gustaf Adolfs villkor beträffar, så äro de att fatta ej blott såsom frukt af en hårdragen formalism; de ha sin djupare förklaringsgrund däri att han ej *ville* försoning med Fredrik Vilhelm, som alldeles förlorat hans förtroende, såvida denne ej bröte med Napoleon. Ty därhän skulle uppfyllandet af Gustaf Adolfs villkor ha ledt — men till detta steg behöfdes starkare drifkraft än lockelsen af en försoning med Sveriges konung!

Vid denna tid hade hertig Vilhelm af Braunschweig-Oels, Gustaf Adolfs svåger, erbjudit sig att resa till högkvarteret i Greifswald för att begagna släktskapens inflytande som öfvertalningsmedel på konungen. Fredrik Vilhelm gillade efter någon tvekan hans plan, och hertigen afreste till Anklam för att där invänta svar på det bref af den 10 maj, hvari han tillkännagaf sitt tilltänkta besök. Konungens svar kom följande dag och innehöll — att Hans Maj:t med nöje skulle ha mottagit honom, "om ej de nuvarande omständigheterna föreskrefve mig att afstå från besök af en furste i preussiske konungens tjänst".[1]

Fredrik Vilhelm hade, innan han skref sitt bref till Gustaf Adolf, med sorg förutsett, att det från dennes sida komme att möta en vägran, som skulle "göra kriget oundvikligt".[2] Gustaf Adolfs fordringar visade sig nu vara sådana, att de väckte preussiske konungens lifliga förtrytelse.[3] Emellertid öfverraskas denne af att en svenske konungens adjutant, major Chapman, anländer med ett nytt bref från sin herre, skrifvet den 16 maj. Ehuru denne däri hade utbytt sin fordran på Lauenburgs återställande till England mot ett villkor, som var lika omöjligt med hänsyn till Frankrike, nämligen Elbes öppnande för engelska flaggan, såg Fredrik Vilhelm däri "ett bevis på att konungen af

1 Afskrift af Fredrik Vilhelms bref till hertigen af Braunschweig d. 7 maj 1806. Afskrift af Kalckreuths rapport d. 10 maj. Gustaf Adolfs bref till hertigen af Braunschweig d. 11 maj. "Acta etc." *Berlin*.

2 Ofv. anf. bref till hertigen af Braunschweig.

3 Han skall nu ha yttrat: "Man kan sich doch nicht unter die Füsse treten lassen." Stedingks dep. d. $\frac{5}{17}$ juni 1806.

Sverige börjar komma till besinning" och ämnade för att kvarhålla honom däri gifva ett svar" i en visserligen värdig men dock försonlig ton".[1]

Fredrik Vilhelms svarsbref, dagtecknadt den 18 maj, låter mottagaren veta, att de båda konungarnes inbördes förhållande ej lämpade sig för diskussion af "ämnen, som äro främmande för Sveriges intressen". Dit räknade brefskrifvaren nordsjöhamnarnes tillfälliga afspärrning mot engelska flaggan, en sak hvaröfver han hade förklarat sig inför "de makter, som äro intresserade i frågan". Beträffande Lauenburg borde det säga sig själf, "att då kurfurstendömet besattes, borde denna lilla jordfläck också bli det". Hvad svenske konungens andra villkor angick, så kunde Fredrik Vilhelm utan vidare undanrödja denna svårighet, enär det aldrig varit fråga om att tillsluta någon östersjöhamn.[2] "Efter dessa förklaringar, som jag uppriktigt skulle önska att kunna göra ännu mer tillfredsställande",[3] bad Fredrik Vilhelm åter svenske konungen att upphäfva embargot och återkalla befallningen om blockad, hvaremot Fredrik Vilhelm lofvade att i sin tur återtaga de repressalier, han befallt. Till slut varnar han för de olycksdigra följderna af ett motsatt beslut från Gustaf Adolfs sida.[4]

---

1 Gustaf Adolfs bref i C. C. "Kongliga och Furstliga personer." Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I Bil. n:o 18 — Beyme [till Haugwitz] d. 20 maj 1806. "Acta etc." *Berlin*. — Haugwitz rådde till att lämna båda Gustaf Adolfs bref obesvarade. Om Fredrik Vilhelm önskade att ännu en gång använda försonliga åtgärder, behöfde han "ej förödmjuka sig gent emot svenske konungen ända till förklaringar," som "i Europas ögon kompromettera Preussens värdighet" Han borde endast uppskjuta fientligheterna i afvaktan på verkan af ryske kejsarens föreställningar. "On peut oublier", fortsätter Haugwitz, "s'il le faut, les torts de ce jeune monarque; on peut hausser les épaules sur ses erreurs, et user de toutes sortes de ménagemens, mais se humilier jusqu'à entrer en explications avec lui; répondre à ses menaces par des propositions conciliatoires — voilà ce que je ne concevrai jamais." Haugwitz till Lombard d. 16 maj. "Acta etc." *Berlin*.

2 Denna missuppfattning från svenske konungens sida hade delats både i London och Petersburg.

3 Enligt Gustaf Adolfs yttrande till Kalckreuth vid hans underhandling med denne den 20 juni (se sid. 96 f.), hade dessa ord gifvit konungen hopp om försoning.

4 "Originalbref etc." Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I:Bil. n:o 19

Det var ej tomma ord blott, när Fredrik Vilhelm uttalade dessa hotelser. Den 20 maj utfärdade han order till Oberkriegscollegium om förberedelse för att bemöta ett utbrott af krig med Sverige genom att utrusta en ny kår, som borde hållas redo att marschera inom 24 timmar efter erhållen order. Den skulle förstärka den kår, som omkring en månad varit samlad vid svenska Pommerns gräns under Kalckreuths befäl. Fredrik Vilhelm förklarade sig vara besluten att låta det bryta löst, "så snart nu med visshet kan förutses, att ett biläggande i godo af de bestående misshälligheterna med Sverige icke kan ske". En operationsplan var utkastad, enligt hvilken angreppet hufvudsakligen skulle gå ut på en gynnsam drabbning med de svenska trupperna och Stralsunds eröfring såsom slutmål; och order voro redan gifna om förberedelser för belägringens verksamma bedrifvande.[1]

Gustaf Adolf var obeveklig. Han skref tillbaka den 21 maj, beklagande, att Fredrik Vilhelms bref alls icke uppfyllt hans förväntan[2] och häfdade, att Englands intressen för visso ej vore ett ämne, främmande för Sverige, ty denna makt hade högtidligen begärt hans intervention (se sid. 84—85). Bunden af förpliktelserna mot sina bundsförvanter, borde han ej klandras för "följderna af ett sakernas tillstånd, hvars upphörande beror endast på Ers Maj:t".[3]

Efter att några dagar ha förgäfves väntat på svar, tillkän-

1 Generaladjutanten Kleist till Haugwitz d. 20 maj 1806. Afskrift af Fredrik Vilhelms order till Oberkriegscollegium och generallöjtnant Geusau s. d. Afskrift af Fredrik Vilhelms skrifvelse till Kalckreuth s. d. "Acta etc." *Berlin*.

2 Han visade sig mycket känslig för att Fredrik Vilhelm i båda de senaste brefven utelämnat den vanliga titeln "Cousin" i öfverskriften — den hade dittills varit "Monsieur mon Frère et Cousin." "Hvad har jag då gjort," sade han, "eftersom min nära släkting förnekar det blodsband, som förenar oss"? Afskrift af Brinkmans bref till Lützow, Mecklenburgs sändebud, d. 21 maj 1806. "Acta etc." *Berlin*. Lützow skref tillbaka, framförande Hardenbergs försäkran, att Fredrik Vilhelm alls ej haft för afsikt att därmed såra. Afskrift af Lützows bref till Brinkman d. 27 maj. "Acta etc." *Berlin* — Icke för ty uttryckte Gustaf Adolf sitt beklagande af denna sak, äfven inför Kalckreuth vid sitt samtal med denne d. 20 juni (Se sid. 97 f.)

3 C. C. "Kongliga och Furstliga personer" — Orig. i "Acta etc." *Berlin* — Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 20.

nagaf Gustaf Adolf den 29 maj skriftligen för general Kalckreuth, som besörjt framförandet af hans föregående skrifvelse, att han betraktade underhandlingen som bruten. För den händelse att Fredrik Vilhelm ville återupptaga den, förklarade han, att "detta ej kan ske annat än direkt mellan honom och Mig och icke på bivägar (par des voies detournées)".[1] — Enligt Gustaf Adolfs egen uppgift har han med dessa dunkla ord endast afsett att "undvika dessa tråkiga formaliteter", som hofvet i Berlin alltid begagnade för att vinna tid, ty han hade själf insett "alla olägenheterna af ett långt dröjsmål".[2] Enstaka yttranden, som sedan undfallit konungen, vittna dock om att det mindre var farhågan för dessa "formaliteter" än känslan af att endast en underhandling med preussiske konungen själf anstode hans kungliga värdighet, som dikterat detta egendomliga bref.[3] Detta är alltså en protest mot den medling, ryske kejsaren tillämnade. Gustaf Adolf förklarade, att han ej ville utsätta sig för misstanken att stå under Rysslands förmynderskap. Han var visserligen alls ej missnöjd med kejsarens intervention i egenskap af allierad. Men han kände sig sårad, så snart denna tog en mera högtidlig form i egenskap af medling mellan Sverige och Preussen, ty under sådana förhållanden skulle resultatet ju tillskrifvas ej Gustaf Adolfs eget inflytande utan kejsarens, hvilken så mycket mindre borde stå *öfver* båda parterna, som han var allierad med båda.[4]

För preussiske konungen voro Gustaf Adolfs ord i brefvet

1 C. C. "Utländske Embetsmän etc." Af konungen egenhändigt. — Original i "Acta etc." *Berlin* — Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I. Bil. n:o 21.

2 Sv. reg. till Stedingk d. 10 juni 1806.

3 Jf. särskildt konungens samtal med Alopeus den 19 juli (sid. 103)!

4 Wetterstedt enskilda bref till Stedingk d. 10 juni 1806 (Sv. reg. till Stedingk). — Det är tydligtvis denna tanke, som utgör kärnan i det yttrande, Zlobin (sid. 60) berättar, att Gustaf Adolf skall ha fällt till Alopeus: "Denna bemedling skall, såsom jag fruktar, allt för mycket luta till min fördel — jag älskar rättvisan så mycket, att jag endast önskar fullständig opartiskhet". — Brinkman karakteriserar Gustaf Adolfs uppfattning sålunda, att denne skulle "mycket lättare gifva efter, om han hade att förhandla med den obetydligaste tyske furste; men konungen af Preussen är en alltför mäktig monark för att ej komma honom att frukta, det han skulle synas låta föreskrifva sig lagar och ge efter för en ärelysten makts hotelser". Afskrift af Brinkmans ofv. anf. bref till Lützow d. 21 maj.

till Kalckreuth ett dunkelt tal. Men han tydde dem i alla händelser som ett bevis på att konungen önskade "se korrespondensen fortsatt" — och han hade intet emot detta, ehuru han insåg, att den aldrig skulle bringa diskussionen till slut. Han hade redan befallt, att Lombard skulle uppsätta ett lämpligt svar,[1] då Ryssland ryckte fram med ett medlingsförslag, som innebar ett nytt uppslag och således tillbakahöll det påtänkta svarsbrefvet.[2]

* * *

Under tiden mellan Gustaf Adolfs sista bref till Fredrik Vilhelm och hans skrifvelse till Kalckreuth infaller ett försök, som utgår från svenske konungens närmaste omgifning i Greifswald, att återknyta den brustna tråden. Hufvudmännen för denna plan äro Fersen, Armfelt och Wetterstedt, som fingo Brinkman att åtaga sig en indirekt underhandling i ofvan angifna syfte.[3] Planen kväfdes i sin brodd men har dock ej varit

---

1 Fredrik Vilhelm [till Haugwitz] d. 31 maj 1806. "Acta etc." *Berlin.*

2 För att ej Gustaf Adolf skulle bli sårad öfver denna tystnad, ombad Haugwitz Krüdener, Rysslands nya sändebud i Berlin, att låta Alopeus d. y. få veta orsaken. Preuss. reg. till Goltz d. 2 juni 1806. *Berlin.*

3 Brinkman vände sig skriftligen den 21 maj till mecklenburgske envoyén, Lützow, och anförde, utan att nämna planens upphofsmän, ett yttrande af Gustaf Adolf till Fersen, hvilket uttryckte bifall till hvad Brinkman och Lützow båda föreslagit konungen, nämligen att öfverlåta underhandlingen till å ömse sidor utsedda underhandlare. Men konungen hade yttrat, att han ej själf kunde framställa förslaget, ty: "Hela världen skulle säga, att jag är rädd; och om man ej vill godtaga det, är min ära komprometterad. Om konungen af Preussen föresloge mig en dylik åtgärd, skulle jag samtycka." Brinkman öfverlämnade nu åt Lützow att afgöra, om han funne lämpligt att härom tala med Haugwitz men besvär honom att för öfrigt hålla saken hemlig, då Brinkman ingalunda vore autoriserad att komma fram med denna antydan. Afskrift af Brinkmans förut anf. bref till Lützow.

Lützow lät genast preussiske utrikesministern läsa brefvet, och denne fick hans tillåtelse att lägga det under sin konungs ögon. Resultatet blef, att Haugwitz kort därpå kunde ge Lützow ett skriftligt meddelande, att hans konung gärna skulle samtycka till förslaget, om det kunde vara svenske konungen till behag. "Il se reprocherait de S'être refusé à quelqu'ouverture que ce fût et sous quelque forme qu'on la fît," skrifver Haugwitz. Haugwitz till Lützow (koncept) d. 27 maj 1806 "Acta etc." *Berlin.* — Lützow sände detta bref till Brinkman, tilläggande, att Haugwitz försäkrat, det Gustaf Adolf ändock ej hade något säkrare medel att snabbt återupprätta det goda förhållandet än ett löfte om blockadens upphäfvande, och Lützow bad Brinkman göra allt för att utverka ett sådant löfte. Afskrift af Lützows bref till Brinkman d. 27 maj 1806 "Acta etc." *Berlin.*

utan all politisk betydelse, ty den sysselsatte någon tid preussiska regeringen och bidrog i sin mån att återhålla krigets utbrott.

Detta utbrott hade preussiska regeringen dittills uppskjutit, förnämligast i afvaktan på en medling, som Rysslands kejsare utlofvat. Denne hade sedan längre tid tillbaka afgjort öfver Preussens förhållande till Sverige. Det var hänsynen till Gustaf Adolfs förbindelser med Alexander, som i det längsta hade afhållit Preussen från att köra ut de svenska soldaterna ur Lauenburg. Och när Frankrikes påtryckning ändtligen tvang Fredrik Vilhelm att bruka lindrigt våld, fann han nödigt att till förekommande af misstydningar tillkännage detta på förhand i Petersburg, men under betonande af att han lika litet med denna åtgärd som med sina militära demonst-

---

Då inträffade en händelse, som korsade de fyra svenske herrarnes beräkningar: det ofvan anförda bref, som Gustaf Adolf dem ovetande skref till Kalckreuth den 29 maj, afvisande alla indirekta underhandlingar. Förslagsställarne fruktade genast, att man i Berlin skulle fatta brefvets ordalag såsom ett afvisande svar på Haugwitz' skrifvelse till Brinkman — ehuru de faktiskt voro utan samband med denna — samt ge Gustaf Adolf ett svar, hvari påpekades motsägelsen mellan dennes ord och det förslag, som gjorts genom Brinkman. På detta sätt skulle förslagsställarne "anses mycket brottsliga i en furstes ögon, som sällan förlåter en dylik indiskretion." De besvuro alla Brinkman "att göra det omöjliga för att förekomma stormen," och Brinkman skref "nästan under deras diktamen" ett bref till Lützow d. 29 maj, bönfallande honom vid deras vänskap att ej vidare göra något bruk af hans förslag. I samma bref försäkrar Brinkman, att hans och konungens bref ej hade något samband. Konungens mening med sitt bref hade blott varit, att han ville förhandla direkt och utan någon medling. Afskrifter af Brinkmans bref d. 29 maj och d. 30 juni ("Acta etc.") *Berlin.* — Haugwitz till Goltz d. 30 maj 1806. *Berlin.*

Sannolikt har det från början varit Brinkmans mening, att Lützow skulle taga saken om hand utan att göra något mera officiellt bruk af hans bref. Men både Lützow och Haugwitz utgingo från den öfvertygelsen, att Brinkman ej handlat utan högre bemyndigande, åtminstone ett tyst sådant. Lützow lofvade emellertid att bevara hans hemlighet. Afskrift af Lützows bref till Brinkman d. 1 juni 1806 ("Acta etc.") *Berlin.* — När det några dagar senare visade sig, att Alopeus d. y. ägde kännedom om denna plan och talade därom såsom om en bekant sak, funno de fyra svenske herrarne bäst, att konungen finge veta saken på *direkt* väg, och Brinkman lofvade taga allt på sig. Med sin sedvanliga diplomatiska fintlighet och tack vare det förtroende, konungen hyste för honom, lyckades han framställa förhållandet för Gustaf Adolf på ett sådant sätt, att denne till och med gaf sitt välbehag till känna. Brinkmans ofv. anf. bref till Lützow d. 30 juni.

rationer på svenska Pommerns gränser förknippade "den minsta fientliga afsikt mot en furste, som är hedrad med Hans Maj:t kejsarens af Ryssland beskydd"[1] — Men Fredrik Vilhelms politik vann ingalunda gillande vid ryska hofvet. Innan underrättelsen om konungens beslut angående Lauenburg ännu hunnit fram till Petersburg, hade Czartoryski därifrån afsändt en depesch till Alopeus, skrifven den 12 april n. st., och af denne meddelad Hardenberg.[2] Skrifvelsen uttryckte ryska hofvets önskan, att Preussen måtte upphäfva sina militära demonstrationer och "öfverlämna åt Kejsaren omsorgen att förmå Hans svenska Maj:t till att låta utrymma Lauenburg"[3]. — En vecka därefter fick hofvet i Berlin en ny kalldusch genom en depesch från Goltz af den $\frac{9}{21}$ april, hvari denne anför ett samtal, som han haft föregående dag med Czartoryski efter att ha mottagit sin regerings skrifvelse om Lauenburgs tillämnade besittningstagande. Ryske utrikesministern hade inför Goltz uttalat sitt beklagande af att Fredrik Vilhelm "ej hellre inväntat verkan af Hans Maj:t kejsarens råd och föreställningar". Nu hade Preussen, fortsatte Czartoryski, bragt Ryssland i en ytterst kinkig belägenhet, när konungen af Sverige, i kraft af bestående fördrag, skulle påyrka kejsarens bistånd. Ty Preussens demonstrationer mot svenska Pommern kunde ge denne konung rätt att åberopa äfven ett defensivt fördrag.[4]

Om kejsaren alltså uttalat sitt ogillande af preussiske konungens politik, tillmötesgick han dock på samma gång dennes begäran att söka återhålla Gustaf Adolf från våldsamt motstånd i Lauenburg. Väl hade kejsaren medels den försäkran om trohet, som Alopeus frambar till svenske konungen i midten af mars, (se sid. 69—70) bidragit att hålla denne kvar i sin utmanande ställning. Men detta löfte gafs vid en

---

1 Preuss. reg. till Goltz d. 31 mars 1806. *Berlin*.

2 Denne hade i midten af april fått lämna plats för Haugwitz såsom utrikesminister, men han förmedlade ännu Preussens hemliga underhandlingar med Ryssland.

3 Depeschen är tryckt i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III : 3.

4 Goltz' dep., ank. d. 2 maj. *Berlin*.

tid, då Alexander — om än med en viss beundran för Gustaf Adolfs plikttrohet — dock förutsatte som självklart, att denne skulle lämna engelske konungens land på dennes egen önskan. Efter Gustaf Adolfs halsstarriga beslut att denna till trots stanna kvar måste kejsaren söka förhindra ett utbrott af fientligheter, hvaraf Frankrike skulle skörda fördel. Czartoryski hade flera gånger sagt till Stedingk, att Gustaf Adolf borde förekomma en öppen brytning med Preussen genom att följa Englands eget exempel och hemkalla sina trupper. Hans försvar af Lauenburg kunde ju ändå ej bli annat än partiellt och gagnlöst samt skulle försvaga den behöfliga motståndskraften i svenska Pommern. — När kejsaren nu fått underrättelse om Fredrik Vilhelms beslut att rensa Lauenburg, vände sig ryske utrikesministern åter till Stedingk, frambärande kejsarens ord, att denne ”skulle anse som ett stort vänskapsbevis, om Hans Maj:t ville draga sina trupper tillbaka från Lauenburg, ej af undseende för Preussen utan för att ej sätta någonting på spel, enär kejsaren ej kunde komma till Hans Maj:ts hjälp denna tid på året”. Lika visst som Alexander skulle kraftigt bistå Gustaf Adolf att försvara sitt eget område, lika obenägen vore han mot att stödja hans projekt att hålla sig kvar i Lauenburg.[1]

I samma anda, som Czartoryski talat till Stedingk, yttrade sig Alopeus inför Gustaf Adolf själf. Men dessa uttalanden, som för öfrigt kommo för sent, gjorde föga intryck på konungen. Ty han menade, att kejsarens uppfattning måste ha ändrats genom två nya faktorer, som inträdt i politiken efter dennes uttalande, nämligen sammanstötningen mellan svenska och preussiska trupperna samt engelske konungens bestämda uppträdande mot Preussen. Konung Georg hade nämligen den 20 april utslungat en skarp protest mot Preussens fientliga beteende och lät genom den hannoveranske statsministerns, grefve Münsters, not af den 23, enständigt påkalla bistånd af svenske konungen, i egenskap af tyska författningens garant, mot Preussens ingrepp i Rikets för-

1 Stedingks dep. d. $\frac{8}{20}$ apr. och apost. n:o 1 d. $\frac{9}{21}$ apr. 1806. Ank. till konungen i Greifswald d. 1 maj.

fattning.[1] — Än mer var Georgs inflytande ägnadt att motväga Alexanders därigenom att Pierrepont den 6 maj inför Gustaf Adolf betygade sin konungs stora erkänsla för de åtgärder, Gustaf Adolf vidtagit till värn för engelske konungens arfländer, och erbjöd engelsk hjälp, ifall Pommern skulle bli anfallet. — Preussiska kabinettets vädjan till engelska ministären att bringa svenske konungen till förnuft i hans eget sanna intresse fann naturligtvis ingen genklang.[2]

Lätt var att förutse, hvilken verkan konung Georgs uttalade erkänsla skulle utöfva på en karaktär sådan som Gustaf Adolfs, så angelägen att ådagalägga orubblig fasthet, när nu tillfället därtill vann ökadt värde genom att en europeisk stormakt erkände hans beskyddarroll. Ej underligt, att kejsarens inflytande nu och framgent förmådde så föga mot denna klippa af självbelåten halsstarrighet. Gustaf Adolf menade, att engelske konungens tydligt uttalade tänkesätt, sammanställdt med hvad som passerat i Lauenburg, borde förmå ryske kejsaren att "tvinga preussiska hofvet genom hot om ett oundvikligt krig att antingen ändra system eller att öppet förklara sig för verktyg åt Bonapartes omstörtningsplaner."[3]

Men Gustaf Adolf skulle snart få erfara, att han misstagit sig. För en brytning med Preussen och ett däraf följande krig med både detta och Frankrike var Alexander fortfarande lika obenägen, som han var ifrig att förekomma krig mellan Preussen och Sverige. Han ville i afvaktan på det rätta ögonblicket hålla spillrorna af den krossade koalitionen tillsammans; och Preussen hade verkligen af Frankrikes allt mer hotande ställning drifvits att närma sig Ryssland i underhandlingar om deklarationer, som skulle göra Preussens förbund med Frankrike kraftlöst gent emot Ryssland och förbinda till

---

1 Dessa skrifvelser kommo konungen tillhanda med en dep. från Rehausen af d. 25 apr. 1806, hvilken anlände till sin bestämmelseort ej långt efter Stedingks ofvannämnda berättelse.

2 När Jacobi slutligen fick tillfälle att tala med Fox i denna sak, slog denne döförat till och framhöll, att omständigheterna alldeles ändrats efter Preussens steg att taga Hannover för egen räkning. Preuss. reg. till Jacobi d. 1 och 16 maj 1806. Jacobis dep. d. 30 maj. *Berlin*.

3 Sv. reg. till Stedingk d. 8 maj 1806.

ömsesidigt bistånd under vissa förhållanden. Alexander fann nu, att Gustaf Adolf fått för lösa tyglar, och att kraftiga förmaningar voro af nöden lika mycket för att hindra konungen från ytterligare utmanande steg mot Preussen som för att hålla denna makt tillbaka från angrepp på svenska Pommern. Både Stedingk och Goltz fingo af Czartoryski och kejsaren till lifs skarpa förebråelser mot sina regeringar, som ej nänts följa kejsarens råd utan drifvit saken till dess spets i handlingar, hvilka väckt kejsarens starka missnöje. Gent emot Preussen hotade Alexander genom att än en gång peka på sina förbindelser med Sverige, hvilka han vore fast besluten att uppfylla.[1] Men när Czartoryski talade härom med Stedingk, hänförde han dessa förbindelser endast till det fall, att svenska Pommern anfölles.[2] Kejsaren själf erinrade denne minister, att han väl garanterat svenska Pommern men ingalunda Lauenburg. Han kunde omöjligen kasta sig i ett nytt krig. Ryssland hade ju ej med Österrike på sin sida förmått göra motstånd mot Frankrike ensamt, mycket mindre skulle det med endast Sverige som bundsförvant kunna hålla både Frankrike och Preussen stången. "Om Hans Maj:t vill offra sig, bör jag då löpa samma risk?" sade han med stor hetta.[3]

---

1 När Goltz vid sin konferens med Czartoryski den 9 maj till försvar för Preussens handlingssätt betecknade svenske konungens envishet att kvarstanna i Lauenburg såsom en handling af fientlighet mot en preussisk besittning, anmärkte Czartoryski, att hvarken Ryssland eller Sverige hade erkänt Preussens rättighet till Lauenburg. Det syntes, fortsatte fursten, som om man ville göra Preussen oense med alla dess verkliga bundsförvanter. Man hade börjat med England, nu var det Sverige, snart skulle det bli Danmark och slutligen Ryssland i sin tur. Vid en senare konferens, den 18 maj, yttrade Czartoryski, efter det Goltz uttryckt sin konungs önskan om kejsarens medling, de skarpa orden "que ce n'était pas la première fois que la cour de Berlin s'embarquait dans des entreprises dont elle ne tardait pas à se repentir, et que ce n'est qu'après coup qu'elle s'adresse à la cour impériale pour se faire tirer d'embarras." Protokoll öfver två konferenser mellan furst Czartoryski och grefve Goltz, Petersburg d. $\frac{27 \text{ apr.}}{(9 \text{ maj})}$ och d. $\frac{6}{(18)}$ maj 1806. (Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 324 f.)

2 Detta fick Goltz veta och inberättade det till sin regering.

3 Ryska regeringens kraftiga uppträdande mot Sverige hade delvis sin orsak i de ryska köpmännens klagomål öfver blockaden af de preussiska hamnarna och uppbringningar af fartyg, lastade för rysk räkning. De olägenheter, som den

Ryska regeringens första omsorg var alltså nu att bevara tills vidare status quo i förhållandet mellan Sverige och Preussen för att under tiden medla förlikning. Kejsaren ålade för den skull Goltz att "bönfalla Hans Maj:t i Hans namn på det enträgnaste och ifrigaste att hålla inne med hvarje ytterligare mått och steg ända till mottagandet af de förslag", som Czartoryski skulle ofördröjligen tillställa Goltz.[1] Denne fick ett par dagar senare, den 21 maj, det besked af fursten, att kejsaren ville uppdraga åt grefve Stackelberg — Alopeus' ställföreträdare i Berlin — att medla mellan de båda konungarne på den tredubbla grundvalen af "en snabb och oåterkallelig inställelse å ömse sidor af hvarje ytterligare mått och steg, som å ena eller andra sidan skulle kunna öka tvisterna, "upphäfvande af de åtgärder, som från båda sidor vidtagits i följd af tilldragelsen den 23 april, och slutligen ömsesidig benägenhet att öfverenskomma "om ett närmande och en slutgiltig förlikning" under kejsarens garanti.[2] — Kejsaren hade nu mottagit ett bref, som Fredrik Vilhelm skrifvit den 1 maj med bön, att kejsaren måtte använda sitt inflytande öfver konungen af Sverige — liksom äfven i London —, "för att den allmänna ofärden ej må gå längre."[3]

---

ryska handeln rönte, föranledde en ganska liflig notväxling mellan ryska och svenska regeringen under sommaren och hösten.

1 Alopeus fick göra allvarliga föreställningar i Berlin. Afskrift af en dep. från Czartoryski till Alopeus d. $\frac{6}{18}$ maj. (Sv. reg. till Stedingk.)

2 Stedingks dep. d. $\frac{4}{16}$ maj och apost. d. $\frac{6}{18}$. I originaldepeschen äro två ark förkomna, men deras innehåll är bevaradt i Stedingks koncepter. — Goltz' dep. d. $\frac{7}{19}$ och $\frac{9}{21}$ maj. *Berlin.* — Om ryske kejsarens önskan i afseende på förhållandet mellan Sverige och Preussen talar ytterligare en depesch från Czartoryski till Alopeus den $\frac{12}{24}$ maj, af denne delgifven Hardenberg den 11 juni. Däri säges, att blott Hans preussiska Maj:t ville förbinda sig att icke i något fall försöka något mot Sverige, så funnes intet tvifvel, att hela denna affär skulle sluta Hans preussiska Maj:t till behag. Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 10, 18 f.

3 Brefvet är anfördt sid. 75. — I sitt bref af den $\frac{12}{(24)}$ maj, hvilket får anses som det egentliga svaret på ofvanstående skrifvelse, underrättar kejsaren själf, att han uppdragit åt Stackelberg att verka för försoning mellan de båda konungarne. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 105

De fredsröster, som kommo från öster, möttes i Berlin af äggelser väster ifrån att raskt afklippa diskussionen med svenske konungen och taga återstoden af Pommern. Napoleon önskade nämligen lifligt att kompromettera Fredrik Vilhelm inför Alexander. Laforest uppmanade Haugwitz den 16 maj att ej låta tillfället att taga svenska Pommern gå sig ur händerna.[1] Han var t. o. m. bemyndigad att låta förstå, det hans kejsare var villig lämna behöfliga trupper till besättande af området.[2] Talleyrand talade upprepade gånger med Lucchesini om att Preussen ej finge hålla till godo med Sveriges beteende utan måste vedergälla det med ett angrepp på svenska Pommern, och han framhöll i Napoleons namn lämpligheten och nyttan af dettas snabba besättande.

Men Lucchesini fick genast befallning af sin regering att svara, att om Preussen nödgades besätta svenska Pommern, så skulle det ske endast i syfte att tvinga Sveriges konung till upphäfvande af tvångsåtgärderna mot den preussiska handeln men aldrig för att förstora den preussiska staten. Och därest Preussens konung sattes i tillfälle att behålla denna provins, skulle det blott kunna bli såsom "ett rättvist skadestånd för krigskostnaderna och de verkligt kännbara förluster, som Sverige förorsakat mig", aldrig såsom utbyte mot en gammal provins. — Man visste nämligen i Berlin, att Frankrike gynnade besittningstagandet af svenska Pommern för att i stället själf förmå Preussen till afträdelse af något område, t. ex. grefskapet Mark åt Murat, den nye hertigen af Cleve-Berg, en afträdelse, hvarom Lucchesini fått antydningar af franska regeringen.[3] Men Fredrik Vilhelms farhågor sköto än djupare rötter. Det blef omsider klart för honom, att Napoleon ingenting högre önskade än att få se honom i krig med svenske konungen "för att allt ifrån detta ögonblick ge fritt lopp åt sina ytterligare planer på norra

1 Lefebure, "Histoire des cabinets de l'Europe pendant le consulat et l'Empire" II: 296

2 Bignon, "Histoire de France" V: 246

3 Lucchesinis dep. d. 16 maj 1806. Preuss. reg. till Lucchesini d. 26 maj. *Berlin*. Sistnämnda akt är tryckt i Bailleu, "Preussen und Frankreich etc." II: 462 f.

Europa, "såsom konungen skrifver till Alexander den 23 juni[1]. Detta medvetande om att ett krig med Sverige skulle öppna dammarne för den Napoleonska omstörtningspolitikens springflod hade utan tvifvel, ehuru ännu i dunkel form, inverkat återhållande på Fredrik Vilhelm, när frågan om preussarnes inryckande i Lauenburg var brännande, det hade sedan gjort sig gällande vid sidan af hänsynen till Ryssland med växande klarhet och styrka, i samma mån eftergifvenheten mot den öfvermodige svenske konungen kändes allt mera påkostande. Fredrik Vilhelms ängslan för att Napoleon skulle inblanda sig i hans tvist med denne konung röjde sig i att han instruerade Lucchesini att vid franska hofvet ej nämna något om dessa misshälligheter utan undvika alla frågor och samtal därom.[2] Icke för ty måste Preussen utstå nya anlopp från franska regeringen, hvilken genom Laforest fortsätter äggelserna.[3]

Förhållandet mellan Gustaf Adolf och Fredrik Vilhelm berodde nu på om Rysslands kejsare skulle lyckas slå den bro mellan de båda konungarne, som den hittills förda brefväxlingen ej kunnat åstadkomma.

Uppränningen till kejsarens medlingsplan bildar ett förslag till öfverenskommelse mellan Gustaf Adolf och Fredrik Vilhelm, hvilket Czartoryski lät förelägga Stedingk i midten af maj. Fursten föreslog nu i enlighet med de principer, han angaf inför Goltz (se sid. 87), ett ömsesidigt löfte af de båda konungarne att "hvarken befalla eller tillåta sina trupper några fientligheter" mot hvarandra (1:o). För den skull

---

1 Brefvet är skrifvet "Pour Votre Majesté seule." Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 108 f. och i samme författares arbete "Preussen und Frankreich etc." II: 474 f.

2 Preuss. reg. till Lucchesini d. 2 och 13 juni 1806. *Berlin.*

3 Den 16 maj skrifver Talleyrand till Laforest: "La possession de la Poméranie suédoise est tellement à sa convenance qu'elle [la Prusse] ne peut laisser échapper l'occasion qui lui est offerte de s'en saisir avec justice. Si toutefois il était possible qu' elle hésitât et s'il était nécessaire de l'exciter, vous devriez le faire". Bailleu, "Preussen und Frankreich etc." II: LXIX not 1. — I midten af juli gör franska regeringen en antydan genom en skrifvelse från Talleyrand till Laforest, hvari den förre uttrycker sin förvåning öfver den långmodighet, Fredrik Vilhelm ådagalade mot Sverige. Oncken, "Das Zeitalter der Revolution etc.": II: 248.

borde mellan båda härarne uppdragas en ovillkorligen respekterad demarkationslinje, hvars sträckning dock ej är i förslaget angifven (2:o). Alla de åtgärder, som vidtagits å ömse sidor i följd af fientligheterna i Lauenburg,[1] skulle "ofördröjligen återkallas" och tagen egendom återställas (3:o). Efter dessa preliminära åtgärder skulle de båda furstarne "öfverlägga om medlen att återställa mellan sig och sina undersåtar de band af god sämja, som så lyckligt och så länge bestått mellan dem" (4:o), och borde gemensamt försvar af deras besittningar och af Nordtyskland utgöra grundvalen för denna uppgörelse (5:o). Slutligen borde den deklaration, hvari allt detta öfverenskommits, ställas under ryske kejsarens garanti (6:o)[2]

Czartoryskis förslag utgick från den preussiska ståndpunkten, att upphäfvandet af de ömsesidiga tvångsåtgärderna mot handeln borde jämnt uppväga hvarandra. Stedingk, som måste bygga på de ytterligare fordringar, Gustaf Adolf fastslagit i sitt bref till Fredrik Vilhelm af den 12 maj (se sid. 76), hvilket hans konung meddelat honom, nedkastade i hast på papperet ett projekt, som utöfver Czartoryskis innehöll, att preussiska trupperna skulle utrymma Lauenburg och detta besättas af ett svenskt detaschement om högst 300 man, samt att Trave skulle öppnas.[3] Den af Czartoryski föreslagna demarkationslinjen borde, ansåg Stedingk, omsluta svenska Pommern, Mecklenburg, Lauenburg och Holstein. Däremot uteslöt Stedingk § 5 i nämnda förslag, genom hvilken ryska politiken velat skapa ett försvarsförbund mellan Sverige och Preussen.[4] Därigenom fick

1 Czartoryski förlägger af misstag denna tilldragelse till den 17 i st. f. den 23 april.

2 Den afskrift med rubriken "Projet de déclaration à échanger entre la Suède et la Prusse", som finnes sist bland Stedingks depescher för 1806, är otvifvelaktigt Czartoryskis förslag, som enligt Stedingks apost. d. $\frac{6}{18}$ maj varit i afskrift bifogadt denna. De punkter i Stedingks förslag (se texten), som gå utöfver ofvannämnda "Projet", äro just de, som väckte Czartoryskis betänkligheter, och som alltså måste ha saknats i dennes ursprungliga förslag.

3 Jämf. sid. 78 not 2.

4 En ur minnet gjord afskrift af Stedingks förslag medföljde dennes depesch af den $\frac{15}{27}$ maj. Den finnes nu bland hans depescher 1807 i ett särskildt konvolut med påskrift "Moscovitica". Öfverskriften på förslaget är densamma

den svenske ministerns utkast en mera rent preliminär karakter.

Med dessa båda utkast, Czartoryskis och Stedingks, var ännu föga eller, rättare sagdt, intet vunnet. De utgöra i sina preliminära delar egentligen ingenting annat än Fredrik Vilhelms och Gustaf Adolfs respektiva fordringar, utformade i traktatsparagrafer. Mera betydelse fingo dessa medlingsplaner, när Czartoryski, ehuru efter yttrande af betänkligheter, accepterade Stedingks förslag, med förändring af den paragraf, som föreslog Lauenburgs besättande af svenska trupper, därhän att efter preussiska truppernas uttåg skulle detta område förbli neutralt, "fritt från hvarje främmande garnison", intill slutgiltig öfverenskommelse mellan hofven i Petersburg, Stockholm och Berlin. Därmed hade ett verkligt medlingsförslag kommit till stånd. Det meddelades nu till både det svenska och det preussiska kabinettet.[1]

I Berlin frambars det af Stackelberg, såsom Czartoryski tillkännagifvit (se sid. 87). Under Stackelbergs påtryckning enades man inom få dagar om ett förslag till deklarationer mellan konungarne af Preussen och Sverige, hvilket undertecknades den 5 juni af Haugwitz och Stackelberg i kraft af deras furstars bemyndiganden. Det gaf åt den paragraf, som stått först i alla de nämnda förslagen, en mera beståndande karakter genom att förbjuda ej blott fientligheter utan äfven "fientlig ställning" mellan de preussiska och de svenska trupperna (1:o). De preussiska trupper, som samlats i Pommern till följd af tvisterna mellan de båda makterna, skulle därför inrycka i sina vanliga garnisonsorter igen (2:o) — en punkt som Stackelberg för-

som på Czartoryskis förslag. Att nämnda förslag är Stedingks framgår af Gustaf Adolfs anmärkningar till vissa paragrafer i detta. Sv. reg. till Stedingk d. 5 juni 1806. — I Stedingks koncepter finnes en afskrift, som är så godt som ordagrant lika med den ofvannämnda, blott ordningen mellan paragraferna är något olika. — De olika förslagen se bil. II.

1 Det projekt, som sändes till Alopeus d. y. för att af honom delgifvas Gustaf Adolf, upptog både Stedingks och Czartoryskis formulering af § 3 (om Lauenburg). Afskrift af Czartoryskis förslag: "Copie du Projet de Déclaration à échanger entre la Suède et la Prusse". (Konvolutet "Moscovitica" i Stedingks depescher 1807). — Det förslag, som sändes till Berlin, har tydligtvis innehållit endast Czartoryskis formulering af § 3.

mådde Fredrik Vilhelm att genast sätta i verket. Som följd af denna bestämmelse utgick det för Preussen ovälkomna förslaget om demarkationslinje. Czartoryskis förslag beträffande Lauenburg accepterades så till vida, som preussiska trupperna skulle utrymma hertigdömet, "i anseende till att deras vistelse i de preussiska grannprovinserna till detta land är tillräcklig för att där betrygga upprätthållandet af polisordningen och den civila förvaltningen" (3:o). Därmed förbehöll sig Preussen alltså utöfningen af dessa båda civila befogenheter.[1] I öfrigt anslöt sig det slutgiltiga förslaget till Stedingks med det undantag, att den obehöfliga bestämmmelsen om Traves öppnande ströks.[2] Det hade kostat på Fredrik Vilhelm att samtycka till Lauenburgs utrymmande. Men han gaf efter, som han själf säger, "för större hänsyn och isynnerhet därför, att jag därigenom skall ge min höge bundsförvant ytterligare ett bevis på foglighet".[3]

Kejsar Alexander hade alltså förmått berlinska hofvet till ganska betydliga medgifvanden.[4] Det gällde nu, om Gustaf Adolf skulle vara villig till nödig modifikation af sin

---

1 Detta alternativ hade Czartoryski muntligen antydt för Stedingk. Stedingks dep. d. $\frac{15}{27}$ maj. Tydligtvis har alltså Stackelberg erhållit instruktion att vid hofvet föreslå denna medelväg.

Fredrik Vilhelm drog af denna något sväfvande bestämmelse den slutsats, att i händelse af insurrektion finge militären inkallas för ordningens upprätthållande. Preuss. reg. till Goltz d. 5 juni 1806. *Berlin.*

2 Förslaget är tryckt i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 332 f. Det finnes både som koncept, med de antagna ändringarna af Lombard, och i sin slutgiltiga form i "Acta etc." *Berlin.*

3 Preuss. reg. till Goltz d. 5 juni 1806. *Berlin.* Goltz borde också påpeka för kejsaren, att den medling, Fredrik Vilhelm accepterat, "a de neuf dans la politique", emedan den i stället för att börja med ett sakernas tillstånd, lika förmånligt för båda parterna, lämnade i Sveriges hand alla medel att skada Preussen. Preuss. reg. till Goltz d. 8 juni. *Berlin* — I det bref — af den 7 juni —, hvari Fredrik Vilhelm underrättar Alexander, att han antog dennes bona officia, framhåller han starkt sin långmodighet och eftergifvenhet mot svenske konungens öfvergrepp och antyder, att han nu ägde traktatsenlig rätt — enligt 1800 års fördrag — till kejsarens bistånd. Bailleu, "Briefwechsel etc.": 105 f.

4 "Vous verrez s'il est possible d'aller plus loin dans ses condescendances," skrifver Fredrik Vilhelm i sin instruktion för Kalckreuth den 12 juni, hvilken såsom underhandlare (se sid. 96 f.) erhöll en afskrift af förslaget till deklarationer,

ståndpunkt. Den 5 juni sändes det öfverenskomna förslaget till Alopeus d. y. i Greifswald. Stackelberg rådde Fredrik Vilhelm att nu låta Kalckreuth besvara svenske konungens bref till honom af den 29 maj och på detta sätt stämma denne gynnsammare för medlingsförslaget. Fredrik Vilhelm, som redan förut ämnat ge svar,[1] lät då i preussiska kabinettet uppsätta ett bref, som Kalckreuth skulle i sitt namn sända till svenske konungen. Generalen fick meddela, att ryske kejsaren erbjudit denne sin medling och uttala Fredrik Vilhelms förhoppning om ett för båda parterna tillfredsställande resultat.[2]

Den 4 juni — tre dagar innan Gustaf Adolf erhöll Kalckreuths bref — hade han genom Alopeus d. y. fått kännedom om Stedingks utkast till deklarationer med den af Czartoryski föreslagna ändringen, att Lauenburg skulle bli neutralt. Konungen var mycket nöjd med innehållet "på några modifikationer när". De band af god sämja, som förslaget ville återknyta mellan de båda furstarne och deras folk, ville Gustaf Adolf — föga försonligt! — "inskränka till de båda makternas undersåtar". Det är tydligt, att han numera kände en uppriktig försoning med sin preussiske frände omöjlig. I fråga om Lauenburg var Gustaf Adolfs "modifikation" en genomgripande förändring, i det han fasthöll vid sin gamla fordran på att få besätta hertigdömet.[3] Och slutet blef, att Wetterstedt fick skrifva till Alopeus den 5 juni, det Hans Maj:t ansett "lämpligast att icke aflägsna sig från de förslag och villkor, som redan framställts i konungens bref till Hans preussiska Maj:t. I följd af denna princip kan den genom artikeln 2:o föreslagna demarkationslinjen utelämnas, då konungen ej anser detta ämne väsentligen förbundet med hufvudfrågan, och därigenom blir hvarje dylikt ut-

1 Se sid. 81.

2 Preuss. reg. till Goltz d. 5 juni 1806. *Berlin* — Kalckreuths skrifvelse till Gustaf Adolf, dagtecknad Pasewalk den 6 juni. "Preussiska Beskickningens . . . noter." — Koncept, skrifvet af Lombard, i "Acta etc." *Berlin*.

3 Han var dock villig att göra ett medgifvande mindre påkostande för berlinska hofvet genom att ej låta svenska truppernas besättande af Lauenburg nämnas i deklarationen utan komma som en naturlig följd af preussarnes afmarsch, hvarom man i förtroende kunde öfverenskomma.

byte af deklarationer öfverflödigt".[1] — Det var en förklaring i samma anda som hans bref till Kalckreuth (sid. 79—80).

På detta sätt hade svenske konungen "modifierat" bort hela deklarationen, hårdnackadt motsättande sig att i ringaste mån modifiera de fordringar, han själf en gång för alla framställt. För öfrigt fann han förslaget till deklarationer vara ofullständigt, då det alls ej berörde en "hufvudsak (objet principal)" i hans nämnda bref, nämligen hans fordran, att Preussen skulle erkänna hans rätt att tillsammans med sina bundsförvanter underhandla om Hannovers slutliga öde (se sid. 76), en fordran, som i sina konsekvenser innebar, att Preussen skulle vilja sätta sin nyförvärfvade besittning i fråga.[2] Än bjärtare framstår Gustaf Adolfs omedgörlighet i belysningen af de förnyade uppmaningar till foglighet, som vid denna tid kommo från ryske kejsaren. Denne lät sin svåger veta, att hur bestämd hans föresats än vore "att uppfylla sina förbindelser mot konungen, om Preussen blefve utsatt för inkräktning", skulle dock "utförandet af dessa förbindelser nödvändigt bli beroende af den större eller mindre foglighet, hvarmed stockholmska kabinettet mötte kejsarens försoningsförslag".[3]

Efter den halsstarrighet, svenske konungen visat mot ett ur preussisk synpunkt så eftergifvande förslag som Czartoryskis, var det i Berlin antagna förslaget naturligtvis dödsdömdt. Det framlämnades af Alopeus den 7 juni. Förut på dagen hade konungen mottagit Kalckreuths sist nämnda bref, af den 6. Han svarade nu Alopeus, först beträffande formen för öfverenskommelsen, att han "ej kunde ingå formlig förlikning med Preussen, under det att dess misshälligheter med England ännu varade", men att ett bref från Fredrik Vilhelm, meddelande, att han accepterade Gustaf Adolfs förslag, helt enkelt vore tillräckligt — efter Gustaf Adolfs bref till Kalckreuth af den 29 maj vore det den enda möjligheten till försoning. Under sådana förhållanden måste konungen afböja allt slags utbyte af dekla-

---

1 C. C. "Härv. Utr. Min." — Sv. reg. till Stedingk d. 5 juni 1806.

2 Sv. reg. till Stedingk d. 10 juni 1806.

3 Czartoryski till Alopeus d. $\frac{6}{18}$ maj 1806. Af mottagaren meddelad Fersen d. 30 maj. (Afskrift i Sv. reg. till Stedingk).

rationer såsom allt för högtidligt — Gustaf Adolf kunde gärna tillagt: allt för genomgripande. Beträffande förslagets innehåll vidhöll han orubbligt sin en gång intagna ståndpunkt. Han ville för visso icke genom att låta Preussen behålla den civila förvaltningen af Lauenburg "sanktionera preussiske konungens usurperade myndighet öfver kurfurstendömet Hannover.[1]

Det svar, Kalckreuth fick på sitt bref, blef endast facit af detta resonemang: en naken hänvisning till konungens föregående bref till generalen.[2]

* * *

Gustaf Adolf hade hårdt pröfvat ryske kejsarens tålamod, men ännu var det ej uttömdt, ty Ryssland måste fortfarande i eget intresse förekomma sammandrabbning mellan de båda grannstaterna. Preussen å sin sida manades till ökad försiktighet genom Napoleons allt mer framträdande böjelse att skaffa sig ett starkt tyskt inflytande och hans framskymtande planer på det inom kort förverkligade Rhenförbundet — politiska företeelser, som bidrogo att ge fritt lopp åt Gustaf Adolfs halsstarrighet.

De skildringar, Stackelberg erhållit från Greifswald af Gustaf Adolfs exalterade tillstånd,[3] hade väckt hans farhågor, att denne skulle komma att göra motstånd mot förslaget till deklarationer. Därför bad han på förhand Haugwitz att för ett sådant fall bära fram till sin konung hans ifrigaste anhållan, att svenska Pommern ej måtte anfallas, innan ytterligare underrättelser ingått från Petersburg.[1] Fredrik Vilhelm följde uppmaningen i

---

1 Sv. reg. till Stedingk d. 10 juni 1806.

2 C. C. "Utl. Embetsmän etc." d. 7 juni 1806. — Original i "Acta etc." *Berlin*.

3 "... l'état d'exaltation de Sa Majesté Suédoise auquel on seroit presque tenté de donner une autre epithête ...." Afskrift af Stackelbergs depesch till Czartoryski d. $\frac{\text{26 maj}}{\text{7 juni}}$ 1806 ("Acta etc.") *Berlin*.

1 Stackelbergs ofv. anf. dep. d. $\frac{\text{26 maj}}{\text{7 juni}}$ 1806.

I samma riktning som Stackelbergs uttalande verkade den varnande skildring, Goltz gifvit af hvilket starkt ryggstöd svenske konungen hade i kejserliga hofvet. Man ursäktade där hans förolämpande beteende "under hänvisning till hans ridderliga ordhållighet". Därför framhöll Goltz såsom ytterligt nödvän-

tillfredsställelse öfver att Gustaf Adolf genom att vägra antaga kejsarens medling slutit ögonen för de stora fördelarna af sitt förbund med denne, som nu i stället måste ge Fredrik Vilhelm sitt erkännande för hans medgörlighet.[1] Denna dref han så långt, att han nu beslöt försöka den direkta underhandling, om hvilken svenske konungens bref till Kalckreuth talat. Denne blef själf utsedd till underhandlare.

Men om denna underhandling skulle misslyckas, skrifver Fredrik Vilhelm till Alexander den 12 juni, kunde han omöjligen dröja längre med det afgörande hugget, så vida ej kejsaren, i stället för att lämna honom traktatsenliga hjälptrupper — ty sådana behöfde han ej — ville låta sin sjömakt beskydda den preussiska handeln. I sådant fall skulle tvisten dö af sig själf. Men konungen önskade erhålla snar visshet i denna sak.[2]

Fredrik Vilhelm underrättade alltså svenske konungen om Kalckreuths beskickning. Gustaf Adolf svarade, att han med nöje skulle se generalen i Anklamer Damm den 20 juni.[3]

Kalckreuths uppgift var att göra slut på hela tvisten geinom ömsesidiga löften om "glömska af det framfarna" och om återtagande af "alla fientliga mått och steg". Lyckades ej detta, borde han söka förmå konungen att åtminstone gå in på embargots ömsesidiga återkallande, upphäfvande af blockaden och af alla Preussens militära förberedelser. Detta borde enligt Fredrik Vilhelms åsikt ej vara omöjligt att ernå "isynnerhet genom att däri intressera hans egenkärlek och få honom att se ett slags storslagenhet i att sluta med ett enda ord oss emellan." Men först och främst borde Kalckreuth öfvertyga svens-

---

digt, att hans konung visade undfallenhet, ty denna tvist med Sverige hotade "att bli stridsäpplet mellan oss och Ryssland." Goltz till Hardenberg d. $\frac{2}{14}$ maj. Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 22 f.

1 Fredrik Vilhelms instruktion för Kalckreuth den 12 juni 1806. Se sid. 97 not 1.

2 Brefvet är tryckt i Bailleu "Briefwechsel etc.": 106 f.

3 Fredrik Vilhelms bref den 12 juni 1806 ("Originalbref etc.") Svensk öfversättning i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 22. — Gustaf Adolf till Fredrik Vilhelm d. 17 juni (C. C. "Kongl. och Furstl. pers.") Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 23. — Gustaf Adolf till Kalckreuth s. d. (C. C. "Utl. Embetsmän etc.")

ke konungen, att det var Fredrik Vilhelm, som hade oförrätter att glömma. Detta borde ske bland annat genom ådagaläggande af att hela Gustaf Adolfs uppträdande i Lauenburg varit obefogadt! Kalckreuth var icke att lyckönska till uppgiften.[1]

Han hade med Gustaf Adolf ett samtal på mer än två timmar, hvarunder konungen bemötte honom med mycken vänlighet. "Men olyckligtvis", skrifver Kalckreuth om sitt besök, "har denne furste idéer, så oförenliga med en underhandling, att det slutligen blef nödvändigt att bryta af". Konungen jämkade ej en hårsmån på sina gamla fordringar, att antingen få besätta Lauenburg eller se Elbe öppnad för England, ehuru generalen "tio gånger och mer bevisade för honom omöjligheten". Gustaf Adolf yttrade, att han skulle göra sig löjlig genom att ge vika efter att så bestämdt ha uttalat sitt uppsåt, samt att hans samvete ej tilläte honom handla annorlunda. Han förklarade sig till och med föredraga, att fransmännen besatte Hannover, framför att det innehades af preussare, ty i förra fallet gåfves dock hopp om att landet efter krigets slut återställdes till sin laglige herre. Hela "underhandlingen" blef ett fruktlöst upprepande af de uttröskade skäl, hvarmed båda parterna allt för länge sökt visa, att hvardera hade rätten på sin sida. Konungen fick fram sin korrespondens med Fredrik Vilhelm, analyserade och kommenterade samtliga brefven och dröjde vid sina egna "med en faderlig ömhet". Han hade i sitt samtal ej följt logikens lagar; "sprången ifrån ett ämne till ett annat voro talrika".[2]

Preussiske konungen såg i denna utgång sina farhågor besannade, att Gustaf Adolf "betjänat sig af min föregående korrespondens endast för att draga ut på underhandlingen eller snarare för att ändtligen komma till den brytning, han sedan lång tid tillbaka haft i sinnet och förberedt".[3] "Om jag hade

1 Fredrik Vilhelms instruktion för Kalckreuth d. 12 juni 1806, tryckt i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 333 f.

2 Kalckreuths båda rapporter till Fredrik Vilhelm d. 20 juni äro tryckta i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 337 f. — Sv. reg. till Stedingk d. 22 juni 1806.

3 "Le Roi de Suède . . . n'a d'autre dessein que de brouiller les cartes et de rallumer le feu de la guerre sur le continent." Preuss. reg. till Goltz d. 23 juni 1806. *Berlin.*

varit fullständigt fri i mina beslut", skrifver han till Kalckreuth, "skulle jag nu ha betraktat underhandlingens väg som stängd och tillgripit ett afgörande med vapen".[1] — Detta hade ju varit i öfverensstämmelse med hans senaste bref till Alexander (sid. 96). Men han hade ännu ej hunnit få svar på detta, och lika mycket som han fruktade Napoleons ärelystna planer, lika angelägen var han om Alexanders bevågenhet. Därför blef Petersburg fortfarande händelsernas medelpunkt. Där hade bägge konungarne meddelat de bref, de växlat, och därifrån hade de mottagit råd, varningar, gillanden eller ogillanden, mest det sista. Dit afgick den 24 juni öfverstelöjtnant Krusemarck med ett bref, hvari Fredrik Vilhelm först hänvisar till Kalckreuths rapporter från underhandlingen. De borde tydligt visa kejsaren, att svenske konungen "ville ha krig till hvarje pris, och att han sätter ett slags ära i att förkasta alla våra anbud". Fredrik Vilhelm framställer därför tre möjligheter, de enda han kände, att afgöra frågan: antingen att kejsaren och han tvingade Gustaf Adolf till eftergift genom att uppträda gemensamt, den förre till sjös, han själf till lands, eller att kejsaren förbunde sig till att ensam låta upphäfva blockaden af Preussens östersjöhamnar och garantera dess handel mot svenske konungen; men om kejsaren hyste motvilja mot att bruka dessa medel, "så återstår mig intet annat än att marschera på Stralsund. I detta sista fall är min afsikt ren", ty i samma ögonblick Preussens hamnar blifvit fria, skulle dess trupper draga sig tillbaka.[2]

---

1 Fredrik Vilhelms skrifvelse till Kalckreuth d. 24 juni 1806. Tryckt i Ranke", Denkwürdigkeiten etc." V: 341 f.

2 Fredrik Vilhelm till Alexander d. 23 juni 1806. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 107 f. Brefvet slutar: "Songez qu'on me fait la guerre, et que *je ne la fais point*, et daignez vous rappeler, Sire, qu'il faut un rapport aussi précieux que le nôtre pour me faire supporter *trois semaines encore*, une position si bizarre . . . ." — I ett enskildt bref af samma datum som det officiella, anfördt sid. 88—89, besvär konungen Alexander vid allt, som är honom heligt, att begagna *alla* sina medel "för att *tvinga* svenske konungen att förbli stilla", ty Fredrik Vilhelm vore ej i stånd att tillbakadrifva Napoleons ärelystna planer på norra Europa, om ej hans tvist med Gustaf Adolf slutades med det snaraste. För öfrigt hämmade ju detta sakernas tillstånd alla anordningar för att stärka Preussens militära och finansiella krafter till motstånd mot Napoleon.

Fredrik Vilhelm hoppades nu, att Gustaf Adolf gjort sig omöjlig i kejsarens ögon. Men om Ryssland mot all förmodan vägrade ingripa efter Fredrik Vilhelms önskan, så hade denne nu sagt sitt sista ord ("tout seroit dit") och måste själf taga tillbörligt skadestånd och upprättelse på svenska Pommern.[1]

Fredrik Vilhelms och Haugwitz' plan att förmå Ryssland till uppträdande med en flotta mot den svenska blockeringseskadern visar sig, sedt i de allmänna europeiska förhållandenas ljus, vara ett slugt beräknadt försök att slita de trådar, som ännu bundo Alexander vid England, för att i Preussens intresse underlätta ett närmande mellan denne och Napoleon. Det förra ändamålet vore vunnet, om Ryssland brukade våld mot den svenska eskadern, som enligt Gustaf Adolfs förklaring försvarade Storbritanniens sak i Östersjön. Preussiska kabinettet räknade på det franskas erkänsla för denna plan, om den blott lyckades.[2]

För den tid, som förflöt, till dess kejsarens svar kommit, instruerades Kalckreuth att hålla sig i stillhet, så vida svenske konungen gjorde sammaledes. Ville denne förnya sitt samtal med honom, kunde generalen samtycka och borde då hålla sig strängt till de föregående instruktionerna. Skulle svenske konungen skrida till fientligheter, så vore kriget förklaradt, och Kalckreuth ägde att öfvergå till anfall samt fullfölja sina framgångar "så långt som möjligt utan någon som helst annan varsamhet eller hänsyn".[3] Kalckreuth hade dragit till sig förstärkningar och stod redo att när som helst utföra ett kraftigt angrepp.[4]

Gustaf Adolf gjorde själf ingenting för att stämma Preussens konung vänligare. En vecka hade knappt förflutit efter mötet med Kalckreuth, förr än svenske konungen lät denne veta, att då han af den tid som gått kunnat inse, att generalen ej mottagit andra instruktioner, så betraktade han "den upprättade underhandlingen som fullständigt bruten". —

1 Preuss. reg. till Goltz d. 12 och 23 juni 1806. *Berlin.*

2 P. S. till preuss. reg:s skrifvelse till Lucchesini d. 24 juni 1806. *Berlin.*

3 Fredrik Vilhelms förut anf. skrifvelse till Kalckreuth d. 24 juni 1806.

4 Afskrift af Kalckreuths skrifvelse till Fredrik Vilhelm d. 25 juni 1806. "Acta etc." *Berlin.*

Kalckreuth svarade, att hans konung, i förhoppning om beslut från Gustaf Adolf, mera hugnesamma för Tyskland, befallt honom att tills vidare intaga en afvaktande hållning. Något afgörande följde ej, endast ett fruktlöst ordbyte.[1]

* * *

---

3 Gustaf Adolf till Kalckreuth d. 27 juni 1806. (C. C. "Utl. Embetsmän etc.") — Kalckreuth till Gustaf Adolf d. 28 juni ("Preuss. Beskickningens . . . noter.") — Kalckreuths svar framfördes af hans brorson, ryttmästare Kalckreuth, med hvilken konungen inlät sig i samtal. På budbärarens önskan förmådde sig konungen att nämna en annan ekvivalent för Lauenburg, nämligen Usedoms och Wollins besättande, med tillägg, att genom en sådan uppgörelse Preussen ej skulle bli utsatt för Bonapartes föreställningar. Sv. reg. till Stedingk d. 30 juni 1806. — Det nya förslaget blef ej ens framburet till Fredrik Vilhelm. Kalckreuth till Gustaf Adolf d. 10 juli 1806 ("Preuss. Beskickningens . . . noter.") — Trots Gustaf Adolfs hotelse — i ett bref till Kalckreuth den 9 juli — att därest han ej genast finge "ett klart och tillfredsställande svar," betrakta detta som en vägran att fullfölja underhandlingen, så gaf Fredrik Vilhelm generalen order att fortfarande undvika allt, som kunde ge sken af att första steget till anfall tagits från preussisk sida. Gustaf Adolf till Kalckreuth d. 9 juli 1806 (C. C. "Utl. Embetsmän etc.") — Afskrift af preuss. reg:s skrifvelse till Kalckreuth d. 29 juni och d. 12 juli ("Acta etc."). Preuss. reg. till Goltz d. 30 juni. *Berlin.* — Strax innan dessa föreskrifter gåfvos, hade Kalckreuth själf, följande andan af den föregående instruktionen, svarat Gustaf Adolf, det han ägde sin konungs befallning att fortfara i samma afvaktande hållning, och att underhandlingarna ingalunda voro brutna från hans konungs sida. Kalckreuth till Gustaf Adolf d. 10 juli 1806, ofv. anf.

Men Gustaf Adolf kände sig nu så säker på sin sak både i London och Petersburg, att han ej kunde afhålla sig från ett nytt hugg i luften, hvarmed han äfven ville väcka Fredrik Vilhelms uppmärksamhet på att han önskade fortsätta den afbrutna skriftväxlingen med denne direkt. Han skref nämligen den 16 juli åter ett bref till konungen, erinrande om att det nu gått mer än nio veckor utan tillfredsställande resultat, sedan denne första gången vände sig till honom för att begära en uppriktig förklaring öfver hans afsikter mot Preussen. Men konungen af Preussen skulle "hvarken genom hotelser eller på omvägar" få honom att ändra de åtgärder, han vidtagit mot denna stat. C. C. "Kongl. och Furstl. pers." 1806. — Original i "Acta etc." *Berlin.* Både koncept och original af konungen egenhändigt. Svensk öfvers. i Schinkel, "Minnen etc." Bih. II samt i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 24.

Förgäfves anropade Kalckreuth Gustaf Adolfs ädelmod för invånarne i Demmin, som behöfde bärga sin gröda på vänstra stranden af Peene. Konungen förklarade sig icke kunna "medge, att det under nuvarande förhållanden ej råder krig till lands (convenir, que dans les circonstances actuelles il n'y a pas de guerre sur terre)". Kalckreuth till Gustaf Adolf d. 16 juli. ("Preuss. Beskickningens . . . noter"). Gustaf Adolf till Kalckreuth d. 17 juli (C. C. "Utl. Embetsmän etc.")

Hur besvarade ryska regeringen preussiske konungens senaste bref?[1] Kejsaren förklarade både muntligt — inför Krusemarck — och skriftligt, att man måste göra ännu ett försök att beveka svenske konungen. Han hade i angifna syfte sändt order till Alopeus d. y.[2]

Dessa innehöllos i en depesch af den $\frac{26 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}$ till denne minister från Budberg, den nye ryske utrikesministern. Här tog ryska regeringen riktigt bladet från munnen. Kejsaren beklagar, att misshälligheterna mellan Sverige och Preussen förvärrats, och att Gustaf Adolf afböjt hans medling. Han tillkännager som sin åsikt, att konungen af Preussen genom att draga sina trupper från Lauenburg gåfve Gustaf Adolf all den upprättelse, som denne kunde fordra. Han ville också fullständigt rycka svenske konungen ur den illusionen, att Ryssland skulle bistå honom enligt V hemliga artikeln i 1805 års fördrag, hur halsstarrigt han än betedde sig. Ty kejsaren erinrar om att denna traktat var bindande endast i fall Sverige anfölles, men att Gustaf Adolfs hela uppförande ej kunde anses "annat än som utmanande; och emedan han af-

1 Af den 23 juni. Se sid. 98.

2 Goltz' dep. d. $\frac{26 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}$ 1806. *Berlin.*

Skriftligen betygade kejsaren Fredrik Vilhelm sin erkänsla för den undfallenhet, konungen visat honom och bad honom om ännu ett vänskapsbevis, nämligen att invänta verkan af hans senaste "ifriga föreställningar" till Gustaf Adolf, hvilka han hoppades skulle ha större framgång än alla föregående. Brefvet, som utgör svar på Fredrik Vilhelms skrifvelser af den 7, 12 och 23 juni, är dagtecknadt juni 1806 (g. st.). Kejsaren omtalar, att det afsändes med samma kurir, som hans föreställningar till Gustaf Adolf. Dessa innehöllos i den ofvannämnda depeschen från ryske utrikesministern af den $\frac{26 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}$. Brefvet är alltså af detta datum eller ett mycket närstående. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc." 112 f.

Haugwitz sökte ägga sin konung att ändtligen med vapen bringa Sveriges unge monark till förnuft. Genom ett angrepp, så snabbt och kraftigt, att "nyheten om svenska Pommerns eröfring och nedgörandet eller hellre tillfångatagandet af 10.000 svenskar bör anlända till Paris samtidigt med underrättelsen om preussiska truppernas inryckande i detta land," skulle konungen, "smyckad af en lager, som rättvisan helgat och i besittning af ett ganska vackert skadestånd för den orättvisa, svenske konungen utöfvat och ännu kan utöfva mot hans undersåtar, ha frihet att använda sina medel i all trygghet och, om han finner lämpligt, visa sig ädelmodig mot konungen af Sverige." Haugwitz' memorial juli 1806. Ranke, "Denkwürdgkeiten etc." V: 362 f.

böjt kejsarens medling", fortsätter Budberg, "anser sig Hans kejserliga Maj:t löst från förbindelsen att komma till hans understöd, om fientligheter skulle äga rum" mellan Sverige och Preussen. Kejsaren hade velat göra detta sista steg för att förmå svenske konungen att ej drifva sakerna alltför långt. Denne misstoge sig, om han tillskrefve Preussens dittills ådagalagda hofsamhet någon fruktan för Sverige. Det hade uteslutande varit kejsarens föreställningar, som hållit dess hof tillbaka, "men om Hans svenska Maj:t framhärdar i att vägra hvarje slags skälig förlikning, måste dessa föreställningar upphöra".[1]

Innersta orsaken till att ryska regeringen nu fört ett så skarpt språk låg ej blott däri att man ledsnat på Gustaf Adolfs halsstarrighet utan äfven i det förhållande, att Preussen allt mer närmat sig Ryssland, så att Fredrik Vilhelm den 1 juli kunde underteckna en deklaration, som satte inseglet på den nya sammanslutningen. Fredrik Vilhelm förband sig till gemensamt försvar tillsammans med Ryssland, så länge 1800 års förbund bestode, ej blott för de båda staterna självfva utan äfven för Turkiets, Österrikes och Nordtysklands integritet. Dock ville Fredrik Vilhelm innefatta Sveriges tyska område i denna garanti endast på det villkor, att kejsaren först hade förmått Gustaf Adolf till att antaga Preussens förslag. Fredrik Vilhelm satte till och med ännu högre pris på att tvisten med Sverige, hvilken paralyserade hans stridskrafter, slutades till hans tillfredsställelse; ty först sedan detta skett, ville han öfverenskomma med Alexander om medlen att sätta sin armé i krigstillstånd och om en deltaljerad operationsplan att verkställas, när casus foederis inträdde.[2] Preussens förhållande till Sverige hade nu tillspetsat sig så skarpt och fått sådan betydelse, att Fredrik Vilhelm själf kunde yttra, att "min monarkis framtida bestånd beror för visso till stor del däraf".[3] — Fredrik Vilhelms förbehåll rörande Sverige ville

1 Budbergs dep. är bifogad Alopeus' not af d. $\frac{19}{7}$ juli 1806. ("Ryska beskickningens . . noter."). Depeschen är tydligen skrifven under intryck närmast af den fruktlösa underhandlingen mellan Gustaf Adolf och Kalckreuth d. 20 juni.

2 Deklarationen är tryckt i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 45 f.

3 Fredrik Vilhelm till Hardenberg d. 24 juni 1806.

Alexander ej formligen godkänna, ty hans förbindelser med England tilläte ej detta, men han lofvade dock i särskilda skrifvelser att in i det sista arbeta medels bona officia på försoning men att, om hans bemödanden misslyckades, hålla sig som neutral "åskådare till de följder, denna tvist kan hafva med sig".[1] Då Alexander nyligen låtit ge samma slags förklaring åt svenska sidan, hade alltså det språk, han förde åt båda hållen, småningom utjämnats till fullkomlig likhet, till den medgörligare partens förmån. — Preussens förhållande till Frankrike blef sådant, att Fredrik Vilhelm i början af september måste underskrifva deklarationen sådan kejsaren önskade den, det vill säga med uteslutande af villkoret rörande Sverige.

Det var början till denna förändring i Preussens politik, som i Petersburg gifvit genklang åt Fredrik Vilhelms önskan om ett kraftigt ingripande mot Gustaf Adolf. Men råd, varningar, hotelser, allt var förspilldt på denne. Hans Maj:t svarade Alopeus, som den 19 juli bragte Budbergs not till hans kännedom, att händelserna talat tydligt nog för rättvisan af hans sak, att han ännu "ignorerade" Preussens förslag att utrymma Lauenburg, emedan det var genom Alopeus, som detta framburits! (se sid. 94).[2]

Den enda verkan på Gustaf Adolf, som kan spåras af de nya föreställningarna från Petersburg, förstärkta den 24 : med en varnande depesch från Stedingk,[3] är det med-

1 Alexander till Fredrik Vilhelm d. $\frac{12}{24}$ juli 1806. Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 122 f. — Alexander till Fredrik Vilhelm d. $\frac{16}{(28)}$ juli. Bailleu, "Briefwechsel etc." :114 f.

2 Dessutom fick Wetterstedt skriftligen meddela Alopeus, att konungen i anledning af Budbergs skrifvelse försett sin ambassadör i Petersburg med instruktioner. "Ingenting skulle vara mera oväntadt", hette det slutligen, "och på samma gång mera smärtsamt för Hans Maj:t, än om Hans kejserliga Maj:t ett ögonblick betraktade detta ämne på ett afvikande sätt". Sv. reg. till Stedingk d. 20 juli 1806. Afskrift af Wetterstedts not till Alopeus d. 22 juli bif. svenska reg:s skrifvelse d. 23 juli i "Acta etc." *Berlin.*

3 I depeschen, som är skrifven d. $\frac{\text{29 juni}}{\text{11 juli}}$ 1806, framhåller Stedingk, att Gustaf Adolf ej hade någon verklig hjälp att vänta från Ryssland, och att det ej vore omöjligt, att berlinska hofvet lyckades stifta oenighet mellan honom och kej-

gifvande, Alopeus i en audiens den 27 juli lyckades afprässa honom, ett medgifvande, så pass omfattande, som det kunde bli, då det ej ens för Gustaf Adolfs hårdraget formalistiska uppfattning fick te sig som en eftergift. Han gick in på ett medelvägsförslag af Alopeus, att en svensk styrka skulle få inrycka i Lauenburg, hvarpå befälhafvarne öfver denna och den preussiska kåren skulle återinsätta hannoveranska regeringen och båda kårerna sedan efter gemensam öfverenskommelse lämna landet samma dag. På dessa villkor skulle tvångsåtgärderna mot den preussiska handeln genast upphäfvas.

Alopeus, som fick tillåtelse att meddela preussiska regeringen detta förslag genom Stackelberg, visste snart berätta, att denna synts föga benägen därför, men att Fredrik Vilhelm skulle genom Krusemarck delgifva Gustaf Adolf sina villkor.[1]

* * *

Vid denna tid inträffar Rhenförbundets bildande, hvilket den 1 augusti tillkännagafs i Regensburg. Preussens läge hade snabbt försämrats, dess säkerhet var allvarsamt hotad. Med ängslig ifver söker det skapa sig ett stöd mot Napoleon i ett nordtyskt förbund och blir angeläget om Sveriges bistånd,[2] hvars konung ju var Napoleons svurne fiende och följaktligen borde stå på Preussens sida, när det drog sitt svärd mot Frankrike. I alla händelser måste Fredrik Vilhelm försäkra sig om att den svenska armén i Pommern ej sattes i marsch mot Berlin, när Preussens försvarskrafter riktades

---

saren. Som denne ej ville bli osams med någondera konungen, hade han befallt Czartoryski att meddela Stedingk, det han skulle fullständigt afhålla sig från deltagande i denna tvist, sedan Gustaf Adolf afvisat hans medling.

1 Sv. reg. till Stedingk apost. d. 8 aug., d. 20 aug. 1806. — Afskrift af Alopeus' skrifvelse [till Haugwitz] d $\frac{15}{27}$ juli. "Acta etc." *Berlin.*

2 Alopeus föreslog Gustaf Adolf att ingå i detta nordtyska förbund. Sv. reg. till Stedingk d. 20 aug. 1806.

Laforest hade funnit en annan återhållande faktor i Fredrik Vilhelms förhållande till Gustaf Adolf däri, att den förre konungen nu vore öfvertygad, det England stode i begrepp att underteckna fred med Frankrike. Laforest till Talleyrand d. 9 aug. 1806. (Bailleu, "Preussen und Frankreich etc." II: 512).

åt väster. Förhållandet till Sverige hade inträdt i ett nytt skede.

Den 17 augusti anlände Krusemarck till Greifswald med ett bref från sin konung, dagtecknadt den 14 augusti, sedan underrättelse kommit från Goltz, att kejsaren icke komme att lämna bistånd mot Sverige.[1] Brefvet uttalar endast i allmänna ordalag Fredrik Vilhelms uppriktiga önskan om förlikning.[2] Men detta hopp förvisades till de fromma önskningarnas område i och med att Fredrik Vilhelm förband medgifvandet att låta sina trupper utrymma Lauenburg med fordran på att behålla den civila administrationen därstädes. Därmed ville Gustaf Adolf ej nöja sig, ty då "skulle man med skäl kunna tillvita honom inkonsekvens", och den beskyllningen har Gustaf Adolf med en ihärdighet, värd en bättre sak, hållit fjärran från sig ej minst under det flera timmar långa samtal, som han hade med Krusemarck.

"Jag handlar i följd af mina principer," yttrade konungen; "jag ändrar aldrig något i dem." Därpå upprepade han vidt och bredt den senaste tidens händelser, dröjande med bitterhet vid sina anledningar till klagomål, tog ett obrutet bref från sitt bord sägande: "Se här är ännu detta bref, som konungen Er herre ej ens velat mottaga!" och yttrade slutligen, att intill denna stund konungen af Preussen icke hade för afsikt att komma öfverens med honom. Krusemarcks bemödanden att bibringa konungen en annan uppfattning ledde blott till att denne fattade humör. Gustaf Adolf erinrade äfven om att han i själfva verket muntligen — till ryttmästare Kalckreuth (se sid. 100, not 1) — föreslagit en annan lösning af tvisten, nämligen att Preussen till honom öfverlämnade Usedom och Wollin såsom panter för Lauenburgs återställande, en sak, hvarom Krusemarck naturligtvis ej hade instruktioner. Efter en lång paus vågade denne rycka fram med planen på ett nordtyskt förbund, hvarom hans konung skulle önska att göra Gustaf Adolf förslag. Denne gaf sitt erkännande åt idén men kunde under sakernas dåvarande

1 Goltz' dep. d. $\frac{5}{17}$, $\frac{10}{22}$, $\frac{17}{29}$ juli, ank. d. 29 juli, 5 och 12 aug. resp. *Berlin.*

2 "Originalbref etc." Tryckt i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 25.

läge ej mottaga förslag därom. Det tillkomme konungen af Preussen att möjliggöra ett sådant närmande. — Audiensen afbröts nu, emedan Gustaf Adolf skulle skrifva ett svarsbref till Fredrik Vilhelm. Detta läste han sedan för Krusemarck, ej utan protester från dennes sida. Därpå följde en lång upprepning af hvad som under föregående audiens förhandlats — naturligtvis med lika gifvande resultat. Då Gustaf Adolf slutligen hotade äfven med krig till lands, var Krusemarck djärf nog att uttala sitt tvifvelsmål rörande faran däraf för Preussen. Det var nog för att konungen skulle under synbart missnöje ögonblickligen afbryta audiensen, sägande: "Jag har ingenting att tillägga." — Gustaf Adolfs envishet hade enligt Krusemarcks uppfattning varit jämförlig endast med det personliga hat, som han hyste mot konungen af Preussen, och som stack fram vid alla möjliga tillfällen. Det bidrog ej att göra honom lätthandterlig.[1]

* * *

Trots alla dessa misslyckade underhandlingar hade dock förhållandet mellan de tvistande konungarne inträdt i ett nytt läge genom Fredrik Vilhelms beslut att återkalla sina trupper från tvistens hemort för att skydda Preussens eget område mot en västerifrån hotande fara. Gustaf Adolf hade fått underrättelse om detta beslut redan före Krusemarcks ankomst. Han beslöt nu att utan vidare begagna sig häraf för att proklamera konung Georgs herravälde öfver hertigdömet i skydd af svenska vapen och underrättade Fredrik Vilhelm härom i det bref, hvilket Krusemarck fick medföra som svar. Beklagande, att konungen ej autoriserat denne "att helt och hållet göra slut på tvisterna," skrifver Gustaf

1 Krusemarck berättar, att konungen själf tog befattning med allt, äfven med "de otroligaste småsaker". Han "försakade alla förströelser, ja till och med hvilan", så att han lät väcka sig om natten vid hvarje rapport, som anlände; ingen ordonnans fick expedieras, utan att han därom underrättats. Krusemarck till Fredrik Vilhelm d. 19 aug. 1806 och till Haugwitz s. d. "Acta etc." *Berlin.*

I Engeström, "Minnen etc." II: 94 berättas, att konungen skulle ha befallt vakthafvande adjutanten att arrestera Krusemarck, om denne ej afreste inom en timme. Adjutanten hade då begifvit sig till dennes bostad och meddelat, att hans vagn var färdig, med påföljd, att Krusemarck genast reste.

Adolf:" För att å min sida så mycket tydligare visa, hur högt Jag önskar att underhjälpa medlen därtill(!), tror Jag Mig böra förbereda Ers Maj:t på att Jag ämnar låta en del af Mina trupper marschera till hertigdömet Lauenburg för att besätta det; och efter deras obehindrade ankomst till detta land finnes det ej någonting vidare, som hindrar upphäfvandet af blockaden af Ers Maj:ts hamnar".[1]

Samtidigt utfärdade Gustaf Adolf befallning till Löwenhielm att sätta sig i marsch mot Lauenburg med 6 skvadroner och 2 kanoner för att åter besätta det. Före inmarschen borde han underrätta befälhafvaren öfver de preussiska trupper, som tilläfventyrs funnes kvar i landet, "att han hade Kongl. Maj:ts befallning att besätta det." För öfrigt borde han "vänligt förfara". — Vid samma tid lät Gustaf Adolf tills vidare upphäfva blockaden af de preussiska hamnarne[2] och underrättade Fredrik Vilhelm om denna åtgärd i ett bref af den 20 augusti: Han hade velat därmed gifva ett otvetydigt bevis på sin uppriktiga önskan att se fientligheterna upphöra och lofvade gå vidare på förlikningens väg, därest hans trupper finge i fred besätta hertigdömet.[3]

Dessa försonliga mått och steg öfverensstämde med engelska regeringens råd. Den hade slutligen instämt i kejsarens varningar dels af omtanke för Sveriges väl, dels ledd af tecken, som tydligt pekade på ett förestående krig mellan Frankrike och Preussen. En sådan påföljd måste leda till att Storbritanniens tvist med denna makt förbyttes i bundsförvantskap. Därför tillrådde lord Spencer, tillförordnad statssekreterare för utrikes ärenden, inför Rehausen "på det allra eftertryckligaste sätt" en uppgörelse mellan Sverige och Preussen, hvilken skulle bli lika lätt, som den vore nyttig.

Fredrik Vilhelm besvarade svenske konungens båda

---

1 C. C. "Kongl. och Frustl. pers.d. 17 aug. 1806. — Orig. i "Acta etc." *Berlin*. Tryckt i svensk öfversättning i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 26.

2 Men blockeringsfartygen fingo befallning att behålla sina kryssningsstationer intill vidare order. Gustaf Adolf till von Essen d. 21 aug. 1806. "Pommerska Protocoll."

3 C. C. "Kongl. och Furstl. pers." — Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfversättning i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 27.

senaste bref den 22 augusti. Visserligen, skrifver han, hade hans trupper ännu icke utrymt Lauenburg, och ett försök mot detta land skulle vara ett angrepp. "Men låtom oss komma öfverens om en sak, hvars sanning är obestridlig: det är icke på själfva saken, som vår misshällighet beror, ty för visso beror Hannovers öde hvarken af de preussiska eller de svenska truppernas vistelse på denna lilla jordfläck, som vi efter hvarandra innehaft. Det synes snarare, som om en 'point d'honneur' söndrade oss. En handfull käcka svenskar har måst vika några tumsbredder för en öfverlägsen styrka. Nå väl, låtom oss vara uppriktiga och billiga! Sedan fyra månader tillbaka äro mina hamnar blockerade af Ers Maj:ts flotta, utan att jag hittills fått något slags upprättelse därför. Skulle det icke gå an, att vi båda tillstode, att vi gjort hvarandra någon skada och på samma gång fattade det beslutet att *begrafva i glömska* våra ömsesidiga klagomål. I stället för att utan nytta skada hvarandra gifves det nu så mycket att göra för mänskligheten och för våra folk". Fredrik Vilhelm slutar med att förbereda på att kejsaren af Ryssland säkerligen skulle inom kort förelägga konungarne förslag till förlikning, hvilka anstode dem båda.[1]

Gustaf Adolf kände sig ej tilltalad af det sunda förståndets språk. I sitt svarsbref, skrifvet den 24 augusti, beklagade han, att de enda medel, som funnes, till en rättvis försoning blifvit afvisade. Han ville ej vidare besvära ("importuner") med några förslag, lycklig i medvetandet att ej hafva något att förebrå sig, "emedan Jag ingenting underlåtit af det, som bort bidraga till detta ändamål, utan att likväl afvika från hvad ärans *obestridliga* skyldigheter föreskrifva Mig".[2]

Dock ljusnade det inom kort. Fredrik Vilhelm hade fått allvarligare saker att tänka på. För den från väster hotande faran offrade han skenet och lät Gustaf Adolf få sin vilja fram. Den 29 augusti hugnades denne med det budskap från Löwenhielm, att hans styrka två dagar förut inryckt i Ratze-

1 C. C. "Kongl. och Furstl. pers." — Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfversättning i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 28.

2 C. C. "Kongl. och Furstl. pers." — Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla etc." I: Bil. n:o 29.

burg utan att möta något hinder från de preussiska trupperna, hvilka den 25 fått uppbrottsorder. En preussisk kapten, som förde befälet öfver ett detaschement på 50 man i staden, hade företett en af Fredrik Vilhelm egenhändigt undertecknad order att artigt mottaga de svenska trupperna och till dem öfverlämna staden, därest de anlände före hans afresa. Gustaf Adolf hade fått sin vilja fram mot Preussen och Ryssland, utan bistånd af någon makt — annat än de ändrade politiska förhållandena! Han hade nu tillfredsställelsen att återinsätta den legitima regeringen.

Innan Gustaf Adolf kunde ställa sig på fullt fredlig fot med Preussens konung, måste han ha formligen löst motsägelsen mellan dennes en vecka tidigare gifna förklaring, att ett försök mot Lauenburg skulle betraktas som ett angrepp, och hans order till den preussiska styrkan i Lauenburg.[1] Ett nytt bref afsändes genast till Fredrik Vilhelm med tillkännagifvande, att Gustaf Adolf ansåg fientligheterna mellan Sverige och Preussen ha upphört och med anhållan om "ett uppriktigt och kategoriskt svar" af preussiske konungen för att kunna bli fullkomligt öfvertygad därom.[2]

Fredrik Vilhelm skref tillbaka den 1 september, att han egentligen borde anse krigstillstånd råda mellan sig och Sverige, men detta syntes honom "isynnerhet under närvarande omständigheter så förvändt och så föga naturligt", att alla betänkligheter finge vika.[3]

Den 3 september hade Gustaf Adolf detta bref i sin hand. Omedelbart gaf han befallning, att blockaden af de preussiska hamnarne skulle definitivt upphäfvas,[4] de beslagtagna preussiska fartygen i svenska hamnar frigifvas och alla från

---

1 Sv. reg. till Stedingk d. 29 aug. 1806.

2 C. C. Kongl. och Furstl. pers." d. 29 aug. 1806. — Original i "Acta etc." *Berlin*. Svensk öfversättning i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 30.

3 "Originalbref etc." Svensk öfvers. i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 31.—"Des discussions de détail dans ce moment-ci seraient la mort de l'union. Voilà pourquoi j'ai terminé mes différends avec la Suède," skrifver Fredrik Vilhelm till Alexander d. 6 sept. 1806. Tryckt i Bailleu, "Briefwechsel etc.": 121 f. och "Preussen und Frankreich etc." II:553.

4 Den hade varit mycket kännbar äfven för Sverige. Ehrenheim till Wetterstedt d. 15 juli 1806. (Acta historica).

preussiska flottan tagna priser återlämnas till ägarne.[1] Slutligen fick befälhafvaren för de svenska förposterna vid preussiska Pommerns gräns, generaladjutanten von Morian, befallning att öfverenskomma med general Kalckreuth om samtidig reträtt af de båda arméernas förposter. Då Kalckreuth af sin konung befallts att hindra alla fientligheter, enär tvisten ju vore bilagd, följde nu å ömse sidor detta sista steg till fredens återställande.[2] Så lade sig stridens vågor, den ena efter den andra, men någon formlig öfverenskommelse ingicks aldrig. Den franska politiken hade åstadkommit hvad alla bref och beskickningar, alla medlingsförslag och påtryckningar från Ryssland ej hade förmått.

Men den tvist, som ändats, hade försenat Preussens öfverenskommelse med Ryssland och klafbundit dess stridskrafter. Den hade spillt Sveriges svaga krafter på en uppgift, främmande för landets intressen. Gustaf Adolfs formalistiska rättskänsla skymde blicken för hans verkliga plikter, för hans eget rikes väl och ve. Därför är hans halsstarriga förfäktande af Storbritanniens sak i Lauenburg en belysande bild till ordspråket "högsta rätt: högsta orätt!" Otvifvelaktigt har denna episod också haft sin största betydelse därigenom att den blottade för hela Europa svenske konungens oförmåga att skilja hufvudsak från bisak, lade hans politiska odugliget i dagen. Den visade hur svagt Sverige måste vara, när det styrdes enväldigt af en sådan furste. Den vunna framgången var allt annat än hälsosam för Gustaf Adolf själf. I hans ögon var den en triumf för hans orubblighet. Den gjorde honom för framtiden ännu själftillräckligare, ännu mera otillgänglig för råd och böner.

* * *

Misshälligheterna voro bilagda men utan försoning, med bitterhet kvar å ömse sidor. Det gällde nu för Preussen att åstadkomma en närmare förbindelse med Sverige för att vinna dess bistånd i det förestående kriget mot Napoleon, ett mål, för hvilket Ryssland intresserat sig, när det sökt medla. Haugwitz

1 C. C. "Circulairer" d. 4 sept. 1806 m. fl. ställen.

2 Kalckreuths not d. 7 sept. 1806. ("Preuss. Beskickningens . . noter.")

vände sig till Stackelberg för att genom denne få utrönt, "i hvilken mån det, trots konungens sällsamma och besvärliga skaplynne, funnes möjlighet att från hans sida vinna en medverkan, hvilken, i förening med Danmarks, ej skulle vara utan betydelse för skyddet af vår högra flygel."[1] På Stackelbergs anmodan gaf Alopeus[2] inför Gustaf Adolf uttryck åt de intresserade makternas hopp om hans medverkan mot de franska våldkräktningarna och åt Fredrik Vilhelms beredvillighet att sända till honom en person, som ägde hans förtroende, för att öfverenskomma om svenska truppernas medverkan helst mellan Weser och Elbe.

Ehuru Gustaf Adolf några månader tidigare — vid sitt samtal med Kalckreuth den 20 juni — haft svårt att dölja sin lust att ägga Fredrik Vilhelm "till ett krig mot fransmännen, i hvilket han skulle taga del,"[3] så misslyckades nu Alopeus' försök att anslå denna sträng. Konungen svarade, att "efter det han tillbragt 10 månader i Tyskland med tyvärr fruktlösa ansträngningar att betrygga freden, vore det helt naturligt, att han nu sökte hvila," samt att för öfrigt de svenska stridskrafterna vore otillräckliga för att skydda ett så öppet land som det mellan Weser och Elbe. Han ville inskränka sig till försvar af Lauenburg, hvars beskydd han särskildt åtagit sig. Pierreponts öfvertalningsförsök voro lika fruktlösa.[4] I grund och botten var det Gustaf Adolfs fortfarande ovilja mot Fredrik Vilhelm, som lade svåraste hindret i vägen för samverkan.

Men förhållandena skulle snart ändra sig ytterligare. Napoleons undermineringsarbete mot Preussens nordtyska förbund och hans erbjudande af Hannover åt England hade fullständigt öppnat Preussens ögon. Utan att ha försäkrat sig om omedelbar hjälp från någon makt, ja, utan att ens vara ordentligt rustadt, vågade det nu förelägga Europas herre villkor, som

---

1 Haugwitz till hertigen af Braunschweig d. 9 sept. 1806. Tryckt i Bailleu, "Preussen und Frankreich etc." II: 563.

2 Genom en skrifvelse af d. $\frac{29 \text{ aug.}}{10 \text{ sept.}}$ 1806.

3 Kalckreuths andra berättelse till Fredrik Vilhelm d. 20 juni 1806.

4 Afskrift af Alopeus' skrifvelse till Stackelberg, Stralsund d. $\frac{1}{13}$ sept. 1806. "Acta etc." *Berlin*.

denne vägrade gå in på. Napoleon handlade med sin vanliga snabbhet. Den 5 oktober ryckte han öfver preussiska gränsen, och nio dagar därefter låg Fredrik den stores monarki lamslagen för inkräktarens fötter.

Då bad engelska regeringen Gustaf Adolf att understödja Preussen. Konungen var nu ej obenägen. Han hade tydligen fått bättre tankar om Fredrik Vilhelm, sedan denne brutit med hans dödsfiende, och erbjöd en diversion för att befria Nordtyskland. Så började i november 1806 långsamma underhandlingar mellan Sverige och Storbritannien om subsidier för den svenska diversionshären, underhandlingar, som ändtligen skulle resultera i konventionerna i London och Stralsund den 17 och 23 juni 1807.

Under tiden vände sig Fredrik Vilhelm själf, som beslutit att med Rysslands hjälp fortsätta en förtviflad kamp, till Gustaf Adolf i ett bref af den 1 januari 1807 och gaf i bevekande ordalag uttryck åt sin önskan om en diversion medels svenska trupper:" Skall Ni nu stå skild från en sak, som blifvit alla furstars?"[1] — Konungen befallde genast Stedingk att meddela Goltz, det Gustaf Adolf "redan för längesedan insett nödvändigheten af en dylik åtgärd" och i London begärt nödiga subsidier.[2] — Detta snabba och benägna svar[3] jämte en del andra omständigheter, såsom Gustaf Adolfs påfallande artighetsbevis mot Fredrik Vilhelm själf[4] samt mot preussiska sändebud och ämbetsmän, gåfvo numera den sistnämnde grundad anledning att hoppas på ett närmande. Men som Gustaf Adolf framkallat brytningen, ansåg han, att denne också borde taga det första offentliga steget till formlig försoning. Detta sökte Fredrik Vilhelm nu framkalla genom att låta Tarrach bege sig till Stockholm såsom privatman. Han borde meddela Ehren-

1 "Originalbref etc." Brefvet följde med Stedingks dep. d. 9 jan. 1807, ank. d. 25 jan.

2 C. C. Petersburg d. 25 jan. 1807.

3 Fredrik Vilhelm lät Goltz inför Stedingk betyga sin erkänsla för detta. Stedingks apost. d. $\frac{1}{13}$ mars 1806.

4 Så lät han skicka en depesch, som Jacobi anförtrott Rehausen, med en särskild kutter till Pillau och lät depeschen åtföljas af en förbindlig skrifvelse till Fredrik Vilhelm af den 23 nov. 1806 (C. C. "Kongl. och Furstl. pers.")

heim denna sin konungs tillåtelse samt lofva att återtaga sin diplomatiska karakter i samma ögonblick Gustaf Adolf utnämnde beskickning vid preussiska hofvet. För att stämma denne ännu gynnsammare skulle Tarrach låta Ehrenheim veta, att i följd af Stedingks upplysningar till Goltz hade Fredrik Vilhelm ålagt Jacobi att öfverlägga med Rehausen och "så mycket af honom beror" stödja svenske konungens framställningar vid engelska hofvet.[1] I den skrifvelse, som utgick till Jacobi, tillhöll Fredrik Vilhelm emellertid denne att vara försiktig, "undvika en otidig offentlighet" och isynnerhet akta sig för "en för tidig samverkan med Rehausen," ty Fredrik Vilhelms försoning med dennes konung vore ännu ej fullbordad. Förutsättningen för att Jacobi gåfve svenska sändebudet sitt stöd vore, att England samtyckt till Preussens egna kraf på subsidier.[2]

De svårigheter, hvilka mött Gustaf Adolfs diversionsplan i London, voro väsentligen två: dels ville ministären ej bevilja så stora subsidier, som konungen begärde, dels fordrade man, att han skulle operera med minst 25.000 man[3] i stället för de af honom erbjudna 14.000, nominellt 16.000. För att utfylla hvad som fattades beslöt då Gustaf Adolf att begagna sig af preussiske konungens benägenhet för samverkan. Han hade äfven fått andra, kraftiga skäl att sluta sig närmare till Napoleons motståndare, ty faran var kommen Sverige in på lifvet. En fransk här ryckte i slutet af januari 1807 öfver svenska Pommerns gräns och tvang de svenska trupperna att draga sig inom Stralsund, där de utsattes för en, dock föga effektiv, belägring.

1 Preuss. reg. till Tarrach d. 27 febr. 1807. *Berlin.* — Dessa instruktioner äro tydligtvis en påföljd af Hardenbergs memorial af den 19 februari öfver Napoleons fredsanbud. Exministern råder sin konung att glömma Gustaf Adolfs oförrätter och "med det snaraste återupprätta vänskapsförbindelser med denne furste, som kan bli nyttig i flera hänseenden i närvarande ögonblick." Det behöfdes ingen förklaring; Tarrachs sändande vore tillräckligt, och omständigheterna skulle rättfärdiga det. — I ett senare memorial, den 3 mars, yrkar Hardenberg på samma sak: "Das Einverständniss mit dieser Macht, die uns in Verbindung mit den andern viel nutzen kann, kann nicht rasch genug betrieben werden." Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 441, 453.

2 Preuss. reg. till Jacobi d. 27 febr. 1807. *Berlin.*

3 Däri dock inberäknade 2 à 3.000 engelska dragoner.

Till att frambära sitt förslag om förening af en preussisk styrka med den svenska diversionsarmén under Gustaf Adolfs befäl utsåg denne sin generaladjutant, öfverste Herman von Engelbrechten, som den 29 mars afreste från Malmö, där konungen för tillfället vistades, med Pillau som mål.

Kort efter Engelbrechtens afresa erhöll Gustaf Adolf från preussiske konungen ett nytt bref, skrifvet i Memel den 25 mars, hvilket lofvade det bästa för underhandlingen. Det gaf bestämd form åt den önskan om Sveriges medverkan, som Fredrik Vilhelm uttalat på nyåret. Han tänkte sig — i likhet med mottagaren af brefvet — en diversion från svenska Pommern i förening med engelska trupper mot västra Oderstranden i fransmännens rygg.[1] Då preussiska armén lede brist på vapen, anhöll konungen, att Gustaf Adolf måtte till honom öfverlämna de vapen och förråd, som han skulle kunna förytra. Slutligen frågade konungen, om Gustaf Adolf ej skulle vilja bidraga till Östersjökustens säkerhet mot fransmännen genom att låta några svenska krigsfartyg kryssa i dessa farvatten, isynnerhet för att beskydda det hotade Danzig.[2]

Vid samma tid gjordes äfven i Stockholm ett närmande från preussisk sida. Dit anlände Tarrach och utförde den 30 mars de ofvan (sid. 112—13) omtalade instruktionerna. Gustaf Adolf var genom sitt sändebud i Köpenhamn, baron Oxenstierna, förberedd på Tarrachs uppdrag, ty denne hade gifvit Oxenstierna del däraf. Tarrach blef mycket väl mottagen af Ehrenheim. Men denne meddelade, att hans konung för närvarande ansåg de diplomatiska beskickningarnas återupprättande mindre viktigt än en militär samverkan och därför önskade, det preussiske konungen sände till honom någon framstående militär, med hvilken han kunde rådgöra om gemensamma operationer. — Öfverbringaren af Fredrik Vil-

1 Den 19 februari hade Hardenberg i ett privat bref till kejsar Alexander uppmanat denne att ej blott använda sina egna stridskrafter så eftertryckligt som möjligt utan äfven bl. a. verka för åstadkommande af diversioner i de franska härarnes rygg genom engelska och svenska trupper vid Oder och i Hannover. Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 313 — 314. — Om Hardenbergs samtidiga memorial till Fredrik Vilhelm se ofvan sid. 113 not 1.

2 "Originalbref etc."

helms bref, major Hünerbein, hade alltså kommit liksom på beställning och fick förlänga sin vistelse hos svenske konungen.[1] Det skulle ej dröja länge, innan äfven de diplomatiska förbindelserna återknutits.

Vi följa nu Engelbrechtens underhandling. Han medförde ett bref från Gustaf Adolf, hvari denne, under hänvisning till hvad Stedingk fått meddela Goltz med anledning af Fredrik Vilhelms bref af den 1 januari (se sid. 112), framhåller, att en svensk diversion nu om någonsin vore angelägen, då Bonaparte kanske ämnade förskansa sig bakom Oder, en ställning, som det borde bli lätt att turnera från svenska Pommern. Till bevis på hur kraftigt konungen önskade upprätta med Fredrik Vilhelm "öfverensstämmelse i operationer och tänkesätt", ville han genom Engelbrechten meddela denne de förslag, som gjorts honom så väl af storbritanniska som af franska regeringen[2] — både lockbete och skrämskott!

Engelbrechten fick i Schippenbeil den 18 april enskildt företräde inför Fredrik Vilhelm, som yttrade, att svenske konungens skrifvelse "vore som ett Bevis af en återställd vänskapsfull Förbindelse af ett högt värde för Honom". Han uttalade sig gynnsamt för förslaget och lofvade att om två dagar lämna sitt svar på hans begäran om hjälptrupper.[3]

Samma dag afreste Alexander och Fredrik Vilhelm till Bartenstein. Den 19 hölls där konselj i deras majestäters närvaro. Därvid beslöts att lämna svenske konungen 10 à 12,000 man preussiska trupper, af hvilka dock endast 4,000 voro att omedelbart tillgå, samt att med all kraft sätta denne furste i stånd att utföra sina framlagda planer. Hardenberg, som åter blifvit Preussens ledande minister, befullmäktigades att med Engelbrechten afsluta en konvention, som länge utgjort ett önskemål för denne minister. Svenska truppernas framgångar hade sin andel i Preussens och Rysslands beredvillighet.

1 Tarrachs dep. d. 30 mars 1807. Preuss. reg. till Tarrach d. 14 apr. *Berlin*.

2 Brefvet, dagtecknadt d. 28 mars 1807, är tryckt i Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." III: 355 f. samt i svensk öfversättning med oriktig datering i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 34.

3 Under väntan på detta uppvaktade Engelbrechten samma dag kejsar Alexander och hade med denne ett långt samtal, som var mycket lofvande.

De hade nämligen lyckats under tre dagars strider i början af april att rensa svenska Pommern från fransmän.[1]

Underhandlingarna mellan Hardenberg och Engelbrechten gingo snabbt, Hardenberg befrämjade dem med all kraft, och den 20 april undertecknade de konventionen i Bartenstein mellan konungarne af Preussen och Sverige. Dess första artikel bestämmer hjälpkårens storlek till 5,000 man, infanteri, kavalleri och artilleri;[2] men den skall efter hand förstärkas genom preussiska soldater, undkomna ur fångenskap, och genast vid upphäfvandet af Colbergs och Danzigs belägring ökas till åtminstone 10 à 12,000. Nämnda kår skall snarast möjligt bege sig till Rygen för att därifrån tillsammans med svenska armén gå anfallsvis till väga mot fransmännen, i hufvudsakligt syfte att utdrifva dem ur preussiska Pommern. återtaga de fasta platserna längs kusten eller verkställa upphäfvandet af deras belägring och slutligen att medverka till lycklig utgång af de förenade rysk-preussiska härarnes operationer — allt i öfverensstämmelse med Gustaf Adolfs instruktion för Engelbrechten. Äfven de speciellare artiklarne i fördraget öfverensstämma i hufvudsak med denna instruktion. Hit höra artiklarne II—V, som bestämma om de preussiska truppernas transport till Rygen — den skall ske på svenska fartyg för de 5,000 soldaterna men för de öfriga på preussiska — samt om deras utrustning och underhåll, som allt ifrån deras afresa skall bekostas af Preussen. Hit höra också föreskrifterna i artiklarne VI och VII om öfverbefälet, som skall tillhöra svenske konungen eller den, som kommenderar svenska trupperna under hans frånvaro, samt om befäl öfver blandade detaschement, hvilka dock så mycket som möjligt böra undvikas. Beträffande sådana skall endast graden afgöra mellan svenska och preussiska officerare och vid lika grad tjänsteåldern. Slutligen förbinda sig de båda furstarne att ej

1 Den 12 april 1807 skref Gustaf Adolf också till Fredrik Vilhelm, att hans trupper under "lysande framgångar" faktiskt börjat diversionen mot fransmännen. (C. C. "Kongl. och Furstl. pers.").

2 Engelbrechten hade lyckats få styrkan ökad till detta antal. Han hade fullmakt att i nödfall stanna "för hvad antal som hälst."

nedlägga vapen eller underhandla om förlikning med Frankrike utan efter gemensam öfverenskommelse (art. VIII).[1]

Så långt var nu allt väl beställdt. Men de preussiska truppernas operationer hämmades af brist på gevär och kanoner. Vi ha ofvan sett, att Fredrik Vilhelm lagt Gustaf Adolf detta sitt behof på hjärtat (se sid. 114).[2] Engelbrechten hade i kraft af sin instruktion muntligen lofvat, att några tusen gevär skulle kunna aflåtas mot kontant ersättning, när Preussen väl börjat organisera nya trupper.[3] Gustaf Adolf själf lofvade Fredrik Vilhelm i ett bref af den 8 maj att till en början lämna 4 à 6.000 gevär.[4] — Gustaf Adolf tillmötesgick äfven det tredje önskemål, preussiske konungen framlagt i sitt bref af den 25 mars, nämligen om bistånd till sjös, genom att ge order åt sin till buds stående sjömakt att beskydda Colberg, Danzig och Pillau. Eskaderns befälhafvare befalldes att rådföra sig med fästningarnes kommendanter.[5]

* * *

Äfven Fredrik Vilhelms önskan om de diplomatiska förbindelsernas återknytande förverkligades kort efter konventionens undertecknande. Som nämndt, hade Tarrach därom gjort framställning i Stockholm den 30 mars. Denna ledde

---

1 Kongl. Maj:ts nådiga Instruktion för Öfverste Herman v. Engelbrechten" d. 27 mars 1807. "Kongl. Maj:ts ytterligare Nådiga Instruktion för Öfverste Engelbrechten" s. d. (C. C. "Kungörelser etc.") — Två depescher från Engelbrechten d. 23 apr. — Konventionen i Bartenstein i Originaltraktater. Sv. RA. Traktaten ratificerades af Fredrik Vilhelm den 21 april och af Gustaf Adolf den 6 maj. C. C. Berlin d. 9 maj 1807.

2 Fredrik Vilhelm förnyade denna anhållan i ett bref af den 20 april, lofvande ersätta, hvad han erhölle, in natura eller kontant. "Originalbref etc."

3 Engelbrechtens dep. d. 24 apr. 1807. — Den 23 april afslöts i Malmö ett kontrakt af Wetterstedt och Hünerbein om öfverlåtande af en del svenska vapen till Preussen mot betalning efter bestämd taxa. Originaltraktater. Sv. RA.

4 C. C. "Kongl. och Furstl. pers." Tryckt i "Historisk tafla." I: Bil.n:o 36. Af kanoner hade preussiske generalen Rüchel begärt 36 stycken. Gustaf Adolf gaf befallning om öfverförande af 24 sådana från Karlskrona till Pillau och ålade Engelbrechten att meddela konungen af Preussen, att ingen betalning äskades för hvarken dessa pjäser eller de till Preussen förut öfverlåtna. C. C. Berlin d. 9 maj 1807.

5 Gustaf Adolf till Alexander d. 23 apr. 1807 (C. C. "Kongl. och Furstl. pers."). — I och för försvaret af Danzigs utanverk från sjösidan sände Gustaf Adolf dit fortifikations- och marinofficerare.

väl ej till direkt framgång men verkade dock genast, att det sexton månader gamla förbudet för Sveriges diplomatiska ämbetsmän vid främmande hof mot att pläga umgänge med preussiska ministrar (se sid. 61) nu upphäfdes och de förra i stället instruerades att med de senare "med all den förtrolighet tilväga gå, som nuvarande vigtiga omständigheter kräfva".[1] För öfrigt hade svenske konungen intet emot en diplomatisk beskickning från Preussens sida jämte den viktigare militäriska. Han skref till Ehrenheim, att Tarrach utan minsta svårighet kunde stanna i Stockholm och kanslipresidenten af honom mottaga de meddelanden, han å sitt hofs vägnar finge befallning att göra.[2] Den 1 maj tog Gustaf Adolf steget fullt ut och utnämnde Brinkman till envoyé e. o. och ministre plénipotentiaire vid preussiska hofvet. Ehrenheim fick därom underrätta Tarrach och tillkännage, det han vore berättigad att mottaga denne såsom ackrediterad preussisk minister. Då Fredrik Vilhelms villkor för att Tarrach skulle återtaga sin diplomatiska karakter[3] därmed uppfyllts, voro de diplomatiska förbindelserna nu fullständigt återknutna.[4]

1 C. C. "Circulair" d. 6 apr. 1807.

2 C. C. "Kanslipresidenten" d. 9 apr. 1807. — Detta meddelade Ehrenheim till Tarrach d. 17 apr. P. S. till Tarrachs dep. s. d. *Berlin.*

3 Se sid. 113.

4 C. C. "Kanslipresidenten" d. 1 maj 1807. — Tarrachs dep. d. 12 maj. *Berlin.*

När detta skedde, var en befallning från Fredrik Vilhelm af den 23 april ännu på väg till Tarrach, att denne genast, äfven om ej någon svensk minister utnämnts vid preussiska hofvet, skulle återtaga sin officiella karakter. Att nu fästa sig vid "diplomatiska bagateller" fann preussiske konungen nämligen onödigt. Preuss. reg. till Tarrach d. 21 apr. 1807. *Berlin.*

Hardenberg hade i ett förtroligt bref till Engelbrechten uttalat sitt hofs uppriktiga önskan att återknyta vänskapen och de ministeriella förbindelserna med det svenska. Engelbrechtens dep. d. 24 apr.

De diplomatiska förbindelserna från maj 1807 till inemot årets slut.

Allt hade nu artat sig på bästa sätt. Belåten med den raskhet och uppriktighet, hvarmed underhandlingen bedrifvits,[1] var Gustaf Adolf för ovanlighetens skull nästan idel tillmötesgående. Blott på en punkt satte han sig vid denna tid emot Fredrik Vilhelms önskningar. Det var, då denne ville förmå honom att biträda det försvars- och anfallsförbund, som han den 26 april hade afslutit med Ryssland i Bartenstein med syftemål att tränga Frankrike inom skrankor, som tillförsäkrade europeiska statssystemet jämnvikt och frihet. Förbundet var afsedt att utvidgas genom upptagande af England, Österrike, Sverige och Danmark i detsamma. Sverige skulle till gengäld få ett permanent försvarsförbund med Preussen för sina tyska stater.

Ännu medan underhandlingarna om konventionen pågingo, sökte man intressera Sveriges konung. Den 22 april skref Hardenberg till Engelbrechten ett officiellt bref, hvari han meddelade hufvudpunkterna af de öfverenskommelser, som dittills uppgjorts, och förespeglade Gustaf Adolf sådana "fördelar, som kunde passa honom".[2] När konventionen var sluten, skref Fredrik Vilhelm själf till svenske konungen och erbjöd honom att biträda densamma. En tid därefter för-

1 Gustaf Adolfs förut anf. bref till Fredrik Vilhelm d. 8 maj 1807. — Orig. i "Convention militaire etc." *Berlin.*

2 Brefvet är bif. Engelbrechtens dep. d. 24 apr. 1807.

nyade preussiske konungen sin skriftliga inbjudan, och Tarrach fick framställa formlig begäran om Gustaf Adolfs tillträde.[1] Men trots att Alexander både i bref[2] och genom Alopeus talade för samma sak, lät Gustaf Adolf ej förmå sig att gå med. Han svarade Fredrik Vilhelm, att han i dennes skrifvelse såg nya bevis på hans vänskap och förtroende. "Men jag hade trott, att de bestämmelser, som öfverenskommits mellan Oss den 20 april, skulle vara tillräckliga att befästa denna lyckliga enighet i Våra meningar och militära operationer, som Våra önskningar och fördelar kräfva." Han fann, att den rysk-preussiska konventionen syftade allt för vida utöfver hans omsorger för närvarande; och framför allt ansåg han, att man icke kunde återställa "staternas allmänna ordning och oberoende" utan att "omfatta bourbonska husets legitima sak genom att offentligen förklara sig därför och ej lämna i glömska de grundsatser och de rättigheter, på hvilka alla legitima regenters så väl som deras folks existens hvilar."[3]

* * *

[1] Fredrik Vilhelm till Gustaf Adolf d. 30 apr. och d. 19 maj 1807 ("Originalbref etc."). — Hardenberg till Engelbrechten d. 30 apr. ("Convention militaire etc."). Preuss. reg. till Tarrach d. 19 maj. *Berlin.*

[2] Alexander till Gustaf Adolf d. 9 maj 1807. ("Ryska Kejsarhusets Originalbref").

[3] Afskrift af Gustaf Adolfs bref till Fredrik Vilhelm d. 2 juni 1807. "Konung Gustaf IV Adolf", Acta historica. Svensk öfversättning i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 44. — Samma svar fingo Tarrach och Alopeus af Ehrenheim. C. C. "Kanslipresidenten". d. 2 juni och d. 7 juli.

Jämför Björlins åtskilligt skefva framställning af Gustaf Adolfs beteende, sid. 195. Konungens svarsbref gäller ju blott anbudet att biträda det vidtsyftande preussisk-ryska anfalls- och försvarsförbundet och innebär, att konungen ej ansåg dess syftemål, Europas jämnvikt och frihet, kunna vinnas utan Napoleons afsättning och bourbonernas återuppsättande på tronen. I konventionens i Bartenstein ändamål — att rensa Pommern och återtaga de fasta platserna längs preussiska kusten — gör svarsbrefvet ej något intrång.

I ett bref till kejsar Alexander af den 2 juli, i hvilket Gustaf Adolf försäkrade denne, att han trodde sig ha ingått mera solida förbindelser för den goda sakens försvar än dem nämnda konvention skulle ålägga honom, besvär han kejsaren "för allt i världen" att ägna sin uppmärksamhet åt Ludvig XVIII:s "storartade" och på samma gång "solida" plan att uppträda i spetsen för en armé i Frankrike. C. C. "Kongl. och Furstl. Pers."

De preussiska hjälptrupper, som småningom samlades på Rygen, voro i så bristfälligt skick, att de måste nästan utrustas på nytt. Diversionen kunde ej försiggå, förr än de engelska hjälptrupperna anländt. De kommo först den 5—9 juli, men då hade också de förbundnes hopp fått dödsstöten genom Rysslands förkrossande nederlag vid Friedland den 14 juni. Alexander nödgade konungen af Preussen att ingå vapenhvila med Napoleon. Icke för ty uppsade Gustaf Adolf den 2 juli den vapenhvila, som generalguvernören von Essen lyckats afsluta med fransmännen den 18 april. Innan uppsägelsetiden, som var 10 dagar, gått till ända, hade både Alexander och Fredrik Vilhelm slutit fred och den förre ingått förbund med Napoleon.

Ledd af en missriktad ståndaktighet och trohetskänsla vågade Gustaf Adolf dock utsätta sitt rike för faran af att ensamt på fastlandet trotsa Europas diktator. Franska trupper bröto ånyo in i svenska Pommern den 13 juli och nödgade svenskarne att åter innesluta sig i Stralsund.

Preussens fredsslut kom ej oförberedt för svenske konungen. När Brinkman några dagar efter nederlaget vid Friedland öfverlämnade sitt kreditiv till Hardenberg i Memel, dolde denne icke för honom, att Preussens politik berodde af Rysslands, och att tvingande omständigheter kunde nödga till fred för att ej onödigtvis offra allt. Men i hvarje fall skulle Preussen öppet meddela sig med bundsförvanterna, "ty vi äro fast beslutna att ej ha några hemligheter för konungen af Sverige." Fredrik Vilhelm uttalade sig på samma sätt inför Brinkman, därvid uttryckande sitt oföränderliga förtroende till svenske konungens "bepröfvade redbarhet (erprobte Biederherzigkeit)"[1] — När Preussen i slutet af juni nödgades följa Rysslands exempel och underskrifva en vapenhvila med Frankrike,[2] sände Hardenberg genast bref till Brinkman med anmodan att snarast möjligt bege sig till Piktupöhnen, en liten by i Tilsits grannskap, i hvilken Frankrikes, Rysslands och Preussens regenter sammanträffat. Här hade Brinkman den

[1] Brinkmans dep. d. 19 juni 1807.

[2] Hufvudfördraget undertecknades af Fredrik Vilhelm den 25 juni och antogs af Napoleon den 26.

30 juni ett längre samtal med utrikesministern. Djupt nedslagen, gaf denne en detaljerad skildring af sakernas nuvarande läge, hvilket han betecknade som rent af "diaboliskt"[1]. Samtidigt med Brinkmans berättelse härom skref Fredrik Vilhelm till svenske konungen, att han nödsakats att i anslutning till Ryssland underteckna en vapenhvila och förhandla om fred. I denna vapenhvila vore äfven de preussiska trupper, som öfverlämnats till Gustaf Adolf, inneslutna.[2] Fredrik Vilhelm meddelade vidare, att han ifrigt sökte förmå franska regeringen till en formlig förbindelse att ej uppsäga sin vapenhvila med Gustaf Adolf och bad följaktligen denne att å sin sida vidtaga åtgärder för att skydda sina tyska stater mot en invasion.[3]

Då Gustaf Adolf mottog dessa underrättelser, voro hans fientligheter med fransmännen på vippen att förnyas. Han förstod den preussiska kårens brydsamma belägenhet och befallde därför dess befälhafvare, general Blücher, att öfverfö-

---

[1] Brinkmans dep. d. 29 och 30 juni 1807.

[2] Det hette härom i fördragets V artikel: "La partie de l'armée Prussienne, qui est dans la Poméranie Suédoise, ainsi que celle, qui est en Silésie, cesseront tout récrutement et se tiendront tranquilles dans ses places". Afskrift i Brinkmans dep. d. 30 juni 1807. Svensk öfversättning i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 53.

[3] Fredrik Vilhelm till Gustaf Adolf d. 30 juni 1807. (Ranke, "Denkwürdigkeiten etc." V: 527 f.) Svensk öfvers. i "Historisk tafla " I: Bil. n:o 49. — Brefvet utgjorde svar på Gustaf Adolfs förslag att sända 6 à 10,000 man till Colberg för att jämte besättningen fördrifva den belägrande styrkan och falla i ryggen den franska här, som var samlad vid svenska Pommerns gräns, samtidigt med att Gustaf Adolf företog sin diversion mot dess front. Gustaf Adolf till Fredrik Vilhelm d. 18 juni 1807. (C. C. "Kongl. och Furstl. Pers.") Svensk öfversättning i "Historisk tafla" I: Bil. n:o 48. Fredrik Vilhelms bref framlämnades af hans adjutant major Klüx den 8 juli. Gustaf Adolf till Fredrik Vilhelm d. 23 juli (C. C. "Kongl. och Furstl. Pers."). — Orig. i "Convention militaire etc." *Berlin.* — Sv. öfvers. i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 54. — Ankomstdagen för Fredrik Vilhelms bref uppger Forssell i minnesteckningen öfver Wetterstedt sid. 80 oriktigt vara den 1 juli och får därigenom den felaktiga uppgiften, att det *följdes* af Gustaf Adolfs genast fattade beslut att uppsäga stilleståndet med fransmännen, en handling, som i verkligheten *föregått* underrättelsen om Preussens stillestånd (Jf. ofvan sid. 121).

ra sina trupper till Usedom och Wollin för att med tillhörande förråd därifrån transporteras till Colberg.[1]

Vid första budskapet om vapenhvilans uppsägande från svensk sida hade preussiske konungen skrifvit till Napoleon och Alexander i syfte att förekomma fientligheter från den förstnämndes sida och verka för nya underhandlingar mellan honom och Gustaf Adolf.[2]

Snart måste preussiske konungen underrätta Gustaf Adolf om den oerhördt hårda fred, han undertecknat med Napoleon i Tilsit. I det bref, hvari han meddelade detta, erbjöd han svenske konungen sina bona officia för att bilägga fientligheterna mellan honom och Napoleon. Denne tycktes nämligen ej blott ha med nöje upptagit preussiske konungens förslag om befallning till de franske öfverbefälhafvarne att börja underhandlingar med de svenske, han hade till och med inbjudit konungen af Preussen att uppträda till fientligheternas biläggande. Fredrik Vilhelm beder alltså Gustaf Adolf att hörsamma hans anbud, hvari kejsaren af Ryssland säkerligen instämde.[3]

---

[1] Gustaf Adolf till Blücher d. 8 juli 1807 (C. C. "Utländske Embetsmän etc."). Gustaf Adolf till Fredrik Vilhelm d. 23 juli (C. C. "Kongl. och Furstl. Pers."). Original i "Convention militaire etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla" 1: Bil. n:o 54.

I detta bref meddelar Gustaf Adolf också, att han skulle kvarhålla i Stralsund de preussiska truppernas vapen i afvaktan på att Fredrik Vilhelm läte honom veta, hvart de skulle sändas, och som en säkerhet för de vapen, denne erhållit från Sverige, "och hvilkas betalning Jag ännu är okunnig om." — De preussiska vapnen öfverfördes till Malmö och deponerades där i afvaktan på likvid för de till Preussen öfverlåtna gevären. Denna affär fick Tarrach i november order att göra upp. C. C. Berlin d. 12 aug. Fredrik Vilhelm till Gustaf Adolf d. 10 nov. ("Originalbref etc.")

[2] Alexander hade genast skickat en kurir till Stralsund för att underrätta konungen om freden i Tilsit och Napoleons till kejsaren uttalade benägenhet att sluta fred med Gustaf Adolf.— Fredrik Vilhelm till Alexander d. 10 juli 1807. Alexander till Fredrik Vilhelm d $\frac{1}{(13)}$ juli. (Bailleu, "Briefwechsel etc." 159—160.) När denne själf genom Brinkman meddelade preussiske konungen, att han uppsagt vapenhvilan, sökte denne åter inverka på Gustaf Adolf genom att meddela hans minister, det Bonaparte flera gånger inför både honom och Alexander yttrat sin önskan om förlikning med Sverige men äfven sitt beslut att i annat fall bemäktiga sig svenska Pommern. Brinkmans dep. d. 15 juli 1807.

3 Fredrik Vilhelm till Gustaf Adolf d. 16 juli 1807 ("Originalbref etc.").

Men Gustaf Adolf lät hvarken öfvertyga eller öfvertala sig. Under sådana förhållanden beslöt Fredrik Vilhelm naturligtvis att ej vidare inblanda sig i denna sak.[1] Konungen af Sverige fortsatte med några tusen man kampen mot Europas diktator med den påföljd närmast, att svenskarne måste i september utrymma sina tyska länder.

Det goda förhållandet mellan Sverige och Preussen bestod efter freden, ända tills Napoleons vilja framtvang en konstlad brytning. Den hänsynsfullhet, Gustaf Adolf bevisat Blüchers kår i ett ögonblick, då han hade rätt att påräkna dess bistånd, kunde ej annat än framkalla Fredrik Vilhelms erkänsla, åt hvilken både han själf och hans nye utrikesminister, grefve von der Goltz,[2] gåfvo uttryck inför Brinkman. Preussiska regeringen hade därigenom kommit ur ett stort bryderi, ty, menade Fredrik Vilhelm, om dessa trupper måst stanna kvar i Pommern, skulle Napoleon säkerligen ha begagnat sig däraf som förevändning för att ej utrymma Preussen och ruinera det genom kontributioner — framtiden skulle snart visa, att Napoleon fann andra förevändningar för ett sådant handlingssätt! Fredrik Vilhelm upprepade vid samma tillfälle sin innerliga önskan, att "de förtroliga förbindelserna mellan de båda hofven icke måtte brytas genom något ofrivilligt missförstånd" — en farhåga, som hans föregående erfarenheter visserligen ej gjorde oberättigad.[3]

Svensk öfvers. i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 55. Brefvet sändes med öfverste Engelbrechten, som ånyo, i början af juli, afgått till Fredrik Vilhelm för att underrätta honom om den förenade arméns ställning och vapenhvilans uppsägande. Han hade medfört ett bref från Gustaf Adolf, hvari denne framhöll nödvändigheten af ihärdig samverkan mellan de förbundne. C. C. "Kongl. och Furstl. Pers." d. 6 juli. — Original i "Convention militaire etc." *Berlin*. Svensk öfvers. i "Historisk tafla." I: Bil. n:o 52. — Alexander gjorde samma anbud som preussiske konungen genom en skrifvelse, dagtecknad den 10 juli (n. st.), som Budberg tillställde svenska kabinettet. C. C. Berlin apost. d. 24 juli.

Äfven engelska regeringen rådde till fred. Adlerbergs dep. d. 17, 24 och 31 juli.

[1] Preuss. reg. till Tarrach d. 12 aug. 1807. *Berlin*.

[2] Den förutvarande ministern i Petersburg.

[3] Brinkmans dep. d. 27 juli 1807.

Fredrik Vilhelm uttalar äfven sin tacksamhet i ett bref af den 11 augusti, hvari han beder Gustaf Adolf att göra honom en ny tjänst genom att öfverföra

Visserligen fanns ett och annat strömoln på den eljes klara politiska synranden åt detta håll.[1] Betänkligast voro en del gängse rykten, att Napoleon tillämnade svenska Pommern åt Preussen som ersättning för andra områden, rykten, ägnade att åter väcka Gustaf Adolfs slumrande misstankar mot detta rike. Men Goltz uttalade sig så trohjärtadt inför Brinkman i denna fråga, att misstankarne måste vika. Han anförtrodde denne, att franska regeringen verkligen vid Kalckreuths underhandlingar i Königsberg[2] låtit denne förstå, "att det endast berodde af hans konung att i svenska Pommern få ett vackert skadestånd för en del af sina förluster". Napoleon skulle nämligen tvinga svenskarne "att öfverlämna det åt segraren". Dessa äggelser hade Kalckreuth, såsom Goltz uttryckte sig, "ej en gång blygts att taga ad referendum" i en särskild promemoria till Hans Maj:t, hvilken läst denna med förtrytelse och därpå befallt sin utrikesminister att ge Kalckreuth ett afvisande och skarpt svar.[3]

---

till Colberg de preussiska vapen, som Gustaf Adolf behållit. (jf. sid. 123, not 1) "Originalbref etc." — Tarrach fick afvenledes befallning att inför kanslipresidenten uttala sin konungs erkänsla. Preuss. reg. till Tarrach d. 28 juli. *Berlin.*

[1] Gustaf Adolf hade nämligen vållat Preussens konung ett visst besvär genom sitt dröjsmål med att öfverlämna de förråd, som tillhörde Blüchers kår, beroende på att preussarne vid aftåget krånglat med betalningen af sina skulder. Acta historica: Wetterstedt till Ehrenheim d. 16 juli 1807. — Ej heller var Fredrik Vilhelm belåten med hans beteende mot de preussiska officerare, som attacherats vid svenska högkvarteret. Men detta var snart öfvergående småsaker, som preussiske konungen ville glömma. Han berörde dem med mycket lätt hand i sitt ofv. anf. bref af d. 11 aug.

[2] De ledde till den olyckliga konventionen den 12 juli 1807.

[3] Detta hade innehållit, att Hans Maj:t blifvit högligen öfverraskad öfver att fältmarskalken med kännedom om sin herres karakter och de vänskapsfulla tacksamhetsförbindelser, som förenade denne med Hans svenska Maj:t, kunnat låna sitt öra åt ett förslag, lika vanhederligt som försåtligt. Ty Napoleons afsikter vore att isolera Preussen genom att förmå dess konung att bryta med alla furstar. Exemplet med Hannover vore en varning. Följaktligen förbjödes Kalckreuth att frambära dylika förslag.

Goltz ålade Brinkman att begagna hans meddelande med försiktighet för att ej bringa honom i strid med Kalckreuth, hvars intriger allmänt fruktades. Brinkmans dep. d. 19 och 27 juli 1807. — Brinkman visste från mycket säkert håll, att Fredrik Vilhelm själf i förtroende yttrat sitt missnöje med Kalckreuths

förslag: "Ce seroit imiter le tour, que l'Empereur vient de me jouer et dont j'ai été trop vivement blessé, pour suivre un tel exemple." Sistnämnda dep.

I slutet af april fick Brinkman vetskap om att franska regeringen nyss föreslagit Fredrik Vilhelm att utbyta en del af Schlesien mot Sveriges tyska stater. Brinkmans dep. d. 27 apr. 1808. Frankrikes utvidgning med Schlesien var som bekant Napoleons villkor för att Alexander finge förvärfva Moldau och Valakiet.

Preussen tvingas af Napoleon att bryta med Sverige.

Följderna af fördraget i Tilsit framträdde efter hand i Preussens förhållande till England. Det drog med sig, att Preussen måste den 1 december utfärda en deklaration, som förklarar all förbindelse mellan England och Preussen för afbruten, [1] ett kännbart slag för den preussiska handeln. Fredsfördraget förpliktade äfven Preussen att gemensamt med Frankrike och Ryssland uppfordra hofven i Stockholm, Köpenhamn och Lissabon att stänga sina hamnar för England och förklara detsamma krig. Det hof, som vägrade, skulle behandlas som fiende.

Trots de stränga åtgärder, Preussen nödgats vidtaga mot Sveriges bundsförvant, var emellertid svenska flaggan till en tid ej blott respekterad utan till och med särskildt gynnad i de preussiska hamnarne. Svenska handelsfartyg underhöllo i smyg förbindelse mellan England och Preussen. De fingo oanmärkt införa engelska varor i preussiska hamnar och där intaga virkeslaster på England under den form, att preussiska sjörätten utfärdade officiella certifikat, som om fartygens bestämmelseort vore Sverige.[2] Redan i september hade Tarrach mottagit befallning att säga till Ehrenheim, det engelska flottans framtida uteslängande från Preussen alls ej rörde förhållandet till Sverige, utan att Fredrik Vilhelm räknade på bevarande af det bästa samförstånd med dess hof.[3] — Utarmadt, som Preussen var, behöfde det allt för väl den tillförsel, som svenska handels-

[1] Brinkmans apost. d. 5 jan., dep. d. 20 jan. 1808.

[2] Brinkmans apost. d. 29 dec. 1807.

[3] Preuss. reg. till Tarrach d. 4 sept. 1807. *Berlin.* I samma anda yttrade sig Goltz till Brinkman. Brinkmans dep. d. 5 sept. 1807.

flottan ännu kunde gifva. Ja, Goltz tillstod inför svenske ministern, att han ej kunde föreställa sig, hur Preussen skulle kunna umbära denna utan att fullständigt ruineras. Men preussiska regeringen visste allt för väl, att det ej länge kunde fortgå på detta sätt, då Sverige var den enda makt förutom England, som motsatte sig Napoleons kontinentalsystem. Redan den 17 december meddelade den franske provinsialintendenten Laigle pommerska kammaren i Stettin, att all slags förbindelse med Sverige borde upphöra. Han fordrade till och med beslag på flera svenska och preussiska fartyg, som kommit från Göteborg till Colberg med kolonialvaror, hvilka misstänktes vara engelska.[1] Under sådana förhållanden fann Fredrik Vilhelm rådligt att på nyåret förbjuda all handelsförbindelse mellan denna stad och Sverige.[2]

Försiktigheten ej mindre än vänskapen bjöd nu preussiske konungen att förbereda den svenske på hvad som komma skulle. På detta sätt hoppades han kunna förekomma tvångsåtgärder mot de preussiska fartygen i Sverige. Goltz lät alltså på konungens befallning ett förtroligt samtal i början af februari 1808 Brinkman få veta, att Preussen nu dagligen fruktade anmaningar att upphäfva sina förbindelser äfven med Sverige. Och Preussen måste nästan blindt följa Frankrikes och Rysslands bud; ty det behandlades "som ett eröfradt land, ännu besatt af fienden, hvilken låter det tjäna till verktyg för sina planer", yttrade Goltz och uttalade sin konungs förtroende till Brinkmans sätt att framställa hans svåra belägenhet. — Brinkmans svar var manligt och värdigt. I egenskap af formligen erkändt sändebud förklarade han sig ej ämna kompromettera sin konungs värdighet genom att lämna sin post utan att vara formligen aflöst af denne, äfven om han utsatte sig för fara. Goltz lofvade då att söka i god tid ge Brinkman tillfälle att förbereda sin konung på franska regeringens ytterligare åtgärder.

---

[1] Preuss. reg. till Tarrach d. 22 jan. 1808. *Berlin.*

[2] Preuss. reg. till Brockhausen d. 9 febr. 1808. *Berlin.* — Champagny, Napoleons utrikesminister, talade upprepade gånger med Brockhausen om den hemliga handel, som svenska fartyg drefvo i Königsberg med engelska varor. P. S. till Brockhausens dep. d. 26 febr. 1808. *Berlin.*

I samma vefva kommer det väntade slaget i form af en officiell not af den 21 januari från Napoleons utrikesminister, Champagny, till Brockhausen, preussiska sändebudet i Paris. I denna skrifvelse anför franska regeringen besvär öfver att preussiska kabinettet motsatte sig det noggranna genomförandet af freden i Tilsit genom att underhålla hemliga förbindelser med England, för hvilka Sverige vore mellanhand såsom en allmän nederlagsplats för engelska handeln. Följaktligen uppfordrar franska regeringen Preussen att stänga sina hamnar för svenska flaggan. När Goltz fick denna not, sände han genast order till de preussiska konsulerna i Sverige att förmå befälhafvarne på alla preussiska fartyg därstädes till omedelbar hemresa. — Sedan detta försiktighetsmått vidtagits, underrättade han svenska sändebudet om Napoleons nya fordringar och det svar, Brockhausen skulle få ge Champagny. Detta innehöll, att ehuru Preussens konung för visso ingenting hade att förebrå sig i afseende på genomförandet af freden i Tilsit, så ville han dock utan betänkande villfara kejsarens af Frankrike begäran genom en offentlig förordning, att ej något svenskt eller från Sverige kommande fartyg skulle få tillträde till Preussens hamnar, så snart det blifvit bekant, att ryska hofvet vidtagit likartade åtgärder.[1] — Goltz bad vidare Brinkman att genast anhålla hos sin konung, att de talrika preussiska fartygen i svenska hamnar måtte få fritt afgå. Utrikesministern gaf försäkran om Fredrik Vilhelms erkänsla, ehuru olyckorna "tvingat denne att synas otacksam," och om konungens fasta beslut att alltid betrakta svenska undersåtars intressen som okränkbara, hvilka ostensibla åtgärder som förhållandena än kunde tvinga honom att vidtaga mot svenska flaggan.[2]

* * *

Den 4 mars kom budskap till Brinkman om Rysslands fientliga deklaration mot Sverige, hvilken föregåtts af ett anfall

1 I själfva verket villfor Fredrik Vilhelm redan nu Napoleons fordran genom att förbjuda myndigheterna i sina hamnar att vidare lämna svenska fartyg tillträde. Preuss. reg. till Brockhausen d. 20 febr. 1808. *Berlin.*

2 Brinkmans dep. d. 13 febr. 1808. — Preuss. reg. till Tarrach d. 11 febr. Goltz till Immediatkommissionen i Berlin (förordnad till fullgörande af freden med Frankrike) d. 20 mars. "Acta betr. die Erklärungen etc." *Berlin.*

på Finland. Härom underrättade han genast preussiska regeringen i en not.[1] Goltz lät honom då veta, att Preussen ej längre kunde uppskjuta med att formligen afbryta all handelsförbindelse med Sverige. Champagny hade ånyo yrkat på denna stränga åtgärd. För att nu göra det oundvikliga steget så skonsamt som möjligt öfverenskommo de båda diplomaterna om en not, som blott och bart skulle tillkännage för Brinkman handelns afbrytande utan att ingå på frågan om de diplomatiska förbindelserna. Denna not skulle äfven meddelas Napoleon, och Brinkman lofvade att på densamma afge ett svar, som likaledes kunde visas för denne.

Goltz' not är dagtecknad den 5 mars. Den påpekar, att med hänsyn till Sveriges fortsatta förbindelser med England och då Preussens konung ej kunde skilja sina intressen från Frankrikes och Rysslands, måste Hans Maj:t förbjuda alla svenska och från Sverige kommande fartyg tillträde till sina hamnar äfvensom sina egna undersåtar all handelsförbindelse med detta land. Detta beslut komme ofördröjligen att tillkännages genom en formlig kungörelse.[2] — Denna stod följande dag, den 6, att läsa i Königsbergs tidningar. Här tillkännagafs, att Hans preussiska Maj:t, i anledning närmast af den ryska deklarationen, upphäft "*alla förbindelser* (alle Verhältnisse) med Sverige" och befallde samtliga sina myndigheter, tjänare och undersåtar "att vid svårt straff afhålla sig från all förbindelse och all handel med Sverige".[3]

---

[1] Noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Actenstücke etc." I:59 f.

[2] Noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 61 f.

[3] Ett tidningsnummer med denna kungörelse är bif. Brinkmans dep. d. 9 mars 1808.

I en förtydligande instruktion af den 16 mars för "Die See- und Häfengericht" i Pillau och "Die Schiffahrts- und Handlungsgericht" i Memel m. fl. myndigheter tillätos de preussiska fartyg, som voro stadda på hemfärd från Sverige, att medföra tillbaka järn, torkad fisk, tran, sill och salt. "Acta betr. die Erklärungen . . . gegen Schweden etc." *Berlin.* — Denna instruktion öfverensstämde med de franska myndigheternas i Pommern medgifvanden, med hänsyn isynnerhet till den förskräckliga saltbrist, som rådde i Preussen till fara för invånarnes lif och för det allmänna lugnet. Men hoppet att få bristen afhjälpt från Sverige gick om intet genom saltutförselförbud i detta land.

Fredrik Vilhelm lät uppställa skyddsbatterier i Pillau och Memel mot för-

Här hade preussiska regeringen uppenbart gått längre, än hvad den officiellt förberedt Sveriges sändebud på. I Goltz' not var ju fråga endast om *handelsförbindelsernas* afbrytande, men kungörelsen påbjöd upphäfvande af *alla* förbindelser. Detta var ej rent spel. Brinkman fick längre fram tillfälle att förebrå Goltz, det kungörelsen på detta sätt liknade en krigsförklaring, och att Preussen hastat i väg med en åtgärd, som ej ens Ryssland själf i sin åberopade deklaration gifvit tillkänna, ty denna nämnde ej ett ord hvarken om afbrytande af alla förbindelser mellan de båda länderna eller ens om de ryska hamnarnes tillslutning för svenska flaggan. Detta måste visserligen bli en naturlig följd af krigsutbrottet, men preussiska kabinettet hade ju ej behöft visa sig äga vetskap därom, förr än det ryska underrättat officiellt. — Goltz svarade "med den uppriktigaste förtrolighet" och med tårar i ögonen, att hans lands ställning var förtviflad, ty Bonaparte helt enkelt befallde såsom segrare utan hänsyn till freden i Tilsit och fordrade ovillkorligen brytning med Sverige.[1]

För öfrigt fick preussiska regeringen nog så tydliga bevis på att dess egna undersåtar bäfvade för följderna af brytningen med Sverige. De preussiska handlandena och redarne hade stora skäl till farhågor, ty ett betydande antal preussiska fartyg låg ännu i Sverige, under det att blott ett fåtal svenska befann sig i Preussen.[2] Särskildt ansträngde sig redarne i Königsberg för att åstadkomma någon mildring i åtgärderna mot den svenska handeln och vände sig för den skull både till sin regering och till svenska sändebudet.[3] I själfva verket visade man, tack vare isynnerhet Brinkmans bemedling, benägenhet å ömse sidor att göra förbudet så litet tryckande som möjligt och såg, icke minst å svensk sida, välvilligt genom fingrarna med att det bröts. I förhoppning om en skilsmässa från Sveriges sändebud

---

sök af engelsmän eller svenskar att forcera hamninloppen och uppställa trupper mellan dessa båda städer för att hindra landstigning. Preuss. reg. till Brockhausen d. 5 mars 1808. *Berlin.*

[1] Brinkmans dep. d. 14 mars 1808, afsänd d. 15 mars.

[2] Ensamt af skepp tillhörande königsbergska rederiet lågo 64 stycken i Sverige. De svenska fartygen i preussiska hamnar voro högst ett dussin.

3 Brinkmans dep. d. 27 apr. 1808

i all vänskap, ämnade preussiska hofvet gifva förtroliga förklaringar vid hans afresa i ändamål att vinna svenske konungens samtycke till handelns fortsättande under hand. Man hade nämligen uttänkt medel, som skulle till en viss grad göra hamnarnes tillslutning illusorisk.

Under det samtal (sid. 130), som närmast föregått Goltz' not af den 5 mars, hade denne låtit Brinkman förstå, hvad han äfven förut antydt, att preussiska hofvet kunde finna sig besväradt af dennes närvaro, ifall Napoleon kraftigare yrkade äfven på svenska beskickningens aflägsnande. Men Brinkman hänvisade till det svar, han gifvit för en månad sedan (se sid. 128), och bad Goltz betrakta hans afresa från Königsberg [1] såsom en alldeles omöjlig sak, innan han blifvit återkallad af sin konung.[2] Det var i syfte att i tid rädda sin konungs värdighet och bespara hans representant vanhedern att bli "bortskickad på Bonapartes befallning" som Brinkman af Goltz utverkat den sist nämnda noten, ty den skulle ge honom anledning att först bryta de diplomatiska förbindelserna, som ju ej längre kunde vara Sveriges konung till någon nytta. Det var ett steg, som han ansåg sig böra taga utan att vara instruerad.[3]

Nu kunde Sveriges representant svara preussiska kabinettet, att då Goltz' not "motiverats endast med nödvändigheten för Preussen *att göra gemensam sak med Sveriges fiender*," måste han befara, "att min konungs värdighet sannolikt ej skall tillåta Hans Maj:t att under sådana omständigheter hålla en minister vid preussiska hofvet" ,och att han själf för sin enskilda del funne det "mera lämpadt efter sin nuvarande ställning att undvika alla ministeriella diskussioner öfver detta ämne liksom öfver de nuvarande förhållandena mellan Sverige och Preussen, ända tills han erhållit nya instruktioner från sin

[1] Han hade i januari 1808 följt preussiska hofvet dit.

[2] Goltz gillade Brinkmans mening men framhöll, att den preussiska konseljen under Steins frånvaro bestod endast af "une societé de trembleurs", som aldrig trodde sig kunna visa nog djup underdånighet för Napoleon.

[3] Emellertid hade Brinkman redan efter sitt sid. 128 anförda samtal med Goltz anhållit om order från sin konung snarast möjligt genom en utomordentlig kurir, enär han starkt befarade en kollision mellan sin plikt som svenske konungens sändebud och franskt maktspråk. Brinkmans förut anf. dep. d. 13 febr. 1808.

konung" .Detta Brinkmans svar affattades i en not af den 7 mars.[1]

Brinkman fann nu på tiden att sörja för de svenska fartygs säkerhet, hvilka lågo i preussiska hamnar. Han lät under hand tillråda deras befälhafvare att hålla sig redo till ofördröjlig afresa.[2] Ehuru han ej borde ha egentliga skäl till farhågor efter de försäkringar, Preussens konung låtit gifva honom (sid. 129), ville han dock skaffa ett autentiskt löfte med afseende härpå.[3] Till den ändan skref han äfven ett enskildt bref till Goltz den 7 mars och anhöll om en skriftlig försäkran, hvaraf han kunde få göra bruk inför sin konung, att Hans preussiska Maj:t läte de svenska fartyg, som lågo i Preussens hamnar, fritt utlöpa.[4]

Hvarken detta bref eller Brinkmans not befunnos rätt

---

[1] Noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke etc." I: 63 f.

För lösningen af den motsägelse, som Rühl (anf. arb. I: XXXXII) finner mellan Goltz' not af den 5 mars och preussiska regeringens skrifvelse till Brockhausen s. d., ger Brinkmans dep. af d. 8 mars, som berättar om Goltz' samtal med Brinkman, vägledning. Ty genom *muntliga* antydningar, hvarom talas äfven i Brinkmans dep. d. 13 februari, förberedde den preussiske utrikesministern på upplösningen ej blott af de merkantila utan äfven af de *diplomatiska* förbindelserna. När skrifvelsen till Brockhausen omtalar, "que . . . je l'invitois (nämligen Brinkman) à quitter ma cour et à retourner dans sa patrie", så kan ur sanningsenlighetens synpunkt anmärkas endast, att uttrycket "invitois" är något för direkt, då ju anmodandet enligt Brinkmans berättelse har kommit mera antydningsvis. I framställningen af Brinkmans svar öfverensstämmer preussiska regeringens skrifvelse fullständigt med dennes egen berättelse. Hvad beträffar orden: "et mon ministre lui a répliqué à son tour, que dans ce cas-là il falloit au moins, que toute relation ultérieure d'affaires restât suspendue dès ce moment, ce que le ministre de Suède n'a pas pu se refuser d'accepter," så öfverensstämmer ju det svar, som här tillskrifves Brinkman, med hufvudsumman af resonemanget i hans not af den 7 mars. Det är alltså högst troligt, att han under sitt samtal med Goltz tre dagar förut gifvit ungefär samma svar muntligt.

Dock måste man i alla händelser konstatera "einen klaffenden Widerspruch" mellan Goltz' not af den 5 mars och *kungörelsen af den* 6.

[2] Detta försiktighetsmått hade god verkan. Ty när preussiska regeringen sedan lydde franske generalkonsuln Clérembaults fordran (se sid. 136) att lägga embargo på två svenska fartyg i Königsberg, voro dessa "Lumpenschiffe," som Brinkman kallar dem i bref till sin vän Stägemann d. 22 apr., de enda svenska fartyg, som funnos kvar i Preussen. Jf. sid. 139.

[3] Brinkmans dep. d. 8 mars 1808, afsänd d. 15.

[4] Brefvet är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke": 65 f.

tilltalande för preussiska kabinettet. Konungen hade blifvit öfverraskad, förklarade Goltz, öfver den sistnämnda, hvilken ingifvit honom farhågor för att Gustaf Adolf till och med skulle börja fientligheter. Brinkman hänvisade till att noten ju skulle uppvisas i Paris och därför affattats på ett sätt, som ej skulle kunna inge misstankar om dubbelt spel från Preussens sida. Brinkmans enskilda bref förorsakade en vidlyftig diskussion i preussiska konseljen. Konungen hade först, berättade Goltz, velat ge ett svar efter Brinkmans önskan, men "les trembleurs éternels" hade gjort så många invändingar mot hvad de kallade en "hemlig och formlig konvention med Frankrikes fiende". De fingo naturligtvis öfverhand, och konungen fann rådligt att låta Goltz ge Brinkman blott en muntlig försäkran om en "fullständig reciprocité" beträffande de svenska fartygen och ett löfte, "att Hans Maj:t aldrig skulle betrakta sin närvarande ställning mot Sverige annat än som ett öfvergående tillstånd". [1] "Vågar Ni verkligen ej skrifva till mig ett *förtroligt bref*," svarade Brinkman, "för att i Er furstes namn lofva hvad som i grund och botten aldrig borde sättas i fråga, ... så kan Ni ej heller hoppas att bli på förhand tagen ur fruktan för Edra fartygs öde i Sverige." Ytterligt upprörd, fattade Goltz hans hand, yttrande: "Jag vågar icke uttala mig vidare, men jag försäkrar Er som hederlig man, att Ni ej skall bli missnöjd med oss."[2] — Framtiden skulle visa, om han kunde hålla sitt löfte.

Goltz upprepade sina försäkringar några dagar senare. Han lofvade på sin heder, att det aldrig kunde bli fråga om något embargo på svenska fartyg,[3] och de svenska handelsagenterna i Preussen erhöllo samma löften.[4] Att preussiska regeringen menade uppriktigt, framgår tydligt af den hem-

---

[1] Tarrach, som befallts att söka förmå svenska regeringen till billighet mot de preussiska handelsfartygen, ålades nu att inför Ehrenheim upprepa Goltz' muntliga försäkran till Brinkman. Preuss. reg. till Tarrach d. 3 mars 1808 och P. S. III d. 10 mars till samma skrifvelse. *Berlin*.

[2] Brinkmans dep. d. 9 mars 1808, afsänd d. 15.

[3] Brinkmans ofv. anf. dep. d. 14 mars 1808.

[4] Brinkmans dep. d. 11 mars 1808, afsänd d. 15.

Brinkman rådde emellertid de svenska fartygens befälhafvare att skaffa sig danska flaggor för att ej behöfva kompromettera preussiska regeringen.

liga instruktion af den 16 mars, som den lät utgå till de preussiska sjödomstolarna i Pillau och Memel, och hvarigenom den ville förhindra misstydning af kungörelsen från den 7 mars genom framhållande bland annat af att syftet ej var embargo på de svenska fartygen i preussiska hamnar.[1]

* * *

Brinkman var nu öfverflödig i Preussen. Han skulle snart bli en stötestcn för dess regering. Kraftigt hade han sjungit ut med sin afsky mot Napoleon och Alexander, och hans yttranden blefvo af tjänstvilliga personer framburna till vederbörande. Vi ha sett, att han på eget bevåg nedlagt sina diplomatiska funktioner intill vidare befallning från sin konung. Men vidriga yttre omständigheter gjorde, att han fick vänta länge på dennes bemyndigande.[2] Han undvek emellertid så mycket som möjligt beröring med preussiska kabinettet och hofvet för att slippa en kollision med franska regeringen.

Men nu kommer till Königsberg franske generalkonsuln Clérembault, ombud för världshärskaren i Paris. Härsklysten och öfvermodig, lockades han af preussiska regeringens vankelmod att spela en stor roll. Den 4 april tillställer han Goltz en not, fordrande, att svenske konsuln Koch i Königsberg skulle befallas att upphöra med alla konsulära funktioner,[3] att svenske ministern skulle lämna Königsberg inom

---

[1] Instruktionen är delvis anförd sid. 130 not 3.

[2] Hans förut nämnda dep. af d. 13 febr. förföljdes af ett olyckligt öde. Den afsändes under Stedingks kuvert, men när den hann fram till Petersburg, voro förbindelserna med Sverige därifrån redan afbrutna. Därför återsändes den till Königsberg och nådde Gustaf Adolf först den 23 mars, samtidigt med tillkännagifvandet om förbindelsernas upphäfvande, hvarpå den skulle ha förberedt. Brinkmans ofv. anf. enskilda bref till Goltz d. 7 mars 1808.

[3] Koch var en högst ansedd affärsman och preussisk medborgare. Detta förhållande måste Clérembault ha funnit omöjliggöra den brutala fordran, han först synes ha framkommit med — antagligen blott muntligen — om Kochs aflägsnande från Königsberg inom 24 timmar. Brinkman till Stägemann d. 3 apr. 1808. Tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 33 f. Emellertid går denna fordran igen senare (se sid. 137).

Troligtvis är det Brinkmans tal om denna fordran i ofvannämnda bref och i sin not till Goltz af den 5 apr. (se sid. 137), som kommit Tegnér att i arbetet "Från farfarsfars och farfars tid" sid. 38 uppgifva, att denna fordran, ingått i Clérembaults not.

48 timmar, samt att två svenska fartyg, som lågo i stadens hamn, skulle beläggas med embargo.[1]

Preussens utrikesminister svarade den franske agenten följande dag i ödmjuka och svassande ordalag, som bjärt sticka af mot dennes öfvermodiga kommandoton, att den svenske konsuln faktiskt upphört fungera till följd af kungörelsen den 6 mars, men på Clérembaults önskan skulle han dagen därefter få ett formligt förständigande att nedlägga sina funktioner.[2] Beträffande generalkonsulns fordran på Brinkmans aflägsnande lät Goltz honom — i all ödmjukhet — veta, att den öfverskred Clérembaults befogenhet, ty denna fråga vore af politisk, ej af kommersiell natur, hvadan preussiska sändebudet i Paris befallts att göra hithörande meddelanden till franska regeringen. För öfrigt fick Clérembault veta, att Brinkmans diplomatiska värdighet upphäfts den 7 mars, men att årstiden lagt hinder i vägen för hans afresa. Han åtnjöte emellertid "efter *sin ämbetsbroders i Ryssland* exempel" endast folkrättsligt skydd. Men Goltz trodde sig "kunna förutse, att i följd af de *ytterligare mått och steg, som tagits af regeringen*, han ofelbart skall från och med i dag påskynda förberedelserna för sin afresa" till den plats, där han kunde invänta lägenhet att återvända till Sverige.[3]

Före de "ytterligare mått och steg", hvarom Goltz' not talar, hade — strax efter generalkonsulns ankomst — gått indirekta antydningar till Brinkman om hvilket bryderi dennes vistelse i Königsberg kunde förorsaka preussiska hofvet, emedan franske generalkonsuln "ej dolt sin förvåning, när han fick höra, att här ännu fanns en svensk minister".[4] —

---

[1] Clérembault till Goltz. Tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 68.

[2] I en not af den 6 april underrättar Goltz generalkonsuln, att han strax förut på konungens befallning undertecknat ett förständigande till svenska och engelska konsulerna i Königsberg och Memel att upphöra med alla funktioner. Koncept tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 74.

[3] Beträffande de två svenska fartyg, som Clérembault nämnt, visste Goltz ännu ingenting. Han skulle skaffa sig närmare underrättelser och, om så behöfdes inhämta konungens befallning. Koncept till noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 69 f.

Om de båda svenska fartygen se vidare sid. 139.

[4] "Noch diesen Morgen brachte mir der weiche Nagler (se texten) ganz

Brinkman svarade med största likgiltighet, att han hoppades att aldrig träffa Clérembault på sin väg och för visso ej skulle blanda sig i dennes göranden och låtanden.[1] — Efter Clérembaults skriftliga ingripande fingo dessa påstötningar en mera officiell prägel. Preussiska legationsrådet Nagler vände sig till en af konsul Kochs vänner för att låta Koch få veta, att denne i egenskap af svensk konsul måste lämna Königsberg inom 24 timmar "på uttryckligt yrkande af franske konsuln".[2] Vidare framhöll Nagler önskvärdheten af att svenske ministern, på grund af likartad fordran, undveke personligt obehag genom att lämna konungens residens "i tysthet och liksom af sig själf".

Brinkmans självkänsla och värdighet uppreste sig mot att "dylika hotelser i nedstigande linje" tillhviskades honom. Han protesterar kraftigt i en not till Goltz, dagtecknad den 5 april, först mot den folkrättsvidriga åtgärden att förvisa svenske konsuln, sedan denne nedlagt sina funktioner; och beträffande de indirekta antydningarna om personligt obehag endast upprepar han sina föregående förklaringar, "att aldrig någon dylik insinuation skall förmå mig att uppträda i strid mot de plikter, som följa med min plats".[3]

Knappt var denna manliga skrifvelse afsänd till Goltz, förr än Nagler kommer och meddelar Brinkman i förtrolighet men på utrikesministerns befallning, att Clérembault hade påyrkat ett kategoriskt svar samma dag på sin fordran, att svenska beskickningen skulle aflägsnas. Preussiska konsel-

---

frisches, eben vom französischen *Handels-Arzt* erhaltenes Blattergift, das ich aber noch immer anzunehmen Bedenken fand", skrifver Brinkman i ofv. anf. bref till Stägemann d. 3 apr.

[1] I ofvan anförda bref till Stägemann af d. 3 apr. skrifver Brinkman, att det måste finnas en gräns för alla Preussens ofrivilliga handlingar: "Auf die Weise können selbst Russland und Dänemark es dem König übelnehmen, wenn er ungrossmütig genug ist, ihnen etwas böses zu thun; denn allerdings handeln *sie* auch *auf Befehl.* Sobald aber ein Staat bis zu dem Grade abhängig ist, dass er auch gegen seinen eigenen Vortheil einer befreundeten Macht auf Befehl eines dritten allen möglichen Schaden zufügen *muss*, so kann dieser erstere von dem beleidigten Theile nur als eine Provinz des letztern angesehen und behandelt werden".

[2] Man hade alltså i fjäsk för Napoleons agent rättat sig efter dennes muntligt uttalade önskan och gått längre, än han officiellt fordrat.

[3] Noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke etc." I: 71 f.

jens flertal hade, mot konungens önskan, funnit bäst att ge efter.[1] Vidare berättade Nagler, att arresteringen af Alopeus i Stockholm ytterligt retat franska regeringen och gifvit anledning till en formlig protest å franske generalintendenten Darus vägnar i Berlin(!),[2] att Stedingk lämnat Petersburg, och att följaktligen(!) Goltz rådde Brinkman att följa sin ämbetsbroders exempel och "liksom af sig själf" lämna konungens residens för att bege sig till Pillau. Vidare lät utrikesministern under beklagande uttrycka den förhoppningen, att Brinkman ej skulle nödga Hans preussiska Maj:t att låta officiellt förklara för honom sina afsikter med afseende härpå". — Men det var just hvad Brinkman ville.

Förargad öfver formen för detta meddelande, svarade han bland annat: "Om Er furste finner sig af omständigheterna nödsakad att mot sin vilja aflägsna mig från sitt residens, har jag ingenting vidare att invända, men då bör utrikesministern inse den ovillkorliga nödvändigheten af en officiell åtgärd från sin sida, som skulle åtminstone kunna rättfärdiga mig i min furstes ögon." Darus så kallade protest och Stedingks afresa hade intet att skaffa med denna sak. Brinkman bad Nagler att, hvad följden än månde bli, upprepa för Goltz, att han i egenskap af svensk envoyé afvaktade svar på sin nyss afgifna not, innan han kunde ändra beslut.

---

[1] Flera personer i preussiska kabinettet menade, att inom fyra veckor skulle ej mer finnas någon konung af Sverige, och att man därför ej behöfde visa någon hänsynsfullhet mot detta land, om man därigenom kunde köpa en fransk konsuls gunst. Under sådana förhållanden fick Brinkman höra, att han af pur kitslighet beredde Preussen svårigheter. Brinkman till Stägemann d. 12 apr. 1808. (Tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke etc." I: 42 f.)

I själfva verket skulle preussiska regeringen, blott den ägt någon ryggrad, ej ha behöft förödmjuka sig så djupt, som den gjorde. Ty Clérembault har uppenbarligen öfverskridit sina befogenheter. Man kunde i Paris ej vara blind för att det ej var Sverige, som skulle skadas genom utmanande åtgärder, som föranledde denna makt till att lägga beslag på Preussens fartyg. Clérembaults medgifvande i slutet af augusti om de båda beslagtagna svenska fartygens afresa från Königsberg (sid. 145) visar, att man med någon ståndaktighet hade kunnat vinna samma resultat i april.

[2] Denna protest syntes Brinkman senare som en fabel — hvilken dock mycket väl kunde bli sanning en gång. Brinkman till Stägemann d. 22 apr. 1808. Rühl, "Briefe und Aktenstücke etc." I: 48 f.

Den 8 april kom då den officiella påtryckningen genom en not, hvari Goltz tillkännager i skrufvade ordalag och under artighetsbetygelser, att då konungens förväntan om Brinkmans afresa från Königsberg ej bekräftats, vore Hans Maj:t "skyldig sig själf och sina förbindelser med Frankrike och Ryssland, i kraft af ett uttryckligt yrkande från det förras sida", att nu tillkännage, det han ej kunde lämna Brinkman mer än några dagar för att göra sig i ordning att tillsammans med sin legationssekreterare afresa till Pillau, där han kunde invänta det fartyg, som skulle återföra honom till Sverige.[1]

Brinkman, som därmed fått en *officiell skrifvelse*, såsom han fordrat, svarade genast i en not till Goltz, att han för visso ej skulle göra svårigheter att "vika för omständigheternas tvång". Alltså begär han pass för svenska beskickningen men protesterar i sin herres namn mot en stränghet, som ej motiverats hvarken af Sveriges konungs eller dess sändebuds handlingssätt.[2]

Preussiska regeringens opassande beteende mot den svenska beskickningen var ej det enda beviset på dess ömkliga beroende af den fruktansvärde generalkonsulns kommando. På dennes bud måste man, trots alla forna försäkringar om "fullständig reciprocité" (sid. 134), den 11 april befalla embargo på två svenska fartyg, som af is hindrats att utlöpa ur Königsbergs hamn; det var de enda, som ännu lågo kvar i Preussen. Förgäfves hade Goltz besvurit Clérembault att fritaga Preussen från denna tvångsåtgärd under erinran, att därigenom preussisk egendom till ansenligt värde skulle blottställas. Icke ett enda af de preussiska fartyg, som fått vink att lämna Sverige, hade nämligen kommit hem ännu. För att göra det nödtvungna steget så litet stötande som möj-

[1] Goltz' originalnot, bif. Brinkmans dep. d. 15 apr. Aftryck efter koncept och afskrift i Rühl, "Briefe und Aktenstücke." I: 75 f. — Sin "uppriktiga anslutning" till Frankrikes politik ådagalade Fredrik Vilhelm bl. a. äfven genom att upplåta Memels hamn åt ryssarne för att där inskeppa de trupper, som skulle deltaga i den med fransmännen öfverenskomna landstigningen i Sverige. Brockhausen fick i en skrifvelse af den 9 april påstötning att inför franska regeringen framhålla detta Preussens nya trohetsbevis. *Berlin.*

[2] Afskrift bif. Brinkmans dep. d. 15 apr. 1808 ("Fehlt in den Akten". Rühl, "Briefe und Aktenstücke". I: 80, not 1.)

ligt lät man genast Brinkman få veta genom Nagler, att det ej var fråga om verkligt embargo utan blott om en skenåtgärd för att göra Clérembault till viljes.[1]

Samma dag afreste Brinkman till Pillau, försedd med sitt begärda pass, hvilket åtföljdes dels af en officiell skrifvelse, som uttryckte Fredrik Vilhelms gillande af Brinkmans hållning och hans sorg öfver att nödgas se denne afresa,[2] dels af ett enskildt bref från Goltz med artighets- och vänskapsbetygelser.[3] På dagen en månad därefter syntes den svenska fregatt, som skulle hemföra Brinkman och Stedingk, på redden utanför Pillau. Den medförde order från Gustaf Adolf till Brinkman, grundade på dennes berättelse om den preussiska kungörelsen af den 6 mars. Befallningen lydde på afresa med fregatten under form af obegränsad tjänstledighet och utan formligt afskedstagande.[4]

Gustaf Adolf förstod att rättvist bedöma sin grannfurstes svåra belägenhet. Samme furste, som kunde brusa upp

---

Denna skrifvelse lät Brinkman följas af ett enskildt bref, som uttalar hans skarpa ogillande af Goltz' beteende mot honom. Först i och med mottagandet af Goltz' skrifvelse denna dag hade han upphört att vara svensk minister, ty ej förr än nu hade Goltz själf förklarat för honom, att hans hof ej längre kunde erkänna honom i denna egenskap. Han erinrade om Goltz' egen utsago, att Tarrach ej *rappellerats* utan endast *såsom tjänstledig* skulle lämna Stockholm. Rühl, "Briefe und Aktenstücke''. I: 76 f.

[1] Föregående framställning grundar sig i de delar, som ej försetts med hänvisande noter, på Brinkmans dep. d. 15 och 27 april 1808 från Pillau.

[2] Goltz till Brinkman d. 10 apr. 1808. Rühl, "Briefe und Aktenstücke". I: 79 f.

[3] Goltz' förtroliga bref till Brinkman d. 10 apr. 1808. Rühl, "Briefe und Aktenstücke". I: 80 f.

Brinkman insåg till fullo, att Preussens brytning med Sverige var nödvändig, men den borde ha försiggått "med en mindre *hänsynslös* öfverilning". Brinkman till Stägemann d. 12 apr. Rühl, "Briefe und Aktenstücke." I: 42 f.

Brinkman skref nu äfven till Fredrik Vilhelm och lät honom förstå, att mot *hans* handlingssätt hade ministern intet klagomål att anföra. Det var ett bref, skref Brinkman till Stägemann d. 12 apr. (ofv. anf.), "worin blos der Mensch zum Menschen spricht."

[4] Då konungen emellertid vid denna befallnings utfärdande ej ägt kännedom om hvad som passerat mellan Goltz och Brinkman i början af april, fann denne bäst att när han tog enskildt afsked af utrikesministern, ej nämna om, att det var under form af tjänstledighet, som han reste.

i uppseendeväckande och ödesdigra tilltag, när han kränkts i sin starka rättskänsla genom handlingar, hvilka alls ej berörde honom själf eller hans rike, visade nu ingen förbittring öfver hvad han erfarit från Preussen. Han hade visserligen vid underrättelsen om att Preussen afbrutit sina förbindelser med hans rike och om dess åtgärder mot svenska flaggan lagt embargo på de preussiska fartygen i Sveriges hamnar — men med afsikt att vid öppet vatten utbyta dem ett för ett mot de svenska fartygen i Preussen och, därest det vore fördelaktigt för den svenska handeln, låta de öfriga afsegla med svenska produkter. Men tack vare Brinkmans depescher, som lofvade rundt å preussiska regeringens vägnar, lyckades Tarrach i midten af april utverka, att svenska regeringen utan vidare upphäfde embargot på samtliga preussiska fartyg i Sveriges hamnar. Men mot de preussiska fartyg, som seglat hemifrån efter kungörelsen af den 6 mars, utfärdade Gustaf Adolf kaparbref och lät sina fregatter förfölja dem. Åtskilliga blefvo också uppbringade.

Hvad som isynnerhet förmått svenske konungen att upphäfva embargot var förhoppningen, att handeln med Preussen skulle kunna fortgå i smyg. Därför meddelade Ehrenheim preussiske ministern vid tillkännagifvandet om embargots upphäfvande, att svenska regeringen skulle efter hand antyda de svenska handelshusen i fråga, att de preussiska fartygen vid utgåendet skulle förses med licenser för att kunna i hemlighet medföra tillbaka preussiska varor, som behöfdes i Sverige, och att följaktligen dessa handelshus blott hade att öfverenskomma med de preussiska, med hvilka de brukade underhålla förbindelse. Kanslipresidenten uttryckte det hopp, att preussiska skepp mot garanti för ordentlig betalning skulle, under uppgift om annan bestämmelseort, kunna anlöpa svenska hamnar eller — under skenbart tvång föras dit af svenska kryssare. Han tillade, att svenska regeringen öfverenskommit med den engelska att respektera hvarandras licenser. Tarrach kunde ingenting svara på dessa förslag. Men Brinkman fick instruktion att vid sin afresa från Preussen höra sig för med något af de mest ansedda preussiska handelshusen, huruvida detta ville mot nämnda slags säkerhet fortsätta han-

delsförbindelserna med Sverige under sommaren. Så som förhållandena utvecklat sig, kunde dock Brinkman ingenting göra åt saken utan öfverlämnade den åt konsul Kochs nit och skicklighet.[1]

* * *

Brinkman var alltså redo att afresa från Pillau. Men i sista ögonblicket skulle ännu en af dessa olyckliga formtvister, som förgiftat förhållandet mellan de båda rikena under Gustaf Adolfs regering, väcka ny misstämning. Tarrach fick på egen begäran tillåtelse af svenske konungen att medfölja från Karlskrona den svenska fregatt, som hade att afhämta Brinkman. Ministern hade redan den 22 februari befallts af sin konung att lämna Sverige under förebärande af tjänstledighet, genast han fått visshet om den förestående brytningen mellan Sverige och Ryssland och om Stedingks afresa från Petersburg.

Vid ankomsten till Pillau beklagade sig Tarrach för Brinkman öfver att fregattens befälhafvare, öfverstelöjtnant Nordenankar, natten mellan den 9 och 10 maj på höjden af Danzig uppbringat och sändt till Karlskrona ett preussiskt fartyg, lastadt med hampa — hvilket är krigskontraband —, trots det fregatten hade en preussisk minister om bord och alltså(!) vore parlamentärfartyg. — Resonemanget var orimligt, ty Tarrach hade fått tillåtelse att följa med *som vanlig resande*. Det hvilade på fullständig okunnighet om hvad som menas med parlamentärfartyg.[2] — Men ej nog härmed; kommendanten i Pillau, general York, tillställer Brinkman den 14 maj en officiell skrifvelse från Goltz, dagtecknad den 13, i hvilken utrikesministern ger uttryck åt sin konungs förvåning öfver Nordenankars beteende, efter det Ehrenheim förklarat för Tarrach, att fregatten

[1] C. C. Berlin d. 29 mars, apost. d. 28 apr. 1808. Brinkmans dep. d. 16 och 19 maj. Tarrachs dep. från Königsberg d. 13 maj. *Berlin*.

Svenska regeringen lät också tillsäga de svenska handelshus, till hvilka de preussiska fartygen voro adresserade, att tillskrifva deras rederier, det dessa med full trygghet för svenska och engelska kaperier kunde återsända dem till svenska hamnar, lastade med lifsmedel och andra förnödenheter. Till försäkran fingo dessa preussiska rederier sig tillsända licenser och uppgift på en signal, som skulle hissas vid svenska och engelska kryssares annalkande. C. C.: ofv. anf. apost. d. 28 apr.

[2] Nordenankar till Brinkman d. 16 maj 1808. Tryckt i Dorow, "Erlebtes aus den Jahren 1790 — 1827" IV: 23 f.

vore att betrakta som parlamentärfartyg. Hans Maj:t kräfde upprättelse och det tagna fartygets ofördröjliga återställande. "Så länge denna ledsamma affär ej afslutats genom de anbud, som jag väntar från Er, kan Ni själf inse, att konungen icke kan ge sitt bifall till Er afresa", hette det helt oförsynt.[1]

Nu greps Brinkman af rättmätig harm och svarade York, det han funnit skrifvelsen så besynnerlig, att han trodde sig göra bäst i att ej alls svara därpå. Han vore högst förvånad öfver att se grefve Goltz helt plötsligt förnya de ministeriella förbindelser, som hans hof så godtyckligt brutit för mer än en månad sedan, och detta för att göra Brinkman personligen ansvarig för en tilldragelse, med hvilken han alls ej hade att skaffa. Följaktligen bad Brinkman generalen svara Goltz, att han ville sända dennes bref till sin konung, men att han själf för visso ej skulle tillåta sig "något steg för att förekomma verkställandet af de hotelser, genom hvilka man synes vilja aftruga mig en sorts upprättelse (extorquer de moi une espèce de réparation)." York, som tydligt insåg faran af att reta svenske konungen genom att kvarhålla hans sändebud, och som fann betänkligt att låta denna sak få offentlig karakter, lät då Brinkman privat få veta, att det var franske generalkonsuln, som återigen tvungit preussiska regeringen mot dess vilja. Konungen af Preussen hyste det förtroende till Brinkman, att denne skulle "nedkasta några försonliga fraser" till svar, så att detta kunde berättiga regeringen att lämna saken å sido. — Goltz' skrifvelse var tydligen ej så illa menad, som dess officiella, för Clérembaults ögon beräknade språk gaf vid handen!

Att afge någon förbindelse om det tagna fartygets återställande vägrade Brinkman bestämdt. Men för att ej draga ut på tvisten lämnade han samma dag såsom privatman en svarsskrifvelse, i hvilken han med bestämdhet bemöter Goltz' resonemang[2] och framhåller, att det tillkomme Sveriges konung

[1] Noten är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke". I: 85.

[2] Beträffande Ehrenheims muntliga yttrande till Tarrach, enligt hvilket fregatten skulle vara att anse som parlamentärfartyg, heter det, att Brinkman ej tillläte sig att göra någon anmärkning. Han kände endast kanslipresidentens officiella depesch af den 28 april, hvarur Brinkman meddelar utdrag. Här nämnes ej något om fregattens påstådda egenskap af parlamentärfartyg.

och ej Brinkman att afgöra, om Nordenankar öfverskridit sin befogenhet samt att i sådant fall bestämma upprättelse. Det vore orimligt att kvarhålla en *enskild person*, därför att kommenderande officeren på en hans konungs fregatt skulle ha begått en förseelse. Men Brinkman lofvar med nöje att vid sin återkomst till Sverige göra allt, för att det tagna fartyget måtte försättas i frihet, hvilket för visso skulle ske, om den minsta förseelse begåtts af fregattens befälhafvare.[1]

Härpå erhöll Brinkman det skriftliga svar från Goltz, att konungen nöjde sig med den privata förklaring, Brinkman afgifvit, och ville alltså ej lägga något hinder i vägen för svenska beskickningens afresa. Denna skrifvelse bekräftade således Yorks utsago inför Brinkman om preussiska regeringens önskan att draga sig ur spelet på hvilket sätt som helst, blott man ej öppet stötte sig med den höge ledaren af Preussens politik — franske generalkonsuln Louis de Clérembault.[2]

Sista akten af det tragikomiska skådespelet i Königsberg och Pillau var utspelad. De uppträdande å den ena sidan hade varit viljelösa marionetter i en starkares hand. Dramats hjälte är den svenske ministern. Hans manligt värdiga hållning mot det ryggradslösa preussiska kabinettet knyter åskådarens sympatier vid hans person. Med upprätt panna lämnar Gustaf IV Adolfs siste representant i Preussen denna djupt förödmjukade stat.[3]

---

[1] Brinkman till Goltz d. 14 maj 1808. Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 90 f.

Samtidigt skref Brinkman ett mera enskildt bref till Goltz, hvari han sjunger ut "såsom en man, som ingenting vidare har att *förlora*, men som ännu har plikter mot sig själf och sin ställning". Rühl, "Briefe und Aktenstücke etc." I: 93 f.

[2] Tarrach skall ej ha varit utan inflytande på de senaste händelserna i Pillau. Efter hvad man försäkrade Brinkman, hade han "ringt i stormklockan". Brinkmans dep. d. 16 och 19 maj 1808, ofv. anf. Tarrachs dep. d. 13 maj ofv. anf. *Berlin*. — York till Fredrik Vilhelm d. 14 maj och till Goltz s. d. (Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 87 f., 89 f.) — Brinkman hade ej ansett förr alldeles osannolikt, att han "skulle såsom ställföreträdare för en last hampa få försmäkta i Pillau ända till den allmänna freden". Brinkman till Stägemann d. 19 maj. (Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 55 f.)

3 Vid sin afresa gjorde Brinkman den preussiska regeringen några banala artighetsbetygelser i ett bref till Goltz af d. 16 maj. Brefvet är tryckt i Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: 97.

Pillaus "See- und Hafengericht" fick särskild anvisning att lämna Brinkman all möjlig hjälp vid afresan, "enär han genom sitt uppförande under vistelsen vid preussiska hofvet förvärfvat konungens synnerliga välvilja."

De båda svenska fartyg, som beslagtagits i Königsberg, fingo på befälhafvarnes begäran och efter Clérembaults medgifvande lämna Königsberg i slutet af augusti med last på Sverige. De båda skepparne erhöllo till och med ett par hundra daler i skadestånd för sin förlust. Samtidigt inleddes genom preussiska konsulerna i Göteborg och Karlskrona hemliga underhandlingar med svenska regeringen om frigifvande af åtminstone de preussiska fartyg, öfver hvilka dom ännu ej fällts. Men denna begäran afvisades slutligen af Gustaf Adolf den 23 februari 1809. Man kunde ej gärna vänta sig annat, ty en naturlig följd af kaparbrefven var, att fartyg och laster blifvit privategendom. Rühl, "Briefe und Aktenstücke" I: XXXXIII f.

BILAGA I.

Gustaf IV Adolfs tilltänkta svar på Hardenburgs not af den 24 december 1804.

Mon intention est alors de representer à S. M. le Roi de Prusse,
que fidele aux principes de dignité qui doivent caracteriser tout souverain d'un Etat independant, Mon systême Politique, celui de mes alliances, et les engagemens qui peuvent en resulter, ne sauront jamais devenir des matières de discussion: que S. M. Prussienne, ayant Elle même annoncé sa maxime de respecter ce droit incontestable de chaque souverain, devrait ce Me semble le reconnaitre aussi de fait et ne point chercher à le modifier par l'influence de son systême de neutralité:

que ce systême dont Je ne Me permets aucun jugement relatif aux Etats de S. M. Prussienne Elle même et de ceux des Etats voisins qui le reconnaissent, ne saurait au reste influer sur les determinations generales d'un Monarque qui comme tel n'ad-

Konungens svar, afgifvet i en not af Brinkman och uttryckande konungens och ryske kejsarens tänkesätt.

— — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

Fidèle aux principes de dignité qui doivent caracteriser tout Souverain d'un Etat independant, le systeme du Roi, celui de Ses alliances et les engagemens qui peuvent en resulter, ne devront jamais devenir des matières de discussion. S. M. Prussienne, ayant Elle même annoncé sa maxime de respecter ce droit incontestable de chaque Souverain, Elle ne saurait aussi que le reconnaitre de fait; et des lors Elle pensera, qu'aucune mesure du Roi n'ayant jamais fourni la possibilité de soupçonner sa direction contre les interets particulières de la Prusse, le droit d'exiger des eclaircissemens ulterieurs sur ces mesures (dont au reste la nature a jusqu'ici clairement indiqué le but) tombe de soi même. Le Roi ne saurait encore se persuader que S. M. Pussienne voudra perseveverer dans l'intention de chercher à modifier la Politique generale de la Suède par l'influence de son systeme de neutralité; influence d'autant plus inadmissible, que ce systeme, dont le Roi ne se permet certes aucun jugement relatif aux Etats de S. M. Prussienne Elle même ou aux Etats voisins qui l'ont formellement reconnue, ne saurait au reste etendre ses effets jus-

met la suprematie de personne, et comme membre du Corps germanique, que celle de l'Empereur des Romains:

que J'aime encore à croire que S. M. le Roi de Prusse, reconnaissant la justice de ces observations, ne Se prevaudra pas des assertions exagerées et evidemment dictées par l'interêt particulier d'un Gouvernement dont l'Europe entière connait les intentions hostiles contre Ma personne; pour tenter un envahissement injuste,

mais que s'il était possible qu'un projet pareil fut mis en exécution, Je Me defendrai avec l'aide de Dieu et de Mes fidèles sujets, et ne manquerai pas d'alliés qui apprecieraient trop la justice de Ma cause pour ne point la soutenir.

qu'à entraver les dispositions generales d'un Monarque qui comme tel n'admet la suprematie de personne, et comme membre du Corps germanique, que celle de l'Empereur des Romains.

Le Roi n'a donc d'autre explication à donner, sinon celle, qu'Il restera invariablement attaché à Ses principes, dont la justice et la loyauté offriront toujours aux Etats voisins la meilleure garantie de Ses intentions.

S. M. aime toujours à croire, que S. M. le Roi de Prusse, reconnaissant la verité des observations precedentes, ne se prevaudra pas de quelques assertions erronnées et exagerées pour tenter un envahissement injuste: et le Roi doit en etre doublement persuadé en faisant la reflexion, que ces assertions viennent (d'après l'aveu même du Cabinet de Berlin) de la part d'un Gouvernement dont l'Europe entière connait les dispositions hostiles contre la personne de Sa Majesté.

Mais si malgré la conviction du Roi à cet égard il fut encore possible qu'une attaque reelle soit dirigée contre la Poméranie, S. M. declare, qu'Elle se defendra avec l'aide de Dieu et de Ses sujets, et qu'Elle ne manquera pas d'alliés qui apprecieraient trop l'evidente justice de Sa cause pour ne pas la soutenir.

Cette declaration ne saurait en aucun sens etre réputée provocatoire puisqu'Elle présuppose le cas d'attaque:et le Roi a d'autant moins voulu manquer de faire cette observation, que S. M. verrait avec une veritable satisfaction, que les interets des deux Etats pussent etre reunis en faveur du bien general, et que les relations entre Elle et S. M. Prussienne soient constamment entretenues par une confiance et une amitié reciproque.

BI

Förslag till förlikning mellan Sverige och Pr

Czartoryskis förslag till Stedingk. (sid. 89—90)

1:o. Sa Majesté $\frac{\text{Suédoise}}{\text{Prussienne}}$ ayant un vif désir de ne voir la tranquillité du Nord troublée par aucun incident facheux promet de n'ordonner ni permettre à Ses troupes aucune hostilité contre celles de Sa Majesté $\frac{\text{Prussienne}}{\text{Suédoise}}$.

2:o. Les armées respectives ne dépasseront sous aucun prétexte quelconque de part ni d'autre la ligne ci après.......

3:o. Toutes les mésures prises de part et d'autre en suite de l'évènement du 17 avril seront immédiatement révoqués et les objets saisis de part et d'autre seront restitués.

4:o. Les deux souverains aviseront aux moyens de rétablir entre eux et leurs sujets les liens de bonne harmonie qui ont si longtemps subsisté entre eux.

5:o. La deffense commune et celle du Nord de l'Allemagne, contre toute aggression étrangère fera la base de cet arrangement.

6:o. La présente déclaration qui sera échangée contre une de la même teneur donnée par N. N. est mise sous la garantie de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies.

Stedingks preliminära utkast (Sid. 90).

1:o. Leurs Majestés $\frac{\text{Suédoise}}{\text{Prussienne}}$ ant un égal désir de voir la tranquil maintenue dans le Nord, promettent n'ordonner ni permettre à Leurs troup aucunes hostilités les unes envers les tres.

2:o. Les armées respectives ne dép seront sous aucun prétexte quelconque part ni d'autre la ligne de démarcati qui commencera à l'embouchure de Peene enclavera toute la Poméranie S doise, les Duchés de Mecklembourg, Lauenbourg et le Hollstein, en aboutiss à la rive droite de l'Elbe.

3:o. Les trouppes Prussiennes quitt par cet arrangement le Lauenbourg, et p ne point laisser ce pays entierement s protection militaire, il sera occupé par détachement de trouppes Suédoises, ne depassera le nombre de 300 homm

4:o. La Trave ne sera plus fermée le blócus de tous les ports Prussiens d la mer Baltique, ordonné par Sa Maje Suédoise en suite de l'évènement du avril, sera levé immédiatement après change de cette déclaration.

5:o. Tous les objets saisis de part d'autre seront restitués.

6:o = Czartoryskis 4:o.

7:o. La présente déclaration est m sous la garantie de Sa Majesté l'Em reur de toutes les Russies.

II.

från slutet af maj och början af juni 1806.

toryskis nya förslag, tillställdt : svenska och det preussiska kabinettet. (Sid. 91).

== Stedingks

). Les armées respectives ne dé-
·ont sous aucun prétexte quelconque
rt ni d'autre une ligne de démarca-
qui commencera à l'embouchure de
ene, enclavera toute la Poméranie
ise, les Duchés de Mecklembourg et
hé de Holstein, en aboutissant à la
roite de l'Elbe.

). Comme par cet arrangement le
é de Lauenbourg sera évacué par les
es prussiennes, on est convenu, qu'
tendant un concert ultérieur entre
irs de St Petersbourg, de Stockholm
Berlin, qui determinera ce qui est
à ce pays de la manière la plus con-
aux interets et à la dignité des deux
nces contractantes, le Lauenbourg
exempt de toute garnison étrangère[1],
te que ce pays ne sera occupé ni par
oupes Suédoises, ni Prussiennes.

. Le blocus de la rivière de Trave
vé ainsi que celui de tous les ports
ens dans la Mer Baltique ordon-
Sa Majesté Suédoise en suite de l'é-
ent du 23 avril.

. Tous les objets saisis de part et
e seront restitués d'abord après l'é-
e de cette declaration.

= Stedingks 6:o.

= Stedingks 7:o.

Det slutgiltiga, af Haugwitz och Stackelberg undertecknade förslaget (Sid. 91–92).

1:o. Leurs Majestés Prussienne et Suédoise ayant un égal désir de voir la tranquillité maintenue dans le nord, promettent de ne permettre à leurs troupes ni aucunes hostilités, *ni attitude hostile*[1], les unes envers les autres.

2:o. En conséquence, les troupes prussiennes rassemblées dans la Poméranie à la suite des discussions entre les deux puissances rentreront dans les garnisons qu'elles occupent en temps de paix.

3:o. Celles même, qui se trouvent dans le duché de Lauenbourg en sortiront, vu que leur séjour dans les provinces prussiennes voisines de ce pays suffit pour y assurer le maintien de la police et de l'administration civile.

4:o. D'abord aprés l'échange de cette déclaration, l'embargo sera levé de part et d'autre, le blocus des ports prussiens révoqué, et tous les objets saisis restitués par les deux puissances.

5:o } = Stedingks 6:o

6:o. La présente déclaration est mise sous la garantie de Sa Majesté l'empereur de toutes les Russes.

STUDIER

TILL

DANMARKS REFORMATIONS HISTORIA

FRÅN FREDRIK I:s DÖD TILL
SLUTET AF GREFVEFEJDEN

AF

HJALMAR HEDEN

EBOR
WA ONS BOK
1903

Innehåll.

Förord.

I anslutning till de studieöfningar öfver reformationstidehvarfvets historia, som i början af 1890-talet förehades i Historiska seminariet i Uppsala, påbörjades de förarbeten, som ligga till grund för denna afhandling, och som ha omfattat hela den viktiga perioden 1523—36, under hvilken reformationen i Danmark kämpade sig fram till slutlig och fullständig seger. En kort sammanfattning af det ur kyrkohistorisk synpunkt intressantaste tidskiftet 1523—33 har jag förut gifvit i festskriftsbidraget "Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I" (Festskrift tillegnad D:r Leonard Holmström, Lund 1900, s. 40—64), till hvilken uppsats föreliggande arbete kan sägas utgöra den omedelbara fortsättningen. Med afsikt fullföljer jag ej framställningen längre än till den tidpunkt, då Kristian III genom Köpenhamns kapitulation stod som obestridd segerherre i Danmark, alldenstund de efterföljande, visserligen mycket viktiga händelserna (biskoparnes fängsling m. m. och reformationsriksdagen i Köpenhamn 1536) äro så väl och noggrant behandlade i den historiska litteraturen, senast af V. Mollerup i Danmarks Riges Historie, att det vore en öfverloppsgärning att här upptaga dem.

Källmaterialet föreligger till största delen tryckt i en mångfald olika publikationer. Möjligen skulle man ännu i arkiven kunna finna åtskilligt, som gåfve en rikare belysning af enstaka detaljer, men knappast något af större vikt. Jag har därför under mina besök i Köpenhamn begränsat mig till att taga kännedom om den rikhaltiga tryckta litteraturen, och något egentligt arkivarbete har ej förekommit. Dock bör nämnas, att jag till begagnande på

danska riksarkivet haft det i Viborgs provinsarkiv förvarade manuskript, för hvilket redogöres på sid. 46 o. f., och som aftryckts som bilaga; det är visserligen förut utgifvet men på ett otillfredsställande sätt. På universitetsbiblioteket i Lund har jag genomgått hvad som där finnes kvar af Lunds domkapitels arkiv från denna tid. Äfven har jag i någon mån anlitat Malmö rådhusarkiv samt handskriftsamlingar på kungliga biblioteket i Köpenhamn.

Registratur finnes såväl för Fredrik I:s regeringstid som sedan alltifrån 1535 men saknas däremot för mellanliggande interregnum. Registraturet fördes i två olika serier, "Tegnelser over alle Lande" och "Registre over alle Lande", med bestämd, ehuru ej alltid iakttagen skillnad dem emellan. "Tegnelser" från den 1 februari 1535 till 1550 äro utgifna i Danske Magazin, 3 Række, IV och följande band, samt utgöra en hufvudkälla för afhandlingens sista del (från sid. 50). "Registre" för samma tid äro utgifna af Kr. Erslev och V. Mollerup i ett särskildt band: Danske Kancelliregistranter 1535—50.

Jämte dessa källor ligga förnämligast följande till grund för afhandlingen.

A. *Samlingar och urkundspublikationer.*

Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid. Udg. ved C. Paludan-Müller, I—II. Odense 1852 o. 1853. [Citeras: *Paludan-Müller, Aktstykker.*]

Danske Magazin. Utkommer sedan 1745 (6 band, 1794—1836, med titeln: Nye danske Magazin). [*D. Mag.* och *Nye d. Mag.*]

Danske Samlinger for Historie, Topographie, Personal- og Literaturhistorie. Udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen, I—XII. Khvn 1865—79.

Diplomatarium norvegicum, VIII. Kristiania 1871.

Kirkehistoriske Samlinger. Utkomma sedan 1849 (fr. o. m. 1857 under redaktion af H. F. Rördam; 6 band, 1857—75, med titeln: Ny kirkehistoriske Samlinger).

Malmöbogen af Peder Laurenssen udg. ved H. F. Rördam. Khvn 1868. Inledningen, sid. I—LXXXII, innehåller flera aktstycken från reformationstiden.
Monumenta historiæ danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbeidelser af dansk Historie. Udg. af H. F. Rördam, I. Khvn 1873. [*Monum. hist. dan.*]
Regesta diplomatica historiæ danicæ. Tom I. 822—1536. Khvn 1847.
— —. Series II. Tom I, 6. 1522—1536. Khvn 1889.
Samling af gamle danske Love, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, IV—V. Khvn 1824—27.
Samlingar till Skånes historia, utg. af M. Weibull, 1868—73. Fortsatta af "Samlingar utg. af de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening", 1874—80, och af Skånska samlingar, 1891—95.
Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, udg. af C. F. Wegener, II—III. Khvn 1856—60, 1861—65.

Arild Hvidfeld: En kaart historiske Beskriffuelse paa hues merckeligt, som sig aarlige under kong Christian den Tredie .... haffuer tildragit. (Kvartupplagan i 10 tomer af Danmarks Riges Krönike.) Khvn 1595.
— —: Danmarks Riges Krönike (Folioupplagan), II. Khvn 1652.
Niels Krag: Annalium libri VI .... ab excessu Friderici I.... ad annum 1550. Hafniæ 1737.
Krag-Stephanius: Christian III:s Historie. 2 delar jämte supplement af B. C. Sandvig. Khvn 1776—79. (Öfversättning af föregående).

B. *Bearbetningar.*

C. Paludan-Müller: Grevens Feide, I—II. Khvn 1853—54.
— —: Studier til Benyttelse og Bedömmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie. Hist. Tidsskr. 3 Række VI, sid. 299—407.
G. Waitz: Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik, I—III. Berlin 1855—56. Innehåller i afdelningarna "Anmerkungen und Urkunden" ett rikt källmaterial.

D. Schäfer: Geschichte von Dänemark, IV (Geschichte der europeischen Staten herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert und W. v. Giesebrecht) Gotha 1893.
L. Helweg: Den danske Kirkes Historie til Reformationen, II. Khvn 1870.
F. Münter: Den danske Reformationshistorie, I—II. Khvn 1802.
H. F. Rördam: Kjöbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen. Khvn 1859—63.
H. F. Rördam: Bidrag til M. Hans Tavsens Levnet. Ny kirkehist. Saml. III, sid. 1—46, 292—367.
J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen. Khvn 1830.
A. Heise: Herredagen i Kjöbenhavn 1533. Hist. Tidsskr. 4 Række III, sid. 222—517.
— —: Familien Rosenkrantz's Historie, II. Khvn 1882.
C. T. Engelstoft: Hans Tausens Proces for Herredagen i Kjöbenhavn 1533 og den skibyeske Chrönike. Hist. Tidsskr. 3 Række VI, sid. 1—66.
H. Knudsen: Joakim Rönnov. Khvn 1840.
Vedel-Simonsen: Fyens Vilkaar i den saa kaldte Grevens Feide. Khvn 1813.
Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede. Khvn 1879.
— —: Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarhundrede. Khvn 1879.
H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshistorie. Delarna: Indledning, Retskilder; Statsret; Proces; Strafferet. Khvn 1893—97.
V. A. Secher: Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces. I. Om Vitterligheden. Khvn 1885.

Det har varit för mig synnerligen värdefullt att ha fått samtala och rådföra mig om ämnet med de framstående kännarne af den danska reformationstidens historia Rektorn, Dr. phil. A. Heise i Viborg och Sognepræsten, Dr. phil. H. F.

Rördam i Kongens Lyngby. Såväl till dessa herrar som till Riksarkivarien C. F. Bricka och Professor Kr. Erslev, hvilka godhetsfullt lämnat mig flera viktiga upplysningar, beder jag att härmed få framföra mitt vördsamma tack.

Göteborg den 12 maj 1903.

HJALMAR HEDEN.

Rättelser.

Sid. 31, not 1, rad 2, samt not 2, *står:* brev *läs:* bref
,, 33, rad 2 i första noten, *läs: Dahlmann* och *Paludan*
,, 43, rad 6 uppifrån, *står:* fört *läs:* för-
,, 52, not 7 *står:* för *läs:* til
,, 69, rad 1, Gødyson är *ett* ord.

I.

Recesserna af den 3 och 4 juli 1533.

Ingen tronföljare hade utsetts under Fredrik I:s lifstid, och när han dog den 10 april 1533, tillföll därför regeringen i Danmark rådet. De andliga och världsliga riksråden sammankommo omkring den 8 juni i Köpenhamn till en herredag, hvars förhandlingar pågingo långt fram i juli månad. De katolskt sinnade riksråden voro där öfvermäktiga och genomdrefvo, att konungavalet uppsköts till en ny, dansk-norsk herredag, som skulle hållas ett år därefter i Köpenhamn. Afsikten därmed var dels att förekomma, att Fredrik I:s äldste son, den ifrigt reformationsvänlige Kristian, valdes till konung — i hans ställe ville prelaterna ha den yngre sonen Hans, som de hoppades få uppfostrad i katolsk anda —, dels att vinna tid för att under mellanregeringen åstadkomma en kyrklig reaktion.[1] Dessa kyrkliga reaktionssträfvanden funno på flera sätt uttryck under herredagen, bland annat i de bägge recesserna af den 3 och 4 juli.

I *recessen af den tredje juli* gåfvos bl. a. följande bestämmelser om kyrkliga förhållanden. Odense recess af 1527 skall ovillkorligen hållas i alla sina punkter och artiklar. Biskopar och prelater skola förhålla sig i enlighet med sitt kristliga ämbete, såsom andra goda biskopar hafva gjort före dem, om de vilja njuta och uppbära andlig ränta, och skola uti sina stift *ensamma* ha rätt att tillsätta präster och predikare, som skola upprätthålla mässor och gudstjänst efter kristlig ordning och lära sina sockenbor att lefva efter det heliga evangelium. Ingen af adel, köpstadsmän eller allmoge må själf taga sig kyr-

1 *A. Heise, Herredagen i Kjöbenhavn* 1533, passim.

koherde eller predikare. Kronan, adeln och andra må behålla den patronatsrätt de kunna äga, men prästen, som utnämnes, skall alltid taga institution af biskopen i stiftet, enligt gammal sedvana; den, som handlar häremot, skall stå till rätta inför rådet och straffas såsom den där icke vill hålla rådets stadga och bud, och den präst, som häremot handlar, skall straffas såsom den där brukar våld. Om någon tillsätter kyrkoherde eller predikare annorlunda än med biskopens vilja och samtycke, då skall han förföljas till tinget och straffas för våld enligt lagen. Är någon kyrkoherde så oduglig eller oskicklig, att allmogen ej kan lida honom, då skall detta gifvas biskopen till känna, och denne skall då vara förpliktad att skaffa en annan. Hvad kyrkor, kloster och meniga prästerskapet med rätta innehafva af gods och egendom, skola de behålla, dock med villkor, att mässor och gudstjänst, som därpå grundats, blifva fullgjorda. De gods, som de andliga under de föregående åren mist utan rättfärdig dom och rättegång, skola utan dröjsmål återlämnas. Viborgs domkyrka skall restitueras (d. v. s. gifvas tillbaka till biskopen och den gamla gudstjänsten),[1] och alla domkyrkor, herre- och jungfrukloster, helgeandshus och sockenkyrkor skola blifva vid full makt; likaså alla tiggarkloster, som ännu bestå. Om de förstörda tiggarklostren skall förhandlas på nästkommande herredag.

Af 37 riksråd, som uppräknas i inledningen till recessen, ha blott 23 beseglat densamma. Bland dem, som saknas, äro äfven biskopen i Odense, Knud Gyldenstjerne, och i Roskilde, Joakim Rönnov, af hvilka den förre under Fredrik I:s tid i handling gynnat reformationen och den senare iklädt sig starka förpliktelser i samma syfte.[2] Dessutom saknas Olof Munk, som redan under Fredriks tid blifvit utsedd till efterträdare åt sin farbror, den gamle biskop Ivar Munk i Ribe. Olof Munk, som just i dessa dagar upptogs i rådet, nämnes icke heller i ingressen.[3]

---

1 Jmfr *F. Münter, Den danske Reformationshistorie,* II: 148 o. f.

2 *Heise,* a. a., s. 296 o. f.

3 Recessen aftryckt efter originalet i a. a., s. 487 o. f. Om Olof Munks upptagande i rådet, se riksrådets bref af 5 juli, a. a., s. 496. Jmfr *Malmöbogen,* inl., s. LXXIII.

Med säkerhet kan man säga, att prelatpartiets reaktionsförsök framkallat en stark splittring inom rådet, och det synes antagligt, att icke ens alla af detta partis egna medlemmar velat eller vågat vara med om de långt gående beslut, som recessen innehåller.[1]

Recessen af den fjärde juli upptager i ingressen samma 37 namn som den föregående. Trettiofyra af dessa ha äfven beseglat, samt dessutom Olof Munk. De felande äro reformationspartiets förnämsta högadliga ledare, rikshofmästaren Mogens Gjö och den från Gustaf Vasas historia bekante Erik Banner till Kallö — hvilkas sigill också saknas i recessen af föregående dag — samt biskop Knud Gyldenstjerne. Möjligen ha dessa tre nu lämnat herredagen: man kan icke uppvisa, att de beseglat något af de efterföljande herredagsbesluten. Recessen af den 4 juli synes sålunda vara ett enstämmigt (eller *är* i alla händelser ett *nära nog* enstämmigt) beslut af de närvarande riksråden. Den har också karaktären af ett slags regeringsform för mellanregeringens tid. Om sin tillkomst säger den, att de nu i Köpenhamn församlade riksråden med anledning af konung Fredriks död varit till ords och samtal om rikets och dess inbyggares bästa. Och emedan Danmark vore ett fritt valrike och det af flera skäl ej vore möjligt att nu utvälja konung, hvarför regeringen komme att vara hos riksrådet, så hade de församlade öfvertänkt och besinnat att göra en god kristlig ordning i riket, så att alla, andliga och världsliga, måtte och kunde sitta med hvarandra inbördes i god fred, sämja och endräkt. — Recessen innehåller flera bestämmelser om rättegångsväsendet och rättstillståndet i öfrigt samt slutar med en gemensam förpliktelse att afvärja hvarje fientligt anfall, men först och främst bekräftar den Odense recess af 1527, med förklaring att hvad skada, som tillfogats rikets prelater och öfriga andliga emot denna recess eller på annat sätt

1 Af de katolskt sinnade världsliga riksråden ha följande icke beseglat: Mads Bölle, Johan Oxe, Johan Björnsen, en af bröderna Ulfstand, Klaus Podebusk, Niels Brok, Niels Arnfeld och möjligen Otto Krumpen. *Heise*, a. a., s. 493, jmfr 283, 288, 410.

emot "recess, bref och besegling", skall afhjälpas enligt samma recess lydelse.[1]

Recessen af den 4 juli torde få uppfattas som det allmänna herredagsbeslutet, om hvilket nästan alla kunnat ena sig, och utgör så att säga det officiella resultatet af herredagens förhandlingar om de inre förhållandena.[2] Recessen af den 3 juli är däremot en af den härskande katolsk-reaktionära majoriteten öfverenskommen stadga om de *kyrkliga* förhållandena.

1 *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love,* IV:151 o. f.
2 Jmfr *Heise,* a. a., s. 365.

II.

Prelaternas process mot Hans Tausen.

De olika stridigheterna under herredagen — utom om religionen och konungavalet också angående förläningarna [1] — föranledde, att de till minoriteten hörande riksråden till större delen lämnade Köpenhamn under de första veckorna i juli månad. [2] Af de återstående samlades flertalet den 14 juli på Köpenhamns rådhus till ett egendomligt uppträde. Prelaterna uppträdde som anklagare mot den danska reformationens främste man, Hans Tausen. Sjutton världsliga riksråd sutto som domare, och dessutom hade för att öfvervara förhandlingarna inkallats borgmästare och rådmän i Köpenhamn med några borgare från hvar rote samt borgmästarne och några rådmän i Malmö.[3] De anklagelser, som framställdes mot Hans Tausen, voro följande, enligt den af de 17 riksråden fällda domen, hvilken är vår förnämsta källa för rättegångsförhandlingarna. [4]

1. Hans Tausen hade några år förut af trycket utgifvit en "smädebok" (skandbog),[5] i hvilken han okvädat prelaterna och kallat dem "Tyranner, Bedragere oc haardnackade oc forblindede Knubbe", de där hvarken med ord eller gärningar voro nyttiga för någon. Boken framvisades.

---

1 *Heise*, a. a., s. 395 o. f., s. 411.

2 A. a., s. 411 o. f. Jmfr underskrifter och besegling i riksrådets bref 13-15 juli, a. a., s. 501—12.

3 Köpenhamn var indeladt i 8 rotar, af hvilka hvar och en vid dylika tillfällen plägade ställa 4 man. Köpenhamn och Malmö hade hvardera 4 borgmästare och 12 rådmän. A. a., s. 454.

4 *A. Hvitfeld, Christian III:s Krönike*, bl. B II verso (foliouppl. II:1400).

5 Enligt Heise var denna: "Kort Ansvar til Bispens Sendebrev af Odense", tryckt 1529. *Heise*, a. a. s. 460, noten.

2. Hans Tausen hade med sina anhängare befattat sig med alla kyrkor i Köpenhamn, särskildt s:t Nicolai, och hade på kapitelshuset, i några af riksrådens närvaro, angående denna sak tilltalat sin biskop, Joakim Rönnov, med några hånfulla och högmodiga ord rakt i ansiktet ("under Øien"). Denna anklagelse framställdes af Joakim Rönnov.

3. Hans Tausen hade med några ord talat och skrifvit altarets sakrament för när. Dock säges ej, att han *anklagades* för en sådan förseelse; ordalagen i domen tyda på, att detta kätteri först under den följande rättegångsförhandlingen förevitades honom af hans motståndare (se nedan).

Det har också vid detta tillfälle ägt rum en verklig disputation mellan Hans Tausen och den förnämste teologen å katolikernas sida, Povl Helgesen.[1] Den senare har tydligen å prelaternas vägnar fört ordet mot Hans Tausen, vare sig disputationen från början varit hufvudsaken, så att prelaterna i främsta rummet afsett att inför de församlade riksråden och borgarna öfverbevisa den anklagade om kättersk lära i allmänhet, eller den utvecklat sig ur dryftningen af anklagelsepunkterna.[2] Det senare synes mig sannolikast både på grund af den formulering, domen erhöll, och af den s. k. Skibyska krönikans berättelse om rättegången. Denna krönika, hvars författare visats vara Povl Helgesen själf,[3] som ej långt efteråt torde ha afslutat nedskrifvandet af densamma, synes ha bort uttryckligen omnämna disputationen, om denna haft en mera självständig karaktär. Detta gör den emellertid ej, utan i stället omtalar den förhandlingarna med följande ord: "Jo-

1 Riksrådet Knud Bildes bref till sin broder Eske den 28 juli. *C. Paludan-Müller, Grevens Feide,* I: 112, noten. Jmfr biskop Hans Reffs bref sammastädes.

2 Den förra åsikten är uttalad af *Heise* i den citerade afhandl., s. 455 o. f.; den senare af *C. T. Engelstoft, Hans Tausens Proces og den skibyeske Chrönike,* s. 25, 50—51.

3 A. a., s. 2. *C. Paludan-Müller, Kritiske Studier, Hist. Tidsskr.* 3 R. VI: 300—01. Alla underrättelser om Povl Helgesen upphöra 1535. Möjligen har han dött sagda år eller också rest ur Danmark. Manuskriptet till krönikan fanns 1650, inmuradt i Skibby kyrka (däraf namnet) vid Roskilde. Tydligen har han senast 1535, möjligen under upprorsrörelsen på Själland i början af året, där gömt den. *A Heise,* artikeln Povl Helgesen i *Dansk biografisk Lexikon* och *Familien Rosenkrantz's Historie,* II: 227.

annes Taussøn vocatus est, accusatus, auditus, convictus, ac tandem, remissa sentencia capitali, exilio condemnatus. Således: först anklagad, så hörd och öfverbevisad och slutligen dömd.[1]

Jag återgår nu till tredje punkten i anklagelsen. Denna och de med den sammanhängande förhandlingarna refereras i domen på följande sätt: "Item nämndes ock för oss några ord (vaare oc nogle Ord aabenbare rord for oss), som mäster Hans Tausen skulle hafva talat och skrifvit altarets sakrament för när, hvilket med tvenne hans böcker bevisades, hvarvid han ursäktade sig på så sätt, att det vore genom en skrifvares försumlighet, om däri funnes någon förseelse, som rörde det heliga sakramentet, ehuru han själf med egen hand korrigerat, skrifvit uti och öfversett en af dessa böcker, efter hvilken den andra var skrifven. Men då bekände och tillstod mäster Hans, att det icke är Guds sanna och heliga lekamen under bröds och vins gestalt (Men da bekiende oc tilstod Mester Hans, icke at vere det sande oc værdige Guds Legome o. s. v.), som en kristen präst konsakrerar och inviger vid mässtjänsten, och som enligt den kristliga romarkyrkans bruk och anordning sättes både uti monstrans och pixis."

Vi se här, i detta stycke af domen, en liflig scen ur den försiggångna disputationen. Af citatets första afdelning har C. T. Engelstoft gifvit följande, som det synes, fullt tillfredsställande förklaring. Under den strid om mässan, som uppstod efter herredagen i Köpenhamn 1530, tillställde Povl Helgesen hösten 1530 Köpenhamns magistrat en skrift om den heliga mässan, i manuskript, ledsagad af ett bref, hvari han begärde, att magistraten skulle låta sina predikanter, särskildt Hans Tausen, gifva svar. Magistraten efterkom uppmaningen, och Hans Tausen inlämnade till den sin motskrift, likaledes handskrifven, hvilken tillställdes Povl Helgesen, naturligtvis i *afskrift* (säger Engelstoft), hvaremot magistraten behöll originalet. Våren 1531 utgaf Povl Helgesen sitt nyssnämnda arbete i tryck, men nu försedt med en

---

1 *Monum. hist. dan.* I· 91. Härmed stämma också ordalagen i Hans Reffs ofvan (sid. 6 not 1) omnämnda bref: "Mester Hans Tagesøn, ypperste Luthers Prædikant der i Byen var udi Rette med lectore Paulo Heliæ forRigens Raad."

efterskrift, som var riktad mot Hans Tausens honom meddelade svar. Här framkom han första gången med beskyllningen, att Hans Tausen gjort sig skyldig till den irrläran, att elementen i nattvarden blott voro bröd och vin och sakramentet blott ett "tecken". Hans Tausen skulle nämligen i sitt svar ha sagt, att det man ser, är "ikkun Brød og Vin". Hans Tausen utgaf då hälften af sitt svar i tryck, nu försedt med en efterskrift på 4 sidor, däri han tillbakavisade Povl Helgesens beskyllning samt påstod, att denne lagt till ordet "ikkun" på ett ställe, där han själf icke hade det. Härtill teg Povl Helgesen, men Engelstoft menar, att det är denna sak, som nu tagits upp. Povl Helgesen har tydligen framlagt den honom gifna afskriften för att bevisa, att "ikkun" stod där. Då har mäster Hans sagt, att ordet kommit in genom en skrifvares försumlighet, men hans motpart har låtit hämta det på rådhuset förvarade originalet, hvilket Hans Tausen med egen hand korrigerat, och visat, att "ikkun" stod där. Engelstoft gör emellertid gällande, att Hans Tausens nattvardslära icke var zwingliansk, och att betydelsen blir densamma, vare sig "ikkun" finnes eller ej, då det blott är fråga om hvad vi *se*.[1]

Det uppstår då den frågan: hur skall man förena Hans Tausens förnekande af denna beskyllning med den omedelbara fortsättningen, där han klart och tydligt frånkänner sig den katolska nattvardsläran? Härmed sammanhänger ett annat spörsmål: hur kan detta senare förnekande förenas med Povl Helgesens berättelse i Skibbykrönikan, enligt hvilken Hans Tausen öfver hufvud fritog sig från alla de beskyllningar för kätteri, som nu framställdes mot honom, och särskildt från att ha lärt, att hostian i nattvarden ej borde tillbedjas ("negasset .... docuisse sacram eucharistiam non esse adorandam").[2] Den bekante historieskrifvaren C. Paludan-Müller har afvisat Skibbykrönikans trovärdighet i denna punkt med påståendet, att Povl Helgesen af sitt lidelsefulla hat mot reformatorerna förledts till medveten osanning. Däremot sökte Engelstoft häfda, att Povl Helgesens framställning var riktig, och att Hans Tausens nattvards-

1 *Engelstoft*, a. a., s. 38—41.
2 *Monum. hist. dan.* I: 92. Jmfr *Engelstoft*, a. a., s. 53.

lära verkligen nära stämde med den katolska. Engelstoft ville också med stöd af två bevarade (på 1500- och 1600-talen gjorda) afskrifter af domen taga bort det afgörande "icke" (bekiende oc tilstod *icke* at vere) i Hans Tausens bekännelse, så att denne ej skulle ha förnekat utan tvärtom uttryckligen bekänt sig till den katolska nattvardsläran[1].

Det synes mig, som om Engelstoft delvis, men också endast delvis, har rätt, och att Skibbykrönikans berättelse ej får utan vidare förkastas. Hans Tausen erkände med Luther, att brödet och vinet i nattvarden äro Kristi lekamen och blod; men icke nog därmed, han förhöll sig mycket pietetsfull gentemot de gamla bruken, så att han 1531 kunnat förklara, att han dittills hade hållit alla sedvanliga ceremonier i mässan och ingenting förändrat vare sig i fråga om mässkläder, tändande af ljus eller sakramentets upplyftande.[2] Men emot katolikerna gjorde han gällande, att Guds ord måste högt och tydligt uttalas inför församlingen vid nattvarden, och att det ej vore nog, att prästen hviskade fram orden för sig själf, så att ingen hörde dem. Man må väl tvifla, säger han, på det bröd och vin, som dessa hviskare visa folket, hvilka ej låta det höra Kristi egna ord däröfver.[3] Därpå, att ordet var med och tydligt uttalades inför församlingen, berodde allt. Då vore sakramentet också föremål för tillbedjan. Så säger han i en 1530 skrifven bok: "Icke haffuer jeg eller nogen aff mine metarbeydere met mitt wid talt saa om thette hellige sacramente, att mand maa ey beuisett heder eller ære oc met en sand mening tilbedet."[4] Jämför härmed hans uttalande 1531: "Thi ved jeg vel, at Gud vorder mig ikke vred derfor, om jeg ikke tilbeder det, jeg ser i Præstens Haand eller Monstrans, *efterdi jeg ikke ved visselig,* hvad det er uden Brød."[5] Med denna Hans Tausens ståndpunkt i nattvardsfrågan låta Skibbykrönikans ord väl förena

---

1 *C. Paludan-Müller, Kritiske Studier, Hist. Tidsskr.* 3 R. VI, exempelvis s. 300. *Engelstoft,* a. a.

2 *H. F. Rördam, Bidrag til M. Hans Tausens Levnet. Ny kirkehist. Saml.* III:18.

3 *Heise, Herredagen 1533,* s. 458, noten.

4 *Engelstoft,* a. a., s. 37, noten.

5 *Heise,* a. st.

sig, särskildt om man erkänner, att Povl Helgesen af sin förbittring drifvits att något färglägga skildringen utan att därför komma med en medveten osanning. Hans Tausen har nekat till att ha framfört en sådan lära som att Kristi lekamen i nattvarden ej skulle tillbedjas, men ändock har Povl Helgesen ej varit tillfredsställd, ty meningsskiljaktigheten gällde också, *när* hostian vore Kristi lekamen.[1] När han således hvarken i denna punkt eller vid den på ofvannämnda "ikkun" grundade anklagelsen kunde komma till afgörande resultat, har han tydligt formulerat den katolska läran i frågan: "Tror du, att det är Guds sanna och heliga lekamen under bröds och vins gestalt, som en kristen präst konsakrerar och inviger uti mässtjänsten, och som enligt den kristliga romarkyrkans bruk och anordning sättes både uti monstrans och pixis?" Då har hans motpart svarat: "Nej."[2] Här tillkom nämligen spörsmålet, om denne erkände, att den en gång invigda hostian fortfarande var Kristi lekamen, när den efter mässoffret kvarstod i monstransen eller nedlades i pixis. Emellertid finnas, såsom redan är nämndt, två afskrifter af domen, där "icke" saknas framför orden "at vere det sande oc værdige." Engelstoft, Povl Helgesens biograf, som ville försvara dennes och Skibbykrönikans sanningsenlighet och trovärdighet, ansåg denna läsart vara den riktiga och gjorde gällande, att Hans Tausen verkligen kunde hysa en sådan åsikt om det efter nattvarden förvarade brödet och vinet.[3] Paludan-Müller och A. Heise ha emellertid med öfvertygande skäl visat, att Engelstofts uppfattning i bägge dessa afseenden måste anses oriktig. Såsom af ofvanstående torde framgå, behöfver ej heller Skibbykrönikans trovärdighet lida något af att det omtvistade "icke" godkännes.

Till sist afkunnade rådet sin dom: "Då eftersom dessa saker, klago- och käromål gick samme mäster Hans emot, blef

---

1 På liknande sätt synes krönikans uppgift om Hans Tausens öfriga "förnekelser" låta förena sig med ett ärligt uppträdande af denne, då han och hans motståndare i samma ord nödvändigtvis inlagt olika betydelser. Jmfr *Engelstoft*, a. a., s. 52.

2 Jmfr *Heise*, a. a., s. 457 och *Paludan-Müller*, *Kritiske Studier*, *Hist. Tidsskr.* 3 R. VI : 355.

3 *Engelstoft*, a. a., s. 41—42.

det så påsagt, att han därför borde straffas både efter lagen och stå till rätta (stande til rette), som [recesser och] [1] stadsprivilegier innehålla, för så vidt ej de värdiga herrar biskopar och prelater häri ville visa sig honom nådiga (vden hues de værdige Herrer, Bisper oc Prælater hannom naadelig her vdi ansee vilde)".

Domen fortsätter: "Så för Guds och allas vår böns skull eftergåfvo (omdroge oc forlode) samma värdiga herrar det straff, som mäster Hans hade förskyllt och med rätta lida och umgälla skulle, dock på så sätt, att han ej härefter skall befatta sig med någon af förenämnda kyrkor, däri predika eller göra annan tjänst, sammaledes ej efter denna dag skrifva böcker eller låta något som helst utgå af trycket. Desslikes skall han begifva sig härifrån stiftet senast inom en månads tid och därefter ej besöka Själlands eller Skånes stift, och till hvilket stift han sedan kommer, vare sig på Fyen eller i Jutland, skall han där icke trycka eller predika, ej heller förrätta eller uppehålla något prästämbete eller tränga sig in i någon kyrka emot biskoparnes vilja, vetskap, samtycke och befallning." Dessutom borde och skulle Joakim Rönnov återtaga kyrkorna i Köpenhamn, förordna och insätta "präster och predikanter, som lära och förkunna det heliga evangelium och Guds rena ord", och som "förvalta sakramenten, hålla mässa och annan gudstjänst, såsom kristligt och tillbörligt är på allt sätt."

I fråga om de juridiska former och de rättsgrundsatser, som tillämpades vid rättegången, faller det genast i ögonen, att det var det *världsliga* rådet, som bildade domstolen, medan prelaterna voro anklagare. Man har ansett detta vara stridande mot den genom recesserna af den 3 och 4 juli bekräftade Odense recess af 1527. [2] Så kan dock icke vara fallet. Odense recess afsåg hufvudsakligen att gifva en lösning af ekonomiska intressekonflikter, dels mellan allmogen och kyrkan angående tionden, dels mellan prelaterna å ena sidan samt kronan och adeln å den andra om prelaternas rätt till böter i andliga mål

1 Orden "recesser och" finnas i de två omtalade afskrifterna af domen och tillhöra enligt Heise originalets text. *Heise*, a. a., s. 455, s. 511, noten.

2 *Heise*, a. a., exempelvis s. 444, 446, 450.

af de senares landbönder. Denna rätt måste prelaterna afstå i de flesta fall. Men de behöllo själfva *domsrätten* i målen. Det är detta, som stadgas genom orden "Bisper oc Prelater mue oc skulle bruge oc beholde theres Jurisdictionem, som the hertiil giördt hafue, oc sette obenbare Skriffthe oc Penitentz thennom som widtbör,"[1] hvilken bestämmelse således icke i recessen är gifven med särskild tanke på präster och munkar. Om dem stadgas visserligen på annat ställe i samma recess, att de icke må dragas inför lekmäns ting utan "för deras tillbörliga domare och prelater", men detta sker med följande viktiga inskränkning: "*Såvida icke vi* (= konungen) *och vårt älskliga rikets råd skulle bestämma däröfver* (skikke derover) *så mycket som rätt är.*" Att konung Fredrik därmed just afsåg en undantagsbestämmelse till förmån för predikanterna, framgår af hans (recessen föregående) sista svar till riksrådet vid Odense herredag. Där heter det, att om några predikanter hade annorlunda predikat än tillbörligt, eller förhållit sig annorlunda vare sig med obekväma ord på predikstolen eller annorstädes, då borde rådet nämna dessa vid namn och angifva de punkter och artiklar, för hvilka de anklagades, och då skulle konungen kalla dem inför sig, antingen i konungariket eller i furstendömena och ställa det så med dem, att det icke oftare skulle ske.[2]

Det var således fullt förenligt med Odense recess, att riksrådet uppträdde som Hans Tausens domare. Visserligen kunde det tyckas, att det katolska partiet nu, när det hade makten, ej skulle vilja tillämpa den anförda bestämmelsen utan hellre hålla sig till det allmänna stadgandet i Odense recess, som bekräftade biskoparnes jurisdiktion, men dels fanns det i fråga om första anklagelsepunkten ingen annan utväg, då prelaterna voro målsägande och — såsom Heise anmärkt — ej kunde vara domare i egen sak, dels hade de kyrkliga förhållandena under den närmast föregående tiden utvecklat sig på ett sådant sätt, att det måste falla sig naturligt, att det var rådet, som nu dömde.

Man får ej släppa ur sikte, att den danska kyrkan redan

---

1 *Kolderup-Rosenvinge*, a. a. IV: 138.

2 *C. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527. Vidensk. Selsk. Skr. 5 R. Hist. og philos. Afd.* II: 325.

i sju år varit skild från Rom.[1] Hon befann sig i ett upplösningstillstånd, där de gamla formerna ej längre kunde upprätthållas. Flera af biskoparne, däribland själfve ärkebiskopen Torben Bilde, saknade påflig stadfästelse. Af påfven var ingen hjälp att erhålla under närvarande förhållanden, och prelaterna måste då söka skydd och stöd, där sådant kunde fås inom landet: hos de vänligt sinnade bland deras kamrater inom riksrådet. Och det var icke nog med, att recessen från 1527 medgaf åt konung och riksråd domsrätt öfver präster och munkar, Joakim Rönnov hade, då han 1529 blef Själlands biskop, uttryckligen måst förplikta sig till att låta de evangeliska predikanterna, liksom präster och munkar hvilka gifte sig, stå till rätta inför konungen och rådet, i den händelse de anklagades.[2] Liknande förpliktelse hade Olof Munk måst ikläda sig, då han 1531 erhöll Fredriks tillåtelse att framdeles få efterträda sin farbror som biskop i Ribe stift.[3] Och att äfven nu efter Fredriks död rådet uppfattades såsom högsta dömande myndighet öfver de andliga, därom synes man mig hafva en antydan i den unionstraktat med Slesvig och Holstein, som herredagen antagit kort före processen mot Hans Tausen.[4] Där stadgades, att hvarje undersåte, *andlig* eller världslig, adlig eller oadlig, kunde, om han förorättades af sin egen herre eller af någon undersåte, söka lejd hos den andra unionsparten och erbjuda sig att lida rätt i hvad sak det vara månde, ingen undantagen. Då skulle inom två månader åtta ***riksråd***, fyra från hvar sida, samlas i Kolding för att fälla ett utslag, från hvilket ingen appell kunde äga rum.[5]

Riksrådsdomen namnger ej det straff, Hans Tausen skulle

1 Genom det på herredagen i Odense 1526 fattade beslutet, att bekräftelse på prelatämbeten ej vidare skulle sökas i Rom utan i stället hos ärkebiskopen.

2 Joakim Rönnovs revers af 11 juni 1529. *Münter, Den danske Reformationshistorie,* II: 701.

3 *Malmöbogen,* inl., s. LXXIII.

4 den 7 juli. *Heise,* a. a., s. 345. Jmfr 342.

5 *Heise,* a. a., s. 343. Jmfr 344. Beaktas bör äfven i detta sammanhang, att biskopen i Viborg Jörgen Friis i mars 1535 inför *Kristian III och rådet* instämde en präst, för det att denne med våld trängt sig in i 3 kyrkor mot biskopens vilja. *D. Mag.* 3 R. IV: 199. Jmfr *Ny kirkehist. Saml.* V: 724, noten, och *Heise,* a. a., s. 446.

undergå, om sträng rättvisa skipades, utan säger blott, att han borde straffas efter lagen och "stande til rette", som recesser och stadsprivilegier innehålla. Man torde icke äga rätt att häri se ett bevis emot riksrådets kompetens att vara verklig domare i målet, så att rådet blott såsom ett slags jury skulle haft att uttala sitt "skyldig" eller "icke-skyldig". Vid det skriftliga uppsättandet af riksrådsdomen var ju det *faktiska* utslaget öfver Hans Tausen ett annat, på grund af att målsäganden afstått från att fordra rättens stränga tillämpning, och detta kunde vara skäl nog till att blott referera, i mera obestämda ordalag, riksrådsdomen i dess stränga form. Man har ej att i den tidens aktstycken vänta skärpa i formuleringen.[1]

Att den ursprungliga domen öfver Hans Tausen afsåg dödsstraff, hvilket förmildrades till förvisning, berättas af Skibbykrönikan,[2] och detta synes också ha öfverensstämt med gällande rättsbestämmelser.[3]

Om anledningen till att man förfor så skonsamt mot Hans Tausen berättas både i Hvitfelds och i Reimer Kocks krönika,

---

1 Jmfr hvad *Heise* i a. a., s. 462—63, säger om aktstycket: "Hele denne Overenskomst er som alle hin Tids Retsakter saa ubestemt og vaklende, og fuld af saa mange Modsigelser, af den tydeligt bærer Præg af det Hastværk og de særlige Omstændigheder, hvorunder den er fremkommen."

2 . . . remissa sententia capitali exilio condemnatus. *Monum. hist. dan.* I: 91.

3 Enligt *Engelstoft*, a. a., s. 22—23, var "Skandbogen" nog för att ådraga H. T. dödsstraff. *Heise*, a. a., s. 444, not 1, citerar ärkebiskop Peder Lykkes år 1514 förnyade statuter, enligt hvilka Hans Tausen utan dom, genom *blotta handlingen* råkat i kyrkans bann 1 och med det, att han trängt sig in i Köpenhamns kyrkor. Paludan-Müllers (*Hist. Tidsskr.* 3 R. VI: 344) och Heises åsikt (a. a., s. 451 m. fl.), att H. T. också kommit i "matbann" (fredlöshet af mindre räckvidd), när han ej inom år och dag, efter det han sålunda råkat i bann, gjort skrift och bot, och att han därför enligt gällande stadsrätt var hemfallen till dödsstraff, synes mig osäker, bl. a. därför att Kristoffers stadsrätt för Köpenhamn af 1443 talar om att den brottslige "fordelis uti madband" (Stadsrättens 5 kap. 31 art. *Kolderup-Rosenvinge, Love* V: 157—58). "Fordeling" var en särskild processform, som innebar en upprepad instämning af den anklagade till tinget (*H. Matzen, Retshistorie, Proces*, s. 150 o. f.), något som i fråga om H. T. ej ägt rum. I konung Hans allm. stadsrätt, hvars 47 art. motsvarar ofvannämnda artikel i Kristoffers stadsrätt, användes ej ordet "fordelis", men "Hans allm. stadsrätt" föreligger endast i skiljaktiga handskrifter från 1500-talets senare hälft och anses af H. Matzen aldrig ha varit gällande. (*Matzen, Retshistorie, Indledning* s. 146 o. f.).

att det blifvit ett folkupplopp i Köpenhamn. Man skickade bud till Jörgen Wullenwever, som med lybeckska fartyg låg utanför, och han sände i land en del krigsfolk, som jämte det uppretade borgerskapet samlade sig på Gammeltorv framför rådhuset. Några af riksråden gingo emellan som medlare, och slutligen bief det tillsagdt borgerskapet säkerhet för Hans Tausen.[1]

* * *

Joakim Rönnovs ställning till de kyrkliga frågorna var ganska tvetydig. Med rätta säger om honom hans senaste biograf A. Heise, att han var en af dessa upplösningstidens män, som ej kunde vinna fast grund och därför måste gå under. Den enklaste förklaringen till roskildebiskopens bristande följdriktighet i de kyrkliga stridigheterna är tydligen, att han saknade religiös öfvertygelse. Det är antagligt, att så var förhållandet, men flera drag tyda på, att han hade mer sympati för den nya läran än för den gamla, ehuru han naturligtvis höll på sin prelatensiska maktställning. Märkligt är följande vitsord, som den bekante malmöteologen Peder Laurenssen gifver honom i sin berättelse öfver herredagen i Köpenhamn 1530: "Roskilde og Kjöbenhavn haver nogle Kristi Sandheds Modstandere; men os haabes, at den gode Herre Bispen, som haver altid haft Guds Sandhed og Kristi Evangelium kjært, at Gud lader hannem ikke af dem besviges og forledes."[2] Ungefär ett halfår efter de här skildrade händelserna, den 20 febr. 1534, uttalade hans frände Gustaf Vasa i ett bref till honom sin glädje öfver att han blifvit en anhängare af Guds ord och evangelium.[3] Uppmärksammas bör också, att Rönnovs sigill saknas under recessen af

1 *Hvitfeld,* a. a., bl. B III verso — B IV (foliouppl. II: 1401). Citat ur Reimer Kocks krönika i *Hist. Tidsskrift* 3 R. VI: 28, not 2. Reimer Kock säger sig ha varit ögonvittne till uppträdet på Gammeltorv.

2 *Malmöbogen,* inl., s. XXIII. Flera detaljer om de evangeliska predikanternas belåtenhet med Joakim Rönnov finnas i *H. Knudsen, Joakim Rönnov,* s. 81—82. Jmfr katoliken Povl Helgesens många beskyllningar mot biskopen för kätteri och benägenhet för luteranerna. *Skibbykrönikan* i *Monum. hist. dan.* I: 80, 93, 95, 104.

3 *Gustaf I:s registratur,* IX: 49. Brefvet bör dock jämföras med ett tidigare af Gustaf till Mogens Gjö (*Registr.* VIII: 287) och kan ju innebära en förstucken förmaning.

den 3 juli, och att han hade många förbindelser med Mogens Gjö.[1]

Huru som helst, det dröjde föga mer än en månad, innan en oväntad vändning inträffade i Hans Tausens öde. I midten af augusti gaf Joakim Rönnov honom tillstånd att återvända till Köpenhamn och att "predika och lära det heliga evangelium och Guds ord rätteligen och klarligen." Det skedde på Mogens Gjös och det köpenhamnska borgerskapets begäran. Hans Tausen utgaf den 17 augusti en skriftlig förbindelse, genom hvilken han erkände, att han visat någon försummelse emot sin "käre herre" biskopen i Roskilde, så att denne därför kallat honom i rätta inför Danmarks riksråd. Han skulle nu predika och lära "utan allt skällsord och klander mot (uden all skentz ord oc tale paa) biskopar, prelater, kaniker och präster." Därjämte förpliktade han sig att dädanefter visa trohet och lydnad mot biskopen, att så långt det vore honom möjligt afvända dennes skada och fördärf samt att veta hans och hans prästerskaps bästa. Finge han kännedom om några vare sig hemliga eller uppenbara anslag, som anginge biskopen, och som kunde lända honom eller hans prästerskap till förfång, skulle han gifva dessa tillkänna och på allt sätt förhålla sig så, som han var skyldig sin rätte herre och prelat. Dagen förut hade Mogens Gjö gått i borgen hos Joakim Rönnov för Hans Tausens uppförande, så att herr Mogens skulle vara pliktig att gifva sin hjälp till att få mäster Hans straffad, om denne ej "utan allt skällsord och klander mot biskopar, prelater eller någon annan, vidare än den heliga skrift innehåller och medgifver", predikade det heliga evangelium och Guds ord, eller om han ville företaga något, som kunde lända biskopen till skada. Därjämte förpliktade sig Mogens Gjö att efter yttersta förmåga komma Joakim Rönnov till hjälp, om någon ville med våld tränga eller öfverfalla honom för att han låtit Hans Tausen återkomma till Köpenhamn.[2]

---

1 Ryktet påstod 1529, att den nye roskildebiskopen tänkte ingå gifte med Mogens Gjös dotter Birgitte. Att ryktet ej är alldeles osannolikt, framgår af hvad Heise meddelar i *Familien Rosenkrantz's Historie* II: 177, särskildt not 2.

2 *Hvitfeld*, a. a., bl. C—C verso (foliouppl. II: 1402).

III.

Religionsförföljelsen i Skåne efter herredagen i Köpenhamn.

Lunds domkapitel var kanske det mest konservativa i Danmark. Ärkebiskopen Torben Bilde var själf, trots sitt förpliktelsebref till Fredrik, en afgjord motståndare till reformationen, och detsamma var i än högre grad förhållandet med flera medlemmar af domkapitlet, särskildt dess mest inflytelserike ledamot, kantorn Adser Pedersen.[1] I detta stift gjordes också kraftiga försök att åstadkomma en katolsk reaktion; försök som började i augusti 1533, således nästan omedelbart efter herredagens slut.

De evangeliska predikanterna i Hälsingborg, Landskrona och Trelleborg instämdes nämligen för Lunds domkapitel. Enligt ett bref af den 10 september från malmöteologen Peder Laurenssen anklagades de för att ha utdelat nattvarden på luterskt vis och ha gift sig samt för att ej erkänna alla kyrkans sju sakrament. Härför blefvo de dömda till afsättning samt förvisades ur stiftet. Det var således ungefär samma straff, som i Köpenhamn drabbat Hans Tausen, och domkapitlet framhöll också i ett bref af den 28 september, att det icke förfarit mot predikanterna efter lagens stränghet. I så fall hade det kunnat indraga all deras egendom samt döma dem själfva till ständigt fängelse eller till och med till bålet.[2]

Mot Malmös prästerskap synes Torben Bilde att börja med ha gått försiktigare tillväga. Riksmarsken Tyge Krabbe öfverlämnade

---

1 *Malmöbogen*, inl., s. LI, texten o. not 2; jmfr. s XLVII.

2. A. a. XLVII — XLVIII.

emellertid recessen af den 3 juli i afskrift till borgmästaren Jörgen Kock med begäran, att staden i enlighet med recessen måtte öfvergifva sina predikanter och antaga sådana, som den haft förut.[1] Därpå svarade "borgmästare, råd och meniga borgare i Malmö" den 6 januari, att recessen vore emot deras privilegier och friheter. Särskildt hade de det privilegiet att själfva få tillsätta predikanter och lärdt folk, som predikade Guds ord och heliga evangelium, hvarför de ej kunde antaga recessen. I svarets fortsättning hänvisades till ett allmänt koncilium och anhölls, att Tyge Krabbe ville handla på bästa sätt mot staden, tills en kristlig reformation skedde.[2]

Huru förhållandena sedan utvecklade sig mellan Malmö samt Torben Bilde och hans anhängare bland riksråden, därom få vi underrättelse i Malmös bref till Köpenhamn den 4 juni 1534. Tidt och ofta — heter det där — hade staden sändt bud till Tyge Krabbe och andra skånska riksråd för att genom dem vinna biskopens samtycke att behålla sina predikanter. Men det bästa svaret, borgarna därpå erhållit, var, att om de icke ville tro på den kyrka, riksråden trodde på, skulle de blifva kringspridda och skilda från land och rike liksom judarne. Detta hade de emellertid icke lagt så mycket på hjärtat, då de hoppats på understöd vid den stundande herredagen.[3]

Frampå våren 1534 har emellertid Torben Bilde vidtagit strängare åtgärder. I det citerade brefvets fortsättning säges nämligen, att biskopen hade "fordelth oc huggeth freden till Landzting" af alla evangeliska predikanter i Skåne och af alla städer, som gåfvo dessa uppehälle; en uppgift, som nästan ordagrant återfinnes i två andra samtidiga bref, af Malmö till Köpenhamn den 1 juni och af Jörgen Kock till riksrådet Anders Bilde den 6 i samma månad. Därjämte berättas af Hvitfeld, att predikanterna i Malmö och Vä gjorts fredlösa, och i den på riksdagen 1536 upplästa "Klageskrift mod Danmarks biskopper"

---

1 *Danske Samlinger*, *udg. af Chr. Bruun m. fl.*, I: 374.

2 Brefvet i aftryck bifogadt en af Köpenhamn och Malmö utgifven, den 24 nov. 1535 tryckt flygskrift "Warhafftig bericht, an alle Stende Deutscher Nation, wie....Copenhagen vnd Elbagen zum ytzigen Krieg gedrungen vnd genötiget", på nytt utgifven i *Danske Samlinger*, I: 370—83.

3 *Malmöbogen*, inl., s. LV—LVIII.

säges, att ärkebiskopen gjort borgarna i Trelleborg, Vä och annorstädes i Skåne samt i Malmö fredlösa (hvarvid Klagoskriften tydligen underförstår, att samma öde drabbat predikanterna).[1] I en flygskrift, som 1535 utgafs till försvar för Köpenhamns och Malmös deltagande i kriget,[2] omtalas något närmare dessa händelser. "Efter den ogudliga recessen" — heter det där — "har Torben Bilde förföljt borgarna med 'världsliga rätter' (mit weltlichen Rechten). Dessutom har han och hans meningsfränder insatt en domare, som skall döma efter deras egen vilja. Denne domare har på densamme Torbens och hans medbröders befallning huggit freden af de fromma borgarna och alla dem, som varit anhängare af Guds ord, utan något slags disputation och förhör, såsom öfverbevisade kättare, och förklarat dem i akt, så att hvar och en kunde förfölja dem så fritt som fågeln i luften".[3]

För bestämmandet af tidpunkten, då dessa händelser inträffade, synes det, som om bestämd ledning skulle gifvas af de redan omtalade bref, som utgingo från Malmö efter det därstädes under de sista dagarna i maj månad (27, 28 eller 29 maj)[4] utbrutna upproret. Fredlöshetsdomen blir i dessa bref framställd både som en nyhet och som den direkta anledningen till upproret. Men i Skåne var lördagen i vanliga fall tingdag för landstinget,[5] och närmast föregående lördag var den 23 maj. Det förefaller dock sannolikare, att fredlöshetsdomen afkunnats omedelbart

---

1 *Malmöbogen*, inl., s. LIV. *C. Paludan-Müller, Aktstykker*, II: 15. *Hvitfeld*, a. a., bl. B IV. (folioupp1. II: 1401). *Monum. hist. dan*, I: 163, 164.

2 Se ofvan, s. 18, not 2.

3 Dansk öfvers. i *Heises* a. a., s 442. Jmfr *Danske Saml.*, I: 375.

4 27 enl. *Hvitfeld*, a. a., bl. G III verso (folioupp1. II: 1418); 28 enl. *Skibbykrönikan*, *Monum. hist. dan.*, I: 100; 29 enl. en samtidig, odaterad uppteckning i *D. Mag.*, III: 303 I den under senare hälften af 1500-talet (1535—95) lefvande prästen Morten Pedersens "Historiske Kalendarangivelser" är upproret antecknadt under den 28 maj. *Ny kirkehist. Saml.*, III: 494. I "Utdrag om Malmö af Henrik Smiths Krönike" uppgifves 27 juni (H. Smith uppgifves ha dött 1563, men utdraget synes vara skrifvet under eller efter 1575). *Danske Saml.* 2 R. I:383. Uppgiften i Smiths krönika synes emellertid ha haft gemensam källa med Hvitfeld. 28 maj förefaller mig vara sannolikaste datum, då den nästan alldeles samtidiga Skibbykrönikan synnerligen omsorgsfullt angifver tiden: "feria sexta intra octavas pentecostes, que erat XXVIII dies Maij, sub horam diei nonam".

5 Så uppgifves i *C. Stemann, Den danske Retshistorie*, s. 218. *Matzen, Retshistorie, Proces*, s. 120, nämner blott landstingsdagarna för Jutland (lördag) och

före uppresningen i Malmö, i så fall säkerligen den 27 maj, som var en onsdag.[1] Om efterföljande framställning af rättegångsförfarandet är riktig, så måste processen mot de evangeliska ha pågått under en längre tid. Sannolikt har den då tagit sin början efter påsk, enär ting ej borde hållas under tiden från söndagen septuagesima till påskveckans slut (1534: 1 febr. — 11 april),[2] och möjligen sammanhängt med det större allmänna möte af Lunds domkapitel, hvilket brukade äga rum andra tisdagen efter påsk hvarje år.[3]

Angående rättegångsförfarandet är att märka, att brefven vid omtalandet af ärkebiskopens åtgärder mot de evangeliska samstämmigt begagna uttryckssättet "*fordelt* oc hugget freden af."

"Fordeling" var en processform, som användes i en del civila mål samt i vissa brottmål, då den felandes skuld var känd sak, så att det ej kunde vara tvist om rättsbrottets tillvaro, utan det blott gällde att få detta lagligen konstateradt. Först kungjorde målsäganden sitt käromål på tinget, hvarefter stämning uttogs på motparten till tre följande ting. Om då denne ej mötte till tings och kunde uppvisa, att fordelingsproceduren ej var tilllämplig i målet, eller att rättsbrottet ej längre förelåg (t. ex. om han under tiden betalt skulden), så blef han på ett nytt, fjärde ting (eller på några ställen redan på det tredje) "fordelt", hvilket medförde något olika följder i de olika danska landen, men i Skåne just *fredlöshet*.[4]

---

för Själland (onsdag). Likaså *J. Steenstrup* i "*Nogle Bemærkninger om Tingdage*", *Danske Saml.* 2 R. II: 238. Kanske man i Skåne ej varit lika noggrann att iakttaga bestämd tingdag som i de öfriga danska landen? *Undantagsvis* kunde ting hållas på annan dag än den häfdvunna. *Steenstrup*, a. a., s. 238 — 39; jmfr 239, not 1.

1 Den 24—26 maj inträffade pingstdagarna. Pingstveckan var visserligen en af rättsferie-tiderna (a. a., s. 236), men att ting likväl då kunde hållas ses af *Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme*, III: 132: dom, fälld af Viborgs landsting lördagen efter pingstdagen 1571.

2 *Steenstrup*, a. a., s. 236.

3 *A. Bendz, Det skånska ärkestiftet under katolicismens sista tid. Samlingar till Skånes hist.*, *utg. af M. Weibull*, Årg. 1875, sid. 148.

4 *Matzen, a. a., Proces*, s. 150 o. f. *V. A. Secher, Om Vitterlighed og Vidnebevis. I. Om Vitterligheden*, s. 21 o. f. Att "fordelingen" stundom kunde äga rum på tredje tinget, se sammast. s. 28.

Förhållandena vid fordelingsproceduren äro undersökta i en afhandling af V. A. Secher.[1] Af de faktiska exempel, som där anföras, och af hvilka flertalet rör jordatvister och skuldfordringsmål af olika slag, finnes intet, som har likhet med Torben Bildes rättegång mot de evangeliska predikanterna och städerna i Skåne, ehuru det bör bemärkas, att däribland finnas mål om äktenskapslöfte och om sabbatsbrott.[2] Det är då vanskligt att våga med bestämdhet påstå, att det var fordelingsprocedurens former, som ärkebiskopen begagnade sig af, så mycket mer som "fordele" tidigare (t. ex. i Eriks af Pommern privilegium för Landskrona och Malmö 1415) förekommer liktydigt med ordet "domfälla". Men som första bekanta stället, där "fordele" förekommer i den senare betydelsen, synes Secher vilja anföra Köpenhamns stadsrätt af 1443, 5 kap. och 31 artikeln,[3] hvilken i sammandragen öfversättning lyder: "Om man eller kvinna begår hor, och de därför blifva lagligt stämda och 'fordelde', så att de komma i bann och efter år och dag i 'madband', så skall mannen halshuggas och kvinnan sättas lefvande i jorden. Samma rätt gäller äfven om jungfrukränkare och andra andliga saker, om de sitta ohörsamma och 'fordelis uti madband'".[4] Där talas således om äktenskapsbrott och andliga mål, och såväl Paludan-Müller som Heise ha ansett, att det är denna artikel ur stadsrätterna, som åberopats emot Hans Tausen och predikanterna i Skåne.[5] Att fordelingsproceduren haft en vidsträcktare användning, än som framgår af Sechers afhandling, och särskildt, att den tillämpats vid de andliga domstolarna, synes också med all tydlighet framgå af ett utslag, Viborgs landsting fällde 1475, enligt hvilket ingen borde "fordeles" både med landslagen och *med kyrkolagen*.[6]

---

1 Se föreg. sida, not 4.

2 *Secher*, a. a., s. 42 o. f., s. 50, s. 55.

3 A. a., s. 15, not 4.

4 *Kolderup-Rosenvinge*, *Love*, V: 157.

5 *Hist. Tidsskr.* 3 R. VI: 344 o. 4 R. III: 439, 455. P.-M. och Heise citera visserligen motsvarande artikel i konung Hans stadsrätt, men om denna, enligt H. Matzen, aldrig varit gällande, måste man gå tillbaka till Kristoffers stadsrätt för Köpenhamn. Jmfr ofvan s. 14, not 3.

6 .. paa forenemnde Landtzthing for oss och meninge gode Menndt var skic-

Den sammanhållande principen för fordelingsprocedurens användande i olika slags mål var, att rättsbrottet var känd sak, så att "det i regeln icke är strid mellan parterna om huruvida målsäganden har den rätt, i kraft af hvilken han börjar processen; det rör sig blott om svarandens bristande vilja att göra rätt för sig, i det att efter de af målsäganden åberopade rättsfaktas art och för dem föreliggande bevis det ej kan vara tal om att bestrida den rätt, målsäganden åberopar". Den juridiska termen för ett dylikt mål var "vitterlig sag".[1]

Från katolsk synpunkt måste naturligtvis predikanternas och de luterska borgarnas kätteri vara "veterlig sak". Oafsedt prästernas giftermål, deras nattvardslära och förnekandet af kyrkans sju sakrament, i hvilka punkter kätteriet redan var fastslaget genom kapitlets dom i augusti 1533, föllo nu både präster och städer under bestämmelserna i recessen af den 3 juli, att ingen, vare sig af adeln eller af köpstadsmän och allmoge, finge taga sig präster och predikare emot biskopens vilja. Den, som bröt däremot, skulle stå till rätta inför Danmarks rikes råd, såsom den där icke ville hålla rådets förordning och bud, och prästen skulle straffas som den där brukade våld. Vidare sades det i recessen, att om någon tillsatte kyrkoherdar eller predikare annorledes än med biskopens vilja och samtycke, så skulle han därför förföljas till tinget och straffas för våld enligt lagen.[2]

---

kett G. P. och hordeligen kierde, att L. C. och J. N. haffde sett Deelle (jmfr *Secher*, a. a., s. 16: om "fordelt" man säges, att han "stander for nogen mands dele") paa hannom medt Lanndtzlougenn, och med thenn samme Deelle var hanndt fordeeltt, huilken Delle och Sögsmaall hanndt skiellige Beuissning paa haffde, att hanndt haffde ryggett och [var] quitth funndenn. . . . ; Nu frembdellis kierde hanndt, att hannd er Dielle paasatt igienn medt Kierckelougenn for thennd samme Sag; Nu adpurde hanndt oss, om thet motte verre medt Rette eller ey; Therpaa. . . .[vi] sagde for rette, att huo som fordeelis med Landtzloug, och kanndt hannom ryge, och thennd Deelle omkaste igenn med Rette, thaa maa hannd icke sidenn for thenndt samme Sag fordelis med Kierckelougen, fordi att ingenn maa baade med Lanndtzloug och Kierckelouen fordeelis for enn Sagh. *Kolderup-Rosenvinge*, *Domme*, I: 14.

1 *Secher*, a. a., s. 57, s. 58 o. f. Om de exempel på "fordeling", S. framdragit, säger han s. 62: "Det falder let i öjnene, at det netop er den samme vitterlighed, som er det fælles karakteristiske for de sager, som ere sammenstillede i forrige §, og i hvilke fordeling faktisk er blevet anvendt." Längre ned: "Som resultat kan derfor opstilles, at fordelingsproceduren var baseret på vitterligheden".

2 Se ofvan, s. 2.

Då Tyge Krabbe sändt recessen till Malmö med åläggande, att dess bestämmelser skulle efterkommas och predikanterna bortvisas, och borgerskapet härpå den 6 januari svarat med bestämdt afslag, så var stadens olydnad mot recessen "veterlig sak", och detsamma kunde antagligen äfven sägas om de andra städerna, ehuru vi om dem sakna lika noggranna underrättelser. Det synes således icke ha bort finnas något principiellt hinder för att processen både mot städerna och de luterska prästerna fördes under fordelingsprocedurens former.

Något oformligt synes det emellertid ha varit, att samtliga instämdes för landstinget. Ej därför, att de skånska städerna "alldeles icke hörde under landstinget", såsom Heise uppgifvit.[1] Det appellerades från stadens ting till landstinget, för så vidt ej borgarna njöto särskildt privilegium att gå direkt till konungens rättarting.[2] Detta var visserligen fallet med de skånska städerna,[3] men praxis var dock äfven i Skåne, att man från stadens ting kunde vända sig till landstinget,[4] och åtminstone om den med "fordeling" närbesläktade processform, som kallades "æskning" gällde det, att om stadens fogde nekade tillämpa denna, så hade målsäganden att vända sig till landstinget, som kunde döma fogden att låta "æskning" försiggå vid stadens ting.[5]

Att ärkebiskopen ej kunde få predikanterna och borgarna fällda vid städernas egna ting är klart, och det är då naturligt, att han gick direkt till landstinget.[6] Emellertid innehåller recessen af den 3 juli två bestämmelser om den, som utan biskopens samtycke tillsatte präst: den ena, att han skulle stå till rätta inför riks-

1 *Herredagen* 1533, s. 445.

2 *Matzen*, *Retshistorie*, *Proces*, s. 122.

3 Skånes Birkeret, art. 35. *K. J. Schlyter*, *Saml. af Sveriges gamla lagar*, IX: 414. Eriks af Pommern privilegium för Landskrona och Malmö 1415, art. 4. *Kolerup-Rosenvinge*, *Love*, V: 85. Jmfr *Matzen*, anf. sid

4 *Secher*, a. a., s. 215: "æskning" både vid stadsting (år 1596) och landsting (1597); bägge parterna borgare i Lund. Jmfr s. 216, att det tillhörde den moderna utvecklingen, när landstinget (t. ex. 1599) förbigicks, och s. 217: Om "fordeling" till stadsting gällde säkert samma regler som om "æskning".

5 A. a., s. 216 — 17.

6 Om landstinget såsom dömande i första instans, se *Matzen*, *Retshistorie*, *Proces*, s. 121 o. 122.

rådet, den andra, att han skulle stämmas till tinget.[1] Det förefaller mig, som om här afses två olika kategorier af lekmän, så att den, som ägde patronatsrätt och icke lät den utnämnde prästen taga institution af biskopen, skulle stå till rätta inför rådet; medan däremot öfriga, som egenmäktigt togo sig präster, skulle lagföras vid tinget. Men nu ägde Malmö magistrat det privilegiet att själf få tillsätta "predikanter och lärdt folk"[2] och synes således ha bort stämmas inför rådet, något som magistraten också förutsatte skola ske.[3] Torben Bilde har emellertid ej valt denna väg utan har fört processen mot alla inför landstinget. Att det varit något oformligt i hans åtgöranden, därpå tyder berättelsen, att han och hans anhängare insatt "en domare, som skulle döma efter deras egen vilja". Möjligen kan oformligheten också ligga däri, att han användt fordelingsproceduren i ett mål af denna beskaffenhet. Anmärkningsvärdt är härvid, att i den ofvan (sid. 19) nämnda flygskriften berättas, att biskopen förföljt borgarna "mit weltlichen Rechten"; pluralformen bör uppmärksammas och kan tänkas ha afseende på det flertal af stämningar och tingdagar, som processformen kräfde.

I brefvet af den 4 juni skref Malmö magistrat, att den erhållit det svaret på sina upprepade skrifvelser till Tyge Krabbe och riksråden i Skåne, att om borgarna icke ville tro på den kyrka, som dessa trodde på, skulle de blifva kringspridda och skilda från land och rike likasom judarne. Detta tyder på en afsikt hos de katolska ifrarna att med våld undertrycka den luterska bekännelsen i Malmö, något som också möjligen bestyrkes af Klagoskriftens ord, att ärkebiskopen "belagt alle vegne for Malmøø Stadt oc formeenit thennom all tillføring oc afføring, oc giortt borgerne fredtløss".[4] Om så är, har man däri förklaring till att biskopen icke stämt Malmö inför riksrådet. Det hade an-

1 Se ofvan s. 2.

2 Enligt det ofvan, sid 18, citerade brefvet af 6 jan. Kyrkoherden i S:t Peter i Malmö Henrik Hansen skrifver 29 sept. 1529: "Ock mwe for:ne borgemester ock raadt her effther selff haffue magth ock befalling att forskicke thennom sogneherre ock predickefader hwem thennom tyckes nytterligen ock gaffnligenn att wære effther konunglig maiestædz breffs lydelse szom thee ther paa haffwe indeholder". *A. U. Isberg, Bidrag till Malmö stads hist.*, I: 22.

3 Brefvet af 4 juni.

4 *Monum. hist. dan.*, I. 164.

tagligen varit en tämligen resultatlös åtgärd, då — såsom det säges i det citerade brefvet — "där ju hade varit några ibland, som kunde hafva förmildrat saken, om några af Danmarks rikes råd hade velat vara för mycket stränga efter samma recess innehåll." Genom att insätta en domare (landsdomare?), som var villig att döma efter ärkebiskopens egen vilja, och genom att vid landstinget föra rättegången enligt fordelingsprocedurens former vanns målet mycket lättare. Hvarken förhör eller disputation behöfdes. Något motstånd från landstingets sida kunde ej ifrågakomma, då naturligtvis landsdomaren ensam, i analogi med fogden på häradstinget,[1] afgjorde, om proceduren var riktigt förd. Så bekväma voro formerna för målsäganden, att han kanske icke ens behöfde framlägga anklagelsen förrän på fjärde tinget, där domen afsades.[2]

Fredlöshetsdomen på landstinget är den sista reaktionära åtgärden från de skånska katolikernas sida, vi känna till. Malmös uppror och ankomsten af en fientlig flotta till Öresund snart därefter gåfvo prelaterna annat att tänka på. Under herredagen 1533 hade riksrådet brutit med Danmarks dittillsvarande bundsförvant Lybeck, och det var icke att vänta, att den nye ledaren af hansestadens politik, Jörgen Wullenwever, skulle med jämnmod finna sig i denna missräkning. Alltmer mognade hos honom planen att åvägabringa en omhvälfning i Danmark. Redan under herredagen 1533 öfverlade han därom med Jörgen Kock och andra, och på hösten voro rykten ute, att Lybeck vore i förbund

---

1 *Secher*, a a., s. 197. "Vel gjordes der fra höringers side af og til forsög på at hævde sig en overlegen stilling over parternes procedure, men landstinget viste ubarmhjærtig slige overgreb tilbage og konstaterede hver gang, at det kun tilkom fogden at skönne over parternes procedure; var sagen fra sagsögerens side fört rigtig og rettede sagsögte ikke for sig, erkendte fogden dette ved at opnævne höringerne; disse havde så kun at udtale fordelingen over sagsögte."

2 A. a., s. 40, ur Fjäre härads (Halland) tingbok för 1634: "P. J. 1. ting på A. B. for hvis, han kan have hannem at tiltale *og vil give ham sag til 4. ting*". Jmfr s. 201, att" man i yngre tid f. eks. i Halland, henlagde hele saggivelsen til 4. ting og en lignende regel gjaldt sikkert også i Skåne og Sælland". Jmfr sid. 199: "derimod tie kilderne næsten fuldstændig om, hvorledes det er gåt til på det sællandsk-skånske [retsområde] i tiden mellem landslovenes ret og tilblivelsen af fordelingen således, som den forefindes i begyndelsen af det 17. årh."

med Malmö,[1] och att staden tänkte återinsätta Kristian II som konung i Danmark.[2] I maj 1534 började kriget genom infall af lybeckarna och grefve Kristoffer af Oldenburg i Holstein. I juni afseglade den senare på Lybecks flotta till Öresund, dit han ankom den 21 juni; den 23 voro hans trupper i land både vid Malmö och på Själland. Efter detta kunde det ej gärna bli tal om fortsatta angrepp på protestanterna i Skåne.

* * *

De underrättelser, som finnas om kyrkliga reaktionsförsök i de öfriga danska stiften, äro tämligen sparsamma. Om biskopen i Roskilde berättas visserligen i Klagoskriften mot Danmarks biskopar, att han "förföljt det heliga evangelium och Guds ords predikanter och dem, som Guds ord hafva lärt"[3]; men man får ej fästa för mycket afseende vid en sådan allmän beskyllning i en tendensskrift, hvilken särskildt mot Joakim Rönnov är mycket häftig. Det är ej gärna tänkbart, att den man, som gifvit Hans Tausen tillåtelse att predika i självfva Köpenhamn, och som hade en så tvetydig religiös ståndpunkt, kan ha gjort några allvarligt menade försök att komma den protestantiska *läran* till lifs. Däremot är det fullt öfverensstämmande med hans lidelsefulla och härsklystna natur, att han kunnat förfölja fripredikanter, som ej underkastat sig hans biskopliga myndighet, såsom då han lät prygla och med kallt vatten öfverslå en präst, därför att denne låtit inviga sig till ämbetet af den bekante Hans Olofsen Spandemager.[4] — Angående domkyrkan i *Viborg* bestämde recessen af den 3 juli uttryckligen, att den skulle restitueras. Detta lyckades biskopen, Jörgen Friis, dock ej att få genomfördt, trots försök, enär, utom borgerskapet,

1 Enligt följande anteckning i Malmö rådhusarkiv: "Peter Ridder står till rätta på Malmös byting, dit han blifvit hänvisad af riksrådet, som för någon tid sedan varit samladt i Lund, för några ord och tal, som herr Per Porse sade sig ha hört af honom i Meinert Harckes hus i Malmö, nämligen att Malmö skulle vara i förbund med Lybeck "saa at hues offuer gaar then ene, thet schall oc then andenn offuer gaa", hvilket Peter Ridder förnekade. Måndagen efter allhelgona dag (3 nov.) 1533. *Register öfver danska tiden. K.*

2 *Paludan - Müller, Aktstykker*, I: 38.

3 *Monum. hist. dan.*, I: 165 — 66.

4 A. a., s. 166.

äfven domkapitlet i Viborg till en del var luterskt. På landsbygden hade Jörgen Friis något bättre framgång, så att han på åtskilliga ställen synes ha tagit kyrkorna ifrån deras luterska präster.[1]

---

1 *Ny kirkehist. Saml.* V· 568, 570, 725; 722, 726 (*A. Heise, Kirkelige Forhold i Viborg Stift.*)

IV.
Kristoffer af Oldenburg och den danska kyrkan.

Grefve Kristoffer af Oldenburg, hvilken natten mellan den 22 och 23 juni med sina trupper landsteg på Själland, [1] var såsom yngre son af en tysk småfurste tidigt bestämd för den kyrkliga banan och innehade kanonikat både i Köln och i Bremen, liksom han långt efter Grefvefejden synes ha aspirerat på Bremens ärkebiskopsstol. Icke desto mindre var han protestant, till och med en smula lutersk teolog, så att han ifrigt studerade Melanktons "Loci communes" — jämte det att han på sina krigståg förde Homerus med sig.[2] I ett fördrag mellan honom och lybeckarna, hvilket antagligen ingicks i maj månad, förbundo sig de senare att icke handla eller företaga något emot Guds ord och evangelium. Från Kristoffers sida finnes ingen motsvarande förpliktelse,[3] men det är en självklar sak, att hans ankomst till Danmark måste åstadkomma protestantismens fullständiga frigifvande inom de områden, han vann. I Köpenhamns förnämsta kyrka, Frue Kirke, som katolikerna ensamma innehaft alltifrån november 1531, upprättades redan den 2 juli evangelisk gudstjänst.[4] Staden hade då ännu icke öfvergått till Kristoffer. Då detta skedde, insattes bland villkoren, att borgarna "skulle och

---

1 *Knudsen, Joakim Rönnov*, s. 170 (bref från Johan Urne den 23 juni).

2 *G. Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever*, II· 19. *F. v. Alten, Graf Christoff von Oldenburg*, s. 97.

3 Två fördrag ha ingåtts mellan Lybeck och Kristoffer. Af det första finnes endast Lybecks förpliktelsebref kvar; af det andra, sannolikt ingånget den 3 juni, blott Kristoffers, men där saknas alla bestämmelser om religionen. *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 262 — 64. *Waitz*, a. a. II: 259 — 61; jmfr s. 37 o. f., s. 262.

4 *H. F. Rördam, Kjöbenhavns Kirker og Klostere*, s. 77 — 78.

måtte blifva vid den luterska lärdomen och Guds rena och klara ord."[1]

Omedelbart efter landstigningen på Själland drog grefven till Roskilde. Hans trupper ödelade och plundrade biskopsgården Bistrup samt Harritsborgs slott, hvilket Joakim Rönnov innehade i förläning.[2] Grefven kungjorde för Roskilde domkapitel, att Rönnov — som vid underrättelsen om den lybska flottans ankomst begifvit sig till Köpenhamn för att där vidtaga försvarsanstalter — var afsatt från sitt ämbete, men lofvade kapitlet fritt val af ny biskop enligt gamla privilegier och sedvänjor. Domkapitlet skref då till Joakim Rönnov och bad honom att före den 6 juli på aftonen förhandla med grefven. I bref till kapitlet af den 4 juli lofvade han att så göra.[3] Förhandlingarna fingo emellertid en oväntad utgång, idet att Rönnov "på grund af stort trångmål, nöd och lifsfara" förmåddes att afstå Roskilde stift och biskopsdöme. Gustaf Trolle blef i stället utsedd till biskop men fick strax åter afstå värdigheten, innan han ännu kommit i besittning af stiftet. Joakim Rönnov försonade sig nämligen med Kristoffer, då denne hållit sitt intåg i Köpenhamn, och återfick stiftet, mot det att han till grefven utbetalade 2000 renska gyllen och 4000 danska mark (hvilken utgift i verkligheten öfverflyttades på domkapitlet, därigenom att detta gaf Rönnov Solte slott och län m. m. i pant).[4] Äfven domkapitlet fick utreda en penningsumma för att erhålla bekräftelse på sina privilegier.[5]

På Fyen utbröt i midten af juli månad en upprorsrörelse, riktad mot adel och andliga. Svendborgs borgare brände biskopens fasta slott Örkel samt intogo och plundrade själfva biskopsgården i Odense.[6] Biskopen, Knud Gyldenstjerne, har antagligen nu flytt från Fyen. Häraf begagnade sig Kristoffer för att hålla

1 *Hvitfeld*, a. a., bl. H 11 (foliouppl. II: 1421). Den 10 juli hade Köpenhamns borgare förklarat sig villiga att upplåta staden åt Kristoffer, den 16 höll han sitt intåg där. *Nye d. Mag.*, V: 129 och *Hvitfeld*, a. st.

2 *Skibbykrönikan*, *Monum. hist. dan.*, I: 103. *Knudsen*, a. a., s. 108 o. f. Jmfr s. 44.

3 *D. Mag.*, III: 72.

4 Kapitlets bref af 28 aug. *Knudsen*, a. a., s. 171. *Skibbykrönikan*, *Monum. hist. dan.*, I: 105.

5 Kapitlets bref till Kristoffer af 28 okt. *Nye d. Mag.*, V: 142.

6 *Hvitfeld*, a. a., bl. K 11 (foliouppl. II: 1428).

Gustaf Trolle skadeslös för det så hastigt förlorade Roskilde stift. Den 1 augusti skref han till domkapitlet i Odense en begäran, att det skulle taga Gustaf Trolle till biskop. Det skedde, och denne innehade sedan stiftet i tio månader, men sedan han vid Öxnebjerg blifvit tillfångatagen, kom Knud Gyldenstjerne tillbaka.[1]

Sedan Kristoffer blifvit herre öfver östra Danmark, vidtog en omfattande beskattning af kyrkor och prästerskap. Den 4 september har grefven för Hindsgavl och Hagenskov län ,på Fyen påbjudit en skatt att erläggas af kyrkoherdarne och af "kaplaner som sitta i kyrkoherdars ställe", så att hvarje sådan skulle betala 10 mark och dessutom ytterligare 10 mark för hvarje kyrka, han hade under sig; "sognedegnene"[2] hade att gifva 4 mark hvar. Skatten skulle vara betald före den 28 oktober.[3] Att denna beskattning gällt hela det i Kristoffers våld varande Danmark är i sig själf antagligt och bestyrkes dessutom af ordalagen i brefvet till prästerna i Hindsgavl och Hagenskov, då Kristoffer där säger sig ha bedt "om hjälp och tröst till den mene man här i riket, som oss tillhandagången är."

Under Fredrik I:s dagar hade sockenkyrkorna fått släppa till det mesta af sina dyrbarheter, men dom- och klosterkyrkor hade hittills skonats. Nu kom också deras tid. En östdansk herredag samlades i oktober i Köpenhamn, och rådet beviljade där en omfattande beskattning af såväl domkyrkor som kloster. Den 14 oktober utgingo påbud härom till alla de östdanska landen. Af domkyrkorna i Lund, Roskilde och Odense begärdes allt silfver, som i dem funnes, med undantag af några få kalkar, som finge behållas för gudstjänstens behof. Antagligen har alldeles samma fordran framställts till klostren, att döma af det bevarade brefvet till riksrådet Anders Bilde, hvilken som förlänings-

---

1 *D. Mag.*, II: 68. *Ny kirkehist. Saml.*, III: 497. *A. Heise*, art. Knud Henriksen Gyldenstjerne i *Dansk biogr. Lexikon.*

2 Det vore missledande att öfversätta med "klockare". "Sognedegnen" skulle kunna läsa och sjunga latin; endast studenter borde tagas till sysslan.

3 *Vedel - Simonsen, Fyens Vilkaar i Grevens Feide*, s. 89 — 90. Förmodligen afser det af *Paludan - Müller* i *Grevens Feide*, I: 301, noten, omtalade kvittot på 93 1/2 mark just denna skatt. Mogens Gyldenstjerne innehade 1534—35 Hindsgavl och Hagenskov som län af grefven. *K. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd*, s. 34 o. 35.

innehafvare af Dalby kloster anmodades utlämna allt af guld, silfver och klenoder, som i klostret funnes, med undantag af fem kalkar.[1]

Dyrbarheterna måste genast utlämnas. Den 2 november fick Lunds domkapitel kvitto på 2032 lod silfver, "som blef af domkyrkan uttaget med kors, kalkar, helgedomskar och andra saker".[2] Från Roskilde blef bytet ej så stort. I ett mångordigt latinskt bref af den 28 oktober ursäktade sig kapitlet, att det ej kunde skicka mer än 16 kalkar jämte vissa andra silfversaker; genom flera slags vedervärdigheter, äfven stöld, hade det öfriga gått förloradt. Men i själfva verket lära de vördiga fäderna ha inmurat det mesta i sakristian, därifrån det 1563 framdrogs och då kom Fredrik II väl till pass.[3] Från domkyrkan i Odense erhöll grefven 800 lod silfver, hvarjämte han genom ett nytt bref af den 18 oktober utkräfde 1000 mark i penningar af samma kyrka eller kloster.[4] Dessutom ha biskoparne, åtminstone Torben Bilde och Joakim Rönnov, måst utbetala stora summor — detta i samband med de skatter, som världsliga rådet och adeln åtogo sig vid herredagen.[5]

---

1 I den på kungl biblioteket i Köpenhamn förvarade afskriften af registraturet "*Lunde domkyrkas brev och skrifter*" finnes härom följande, hittills, så vidt jag vet, otryckta anteckning: Herr grefve Christoffers befallnings breef till vicarierne i Lunds domkyrckia insändt, det dhe effther Danmarks rijkes råds råd, skulle alt det sölf och guld som domkyrckian ägde, ware sig hwad det wara wille, det skulle skickas till Danmarck der med att befrija konung Christiern uthur sitt fengsel Detta påbud skickades kring alla kyrckior och closter i Skåne, Säland, Fyen och Småland (= de mindre öarna). Dat. Kiöpenhambn ipso die Calixti martyris, som är d. 14 oct. *Ny kongelige Samling, 725 d*, bl. 63 verso. (afskr. efter original i sv. riksark.). Om Dalby, Roskilde och Odense: *Nye d. Mag.*, V: 140, 142. *D. Mag.*, II: 68.

2 *Lunde domkyrkas brev*, bl. 64.

3 *Nye d. Mag.*, V: 142. *Paludan-Müller, Grevens Feide*, I:299.

4 *D. Mag.*, II: 68. Domkapitlet i Odense utgjordes af kapitelbröderna vid S:t Knuts benediktinerkloster därstädes, och domkyrkan var således klostrets kyrka. *J. B. Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen*, s. 289. Möjligen tyder uppgiften om "1000 mark danska af S. Knuts kloster" därpå, att en allmän penningskatt pålagts klostren, i likhet med hvad Kristian III sedan gjorde.

5 Bref från Gustaf Vasa 12 dec. 1534, *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 251. Gustaf uppger, att Rönnov och Torben Bilde betalat 12000 mark hvardera. Jmfr *Hvitfeld*, a. a., bl. L IV verso (foliouppl II: 1434).

Emellertid har Kristoffer — själf i någon mån en kyrkans man — icke varit prelaterna personligen obenägen, liksom han öfver hufvud taget, så långt han kunnat, sökt vara stormännens vän.[1] Det ser till och med ut, som om han hållit prelaterna om ryggen gentemot de ifrigare luteranernas yrkanden. Så heter det i ett bref, som höfvitsmannen på Bohus, Klaus Bilde — en broder till ärkebiskopen Torben Bilde och liksom hela sin släkt tillgifven den gamla läran —, den 20 november 1534 skref till ärkebiskop Olof i Trondhjem, att oenighet uppstått mellan grefven och lybeckarna, emedan grefven icke ville "afskaffa och förtrycka all öfverhet, både andlig och världslig".[2]

I detta förhållande skedde dock en ändring, när den skånska adeln affallit från Kristoffer och särskildt efter slaget vid Hälsingborg den 13 januari 1535, då befälhafvaren på Hälsingborgs slott, den gamle Tyge Krabbe, midt under drabbningen förrädiskt gjorde gemensam sak med den affallna adeln och de med denna förenade svenska trupperna. Då underrättelsen om dessa händelser nådde Köpenhamn, uppstod där en häftig förbittring. Redan före slaget hade den själländska adeln börjat vidtaga åtgärder för sin säkerhet. "Biskopen af Roskilde och flera andra af adeln ha samlat sig inom några slott, befäst och försett dessa med förråd i afsikt att där skydda sig," heter det i ett bref från Köpenhamn af den 8 januari. Brefskrifvaren — Albrekts af Mecklenburg till Danmark öfversände kansler — väntar på, att Jörgen Kock skall återkomma från Skåne. När detta skett, skulle herr "Omnes" (folket, allmänheten) uppväckas och riksrådet, det ogräset, utrotas.[3]

När sedan Tyge Krabbes förräderi blef bekant, utbröt på Själland en våldsam demokratisk rörelse, som Kristoffer icke kunde hindra, och af hvilken han begagnade sig till egen vinning.[4] Herrarne, såväl andliga som världsliga, fördes fångna till

---

1 *D. Schäfer, Geschichte von Dänemark*, IV: 267.

2 *Diplomatarium norvegicum*, VIII: 770.

3 *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 311.

4 Om Kristoffers förhållande till upproret, se *Paludan-Müller, Grevens feide*, I: 372, första noten, samt s. 375 — 76. I ett af skånska riksråden den 3 maj 1535 skrifvet bref, hvilket dock afser att smickra och vinna grefven, säges det, tydligen med afseende på detta uppror, att det ej skulle ha handlats så okristligt med

Köpenhamn eller Malmö, bland andra abboten af Sorö och priorn i Antvorskov.[1] Deras slott och gårdar plundrades. "Herr Omnes är öfverallt på Själland i rörelse, slår ned på riksförrädarna, tager till fånga och bränner, gör det bästa han kan och vill helt utrota ogräset", heter det i ett bref den 20 januari.[2] Hertig Albrekt uppmanades i ett annat bref af samma dag att hjälpa och bevilja den menige man att förjaga och utdrifva biskopar, abboter och adel.[3] Adeln försökte ej att göra motstånd. Blott om två af Joakim Rönnovs slott, Dragsholm och Hjortholm, berättas det, att de blefvo föremål för en formlig belägring af Kristoffers folk. Dragsholm försvarade sig tappert, så att grefven till slut måste upphäfva belägringen. Däremot gaf sig Hjortholm den 1 maj.[4]

---

riksrådet och adeln, om Kristoffers egen person hade fått råda och han själf varit rörelsen mäktig. *F. C. Dåhlmann, Geschichte von Dänemark,* III: 401. Jmfr *Puladan-Müller, Grevens Feide* I: 394.

1 *Paludan - Müller, Aktstykker,* I: 324, 330—31.

2 A. a. I: 324. Jmfr s. 316: "Se synt ytzunt vnnd sokenn all denn adel, denn se auerkanenn konnen."

3 A. a. I: 320.

4 A. a. I: 331, 341, 361; jmfr *Schäfer,* a. a. IV: 275. *Waitz,* a. a. II: 403. *Hvitfeld,* a a., bl. O (foliouppl. II: 1441). Om plundring af kloster och adelsgods i Halland på våren 1535, se *Schäfer,* a. a. IV: 293.

V.
Albrekt af Mecklenburg och kyrkofrågan.

Jörgen Wullenwever har knappast på allvar kunnat tro, att Lybeck af egna krafter skulle gå segrande ur kampen om Danmark. Till några förtrogna vänner i Köpenhamn och Malmö har han (antagligen, och senast, i juli 1534) skrifvit, att det vore rådligast, att man slöte sig till någon stor potentat, som hade herrar och vänner bakom sig, och hvilken man äfven gjorde till öfverhufvud för Kristoffer, till dess Kristian II blifvit befriad.[1] Lybeck har också under sommaren 1534 underhandlat med Henrik VIII i England, Johan Fredrik i Sachsen och hertig Albrekt af Mecklenburg. Samtliga dessa furstar ha nämnts som kandidater till den lediga danska tronen, och vid alla underhandlingarna har öfverensstämmelse i fråga om religionen förutsatts eller fordrats. Inför Johan Fredrik betonade Wullenwever starkt, att den gemensamma kärleken till evangelium förbunde Sachsen och Lybeck, och då kurfursten verkligen lyssnade till Lybecks formliga anbud om den danska konungakronan, angaf han som skäl önskan att kunna utbreda Guds heliga ord.[2] Henrik VIII uppställde själf bland sina fordringar, att Lybeck skulle godkänna hans nya kyrkliga ståndpunkt.[3] Stora svårigheter vållade däremot religionsfrågan i förhandlingarna med Albrekt af Mecklenburg.

I motsats till sin broder Henrik var Albrekt en ifrig katolik,[4] och han borde således ha synts Lybeck vara en föga lämplig bundsförvant. Att han likväl kom i fråga, har förmodligen

1 *Paludan-Müller, Aktstykker,* I: 128. Jmfr ock *Waitz,* a. a. II: 66—68.
2 *Waitz,* a. a. II: 81, 85.
3 A. a. II: 321; *Paludan - Müller,* a. a., I: 269.
4 *Waitz,* a. a. II: 12; *Schäfer,* a. a. IV: 252.

berott därpå, att han själf tidigt vändt sina tankar mot Danmark och äfven hade sympati för den fångne konungen.[1] Hertigen var gift med dennes systerdotter Anna, dotter till kurfurst Joakim af Brandenburg. Möjligen är det svärfadern, som gifvit anledningen till Albrekts första förhandlingar angående Danmark. Den 11 september 1533 tillskref honom nämligen kurfurst Joakim ett bref om tronledigheten och partisplitet i Danmark. Joakim framhöll, att biskoparne och andra prelater samt äfven många af öfriga stånd ville ha en konung, som hölle sig till den gamla kristliga tron, medan ridderskapet ville hafva en af den nya sekten, och han uppmanade Albrekt att hos några biskopar, prelater och riddersmän föreslå hans yngre son Johan till konung. Albrekt borde därvid hos prelaterna särskildt betona, att kurfursten, hans land och folk ännu höllo sig till den gamla kristliga ordningen.[2] Albrekt har också samma höst satt sig i förbindelse med de inflytelserikaste prelaterna i Danmark, vare sig detta skett för att tillmötesgå svärfaderns önskningar, eller han redan nu haft egna syften. Ett Albrekts bref af den 12 december till Joakim Rönnov visar, att han då redan mottagit ett bref från denne, och Albrekt säger sig samtidigt skola skrifva till biskopen i Århus samt ärkebiskopen i Lund "de strenua observatione veteris religionis", en sak, hvarom Rönnovs nu med brefvet återvändande sekreterare kunde ytterligare berätta.[3] Skrifvelsen till Ove Bilde är icke kvar, så vidt jag vet, men däremot brefvet till ärkebiskopen, hvilket är af den 15 december. I detta uttalar hertigen sin glädje öfver att Torben Bilde, såsom säkra underrättelser sagt honom, ihärdigt skyddar den gamla religionen i sitt stift, och han beder honom oförskräckt fortgå på den sålunda beträdda vägen.[4]

Långt fram på våren 1534 har Albrekt underhandlat med de danska stormännen af katolska partiet. Den 15 april dagtecknade han skrifvelser till biskop Ove Bilde[5] och riksrådet Anders Bilde. I samma syfte har han också tillskrifvit Torben

---

1 *Paludan - Müller*, a. a., I: 6—7.
2 A. a. I: 21.
3 A. a. I: 29 — 31.
4 A. a. I: 31.
5 A. a. I· 72.

Bilde, Joakim Rönnov, Tyge Krabbe, Hans Bilde och Johan Urne. Brefvet till Anders Bilde finnes kvar. Det innehåller uppmaningar att inträda i ett förbund, som ingåtts mellan några af de yppersta och mäktigaste kurfurstarne i Tyskland till den gamla religionens försvar mot luteranerna och andra sekter, samt att motsätta sig hertig Kristian, hvilken förmodades vilja med våld göra sig till Danmarks konung.[1] I brefvets fortsättning omtalas, att hertigen i samma syfte tillskrifvit de öfriga ofvan uppräknade stormännen. Ingen af dessa torde dock ha haft lust att ingå på Albrekts äfventyrliga förslag. Joakim Rönnov sköt svaret ifrån sig till Ove Bilde, och denne lofvade under många artiga ord att hänskjuta ärendet till den herredag, som skulle stå i Köpenhamn vid s:t Hans tid.[2]

Intet af de bevarade brefven tyder på, att Albrekt framställt sig själf som tronkandidat. Men möjligen har man i ett senare bref bevis för att så skett. Den 8 januari 1535 skrifver Albrekts kansler Joakim von Jetzen från Köpenhamn till sin herre, att biskopen i Roskilde offentligen på Köpenhamns rådhus uppläst ett bref, han fått från hertigen, hvarvid han yttrat: "Sen här, käre borgare, den gudsfienden viljen I ha till regent, och så har han skrifvit till mig, att om jag vill hjälpa honom till regeringen, så skall han åter upprätta den papistiska läran och undertrycka Guds ord".[3] Äfven Jörgen Wullenwever omtalar detta uppträde några dagar senare.[4] Det vanliga antagandet är, att hertigen vid nyåret 1535 på nytt tillskrifvit Joakim Rönnov.[5] Att så varit förhållandet, framgår dock ingalunda med bestämdhet hvarken af kanslerns eller Wullenwevers uttalanden och förefaller i sig själf otroligt. Det synes mig därför ganska sannolikt, att det af Rönnov upplästa brefvet just tillhört de ofvan omtalade förhandlingarna.

Albrekt har redan före utgången af år 1533 ägt kännedom om lybeckarnas planer att befria Kristian II,[6] men tydligen har

1 *D. Mag.*, II: 100.

2 Rönnovs och Bildes svar af 15 och 18 maj. *Paludan - Müller, Aktstykker*, I: 67, 72.

3 A. a. I: 310.

4 A. a. I: 315.

5 *Schäfer*, a. a. IV: 263. *Waitz*, a. a. II: 193.

6 *Paludan-Müller*, a. a. I: 38.

han först fram på våren 1534, då förhandlingarna med de danska katolikerna visade sig ej leda till något, anknutit närmare förbindelser med Lybeck. Han var sedan gammalt Nederländernas och kejsar Karls vän,[1] och ännu den 15 februari 1534 har han, under förklaring att han som tysk furste ej kunde bistå dem, som handlade emot kejsaren, vägrat gifva lejd åt d:r Johan Oldendorp, syndikus i Rostock, hvilken utsetts att föra Lybecks talan vid de till samma tid i Hamburg utsatta fredsförhandlingarna med Nederländerna.[2]

Vid den tid — midten af maj —, då Kristoffer af Oldenburg lät sin här inrycka i Holstein, finna vi emellertid, att hertigen redan gått öfver på Lybecks och dess bundsförvants sida.[3] Under de förhandlingar, som följde, visade han sig ganska angelägen att få vara med i företaget,[4] och redan i början af juni synes han ha föreslagit att få Danmark som lön. Denna begäran afvisades i så fall snäft af Wullenwever,[5] men underhandlingarna voro under hela juni mycket lifliga,[6] och snart ha de äfven från Lybecks sida byggts på den förutsättningen, att Albrekt skulle erhålla Danmark. Den 5 juli afsändes Johan Oldendorp — nu i Lybecks tjänst — jämte rådsherren Helmeke Dannemann till Mecklenburg och Pommern för att underhandla med Wismar, Rostock och Stralsund samt med hertig Albrekt.[7] Den 14 (eller 21) juli skrifver Wullenwever om "de bewuste handel", angående hvilken sändebuden hade befallning att öfverenskomma med hertigen,[8] och den 21 juli skrifver han, att åt sändebuden gifvits "gantze vullenkamenn macht und gewalt" att förhandla med denne, hvarför hans egen personliga närvaro, som Albrekt önskat, vore onödig.[9]

1 Så t. ex. varnade han 21 febr. 1533 regentinnan i Nederländerna för Lybecks fientliga afsikter mot de holländska fartygen i Östersjön. A. a. I: 1.

2 A. a. I: 46 — 48. Jmfr *Waitz*, a. a. I: 232—34.

3 *Paludan-Müller*, a. a. I: 68—69.

4 *Waitz*, a. a. II: 65, texten och not 2.

5 *Paludan-Müller*, a. a. I: 90.

6 A. a. I: 89, 90, 92, 98—100. Jmfr *Waitz*, a. a. II: 278—79.

7 A. a. I: 103 — 04. *Waitz*, a. a. II: 68—73.

8 *Paludan-Müller*, a. a. I: 109.

9 A. a. I: 114.

Mellan den 21 och 27 juli ha dessa underhandlingar ägt rum, och ett fördrag har aftalats, enligt hvilket Albrekt som lön för det bistånd, han gåfve lybeckarna, skulle erhålla Danmark, under Kristian II:s tid som gubernator och regent och efter hans död som konung.[1] När Oldendorp och Helmeke Dannemann återkommit till Lybeck, har emellertid rådet ej velat ratificera fördraget utan har bedt Albrekt skicka sändebud för nya underhandlingar (27 juli).[2] Det är klart, att Wullenwever på denna tid, då Kristoffer ännu hade stor framgång i Danmark och underhandlingarna med Henrik VIII och Johan Fredrik af Sachsen som bäst pågingo, under alla förhållanden måste tveka att definitivt förbinda sig med Albrekt. Men tydligt är, att äfven religionsfrågan utgjort ett afgörande hinder. Wullenwever själf synes ha varit en varm anhängare af den protestantiska läran, och reformationsifvern var så stark både i Köpenhamn och Malmö och i Lybeck, att ett förbund, som afsåg att göra Albrekt till Danmarks regent, ovillkorligen måste förutsätta samverkan till reformationens bästa.[3]

Albrekt hade tydligen ifrigt hoppats, att fördraget skulle gå i fullbordan, och då han i stället erhöll rådets afböjande svar, tillskref han såväl Jörgen Wullenwever som underhandlarna Oldendorp och Helmeke Dannemann samt Markus Meyer om orsakerna.[4]

I brefvet till Wullenwever klagade hertigen öfver att rådet i Lybeck gjort ändringar i hvad det redan hade öfverenskommit med honom. I sitt svar säger Wullenwever undvikande, att han ej kan erinra sig något sådant. Men af fortsättningen framgår, att tvistefrågan gällde religionen. Han bad Albrekt erinra sig, att evangelium måste medtagas i de omtalade artiklarna,[5] och att det därförutan vore omöjligt att fullborda dessa

1 Att en öfverenskommelse verkligen blifvit gjord, visa brefven n:r 73, 79, 80, 81 samt framför allt 88 i *Paludan-Müllers Aktstykker*, I (s. 120, 130, 131, 132, 143).

2 A. a. I:121.

3 Något, som Wullenwever framhåller i brefvet till Albrekt af den 30 juli och ännu starkare den 4 augusti. A. a. I: 129, 144.

4 Samtliga ha svarat den 31 juli. A. a. I:130—132.

5 "dat Euangelium stets will vnvthslatenn (unausgeschlossen) synn."

artiklar, af hänsyn både till allmänheten i Lybeck, Köpenhamn och Malmö och till hela Danmarks rikes invånare. Äfven Johan Oldendorps och Helmeke Dannemanns svar bestyrka, att det fattades något å Albrekts sida i afseende på religionen, samt uppmana honom att härom gifva tillfredsställande förklaring.[1]

Ännu skarpare framhålles den religiösa meningsskiljaktigheten i Wullenwevers bref till hertigen den 4 augusti. Det heter där, att han och rådet väl finna, huru det ännu felas mycket i hufvudstycket och första artikeln, som rör Guds ord, och som är grundval för det hela. "Det skall vara det första och måste vara det första och är också ett rätt hufvudstycke i denna påbörjade fejd näst konung Kristians befrielse. Och sannerligen skall hvarken Köpenhamn eller Malmö låta förmå sig till något af någon furste på jorden, utan att han är evangelium i grund tillgifven och äfven har bevisat detta i handling. Därförutan står intet löfte till att gifva, ej heller i denna stad Lybeck, hvilket jag förut sagt och ofta förmanat eders nåd."[2]

Om de fordringar angående religionen, hvilka Lybeck ställt på hertigen, gifves underrättelse i det i Paludan-Müllers Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens tid tryckta s. k. andra utkastet till öfverenskommelse mellan Lybeck och hertigen. Fordringarna äro följande.

1. Albrekt skall såväl i Mecklenburg som i Danmark rent, klart och oförfalskadt låta predika och upprätthålla Guds ord och evangelium emot papisternas ogrundade lära samt helt och hållet afskaffa de mot evangelium stridande bruk, som ännu kunna finnas i dessa länder.

2. Om Albrekt till den katolska lärans skydd ingått något förbund, skall detta upphöra i och med afslutandet af detta fördrag.

3. Albrekt skall ingå i det evangeliska förbundet i Tyskland eller åtminstone förplikta sig att efter förmåga hjälpa och

1 I Markus Meyers svar förekommer intet om religionen. Han söker förklara Lybecks beteende därmed, att rådet skrifvit till Kristoffer men ännu ej fått svar.

2 *Paludan-Müller*, a. a. I: 144. Äfven den 11 augusti skrifver W., att det å Albrekts sida brister i fråga om religionen. A. a. I: 156.

beskydda Lybeck och de vendiska städerna mot alla anspråk för religionens skull och att ej öfvergifva städernas invånare, om de därför angrepes.[1]

Tydligen är det den första af dessa punkter, som striden förnämligast gällt. Wullenwever skrifver upprepade gånger, att det felades något i fråga om den *första artikeln*, och detsamma bekräftas af Oldendorp och Helmeke Dannemann.[2]

Under hösten 1534 mörknade utsikterna för Lybeck. I september lägrade sig en stark holsteinsk här utanför dess murar, den 10 oktober fick Kristian en bro färdig tvärs öfver Trave nedanför Lybeck, hvarigenom staden helt och hållet afskars från förbindelsen med hafvet på denna led,[3] och den 1 oktober hade Johan Fredrik gifvit formligt afslag å Lybecks anbud.[4]

Under dessa omständigheter kommo underhandlingarna med Albrekt åter i gång. Att börja med sökte lybeckarna vinna honom genom att som lön erbjuda Sverige, hvilket skulle "befrias" från konung Gustafs tyranni; därvid de i afseende på religionen i hufvudsak framställde sina förra fordringar, så att hertigen nu för Sverige och Mecklenburg skulle förbinda sig till detsamma som tidigare för Mecklenburg och Danmark.[5] Underhandlingarna framskredo så långt, att lybeckarna den 10 oktober hade ett fördragsutkast i deras och de förbundna vendiska städernas (Rostock, Wismar och Stralsund) namn fär-

1 *Paludan-Müller, Aktstykker*, 1: 285.

2 A. a. I: 129, 131—32, 144.

3 A. a. II: 42. *Waitz*, a. a. II: 135. Jmfr *Paludan-Müller, Grevens Feide*, I: 278.

4 *Waitz*, a. a. II: 316—17.

5 *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 281—84. Aktstycket är odateradt. Paludan-Müller hänför detsamma till förhandlingarna i juli (s. 284, anm.) Waitz hänför det däremot till dessa underhandlingar i oktober (*Waitz*, a. a. II:336—37). I det år 1889 utgifna 6 häftet af *Regesta diplomatica historiæ danicæ*, II serien, följes Paludan-Müllers datering. Att emellertid Waitz har rätt, visas bl. a. af de bestämmelser om Johan af Hoya, som aktstycket innehåller. Där säges nämligen, att grefve Johan med Albrekts samtycke skulle erhålla Finland, mot det att han blefve bundsförvant i företaget. Detta öfverensstämmer med det fördrag, som Albrekt, grefven och Berent von Mehlen ingingo den 16 oktober (*Paludan-Müller*, a. a. I: 207.), medan ett bref af 20 augusti s. å. från Johan af Hoya till Albrekt visar, att dessa två då ännu stodo tämligen främmande för hvarandra (a. a. I:160).

digt.[1] Albrekts motbref saknas, men att han ej afvisat själfva hufvudförslaget om Sverige som lön, visas af den öfverenskommelse, han den 16 oktober ingick med Johan af Hoya och Berent von Mehlen att tilldela dem vissa områden i Sverige.[2]

Emellertid har Albrekt ej funnit löftet om Sverige tillräckligt lockande, och lybeckarna ha då skyndat att erbjuda bättre fördelar. Den 12 oktober anmodades han komma till Lybeck, så starkt rustad som möjligt, då den yttersta nöd vore för handen. Och därvid erbjöds honom Danmark, till dess Sverige blifvit eröfradt, hvarefter det skulle stå hertigen fritt att välja hvilketdera riket han ville.[3] Det dröjde dock en hel månad, innan man kom till resultat på denna grundval. Lybeckarna måste under tiden vinna de förbundna städerna för det nya förslaget, och samtidigt pågingo de viktiga underhandlingar med hertig Kristian, hvilka ledde till Stockelsdorferfreden.[4] Den 14 november var man emellertid så nära en uppgörelse, att städerna då hade en ny fördragsurkund färdig, i hvilket de utlofvade att, sedan Kristian II med hertigens hjälp befriats, medverka till att denne blefve herre i Danmark.[5] Förutsättningen var dock fortfarande, att Albrekt skulle gifva bindande försäkringar om reformationens genomförande i Danmark och i Mecklenburg, något som framgår af ett samtidigt förslag till förpliktelsebref från hertigens sida, hvilket G. Waitz meddelat.[6] Att hertigen äfven nu gjort svårigheter i detta afseende, visar ett annat, af Paludan-Müller meddeladt utkast till förpliktelsebref för honom.[7] Där nämnes ingenting

1 *Waitz*, a. a. II: 337.

2 *Paludan-Müller*, a. a. I: 207—09.

3 A. a. I: 200.

4 *Waitz*, a. a. II: 140 o. f., 175.

5 På samma sätt som enligt öfverenskommelsen i juli: regent och gubernator, så länge Kristian lefde, och konung efter dennes död. Om Albrekt dessförinnan dog, skulle hans äldste son, och i händelse af dennes död, den näst äldste o. s. v. inträda i hans rättigheter. *Paludan-Müller*, a. a. I: 221.

6 *Waitz*, a. a. II: 371. Angående de bägge brefvens sannolika samtidighet, se sammastädes s. 370—71.

7 *Paludan-Müller*, a. a. I: 290.

om religionen, liksom äfven en annan för Albrekt besvärande punkt, som finnes i det förstnämnda förslaget, där saknas.[1]

Utkastet hos Paludan-Müller börjar med orden "Wes sich M. g. her (Mein gnädiger Herr = Albrekt) Jegenn die vonn Lubeck vorschreiben soll" och fortsättes af en redogörelse för hvad städerna å sin sida lofvat ("Wasz sich die vonn Lubeck mit Jren verwanten Jegen m. g. h. herwiderumb verschrieben haben"), hvilken redogörelse ord för ord återfinnes i fördragsurkunden af den 14 november. Man skulle därför vilja tro, att detta är den slutliga öfverenskommelsen, och att städerna således till sist släppt sina fordringar i fråga om religionen. Så torde dock icke vara fallet, utan det sannolika synes vara, att i stället Albrekt gifvit efter, så att det af Waitz återgifna aktstycket verkligen innehåller det sista resultatet af förhandlingarna.[2] I så fall har det emellertid stannat vid det preliminära aftalet. Hertigen har ej ratificerat fördraget och har ej heller senare kunnat förmås att göra det, hvadan hans hjälpsändningar och slutliga öfverresa till Danmark skedde, utan att något bindande fördrag mellan honom och de vendiska städerna blifvit ingånget.[3]

Under hand har hertigen dock i mer eller mindre sväfvande ordalag uttalat sin villighet att befrämja reformationen. Så skriftligen till Rostock den 27 december 1534 vid anhållan om ett penninglån (som emellertid vägrades), att han ingalunda ville förbjuda utan tvärt om skydda och handhafva Guds ord och evangelium, liksom hans broder, med hvilken han ingått en förening och upprättat en ordning angående denna sak.[4] Så också muntligen i februari 1535, då han lofvade att i Dan-

1 Nämligen att hertigen ej skulle få drifva handel i Danmark, ej heller tillåta adeln att göra det. Jmfr härom *Schäfer*, a. a. IV: 263 o. *Waitz*, a. a. II: 195.

2 I fördragsurkunden af 14 nov. säges, att Albrekt lofvat ej ingå något förbund utan städernas samtycke. Denna bestämmelse saknas i det hos Paludan-Müller tryckta utkastet till Albrekts förpliktelsebref, medan det däremot ingår i det af Waitz meddelade. Likaså återger fortsättningen hos Pal.-Müller, om hvad Lybeck och dess bundsförvanter åtagit sig, ej alldeles fullständigt städernas bref af den 14 nov., i det där saknas första och sista punkterna i detta bref.

3 *Waitz*, a. a. II: 384, 386, 387, 412, jmfr 204.

4 A. a. II: 184.

mark låta ske hvad som var kristligt och gudligt, såsom lybeckarna gärna såge det.[1]

En verklig svårighet vållade Albrekts katolska ifver honom i början af år 1535. Joakim Rönnov uppläste då Albrekts ofvan, sid. 36, omtalade bref, hvari han erbjudit sig att arbeta för katolicismens återställande, om biskopen ville fört hjälpa honom till tronföljden i Danmark. Allmänheten i Köpenhamn säges ha tagit stor anstöt af brefvet, så att den varit nära att affalla från Albrekt. Dennes kansler von Jetzen samt Jörgen Wullenwever, hvilka bägge då vistades i Köpenhamn, varnade honom därför ifrigt och upprepade gånger att ej visa sina papistiska böjelser.[2]

Händelserna utvecklade sig också i Danmark på ett sådant sätt, att det måste blifva en nödvändighet för hertigen att undvika allt, som i kyrkligt afseende kunde vara stötande. Vid årsskiftet 1534—35 afföll den skånska adeln från Kristoffer, och detta hade till följd den våldsamma demokratiska rörelse, som ofvan (sid. 32 o. f.) omtalats. Aristokratien måste då med nödvändighet söka sitt stöd hos Kristian III. Motsatserna mellan de stridande blefvo skarpare och klarare: å ena sidan Kristian och stormännen, å den andra Kristoffer, Albrekt och den danska demokratien. Under sådana omständigheter kunde ej finnas utrymme för några katolicerande planer från Albrekts sida, och efter det han i april 1535 ändtligen själf kommit till Danmark, finner man i handlingarna icke något spår af dylika försök.

1 *Waitz*, a. a. II: 385. Jmfr också *Paludan-Müller*, *Aktstykker*, I: 376—77 och *Waitz*, a. a. II: 225—26.

2 *Paludan-Müller*, a. a. I: 310, 311, 315, 319—20, 337, 350.

VI.

Kristian III och reformationen.

Ännu under maj månad 1534 höll biskopspartiet fast vid tanken att välja hertig Hans till konung,[1] men händelsernas tryck tvang tämligen snart äfven den gamla lärans anhängare att vända sig till Kristian — för så vidt de ännu ägde kvar friheten att välja. Medan det själländska och snart äfven det skånska rådet måste hylla Kristoffer, beslöt det jutska på en sammankomst den 4 juli 1534 i Ry (nära Himmelbjerget) att erbjuda kronan åt hertig Kristian. Några af biskoparne gjorde vid detta tillfälle ifrigt motstånd på den grund att hertigen var luteran, men de tvungos att gifva vika genom den närvarande lägre adelns hot.[2] Några dagar därefter, den 9 juli, fattade den fyenska adeln ett liknande beslut.[3] Äfven skånska rådet har i början af juli månad förklarat sig villigt att antaga Kristian till konung[4] men hyllade inom kort Kristoffer.

Fullmäktige från rådet och adeln i Jutland och på Fyen reste nu till hertigen, och i Preetz afgåfvo de den 17 juli till honom en skriftlig försäkran om sina hufvudmäns benägenhet att välja honom till konung. De begärde, att han snarast möjligt måtte komma in i de västdanska länderna, förrän fienderna öfverföllo dessa. De ville då alla välja och hylla honom, likväl under förutsättning att han utfärdade och beviljade sådana

---

1 Ove Bildes bref till hertig Hans af 15 maj och till Eske Bilde af 29 maj. *Monum. hist. dan.* I: 439—43. Jmfr *Heise, Familien Rosenkrantz's Historie*, II: 201.

2 *Hvitfeld*, a. a., bl. I verso (foliouppl. II: 1424).

3 *Paludan-Müller, Aktstykker*, II: 33.

4 *Paludan-Müller, Grevens Feide*, I: 228.

recesser, privilegier och friheter, som han nu utlofvat.[1] Det löfte af Kristian, hvarpå här syftas, är dateradt följande dag och synes ha innehållit en förpliktelse att, när han kommit till Danmark och riksrådet anmodade honom, afgifva en konungaförsäkran sådan som hans faders, dock så, att han och riksrådet skulle äga rätt att ändra sådana punkter i denna, som voro olidliga för honom och rikets invånare.[2]

I augusti begaf sig hertigen till Jutland, till det stora möte af riksråd och adel, borgare och bönder, hvilket sammankallats till Horsens. Där utfärdade han den 18 augusti ett provisoriskt försäkringsbref, samt hyllades som konung. Detta försäkringsbref,[3] som till allra största delen handlar om kyrkliga förhållanden och tvister, är ganska märkligt. Efter en hänvisning till det i Preetz gifna löftet om konungaförsäkran före hyllningen heter det, att Danmarks prelater och adel ej nu kunna enas om lydelsen af denna recess. Nöden kräfver emellertid, att hyllningen ej längre uppskjutes, trots det att konungaförsäkran ej kan slutgiltigt fastställas. Kristian utlofvar därför att, när riket åter kommit till ro, göra en sådan försäkran som hans fader — likvisst med samma förbehåll som i reversen af den 18 juli: hvad som i Fredriks försäkran kan finnas olidligt för honom, rådet och adeln vill han afhjälpa "och taga bort och sätta till efter Danmarks råds och några af adelns råd, såsom det kan vara oss, Danmarks rikes råd, adel, meniga riket och rikets inbyggare nyttigast och gagneligast." Omedelbart därefter omtalas, att Kristian förhandlat mellan biskoparne, prelaterna och meniga adeln i Jutland om den tvedräkt, som rådde mellan dem "om tron och alla ceremonier." Rörande dessa tvistefrågor gifvas följande bestämmelser. De gods och ägodelar, som biskopar, prelater och kyrkor nu besitta, och för hvilka de hålla mässor, dagliga tider och andra ceremonier, må de, såvida de fullgöra dessa gudstjänstbruk ("hvilke som det giøre ville"), ha kvar,

---

1 *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 111.

2 *Aarsberetninger fra Geheimearchivet*, II: 80, noten. Kristians revers af 18 juli är där tryckt efter en skadad pappersafskrift. Just på de rader, som skulle omtala, hvad slags försäkran Kristian hade att gifva, äro blott några få ord läsliga.

3 A. a. II: 79—82, efter original på pergament.

till dess Kristian kommit till en lugn regering och han då med rådet och adeln får gjort en kristlig god förordning därom. Adeln skall till dess också behålla de gods, den nu innehar. Fullkomlig trosfrihet stadgas under denna öfvergångstid. Ingen skulle nämligen få hindra dem, som ville bevara den gamla ordningen och de gamla ceremonierna. Men också de, som ville hålla sig till den "ny Skickelse", skulle äga full frihet. Hvar och en må i trosfrågor förhålla sig så, som han själf ville ansvara inför Gud. Sockenkyrkorna skulle njuta och behålla räntan af de gods, som de erhållit af adeln, bönder och andra, hvarvid "härligheten"[1] stannade hos den, som sedan gammalt haft den. — Detta är det hufvudsakligaste af denna provisoriska konungaförsäkrans bestämmelser. Hela andan i densamma var sådan, att prelaterna lätt kunde förutse, i hvilken riktning Fredriks konungaförsäkran skulle komma att förändras, då Kristian blifvit obestridd herre öfver Danmark.

Emellertid har Kristian i Horsens, pådrifven af det närvarande borgerskapet, gjort ännu bestämdare uttalanden i protestantisk riktning, såsom man finner af en fordom i Äbeltofts rådhusarkiv, nu i Viborgs provinsarkiv förvarad samtida pappershandskrift, hvilken J. R. Hübertz 1837 utgaf i ett arbete om staden Århus, men som i öfrigt blifvit ouppmärksammad af den historiska forskningen.[2] Aktstycket anger sig i ingressen såsom "den recess och burspråk, som blef utgifven den dag, hertig Kristian vardt hyllad och anammad till konung och herre i Jutland och utvald och utkorad till allt Danmarks rike"; hvarefter följa en del i indirekt form omskrifna bestämmelser af denna proklamation men äfven uppgifter om rent muntliga förhandlingar. Till sist återger handskriften i oratio recta slutet af en af Kristian utfärdad proklamation, antagligen densamma som i det föregående refererats. Trots den högtidliga form, som både inleder och afslutar dokumentet, får detta sålunda ej fattas som ett enhetligt aktstycke. Sannolikt är det en privat uppteckning, som någon af Äbeltofts till hyllningen sända fullmäktige

---

1 = "försvaret"; hvarmed följde vissa inkomster. *W. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15 Århundr.*, s. 497.

2 *Bidrag til Skildring af Staden og Communen Aarhus. I. Et Blik paa Staden Aarhus og dens almindelige Historie*, s. 105. Här aftr. efter origin. Bil., s. 67.

gjort, och hvari denne hufvudsakligen medtagit sådant, som särskildt intresserade honom och de hemmavarande borgarna. Att skrifvaren haft ett annat, eller kanske flera andra, papper framför sig, och att han skrifvit i hast, synes framgå däraf, att han mot slutet hoppat öfver fyra meningar, hvilka han sedan skrifvit till på baksidan; med ett kors och "verte folium" har han på vederbörligt ställe angifvit deras rätta plats. Öfver hufvud är skrifningen mycket slarfvig.[1]

Omedelbart efter ingressen öfvergår aktstycket till bestämmelser om religionen. "Item primo dömde han (Kristian) och Danmarks råd Guds ord vid makt, särdeles i alla köpstäder, såsom borgmästare och borgare till hopa församlade begärt på konungens palats[2], att samma Guds ord skulle predikas, sjungas och läsas på deras egna danska tunga, som alla kunde förstå, på det att papisters, kättares och andras falska lärdom icke vidare skulle hafva framgång och brukas. Item sade konungen själf personligen med sin egen mun, att om prästen i någon socken, i stad eller på landet, tillsades af allmogen att sjunga danska och han förhärdade sig och ej ville, då finge allmogen bortvisa honom från sig och själf uppsöka en, som det ville göra."

Af det anförda är klart, att det kommit till muntliga förhandlingar mellan Kristian och det församlade folket. Detta har, kanske ängsligt att Kristian för nära förbundit sig med prelaterna, yrkat på försäkringar om religionen. Det är då mycket naturligt, att prelaterna måst finna sig i att Kristian gick längre, än det provisoriska försäkringsbrefvet medgaf. Förhållandenas makt dref dem till allt vidare medgifvanden. I Ry hade de gjort motstånd mot Kristians val men måst vika på grund af den lägre adelns hotfulla hållning. I den provisoriska konungaförsäkran af den 18 augusti hade de så i själfva verket måst uppgifva gärdet, ehuru de fått löfte om ett interimistiskt status qvo. Nu rubbas äfven detta genom de ofrälses uppträdande. Så mycket mera hänsyn måste tagas till dessas oroliga hållning, som det

1 Intet datum eller namn anger, när eller af hvem uppteckningen är gjord. Skrifformen med dess många förkortningar är emellertid den under 1500-talets förra del brukliga. Allt talar för full samtidighet, och derpå tyder också, att Kristian i ingressen kallas för "hertig." Ortografien förråder jutsk dialekt.

2 Förmodligen den tribun hvarpå hyllningen försiggick.

kunde befaras, att de eljest skulle följa sina östdanska ståndsbröders exempel och fylka sig bakom Kristian II:s namn: det dröjde i verkligheten icke mera än en månad, innan allmogen i norra Jutland slöt sig till Kristoffer.

Genom de nu gjorda medgifvandena blef det således uttryckligen sagdt, att gudstjänsten i Jutland, särskildt i städerna, skulle vara evangelisk (naturligtvis under förutsättning att församlingen önskade det). Detta "dömde" Kristian och rikets råd. Bestämmelsen påminner ganska mycket om ett stadgande i den af Fredrik I och riksrådet under herredagen 1530 utfärdade stadsordningen, hvilket lydde: "Om Guds ord och evangelium vilja vi, att hvilken som nåden hafver må klarligen predika och offentligt förkunna det för meniga allmogen uti alla köpstäder och annorstädes öfver allt riket, såsom våra undersåtar, köpstadsmännen i Jutland, med all flit af oss begärt hafva."[1] Den gången hade det jutska borgerskapets ombud i Köpenhamn genomdrifvit en alldeles ny bestämmelse, hvarigenom reformationen i städerna ställdes på lagens grund. Hvad de nu i Horsens begärde af Fredriks son var kanske närmast en bekräftelse på detta stadgande från 1530, och rådet kunde svårligen undgå att samtycka. Däremot var det något alldeles nytt, att församlingen skulle äga rätt att afsätta en präst, som vägrade att "sjunga danska", och själf utse en ny, men detta angifves blott som ett muntligt löfte af Kristian personligen, hvilket likväl måste ha stor betydelse under denna oroliga tid, då prelaterna icke ägde något annat stöd än den nye konungen.

I aktstyckets fortsättning omtalas, att Kristian fastställt alla föregående privilegier (städernas?), hvarjämte några bestämmelser af rent världslig art uppräknas. I anslutning därtill förekommer åter ett referat af muntliga förhandlingar. "Item bådo alla köpstadsmän honom, att han ville upphäfva den oredliga tull, som icke var till i konung Hans tid, i allt Danmarks rike. Konungen svarade själf personligen, att han ville ordna på bästa sätt med samma tull." Sedan därefter Kristians hyllning blifvit relaterad och det omtalats, att han gifvit fred åt alla fredlösa, komma på nytt bestämmelser om kyrkan. Det sä-

1 *D. Mag.* 4 R. VI: 40. *Kolderup-Rosenvinge, Love,* IV: 143.

ges nämligen, att kyrkan skall behålla det jordagods, som henne är gifvet, dock så, att gifvarnas rätta arfvingar må bruka det och däraf gifva kyrkan ledingspenningar eller landgille. Tydligtvis är detta blott en annan redaktion af den förut citerade bestämmelsen i försäkringsbrefvet af den 18 augusti, att sockenkyrkorna skulle njuta och behålla räntan af de gods, som de erhållit af adeln, bönder och andra. Stadgandet innebär ingen nyhet, då man från 1527 har ett konungens rättartings beslut, enligt hvilket de gårdar, som kommit till kyrkor och kloster från självägande bönder, skulle återgå till bondgårdarna, mot att dessa betalade den årliga afgiften. Åtgärden var lika mycket i kronans som i böndernas intresse; den påyrkades 1527 af riksmarsken Tyge Krabbe och motiverades därmed, att såväl böndernas gårdar som kronans rättigheter förminskats.[1] Den hade emellertid ledt till en för kyrkan farlig påföljd, då bönderna på många ställen, både i Jutland och på Fyen, däraf tagit anledning att tillägna sig dylika gårdar utan hänsyn till huru de andliga kommit i besittning af dem.[2]

Efter detta öfvergår aktstycket till att i oratio recta tala i Kristians namn. Det säges, att Kristian gifvit fyra riddersmäns män i uppdrag att sitta till landsting,[3] hvarefter följer en svårbegriplig mening om att dessa inför Kristian svurit sin ed "om store dybe trette ryder mantzs eye, bønner jord." Vidare inskärpes allmogens tiondeplikt till kyrkan och prästerna. Tionden skulle gifvas "effther then gamble loff". Förmodligen afses härmed den ordning, som i Jutland och på Fyen gällde före 1443, hvilket år ett strängare betalningssätt infördes. Detta senare hade bönderna aldrig kunnat finna sig i, och en af den danska reformationsrörelsens allra första verkningar var, att bönderna, först i Århus stift och sedan på andra håll, ingingo förbund emot tiondegifvandet. Odense recess af 1527 fastslog emellertid 1443 års dom om den nya tionden.[4] Det var

1 Kungl. bref af 22 aug. 1527, *Ny kirkehist. Saml.*, VI: 147—48.

2 A. a. IV: 32—33.

3 Jep Fris, Jens Huas och Jens Thomessen jämte landsdomaren, enl. det provisoriska försäkringsbrefvet.

4 Om tiondefrågan i Jutland 1527, se *A. Heise* i *Hist. Tidsskrift* 4 R., V: 294 o. f.

ju att vänta, att när den i Horsens samlade allmogen nu framförde sina besvär, också tiondefrågan skulle tagas upp. Kristian gaf då så till vida efter, att man skulle återgå till det äldre betalningssättet. — De två sista punkterna röra uteslutande världsliga angelägenheter och kunde här helt förbigås, om ej den ena innehölle den intressanta uppgiften (hvilken återfinnes både hos Hvitfeld och Krag[1], ehuru i annat sammanhang), att Ove Bilde och Mogens Gjö insattes till ståthållare i Jutland under konungens frånvaro; de skulle äga att "gifva kunglig stämning och döma rätt och skäl, som de vilja försvara för Gud och för oss, till dess vi själfva komma till städes". Hvitfeld förlägger Ove Bildes och Mogens Gjös utnämning till senhösten, efter Stockelsdorferfreden, och Krag synes göra detsamma. Möjligen syfta dock de båda historieskrifvarna på ett förnyadt förordnande, gifvet efter det Kristians stora här lagts i vinterkvarter i de jutska städerna. De framställa nämligen ståthållarnas uppdrag annorlunda: att sörja för krigsfolkets besoldning och underhåll.

Till sist bör påpekas, att aktstycket slutar med dateringen "vothen daghen effther vor frv dag dyre", medan Kristians försäkringsbref är dateradt "tysdagh næst effther wor frue dag assumptionis". Hyllningen torde således ha försiggått den 19 augusti och ej den 18, som eljest uppgifves. Den senare dateringen har man från en marginalrubrik hos Hvitfeld, som tydligtvis på den grund förlägger hyllningen till den 18, att han funnit detta datum i den provisoriska konungaförsäkran.

Från Horsens reste Kristian tillbaka till Holstein. Sedan fred den 18 november slutits mellan honom som herre till Slesvig och Holstein å ena sidan samt Lybeck å den andra,[2] återvände han i slutet af året till Danmark och vistades en tid i Kolding. På nyåret var Kristian åter i hertigdömena, men i slutet af februari begaf han sig på nytt till Jutland,[3] och från denna tid är hans regering af betydlig vikt för de kyrkliga förhållandena. I början af 1535 ha de andliga i Slesvig och

---

[1] *Hvitfeld*, a. a., bl. L1 verso (foliouppl. II: 1432): "Item hand forordnede Bisp Owe Bilde oc Herr Mogens Gøe til hans Stadholdere vdi Nørre Judland". *Cragii Annales*, s. 68.

[2] *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 226.

[3] *D. Mag.* 3 R. IV: 186—87.

Holstein hårdt beskattats, och då Ribe stift omfattade delar af både Slesvig och Jutland, kom denna beskattning att beröra äfven det senare landet. Biskopen har i februari betalt tjugonde penningen af de gods, han och stiftet ägde i hertigdömet, och landbönderna på godsen fingo betala 6 gyllen för hvar plog. Också kapitelsledamöterna ha betalt plogskatt af sitt gods i Slesvig, och antagligen ha de äfven betalt tjugonde penningen.[1] Samtidigt fick Ribe domkyrka lämna ifrån sig allt silfver hon ägde, med undantag af 6 kalkar och patener; klostren och de öfriga kyrkorna i Ribe stad samt kanske också på landsbygden måste likaledes lämna allt, med undantag af en kalk och en paten.[2]

I mars har ordningen kommit till de öfriga jutska stiften. Den 8 mars mottog Kristian i Viborg på nytt hyllning af Jutlands ständer, och i sammanhang därmed har rådet beviljat nya skatter, hvilka också drabbade kyrkan.[3] Den 10 mars utgingo bref om att hvarje sockenkyrka skulle lämna ifrån sig sitt silfver med undantag af en kalk och en pixis.[4] Förmodligen ha äfven Århus, Viborgs och Börglums domkyrkor fått lämna ifrån sig sina dyrbarheter, liksom Ribe

---

1 *D. Mag.* 3 R. IV: 188—89, V: 37. Enligt Waitz framställning har 20-penningen beslutits på en landtdag i Rendsburg i början af 1535 och lagts på de andligas "gods och inkomster." (*Waitz*, a. a. II: 218—19). Jmfr i motsats härtill *Paludan-Müller, Grevens Feide* I: 398. Plogskatten drabbade icke blott prelaterna utan äfven den öfriga adeln. Att detsamma var förhållandet med 20-penningen torde framgå af Kristians reversalbref af 22 jan. 1535, a. a. I: 399, noten.

2 *D. Mag.* 3 R. IV: 186.

3 Om hyllningen i Viborg, se *Paludan-Müller, Grevens Feide*, I: 401 samt *Waitz*, a. a. II: 402. Brefvet därstädes af Jac. v. Barthen visar, att anledningen till den förnyade hyllningen var bondeupproret i Jutland under hösten 1534. De upproriska bönderna svuro nu på nytt hyllningsed. De öfriga jämte riksråden ha däremot svurit att hålla den ed, de redan gjort. Men hyllningen har också till en del gjorts å det öfriga Danmarks vägnar. I ett kort efteråt skrifvet bref från Kristian till gotländingarna säges: "Danmarks rikes råd uti Skåne, Fyen och Jutland hafva nu äskat, kallat . . . . hyllat och svurit oss till Viborgs landsting som deras rätte herre och konung". *D. Mag.* 3 R. V: 27. Enligt v. Barthen ha biskoparne af Fyen och Själland varit närvarande vid hyllningen och hade den senare fullmakt från lundabiskopen i samma sak. Jmfr. Gustaf Vasas bref af 16 mars 1535, hvari konungen uttalar sin tillfredsställelse öfver att Joakim Rönnov begifvit sig till Kristian. *Gustaf I:s registratur*, X: 83—84.

4 *D. Mag.* 3 R. IV: 213, V: 33.

domkyrka gjort månaden förut.[1] Alla sockenkyrkor, kyrkoherdar och "sognedegne" skulle betala hälften af sin uppbörd och inkomst och göra denna utbetalning i silfver.[2] Samtidigt beskattades äfven de jutska klostren, hvilka fingo betala mycket betydande belopp, växlande mellan 3000 och 100 mark för hvarje och med en sammanlagd summa af 18500 mark; dessutom skulle klostren gifva alla "silfverkalkar och kyrkans ornament", som i dem funnes.[3] Denna skatt indrefs så raskt, att man redan den 23 mars har ett kvitto å densamma.[4] Prelaterna ha förmodligen åtagit sig beskattning tillsammans med den öfriga adeln.[5]

Äfven förändringar af annat slag i det kyrkliga besittningstillståndet ha ägt rum. Den 20 mars dömdes helgeandsklostret i Randers af konungens rättarting att återlämna en del till klostret skänkt jord, emedan munkarne ej hållit den gudstjänst, de åtagit sig som villkor för gåfvan. Ove Bilde afstod från två kyrkor, som lågo utanför Randers, och hvilka Kristian med kyrko- och prästgård skänkte till staden.[6]

Öfver hufvud taget har Kristians vistelse i Jutland vid denna tid medfört ett stadgande af den kyrkliga ordningen därstädes. L. Helweg har antagit, att Kristian i Viborg gjort en provisorisk anordning om kyrkoförhållandena i Jutland.[7] Det synes mig vara alltför obevisadt, att något sådant skett, men säkert är, att Kristian ingripit ordnande i en mängd enskilda

---

1 Antydan härom möjligen i *D. Mag.* 3 R. V: 120 o. 144, ehuru detta kvitto är af 14 okt.

2 A. a. IV: 213, V: 26 o. 33.

3 A. a. IV: 206. Några af klostren fingo dessutom lämna vissa prestationer in natura, V: 33. — Att beskattningen af klostren verkligen skedde i Viborg, framgår dels af sammanhanget, dels af ett kvitto af 28 aug. 1535 till priorinnan i Mariager. A. a. V: 94—95. — Jfr s. 133.

4 A. a. V: 25.

5 Antydningar därom finnas i a. a. V: 25 o. 55.

6 A. a. V: 23, 28. Därjämte har Kristian skänkt bort jord, som tillhört svartbrödraklostret i Vejle, (a. a. V: 29), men detta kloster var redan under Fredrik I:s tid öfverlämnat till kronan (*J. P. Trap, Danmark*, 3 Udg. V: 285), och det gällde således nu blott en gåfva af denna. På liknande sätt förhåller det sig med de gåfvor ifrån gråbrödraklostret i Ålborg, som omtalas i *D. Mag.* V: 29 o. 311.

7 *Den danske Kirkes Historie för Reformationen*, II: 1000.

fall. Dock får man icke fatta det så, att särskildt de kyrkliga ärendena skulle ha varit föremål för hans omvårdnad. En mängd rättstvister hade uppkommit under den herrelösa tiden, och från alla håll vände man sig nu till den utvalde konungen för att få målen afdömda. Registraturet "Tegnelser over alle Lande" uppräknar en mängd stämningar, af hvilka de flesta röra världsliga mål men åtskilliga också kyrkan.[1]

Bland dessa kyrkliga mål torde de från Viborgs och Börglums stift vara de viktigaste. Biskopen i det förra, Jörgen Friis, hade, såsom förut är antydt,[2] verkligen gjort reaktionsförsök efter herredagen 1533. Den reformationsvänlige kantorn i Viborg, Nils Friis, stämde nu sin halfbroder biskopen för att ha bemäktigat sig en del under kantorn lydande kyrkogods. Liknande stämning uttogs af prästen Matts Heggelund. Vikarien Jens Nielsen i Viborg stämde biskopen för att denne skilt honom från hans ränta och kyrka.[3] Å andra sidan tog biskopen stämning på Matts Heggelund, för det denne med våld slagit under sig tre kyrkor,[4] hvarjämte han stämde priorinnan i Örslev (Östlöv) kloster för att hon tre gångger tagit sig prior mot biskopens vilja.[5] I de flesta fall torde utslagen ha fallit till Jörgen Friis nackdel. Angående Jens Nielsen vet man, att han under den följande tiden innehade sin kyrka.[6] Att biskopen förlorat målet emot Matts Heggelund synes af Klagoskriften mot biskoparne 1536.[7] Priorinnan i Örslev fick bref på att hon skulle hafva och behålla försvaret för klostret och klostergodset, till dess saken kunde komma i rätta inför konungen och rådet. I händelse af rättstvist om klostrets gods och egendomar skulle Mogens Gjö hafva dessa i försvar.[8]

---

1 *D. Mag.* 3 R. IV: 177 o. f.

2 Sid. 26—27.

3 A. a. IV: 190, 194—96.

4 A. a. IV: 199, hvarest står, att *Styge Krumpen* stämt Matts Heggelund. Heise gör emellertid sannolikt, att detta är skriffel, och att Jörgen Friis afses. *Ny kirkehist. Saml.* V: 724. noten.

5 *D. Mag.* 3 R. IV: 200. Meningen är väl, att hon utan biskopens hörande utsett en föreståndare för klostret, hvilken skulle hafva detta i försvar. Jmfr *Ny kirkehist. Saml.* V: 728.

6 A. a. V: 726—27.

7 *Monum. hist. dan.*, I: 188.

8 *D. Mag.* 3 R. IV: 207. Om förhållandena i Viborgs stift vid denna tid

Förhållandena i Börglum stift äro mest af intresse ur den synpunkten, att de visa, huru aktningen för den gamla kyrkliga ordningen var undergräfd äfven hos katolska prelater. Biskopen i stiftet, den ovärdige Styge Krumpen, visar sig ha varit lika hänsynslöst rofgirig gentemot klostren, som någonsin kronan, den värdsliga adeln eller städerna. Här är det konungen, som uppträder som ett klosters beskyddare emot stiftets egen biskop. Nunnorna i Hundslund kloster klagade nämligen, att Styge Krumpen med öfvervåld trängt dem från deras kloster. De begärde därför att få detta tillbaka och att en ärlig adelsjungfru måtte tillsättas som priorinna för dem, samt att biskopen, hans svenner och tjänare skulle hålla sig ifrån klostret. Med anledning däraf utnämnde konungen och rådet ny priorinna samt befallde biskopen att lämna klostret i fred, hvartill denne också samtyckte. Till yttermera visso utfärdade Kristian skyddsbref för den nya priorinnan och klostret.[1]

Styge Krumpens förhållande till Hundslund synes ha gifvit anledning till en undersökning om kronans rätt till klostren i Vendsyssel. Den 15 mars kom detta mål före inför konungens rättarting. Å kronans vägnar gjordes anspråk på fyra af dessa kloster såsom varande kronans egendom sedan gammalt. Biskopen erkände genast, att två af klostren, Börglum och Vrejlev, voro kronans, ehuru han erhållit dem i förläning af konung Fredrik. Ö kloster hade fordom tillhört kronan, men biskop Nils Styge hade under konung Hans tid förvärfvat det till stiftet. Om Hundslund däremot förklarade Styge Krumpen, att det alltid varit stiftets förläning, som styrts och regerats af biskoparne i Vendsyssel. Han sade sig därpå hafva bref och bevis, hvilka han dock icke hade till hands. Rättartingets dom blef, att samtliga klostren skulle vara i kvarstad, så att fogdarne hölle inne afkastningen och hvarken till kronan eller

finnas åtskilliga upplysningar i *A. Heises* afhandling: *Kirkelige Forhold i Viborg Stift, Ny kirkehist. Saml.* V: 522 o. f.

1 *D. Mag.* 3 R. IV: 217—18. Se ytterligare om Styge Krumpens förhållande till Hundslund kloster Klagoskriften mot biskoparne, hvari äfven säges, att han förjagat nunnorna från Ö kloster, så att blott tre funnos kvar, då biskopen 1536 fängslades. *Monum. hist. dan.* I: 190—91.

biskopen utlämnade denna, förrän saken kommit före på någon herredag i Jutland.[1]

* * *

I midten af mars 1535 öfvergingo Kristians trupper till Fyen, den 11 juni vann Johan Rantzau segern vid Öxnebjerg, den 16 i samma månad bemäktigade sig den förenade svensk-danska flottan vid Svendborg en stor del af den lybska sjömakten. Därmed hade Kristian fast fot i östra Danmark. Den 17 juli var han på Själland. I augusti gick han öfver till Skåne och hyllades den 18 vid Lund af skåningarna.[2] Fienderna voro inskränkta till några få fasta platser, och Kristian var således i det hela taget nu herre äfven öfver östra Danmark.

För kyrkan medförde detta ännu inga verkningar af principiell betydelse. I Fyens och Själlands stift hade knappast några nämnvärda reaktionsförsök förekommit, sedan herredagen 1533 slutade[3]; de, som begynts i Skåne, hade genom den utbrutna fejden snart förkväfts. Och Kristoffers kyrkopolitik hade varit en fortsättning af Fredrik I:s, särskildt genom en långt gående plundring af kyrkor och kloster. Man skulle därför lätt på förhand, utan att känna dem, kunna teckna hufvuddragen af Kristians förhållande till kyrkan under den närmaste tiden. De måste blifva: att befordra reformationens framgång, där så kunde ske, att låta de andliga bära sin dryga andel i kostnaderna för krigets fullföljande men att också tills vidare låta den gamla kyrkan bestå. Det senare var en nödvändighet, så länge kriget, där Kristian och stormännen voro naturliga bundsförvanter, varade. Jag skall i det följande söka visa, hur denna politik i praktiken fullföljdes till slutet af Grefvefejden, och skall därvid börja med de skatter, som uttogos af de andliga.

Allteftersom Kristian kom öfver till de olika östdanska

---

1 *D. Mag.* 3 R. IV: 219—20.

2 *Paludan-Müller, Grevens Feide,* I: 407, 427, 433, 439; II: 165. Den 3 juli hade Kristian i Odense hyllats af Fyenborna, a. a. I: 438. Hyllningen på Själland ägde ej rum förrän den 27 okt. *D. Mag.* 3 R. V: 126.

3 Här kan dock påpekas anteckningen i "Tegnelser over alle Lande" juli—augusti 1535: "Tesliige Jøren Olssen en forschrifft till bespen, att hans suenne haffuer tagett hannom syn hest fran oc lader hannom predicke goods o. . . ." Anteckningen afser tydligtvis Själlandsbiskopen. A. a. V: 79.

länderna, upptog han där skatter, dels i silfver, dels in natura, hvarvid dock Själland, som i öfrigt hårdast träffades af krigets tyngd och särskildt torde ha fått släppa till mest i naturaprestationer, att börja med skonades från silfverskatt.

Under sommaren 1535 har sålunda en silfverskatt betalts på Fyen. Vi känna beloppen från några städer[1] samt hela det skattebelopp i silfver, som under sommaren uppbars på Fyen och Langeland, och hvilket uppgick till 41293 lod silfver samt 200 joakimsdaler.[2] Däremot saknas uppgifter om huruvida och till hvilka belopp kyrkor och präster beskattats, men då i de öfriga östdanska länderna silfverskatt pålades kyrkan, samtidigt med det att lekmännen beskattades, är det troligt, att detsamma skett äfven på Fyen.[3]

På Själland upptogs att börja med ingen silfverskatt hvarken af lekmännen eller af de andliga. Däremot fingo själländarna utgöra ganska dryga naturaprestationer.[4] Angående dylika, som utgjordes af den själländska kyrkan, har man endast få uppgifter. Emellertid ha klostren Sorö, Esrom, Antvorskov och Ringsted haft att bränna 20 milor kol hvardera för att sända till myntet i Roskilde, och äfven de andra klostren ha haft liknande åligganden.[5] Längre fram, troligen i oktober, ha åtminstone tre af klostren levererat hö.[6] Abboten i Esrom fick tillsägelse att

1 Odense 2000 lod silfver, Bogense och Kjerteminde hvardera 600. *D. Mag.* 3 R. V: 57 samt *Vedel-Simonsen, Fyens Vilkaar i Grevens Feide*, s. 112, där äfven skattebeloppen för Svendborg (600 l. s.), Middelfart, Nyborg och Fåborg (hvartdera 200 l. s.) uppgifvas. Uppgifterna hos Vedel-Simonsen om Bogense och Kjerteminde stämma emellertid icke med dem i "Tegnelser", hvilket torde kunna bero på att skatten betalts i olika terminer, hvarom ett bref till Kjerteminde i "Tegnelser" möjligen bär vittne. *D. Mag.* 3 R. V: 74.

2 A. a. V: 142—43. Jfr uppgiften om silfverskatt på Tåsing, Langeland och de andra småöarna, s. 57.

3 I *Vedel-Simonsens* a. a., s. 111—12, finnes uppgift om skatt på Fyens andliga den 17 mars 1535. Uppgiften är orimlig, då det först var vid denna tid, Kristians trupper öfvergingo till Fyen, och beror på att förf. felaktigt fattat 2 den 17 mars till de jutska länen utgångna bref (*D. Mag.* 3 R. V: 26—27) såsom gällande äfven Fyen.

4 *D. Mag.* 3 R. V: 65. Af sammanhanget kan antagas, att denna matskatt påbjudits i juli. En annan matskatt på Själland i slutet af aug. omtalas s. 95. Jmfr s. 102, 109 m. fl.

5 A. a. V: 75, 101. Jmfr s. 260 o. 73.

6 A. a. V: 121.

lämna koppar till myntet, emedan "k. m:t har gjorts underkunnig om, att han skall hafva något koppar där i klostret, som är öfverflödigt för klostrets behof"[1]

På Låland och Falster samt i Lunds stift måste kyrkor och präster under sensommaren betala silfverskatt, och vi ha därifrån också bestämda uppgifter om de gärder in natura, som de fingo lämna. På Låland och Falster skulle hvarje präst lämna 10 lod silfver samt vissa kvantiteter öl, bröd och smör, hvarje "degn" 3 lod silfver samt öl och bröd, hvarje sockenkyrka 10 lod silfver samt halfva kyrkoräntan.[2] Denna silfverskatt har endast tagits af kyrkorna och deras tjänare, medan bönderna på Låland och Falster liksom på Själland sluppit undan med en samtidigt utskrifven matskatt.[3]

Den 18 augusti hyllades Kristian, såsom redan är nämndt, af skåningarna. I sammanhang därmed har en herredag i Lund den 20 augusti beviljat en omfattande beskattning af borgare, bönder och andliga i Skåne. Bönderna hade att betala både silfver och en gengärd, städerna åtminstone silfver.[4] Hvarje sockenkyrka skulle lämna 10 lod silfver, hvarje kyrkoherde eller kaplan med egen kyrka ("som hos kircke sidder") lika mycket och hvarje "degn" 3 lod.[5] Det faller härvid genast i ögonen, att inga gärder in natura samtidigt nämnas affordrade prästerskapet, såsom händelsen var på Låland och Falster. Sådana gåfvos dock senare. Man finner nämligen, att präster och "degne" i oktober haft att leverera öl, samt att också kyrkokornet eller en del däraf beviljats konungen.[6] Äfven klostren och domkapitlet ha fått utreda betydande mängder öl — kapitlet 30 läster och sju kloster i Skåne och Halland 46 läster. Kanikerna i Lund besvärade sig öfver denna skatt, och konungen mötte klagomålen mycket fogligt. Han bad

1 A. a. V: 128.

2 "Tegnelser" i a. a. V: 97. Närmaste datum före är 28 aug., och närmaste efter är 2 sept.

3 A. a. V: 96. Att bönderna på Själland, Falster, Låland och Möen icke affordrats silfverskatt förrän i slutet af året framgår af brefvet om sådan 4 nov., a. a. V: 256.

4 A. a. V: 90, 92, 108, 109, 143 (kvitto), 252—55.

5 A. a. V: 252.

6 A. a. V: 123, 124, 128.

dem, att de "ville anse den nöd och brist, som är på färde, och låta samma öl framkomma."[1]

Själland hade, såsom förut är nämndt, tills vidare gått helt och hållet fritt från silfverskatten, medan på Låland och Falster blott kyrkorna och deras tjänare betalt sådan. I slutet af 1535 kom turen till Lålands och Falsters allmoge och städer samt till såväl andliga som världsliga på Själland. Likaledes beskattades nu Möen, utan att det är klart, hur det var med dess prästerskaps beskattning. Troligtvis delade Möen i detta afseende lott med Själland. Jutland, Fyen och, som det synes, äfven Skåne fingo nu betala nya silfverskatter. Antagligen var det i sammanhang med hyllningen på Själland den 27 oktober,[2] som riksrådet beviljade dessa skatter. Påbuden till allmogen utgingo den 4 november.[3] Det förefaller då sannolikt, att också brefven om kyrklig beskattning på Själland utfärdats samtidigt, ehuru de i registraturet äro antecknade senare. Silfverskatt skulle på Själland betalas af präster, "degne" och kyrkor efter samma taxa som förut användts i Skåne och på Låland m. fl. ställen. Härtill kom också allt kyrkokorn. Sådant lämnades också från Falster och förmodligen äfven från de andra småöarna, liksom tidigare från Skåne.[4]

Registraturet innehåller inga uppgifter om skatt af det högre prästerskapet. Men att också detta nu måste åtaga sig

1 A. a. V: 93, 123. Att döma af det sammanhang, hvari uppgiften om ölleveransen förekommer i "Tegnelser" (s. 93), är gärden beviljad den 20 aug. eller dagarna närmast efter. Enda meddelandet om det öfriga prästerskapets ölleverans förekommer i ett bref till Torben Bilde, hvari han uppmanas sörja för att ölet fortast möjligt framkommer (a. a. V: 123). Omedelbart därefter följer det i texten omtalade svaret till kanikerna i Lund. Då bägge dessa bref äro antecknade bland skrifvelser från oktober månad, förefaller det sannolikt, att ölet af både prelaterna och det lägre prästerskapet skulle levereras samtidigt, och att då också påbuden utgått samtidigt till alla, nämligen i augusti. Äfven från städerna har öl levererats, såsom synes af a. a. V: 136. — Kyrkokornet omtalas omedelbart (s. 128) efter bref till Låland m. fl. om den silfverskatt, som beslöts i slutet af okt., hvadan det synes sannolikt, att denna gärd beviljats på senhösten.

2 Se ofvan s. 55 not 2.

3 A. a. V: 255—58, 271 (påminnelse till Göinge härad); 127, 132. *Monum. hist. dan.* I: 447 o. f.

4 *D. Mag.* 3 R. V: 269, 271; jmfr 130, 135.

sådan, visar ett bref af den 19 november från Åke Sparre, Torben Bildes företrädare som ärkebiskop, till domkapitlet i Lund. Detta hade förut tillskrifvit herr Åke, tydligen i bekymmer öfver den stora skatt, som riksrådet begärde, och ännu mer öfver sättet för uttaxeringen, hvilken skulle ske "divisim", d. v. s. så, att hvarje särskild kapitelsledamot angaf, hur mycket han ville betala.[1] — Tillsammans med det världsliga frälset fingo kanikerna och klostren också utgöra rustning.[2] Äfven häri visade sig Lunds domkapitel mindre villigt, så att Kristian den 26 september skref ett ganska strängt bref till dess ledamöter, påminnande dem, att rådet i Skåne själf beviljat och samtyckt rustningen.[3]

I början af följande år, 1536, utgafs en matskatt af de västliga danska länderna,[4] på våren uppburos silfverskatter af bönderna, åtminstone i Skåne och på Själland (men att döma af ordalagen i brefvet till Själland äfven i andra delar af Danmark), samt af städerna öfver hela riket. På hösten har allmogen på Själland och småöarna samt i Skåne betalt en penningskatt.[5]

---

1 "Kjære herrer och medh brödher. Szaam ij skriffue oss tiill, atth righens raadh her wtij landedh ær begerendis en staar hielp atth wille haffue aff Lundhe capitiill paa k. m. waar kiære nadhighe herris veghne wtij szaa maadhe atth huer serdeliss vedh sytth naffn skall skrifftelighen gyffue tiill kendhe huadh hans hielp skall wære huilkitth oss tyckis icke godhe lempe atth haffue atth Lundhe capitill skall taxeriss diuisim in qualicunque et(-iam?) contributioni et spesialiter a laicis. Icke haffuer thet heller wæriitth sydwanliighth wtij waar tydh men alltydh haffuer Lundhe capitiill taxeridh sigh selff in communi . . . (I fortsättningen ursäktar sig brefskrifvaren för att hans dåliga ögon hindra honom att resa till Lund). Ex monasterio Baaszy die Elizabeth vidue . . . 1535". *Lunds kapitels arkiv, pappersdokumenten*, n:r 838, i Lunds universitetsbibliotek.

2 *D. Mag.* 3 R. V: 104.

3 ". . . wiider att vij haffue forfarit att etthers heste swene och rustning er icke alle vdj leyertt tiilstede epther som i bode aff kyrckens rentte och etthers egne rentte for taxeret och vptegenet er. Thij bede vij (o. s. v.) . . . . som vortt elskelige riigis raad ther vdj Skonne ther om sielffuer beuilget och sambtygtt haffue. Schreffuit vdj vortt leger for Kiøpnehaffnn Søndagen nest epther scti Mauritij dag aar MDXXXV". *Anf. pappersdokum.*, n:r 836.

4 *D. Mag.* 3 R. V: 276—79. Gengärden s. 301 är förmodligen densamma, som omtalas i brefvet af 21 maj s. 301—02, och hvilken bönderna blott skulle gifva mot reda penningar. Jmfr dock anteckn. s. 309.

5 A. a. V: 289—90, 302—04; VI: 33—34, jmfr s. 45, 49, 53.

hvarjämte en ny matskatt då synes hafva blifvit påbjuden.[1] Man finner emellertid intet spår till att kyrkor, präster och "degne" gifvit silfver eller penningskatt. Något öfverflöd ha de säkerligen vid denna tid icke ägt, och Kristian, som ju var en varm vän af religionen, har förmodligen velat skona dem. Kyrkohafren synes emellertid ha lämnats i Skåne i maj månad.[2]

Däremot ha de större klostren detta år blifvit hårdt beskattade öfver hela Danmark, i likhet med hvad som föregående år skedde med samtliga jutska kloster. Af den 11 juni har man en lista öfver de stora klostren, med angifvande af hvad hvarje skulle betala. De mindre klostren ha väl redan varit så hårdt medtagna, att där föga fanns att taga; de gingo nämligen fria. Intet af de beskattade klostren slapp nu undan med mindre än 1000 mark, fem kloster fingo lämna hvartdera 4000 och två (Antvorskov och Sorö) hvartdera 6000 mark. Sammanlagda summan blir 61000 mark.[3] Jämföres härmed den skatt, som de jutska klostren betalt 1535, finner man, att den nya skatten var betydligt hårdare än den gamla: blott två af de jutska klostren betala nu mindre än 1535, två betala samma belopp, men de öfriga sex gifva mera. För att kunna utreda dessa skattebelopp, måste klostren sälja af sitt jordagods, ofta i betydlig utsträckning. Så sålde Ringsted, hvilket taxerats för 4000 mark, allt gods det ägde i Halland, ej mindre än 27 gårdar, för hvilka det icke erhöll mera än 900 lod silfver — en summa, som enligt Paludan-Müllers uppgifter om danskt mynt vid denna tid motsvarade 1350 mark. Ås kloster i Halland pantsatte 30 gårdar för 1000 lod.[4] Skatten betalades af de flesta under sommarens lopp,

---

1 Åtminstone på Falster. *D. Mag.* 3 R. VI: 48: bref till Jörgen Venstermand.

2 A. a. V: 301.

3 I registraturet angifves den till 58000 m., hvadan felskrifning eller felräkning föreligger. A. a. V: 313—14. Vid Alling kloster är tomrum för skattebeloppet, hvilket förmodligen beror på, att klostret, som hörde under kronan men varit bortpantadt, 1535 inlösts af konungen. *Erslev, Len og Lensmænd,* s. 153. jmfr *D. Mag.* 3 R. V: 292.

4 A. a. VI: 67. *Paludan-Müller, Aktstykker,* II: 292, *Grevens Feide,* I: 403. *J. B. Daugaard, Om de danske klostre i Middelalderen,* s. 169—70. Em kloster på Jutland försålde gods till Ove Bilde, *Nye d. Mag.* I: 234. Dueholms kloster sålde den 14 juli 1536 4 gårdar och 1 bol. *O. Nielsen, Dueholms diplomatarium,* s. 128—29. Beckaskog, som skulle betala 2000 mark, pantsatte 3 gårdar för 300 mark och 120 lod silfver. *Daugaard,* a. a., s. 158.

men ännu den 1 september hade åtta kloster icke betalt, hvilket ådrog dem ett skarpt bref från Kristian. Det heter i detta, att konungen redan förut påmint dem, hvarför han trott, att de nu hade rättat sig därefter, men när han kom till myntet i Roskilde, fann han, att det förhöll sig annorlunda. De borde därför skicka skatten med det första; i annat fall ville konungen "vide den skade hos dem".[1] Skattepålägg af sådant slag, att klostren för deras fullgörande måste sälja ifrån sig stora jordområden, inneburo ju egentligen ett slags reduktion — ej minst till förmån för de till vrakpris köpande adelsmännen.[2] Åtminstone i ett fall har indragning af klostergods äfven direkt förekommit vid denna tid, i det att Kristian den 14 maj skänkte svartbrödraklostret i Hälsingör till borgerskapet därstädes.[3]

* * *

Den provisoriska konungaförsäkran af den 18 augusti 1534 afsåg naturligtvis att äga giltighet för hela Danmark, ehuru Kristian då blott var utkorad af jutar och fyenbor. Det är emellertid tvifvelaktigt, huruvida Kristian vid de efterföljande hyllningarna på Fyen, i Skåne och på Själland formligen stadfäst samma konungaförsäkran. Såvidt jag vet, äro blott två försäkringsbref till östra Danmark bevarade, bägge för Skåne. I det första, som är dateradt Gottorp den 1 februari 1535 och är svar på den skrifvelse, hvari skånska rådet och adeln underrättat om sitt affall från Kristoffer och sin öfvergång till Kristian, lofvar denne att, när han lyckats befria riket från fienderna, hålla alla, andliga och världsliga, vid friheter och privilegier. Det är ju mycket allmänt sagdt och skulle snarast — om afsikten finge tydas efter ordalagen — innebära ett löfte om skydd för den gamla kyrkan. Detta bref ställdes till "Torben Bilde, electus till Lund, Danmarks rikes råd och meniga adeln i Skåne".[4] Det andra försäkringsbrefvet är utfärdadt den 7 augusti s. å. från lägret

1 *D. Mag.* 3 R. VI: 47.

2 Jfr hvad fogden på Vallen (i Halland)i juli 1536 skref till sin herre Eske Bilde: "Käre Eske, därsom I viljen sända mig guld, silfver, joakimsdaler med det allra första, då vill jag fly Eder gods uti hvilket land, I viljen hafva, och aldrig blifver därpå sådant köp, som här nu är". *Paludan-Müller, Aktstykker,* II: 292.

3 *Aarsberetninger fra Geheimearchivet,* III, *Tillæg,* s. 30.

4 *D. Mag.* 3 R. IV: 178.

utanför Köpenhamn, och ehuru föga beaktadt är det icke utan sin märkvärdighet. Det vänder sig till riksråden Tyge Krabbe, Axel Brahe och Mogens Gyldenstjerne samt tre andra adelsmän, hvilka sex "på meniga Danmarks rikes råds, adels och inbyggares vägnar uti Skåne" nu mottogo Kristians försäkran, att han framdeles, när han blefve krönt, skulle och ville fullborda och stadfästa deras privilegier och friheter på allt sätt "efter de brefs lydelse och innehåll, som vi gifvit Danmarks råd, adel och meniga inbyggare i Nörrejylland den tid, de tillsade oss huldskap, manskap och trogen tjänst."[1]

Vid första ögonkastet är man färdig förvåna sig öfver, att bland dem, som brefvet är ställdt till, icke såsom i föregående bref nämnes den förnämste af riksråden, den utvalde ärkebiskopen Torben Bilde. Detta förklaras dock däraf, att de nämnda sex adelsmännen tydligen varit i lägret vid Köpenhamn såsom ombud för de hemmavarande. Men i alla händelser är det anmärkningsvärdt, att de andligas privilegier ej uttryckligen nämnas i detta bref, såsom dock varit fallet i brefvet af den 1 februari. Man har anledning tro, att Kristian ej längre ansett sig behöfva gifva ens så pass försäkringar till den gamla kyrkans förmån. I den nu afhandlade skrifvelsen göres icke alls något löfte om ett interimistiskt upprätthållande af den bestående ordningen, utan där lofvas blott, att Kristian vid sin *kröning* skall gifva en sådan konungaförsäkran, som han utlofvat vid hyllningen i Jutland.

I det hela taget har emellertid konungen kvarstått på den provisoriska konungaförsäkrans grund, ehuru med en allt liberalare tolkning af denna, i den mån framgången växte. Flera skyddsbref för prelater och kloster från 1535 visa, att Kristian gaf äfven den gamla kyrkan lagligt skydd,[2] men därjämte har han utnämnt ganska många nya präster och gifvit skyddsbref åt sådana.[3] Att de nyutnämnda prästerna varit reformatoriskt sinnade är i sig själf klart och framgår äfven af det formulär, som 1535 användes för utnämningsbrefven, ehuru detta ännu är

1 *D. Mag.* 3 R. V: 142 samt *Paludan-Müller, Aktstykker,* I: 442.
2 A. a. V: 59, 63, 68, 71, 72, 80, 90, 93, 129, 135.
3 A. a. V: 56, 61, 67, 72, 81, 144, 145.

hållet i jämförelsevis allmänna ordalag och därigenom vida skildt från det starkt utprägladt luterska formulär, som vi finna begagnadt 1536. I utnämningsbrefven af 1535 föreskrifves, att prästen skall "predika och lära församlingen det heliga evangelium och Guds rena ord, som han kan bevisa med den heliga skrift."[1]

Då de belägrade städerna öfvergingo till Kristian, gåfvo deras reformationskraf honom en anledning att, liksom förut till städerna i Jutland, afgifva bestämda försäkringar till evangelii förmån, på samma gång konungen vann ökad styrka att äfven i öfrigt bestämdt uppträda som reformationens främjare. Sedan Landskrona gått öfver och erkänt Kristian, erhöll staden ett den 11 oktober 1535 dateradt försäkringsbref, hvari det om religionen heter: "Och vill k. m:t bevara dem vid Guds ord och den evangeliska lärdomen, så att de må och skola behålla hos sig goda, lärda och erfarna predikare i den heliga skrift, som för dem predika Guds rena ord utan alla mänskliga tillsatser och ceremonier"[2].

Med Malmö slöts fördrag den 6 april 1536, hvarefter staden öppnade sina portar. I fördraget bestämdes, att konungen skulle beskärma och bevara borgerskapet vid Guds ord och den rena evangeliska läran. Det skulle självt äga att utvälja evangeliska predikanter;[3] dock skulle konungen ha rätt att stadfästa valet och att därvid kontrollera, att den valde både till lärdom och lefnad var god och nyttig.[4]

Kort efteråt finna vi, att Kristian vågade med full bestämdhet häfda kyrkans nydaning på reformatorisk grund. Den 12 maj erhöll nämligen mäster Jörgen Persen utnämningsbref på Östra Ulslevs kyrka på Låland. I detta heter det, sedan där omtalats, att församlingen begärt Jörgen Persen, och att denne presenterat sig inför konungen i hans egenskap af rätt patronus för kyrkan: "Då eftersom vi hafva låtit pröfva (ladit forfaret), att han är en lärd man och har erfarenhet och förstånd i den heliga skrift, hafva vi samtyckt honom att vara

1 *Malmöbogen*, inl., s. LXIII, not. 1.
2 *Paludan-Müller, Aktstykker*, I: 482.
3 Se ofvan s. 24, texten och not 1.
4 *Krag-Stephanius, Kristian III:s Historie*, II: 30.

kyrkoherde uti förenämnda vår och kronans kyrka Östra Ulslev på sådant villkor, att han skall lära och predika för sockenfolket Guds rena, klara ord och evangelium, som han kan bevisa med den heliga skrift, och lära dem deras själs salighet, som han vill ansvara för Gud och vara lönad af oss (antsware for Gudt oc wære bekiendt fore oss), och skall han hålla mässa och gudstjänst för dem på danska, om de det begära, utan alla mänskliga tillsatser och ogudliga ceremonier, och gifva dem det heliga sakramentet, Guds lekamen och heliga blod, i bägge delarna, som Kristus själf har instiftat och befallt det ..... Och om han finner sig icke hafva den nåden att kunna lefva kyskt, då skall han taga sig en ärlig person till husfru ...., och skall församlingen göra honom all den ära med ett ärligt och kristligt uppehälle med kläder och föda och lifvets bärgning för honom, hans husfru och barn, som de böra göra mot sin rätte kyrkoherde, predikare och rätte själasörjare. Och om han icke vill göra och hålla dessa föreskrifna artiklar ...., då skall han lämna samma kyrka med all hennes ränta och rätta egendom, och vilja vi då sända en annan person till samma kyrka igen, som vill uppföra och förhålla sig så kristeligen, som föreskrifvet står.[1]

Att dessa bestämmelser angående prästens verksamhet icke gällt endast detta speciella fall utan ingått i ett nytt, allmänt brukadt formulär för utnämningsbref, visas af en registraturanteckning af samma datum, hvari det säges, att Jörgen Persen fått presentationsbref på Östra Ulslevs kyrka "secundum novam et generalem præsentandi formulam."[2]

Den 29 juli gaf sig Köpenhamn åt Kristian, sedan definitivt aftal dagen förut träffats mellan honom och staden. Detta aftal är nedlagdt i två försäkringsbref, det ena utfärdadt af Kristian, det andra af Köpenhamn, och hvilka bägge ha samma bestämmelser om religionen. I *ett* afseende skilja sig dessa från religionsbestämmelserna i fördragen med Landskrona och Malmö. Dessa senare städers öfvergång skedde betydligt mera frivilligt än det till döds uthungrade Köpen-

1 *Malmöbogen, inl.* s. LXXV.

2 *Danske Kancelliregistranter* 1535—1550, s. 17. Jmfr sammast., s. 19 (1 augusti s. å.): "Lektor Peder Lavritsen fick Præsentats paa Oxie Kirke efter den nye, almindelige Formular".

hamns, och bestämmelserna för dem om religionen ha därför mera prägeln af nådesbevisningar eller medgifvanden från konungens sida. Gentemot Köpenhamn är Kristian segerherren, som föreskrifver sina villkor, och han intager i fördraget med denna stad afgjordt en ställning som "summus episcopus". Han icke blott lofvar, att Guds rena ord skall predikas, utan gör också bestämda förbehåll i fråga om de predikanter, Köpenhamn skulle äga rätt att utse. "Och vilja vi", heter det å Kristians sida, att de må och skola blifva vid Guds ord, det heliga evangelium och den rena bibliska lärdomen och [vilja vi] därvid beskydda och handhafva dem på allt sätt, så att de på intet vis skola trängas därifrån, antingen af andliga eller världsliga, höga eller låga, ingen undantagen på något sätt. Dock med sådant villkor, att de icke skola hålla eller intaga som predikare där uti staden några predikare, antingen svärmare eller andra upprorsmän, utom dem, som vi konfirmera och samtycka, på det att de först skola examineras, om de därtill äro goda och nyttiga, både uti sin lefnad och lärdom, och kunna rätteligen predika och lära för dem det heliga evangelium och rena Guds ord, som de kunna bevisa och försvara med den heliga skrift."[1]

Med Köpenhamns fall var Grefvefejden slut. Sammanfattas i korthet resultaten af den skedda kyrkopolitiska utvecklingen, så voro å ena sidan en del nya, evangeliska predikanter tillsatta i olika landsändar, hvilka i svagare eller starkare ordalag måst förplikta sig att predika "evangelium och rena Guds ord", hvarjämte konung Kristian särskildt till städerna afgifvit bestämda löften att upprätthålla den nya läran. Å andra sidan var den gamla kyrkans ställning, som högst betydligt rubbats redan under Fredrik I:s tid, ytterligare försvagad genom en hård beskattning. Kyrkorna voro beröfvade det allra mesta af sina dyrbarheter, och herre- och jungfruklostren — tiggarklostren voro till största delen öfvergifna under Fredriks regering — hade måst sälja en stor del af sina egendomar. Hvad som återstod, var biskoparnes och domkapitlens på privilegier grundade maktställ-

1 *D. Mag.*, 3 R. V: 283—87.

ning samt deras stora jordagods. Det gällde nu att bryta den förra och att till kronan indraga det öfverflödiga af de senare. Blott två veckor efter Köpenhamns kapitulation var genom biskoparnes fängslande och det världsliga riksrådets godkännande af denna åtgärd den gamla kyrkans slutliga fall i verkligheten beseglads.

Bilaga.[1]

I hellige trefoldighedts naffn amen. Thette er then recess oc bursprock, som vort vdgyffwen then dag, hertug Cristiern vort hyllett oc annamet till koning oc herre y Noer Jutland oc vdueldæ oc vtkorett til all Damarck(!) righe Item primo dømpte han oc Danmarckess roedæ gutz ord ved mackt serlestes y alle købstedher, som borgemestære borgerer til hobe forsamelet begeret paa konighens palatzs, at sammæ gutz ordæ skullæ predickess, syngess oc lessess paa theris egne dansk twnge, som alle mand kunde forstaa, paa thet papysters, keters oc andre falske lerdom skulle ick yther mere haffue framgang oc brvgis. Item saffde konighen sielff persoligen meth syn eghen mwnd, at hvare presthen y noghen soghen y kiostæder eller paa landet, han vort til saffde aff almwen at singæ danske, oc han forhardede seg oc ey vilde, tha motte almwen forvissæ hanom fran thenom och atspøre thenom sielffuer then, thet vilde gøre. Item stadfestede vor kiereste nadighe herre naadelig alle preuelegier pucther(!) oc articler, som the yndholler, som hans kere fader koning Frederick haffde vdgiffuet oc alle, som vdgyffuet vore fran koningh Voldemars tyedt, cristelige oc saffde, han villde gøre thenom meth gutz hielpe bedre oc icke verre. Item gaff han alle burgemestere oc borrigere skodtz maell, for redelige sagher for seg sielffuer om noghen giør thenom vold eller offuerlast, huad heller thet er fogde eller lentz mand eller huem hest(!) fyndis kan, Item gaff han alle købstatzs mend fryhed at købslaa, at inghen skulle gøre thenom hynder eller forprangh, anthen byscoper, rydere læntmend, geyslige eller vertslige y nogre[2] andre en køstede mend

---

1 Se sid. 46 o. f.

2 "maade" uteglömt?

allene. Item saffde konighen oc Danmarckiss roed, huo som giorde mandrab ellermord, hanom skulle effther spørissoc ledis oc optagis aff lentmandhen, myste liff for lyff, lemme for lemme, oc ey gyffue andhen boed, vthen han rømpte ryget, eller thet kunde beuijssis, at han thet giorde thet(!) aff nød, meth sandt vitnyssbyrd, tha skulle han til plyct oc boed bøde effther loffuen, Item bad alle købste mend hanom naadelig om, at han villde opgyffwe then vredelige toeld, som ick var til y konyng Hanssis tyedt y all Danmarckess. Koningh suarede sielffuer persolige, at han vilde beramme thet y then beyste mening meth sammæ toeld. Item tilplictit han seg at vil voffue hals, liff, gotz oc eydom och alt thet, han formotte, for hans kere vndher saate oc yndbøgre nw vty ryghet. Item til stoed mening almwe, som tha for samlet vor, byscopere, rydere, rygenss roed, abbether, prelather, prosther oc alle borgemesthere oc borgere, som nw bøger oc boer y Noer Jutland, oc huer thenom serdeles bad thenom Gud hielpe oc hellen, at the vilde hilde hanom for konge oc herre oc være hanom huld oc troff aff all theris formowe.[1] [Item haffuer oc vor keriste nadig herre koninghen naadelig gyffuet alle fredløss men syn fred, dog tale sag voldherness mynde. Item skal kyrken beholde thet iorgoss, som hynde er gyffven, men dog rette arffuinge, som thet er gyffuen fran, thet bruge, oc gyffven kyrken ledyng eller land gyld som aff gaa

Item haffver vij til troet IIII rydermendtzmend at syde til lanss tyng oc dømme oc skick huer man loff oc ret, som the vyl giffue bescreffuet vndher theris signet, oc haffue the giorde oss theris hellens iee[2] ther for, om store dybe trette ryder mantzs eye, bønner jord.

Item biwde vij meth vort elskelighe Danmarckess roed at vtgyffue ethers tynde effther then gamble loff til kyrken oc prestherne, som vmage haffue, som y ville forsuare for gudt.] Item setther vij verdige fader byscop Ove Bylde y Ars

---

1 Den omedelbara fortsättningen är: Ithem setther vij verdige fader (o s v.) men ofvanför skriflinien är här tillskrifvet: + verte folium. Det inom klammer satta, hvilket står på papperets baksida, har således sin plats här.

2 = ed (jutsk dialekt).

oc hederlig oc velbyrdig mand her Magens Gødyson(!) rydher til statzsholler y landhet y vor fraa vėrelse, oc skall tesse twenne fwl mack(!) haffve at gyffve konlige steffning y hellige trefoldighets naffn oc domme rett oc skell, som the vill forsvare for gud oc for oss, so lenge vij sielffuer komer til stede. Item haffuer alle borgemesther oc herris fogder giort theris ieæ for oss, at the skulle skick huer mand loff oc rett for vdhen all gvnst oc villie, som the vil forsuare for gud, oc ey straff aff oss. Ther meth ether gud hellige trefoldighet befalindis. Gyffuet aff konlig palatzs Horssnis 1534 vothen daghen effther vor frv dag dyre.

INBJUDNING

TILL DEN OFFENTLIGA FÖRELÄSNING,

MED HVILKEN

PROFESSORN I NATIONALEKONOMI OCH SOCIOLOGI

Fil. Dr. GUSTAF FREDRIK STEFFEN

KOMMER ATT TILLTRÄDA SITT ÄMBETE

VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

Bifogad skrift: **STUDIER I DEN FRANSKA ROMANEN OM HORN**

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1903

Den professur, hvars innehafvare kommer att enligt här utfärdad inbjudning den 15 dennes högtidligen inställas i sitt ämbete, är en af de tre lärostolar, som år 1901 upprättades vid Högskolan på grund af en storartad gåfva af Herr *August Röhss*. Herr *Röhss* hade nämligen i en skrifvelse af den 29 juli s. å. förklarat sig villig att till Högskolan öfverlämna en summa af *Trehundrafemtiotusen* (350.000) *Kronor*, under förutsättning att Styrelsen "så snart lämpligen kan ske, vill inrätta: en professur i *nationalekonomi och sociologi* samt en professur i *geografi* (*med handelsgeografi*) *och etnografi* och använda öfverskottet af räntemedlen till ombildande af den nuvarande docenturen i statskunskap (med geografi) till en professur i *statskunskap med statistik*".

Den sistnämnda af dessa lärareplatser kunde ofördröjligen besättas, då de ämnen, som i den innefattas, alltsedan Högskolans första verksamhetsår vid Högskolan företrädts af en förtjänt vetenskapsman och lärare, Docenten Kjellén. De tvenne öfriga professurerna anslogos till ansökan lediga den 28 april 1902 och inom därför bestämd tid anmälde sig såsom sökande till professuren i nationalekonomi och sociologi Herr *Gustaf Fredrik Steffen*. Efter den 12 och 13 december 1902 aflagda föreläsningsprof förklarades Doktor *Steffen*, som under tiden, den 21 augusti 1902, vid Universitetet i Rostock promoverats till filosofie doktor, af de utsedde sakkunnige, Herrar Doktor *Johan Leffler* i Stockholm, Professor *David Davidson* i Upsala och Professor *Harald Westergaard* i Köpenhamn, för fullt kompetent till den sökta platsen. Högskolans Lärareråd instämde den 22 januari 1903 i denna förklaring och Styrelsen utnämnde den 2 därpå följande februari Doktor *Steffen* till professor i nationalekonomi och sociologi vid Hög-

skolan. Denna utnämning erhöll den 13 sistlidne mars Kunglig Maj:ts stadfästelse.

Den vikt, som Högskolan i likhet med Göteborgs samhälle fäster vid att i sin verksamhet få ekonomiska och sociala vetenskapsgrenar företrädda, har redan framhållits i inbjudningen till Professor Kjelléns installation. Högskolan står därför i största tacksamhetsskuld till Herr *August Röhss*, som med insikt om Högskolans och samhällets behof och sitt upplysta nit för vetenskaplig forskning ställt till Högskolans förfogande rikliga medel för dessa behofs tillgodoseende. Redan innan den nya professuren i nationalekonomi och sociologi hunnit besättas med ordinarie innehafvare, hade också Högskolans Styrelse på förslag af Lärarerådet gått i författning om anordnande af undervisning i dessa ämnen genom att till sådan undervisnings bestridande under höstterminen 1902 och så lång tid af vårterminen 1903, som kunde behöfvas, förordna nuvarande Professor *Steffen*. De under denna tid af honom gifna kurserna hafva följts af ett stort antal intresserade, som utgjorts dels af studerande vid Högskolan, dels af eleverna i högsta klassen af härvarande Handelsinstitut, dels af affärsmän i Göteborg.

På samma gång Högskolan härigenom vunnit erfarenhet om den sympati, hvarmed ämnena nationalekonomi och sociologi omfattas inom skilda kretsar af vårt samhälle, har hon ock fått tillfälle uppskatta Professor *Steffens* skicklighet såsom lärare. Då hon redan förut i honom lärt känna en grundlig och mångsidigt verksam vetenskaplig skriftställare, skattar hon sig lycklig att få åt honom anförtro en lärareplats af den betydelse som professuren i nationalekonomi och sociologi äger.

Professor Steffen har om sig meddelat följande:

Jag, GUSTAF FREDRIK STEFFEN, är född den 4 maj 1864 i Stockholm.

Aflade den 21 Maj 1883 mogenhetsexamen vid Stockholms högre Reallärovärk.

Studerade kemi, fysik, mineralogi och teknisk kemi vid Kongl. Tekniska Högskolan i Aachen (Tyskland) från och med hösten 1883 till och med våren 1885 samt mineralanalys på sommaren 1885 vid Kongl. Bärgakademien i Berlin.

Blef, efter bestådd pröfning, anställd som assistent för mineralanalys vid

Kongl. Bärgakademien i Berlin, hvilken befattning jag innehade från 1:ste Augusti 1885 till 1:ste Augusti 1887.

Uppehöll mig från hösten 1887 till hösten 1897 i London, hvarest jag fortsatte mina i Tyskland påbörjade nationalekonomiska och socialpolitiska studier samt var värksam inom dessa studieområden såsom korrespondent för skandinaviska tidningar och tidskrifter samt som broschyrförfattare och äfven som nationalekonomisk skriftställare och föreläsare på det engelska språket; under samma tidrymd uppehöll jag personlig förbindelse af vetenskaplig art med engelska nationalekonomer samt företog nationalekonomiska studieresor genom England, Skottland och Irland.

Erhöll år 1890 af Lorénska Stiftelsen för befrämjande af socialvetenskaper ett några år senare förnyadt anslag för att anställa studier öfver de engelska lönarbetarnes lefnadsförhållanden, organisationsväsen och öfriga sociala förhållanden i det förflutna och i närvarande tid; resultatet häraf blefvo mina i det följande uppräknade publikationer på svenska och tyska språken öfver de engelska lönarbetarnas historia.

Flyttade på hösten 1897 från London till Florens (Italien), hvarest jag vistades till sommaren 1902, sysselsatt dels med att för trycket färdigställa mina i England utförda nationalekonomiska undersökningar och dels med att anställa studier öfver Italiens sociala förhållanden; samtidigt företog jag längre resor till Tyskland för att där komplettera min nationalekonomiska utbildning.

Inskrefs den 8:de Maj 1900 vid universitetet i München, hvarest jag studerade nationalekonomi, finansvetenskap och statistik samt arbetade i de nationalekonomiska seminarierna.

Inskrefs den 12:te November 1900 vid universitetet i Rostock, hvarest jag utom filosofi studerade speciell och praktisk nationalekonomi.

Promoverades den 21:te Augusti 1902 vid universitetet i Rostock till filosofie doktor på grund af en dissertation och examen, i hvilka den nationalekonomiska vetenskapen ingick såsom hufvudfack.

Erhöll den 6:te Maj 1902 af Styrelsen för Göteborgs Högskola förordnande att uppehålla den med den nyinrättade professuren i nationalekonomi och sociologi förenade undervisningen och har sedan början af höstterminen 1902 vid Högskolan bestridt undervisningen i de tvänne nämda vetenskaperna

Blef den 22 Januari 1903 af Göteborgs Högskolas Lärareråd föreslagen och den 2 Februari af Göteborgs Högskolas Styrelse utnämnd till professor i Nationalekonomi och Sociologi vid Högskolan, hvilken utnämning af Kongl. Maj:t stadfästes den 13 Mars samma år.

Har af trycket utgifvit bland annat följande·

A) Vetenskapliga arbeten:

History of Growth of Theory of Value in Exchange i Palgraves Dictionary of Political Economy, vol. 1, sid. 762—767. London, 1894.

Studier öfver lönsystemets historia i England. Tvänne delar. Lorénska Stiftelsens Skrifter N:o 11 och N:o 16. Stockholm, 1895 och 1899. XIX och 207; XXIII och 552 sid.

Lönarbetaren och samhället. Studier öfver sociala utvecklingstendenser med särskildt afseende på engelska förhållanden under det senaste halfseklet. Stockholm, 1900. VIII och 335 sid.

Studien zur Geschichte der Englischen Lohnarbeiter mit besonderer Berücksichtigung der Veränderungen ihrer Lebenshaltungen. Band I. Stuttgart, 1901. 511 sid. (En fullständig omarbetning och ansenlig utvidgning af det 1895 på svenska språket publicerade arbetet öfver detta ämne.)

B) Tidskriftsuppsatser och broschyrer

af vetenskapligt och populärvetenskapligt innehåll, hvaraf må nämnas:

Furst Peter Kropotkin; i Dagens Krönika, Stockholm, sept.—okt. 1887.

Från de skotska högländerna, Crofter-frågan, ett stycke brittisk socialpolitik; i Nordisk Tidskrift, Stockholm, April 1888.

Det kinesiska samhället; i Ny Svensk Tidskrift, Stockholm, sept.—okt. 1888.

John Ruskin; i Dagens Krönika, Stockholm, dec. 1888.

Vårt jordbruk och vår kulturutveckling; i Finsk Tidskrift, Helsingfors, mars 1889.

Franska agrarförhållanden; i Dagens Krönika, Stockholm, maj 1889.

Kooperationen i England; i Ny Svensk Tidskrift, Stockholm, sept.—okt. 1889.

Den industriella arbetarfrågan; i Verdandis Småskrifter, Stockholm, 1889.

Den nya nationalekonomien i England; i Finsk Tidskrift, Helsingfors, juli 1890.

Normalarbetsdagen; i Verdandis Småskrifter, Stockholm, 1891.

Anarkismen och anarkisterna; i Ord och Bild, Stockholm, okt. 1892.

Six hundred years of English Poverty; i Nineteenth Century, London, juni 1893.

Några tankar om sociologien; i Vintergatan, Stockholm, 1896.

Om begreppet folkhushållning; i Ekonomisk Tidskrift, Stockholm, jan. 1903.

C) Journalistiska publikationer

öfver sociala företeelser:

Från det moderna England. Ett urval bilder och intryck. Stockholm, 1893. 415 sid.

Brittiska ströftåg. Skildringar och iakttagelser från det pittoreska och industriella Storbritannien. Stockholm, 1895. VIII och 394 sid.

England som världsmakt och kulturstat. Studier öfver politiska, intellektuella och estetiska företeelser i det brittiska riket. Stockholm, 1898. 360 sid.

Dessa trenne böcker om England hafva 1895, 1896 och 1899 utkommit i tyska öfversättningar (ett par af dem i flera upplagor) samt en af dem äfven i dansk öfversättning (1894).

Vidare talrika i Aftonbladet (Stockholm), Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Sydsvenska Dagbladet (Malmö), Verdens Gang (Kristiania) och Nya Pressen (Helsingfors) åren 1886—1898 publicerade uppsatser öfver sociala förhållanden i Tyskland, England och Italien.

Dessutom några öfversättningar, bland hvilka må nämnas:
En återblick af Edward Bellamy, Stockholm, 1889, 405 sid.; samt
Darwinismen af Alfred Russel Wallace, Stockholm, 1890, 544 sid.
Individualism och Socialism af Herman Bahr, Stockholm, 1886, 31 sid.

Studieresor i utlandet.

Företog 1883 en långvarig teknisk-ekonomisk studieresa genom Holland och Belgien. Reste 1884 genom Rhenlandet, Sydtyskland och det tyska Österrike. Bereste 1886 det franska Schweiz samt Frankrikes norra, västra och södra provinser. Företog under åren 1891—1896 flera resor till Frankrike. Gjorde 1890 en nationalekonomisk studieresa till de Normandiska öarna. Gjorde 1894 och 1895 tvänne studieresor genom England, Skottland och Irland. Bereste 1898 Norditalien, 1899 Mellan- och Syditalien samt Sicilien och 1901 för andra gången Syditalien och Sicilien. Företog 1900 en nationalekonomisk studieresa till München och 1901 till Nordtyskland särskildt Hamburg.

Professor Steffen kommer att fredagen den 15 innevarande maj kl. 1 e. m. inställas i sitt ämbete med en offentlig föreläsning i Högskolans Stora Hörsal öfver *Företagarens nationalekonomiska funktioner*.

På uppdrag af Högskolans Styrelse har jag äran att härmed till bevistande af denna föreläsning vördsamt inbjuda Högskolans högste styresman, *Kansleren för Rikets Universitet, förutv. Statsrådet, K. m. st. k. N. O., K. S:t O. O. m. m. F. D. Herr GUSTAF FREDRIK GILLJAM*, Högskolans storsinnade främjare *f. d. Konsuln, K. m. st. k. N. O., K. W. O. 1 kl. m. m. Herr OSCAR EKMAN*, den frikostige gifvaren af de medel, som för Högskolan möjliggjort upprättandet af den professur, som nu tillträdes, *Grosshandlaren och K. N. O. 1 kl., K. W. O. 1 kl. Herr AUGUST RÖHSS*, Ordföranden i Högskolans Examenskommission, *Professorn, K. N. O. 1 kl., En af de Aderton i Svenska Akademien, m. m. T. o. F. D. Herr ESAIAS HENRIK WILHELM TEGNÉR*, f. d. Ordföranden i Högskolans Examenskommission, *f. d. Professorn, K. m. st. k. N. O., En af de Aderton i Svenska Akademien m. m. F. D. Herr GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN, Biskopen öfver Göteborgs Stift, K. m. st. k. N. O., T. o. F. D. Herr EDVARD HERMAN RODHE* samt förre ledamoten af Högskolans Styrelse *f. d. Lektorn R. N. O., F. D. Herr ANDERS OLOF HEURLIN.*

Desslikes får jag vördsamt rikta en särskild inbjudan, utom till Högskolans *Lärare* och *Lärjungar*, till de korporationer, som äro med Högskolan förbundna genom rätten att utse ledamöter i hennes Styrelse: *Herrar Stadsfullmäktige i Göteborg, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborgs Musei Styrelse* samt *Rektorer och Lärare vid Göteborgs Allmänna Läroverk.*

Äfvenledes anhåller jag att få vördsamt inbjuda *Herrar Medlemmar af Länsstyrelsen* och *af Stiftets Domkapitel, Chefen för Kongl. Första Göta Artilleriregemente, Göteborgs Stads Borgmästare och Magistrat, Drätselkammarens Herrar Ledamöter* samt en och hvar, som med intresse följer arbetet vid Göteborgs Högskola.

För dem, som erhållit inträdesbiljetter till föreläsningen, öppnas Stora Hörsalen kl. 12,30 e. m. Efter kl. 1 lämnas, så långt utrymmet medgifver, tillträde äfven åt personer utan biljetter.

Göteborg den 12 maj 1903.

Johan Vising.

STUDIER I DEN FRANSKA ROMANEN OM HORN

I.

AF

JOHAN VISING

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1903

Studier i den franska romanen om Horn.

En af de vackraste fornfranska äfventyrsromanerna, romanen om *Horn*, väntar alltjämt på en definitiv eller öfver hufvud tillfredsställande edition. Orsaken därtill är väl bekant och har också angifvits af en af dem, som planerat en sådan edition, nämligen Stengel.[1] Åtskilliga preliminära undersökningar äro först att göra, eller redan gjorda undersökningar att kontrollera. Hvad som gjorts och icke gjorts, framgår tydligt af den uttömmande och kritiska bibliografiska öfversikt, som Otto Hartenstein gifvit i *Studien zur Hornsage*.[2] Det är några bidrag till dessa förberedande undersökningar, som denna uppsats afser att lämna. Författaren har desto hellre upptagit detta ämne till behandling, som han vid flere tillfällen förut haft anledning att yttra sig om den franska Hornromanen och därvid lifligt känt behofvet af fastare mark att stå på.

KAP. I.

Handskriftsförhållandena.

De tre handskrifter, som bevarat *Horn*, O (Oxford), H (Harleyan i British Museum) och C (Cambridge), och som alla äro ofullständiga, ha flere gånger beskrifvits, såsom af Brede i *Ausgaben und Abhandlungen*, IV,[3] af Hartenstein i nyssnämnda afhandling. De hafva begagnats af Francisque Michel för en

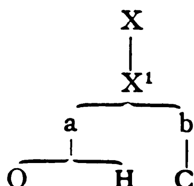
1 Se *Ausgaben und Abhandlungen* VIII. *Das anglonormannische Lied vom wackern Ritter Horn*, von R. Brede und E. Stengel (1883).

2 I *Kieler Studien zur englischen Philologie, Herausgegeben von Dr. F. Holthausen*. Heft 4. (Heidelberg 1902).

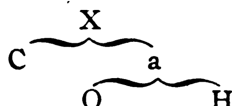
3 Marburg 1883.

edition (Bannatyne Club MCCCXLV) och aftryckts af Brede och Stengel i *Ausgaben und Abhandlungen* VIII.[1]

Brede klassificerar dem på följande sätt:[1]

Gnerlich[2] har föreslagit följande förenkling af detta schema:

med borttagande alltså af mellanleden b och X^1; och Hartenstein anser denna senare uppställning vara förtjänt af företräde.[3]

Hvad angår b, är det alldeles likgiltigt, om man anser de för C speciella felen hafva ditkommit genom *en* skrifvare, skrifvaren af C, eller genom flere skrifvare, bland hvilka b eller därjämte en b^1, b^2 o. s. v. skulle representera en eller flere äldre.

Beträffande åter X^1, är dess förefintlighet eller obefintlighet af vikt för bedömande af originalet, i det att felaktigheter i metriskt eller språkligt afseende, som de tre bevarade handskrifterna visa, kunna hänföras delvis till X^1, om det måste antagas, men måste hänföras alla till originalet, om X^1 ej får supponeras. Brede har (s. 243) några sakliga och stilistiska skäl för X^1. Viktigast bland dem är, att i tirad 160, 161, 163 både C och H (O har här lucka) upprepade gånger hafva *Hildebrant*, *Hydebrant* i stället för *Herebrant*. Det är svårt att förklara detta, om ej en gemensam felkälla (X^1) funnits. Föga bevisande är växlingen mellan tredje och andra person i verben, gemensam för CHO v. 2056—58. Men de flere fall, där alla handskrifterna ha gemensamma meterfel, sakna ej betydelse. Visserligen äro

1 *Ausg. u. Abh.* IV, s. 254.

2 *Bemerkungen über den Versbau der Anglonormannen* (Breslau 1889).

3 S. 19.

de metriska förhållandena osäkra i *Horn*, men det skall sedermera visa sig, att metern i allmänhet är regelbunden efter kontinentalfranska lagar, och det synes naturligt, ehuru det icke kan bevisas, att en mellanlänk mellan CHO och originalet har på sitt ansvar en god del meterfel.

Ett ej oviktigt argument utöfver Bredes bjuder v. 1842, där CHO ha *sur tuz homes charnal*. Nominalböjningen är visserligen tämligen förstörd i *Horn*, såsom sedan skall visas, men sådana fall som detta, där ett omedelbart följande attributivt adjektiv ej stämmer med substantivet, äro sällsynta. Originalet har antagligen haft *sur tut home charnal*, hvars lika lydande förvanskning ej gärna kan ha influtit i CHO utan en gemensam felkälla.

Slutligen kan den dualism i språk, som *Horn* uppvisar å ena sidan i konsekvent bevarade ålderdomliga former och å andra sidan i moderna eller inkonsekventa företeelser, delvis förklaras genom att originalet (X) i någon mån ändrats i en ej mycket senare afskrift eller lindrig bearbetning (X^1). Denna måste dock ha stått originalet tämligen nära och vara gjord af en efter anglonormandiska förhållanden kunnig och intelligent person, då felen, så vidt de framgå af CHO, ej äro flere och påtagligare.

Lättare än att döma om dessa mellanlänkars existens eller att bilda sig en föreställning om det förhållande, som råder mellan CHO och originalet, är frågan om det inbördes förhållandet mellan de tre handskrifterna. I det afseendet råder mellan Brede och Gnerlich ingen meningsskillnad, i det att båda antaga, att HO tillhöra en grupp, C en annan grupp, och att ingendera står i descendensförhållande till den andra.

I denna åsikt, som endast Brede har motiverat, instämmer också jag efter ingående jämförelse af handskrifterna; men de grunder, hvarpå jag fotar sammanförandet af HO till en grupp sidoordnad med C, äro väsentligen andra än Bredes.

Att ingen af dessa handskrifter är kopierad på någon af de andra, är lätt att inse och har tydligen af Brede visats, hvarför det ej vidare behöfver utföras.

Att H och O hafva en gemensam källa (a), framgår af följande påfallande fel, som för de två äro gemensamma.

V. 1500: *Il sunt lasche lur freins*, för *Il ont* (C);

V. 1635: *nostre lei se defent*, en modernism i uttrycket i stället för C:s *la nostre lei defend* (1 pers. sg.); öfverhoppandet af artikeln har gjort versen för kort, hvarför kopisten a lagt till *se*.

Vv. 1725 f. äro i HO en tydlig utvidgning af v. 1725 i C, hvilket bland annat förrådes af det olämpliga uttrycket *bon ne mal pleignement*.

Vv. 1727 f. innehålla i HO ett upprepadt *les*, som af sammanhanget framgår såsom felaktigt för *le* (i C) och som också i v. 1729 rättas till singular.

V. 1787: *errer* meningslöst i stället för *user* (C).

V. 1823 ger icke syntaktiskt sammanhang i HO, men väl i C.

V. 1894: *E par cest ben* [*apres*] synes vara en förvanskning af ett originelt *E par cesti mut bien* (C).

V. 1919 innehåller i C den gamla verbformen *ermes*, som tydligen missförståtts af a, hvaraf oantagliga läsarter uppstått i HO.

V. 2009: *kert trestut nuz* om svärdet är alldeles intetsägande i jämförelse med *esmoluz* (C), utom att det förstör metern.

V. 2012: *retenuz* tydligt fel för *aresteuz* (C).

V. 2018: *clere face tout cremuz* är visserligen icke ett i *Horn* omöjligt grammatikaliskt (se nedan) och metriskt fel; men dock föga antagligt vid sidan af C:s korrekta *mut as este cremuz;* dessutom synes icke epitetet *cremuz* passa synnerligen bra till *clere face*.

V. 2062: *e sanz vus* [*si*] *empir* vida mindre öfverensstämmande med första halfversen än *e loinz de vus enpir* (C).

V. 2095 synes vara olämpligen interkalerad och saknas med rätta i C.

V. 2163 saknas i H O ett *pruesce*, som finnes i C och synes behöfligt ej blott för meterns skull.

V. 2177: *La nef ke* [*i*] *entra* har oriktigt tempus för *enterra* (C) och mindre lämpligt *La* för *Ja*.

V. 2283: *ioius* såsom rimord i en tirad på *-is;* C: *iolifs*.

Dessa ställen, af hvilka Brede endast behandlat vv. 1727, 1823, 2009, 2062, 2163, bevisa tillräckligt, att O och H här-

stamma från ett gemensamt felaktigt manuskript a, hvaraf C är oberoende.

Men ur vv. 1488, 1620, 1771, 1920, 1978, 1979, 1998, 2007, m. fl. verser som Brede också anför, kunna, synes mig, knappast några bevis för samma sak hämtas.

Härtill komma en mängd ställen, där stafvelseantalet i HO öfver- eller understiger alexandrinens, under det att det är det regelrätta i C. Nu äro visserligen, såsom redan nämnts, principerna för versbyggnaden ej absolut säkra i *Horn*, men då diktens meter i allmänhet är tolfstafvig, är det sannolikt, att de ifrågavarande ställena äro felaktigt kopierade i HO och riktigt i C, och att således äfven här HO hänvisa på en gemensam felkälla (a).

Sådana ställen äro vv. 1482, 1488, 1514, 1544, [1569], 1584, 1620, 1622, 1656, 1746, 1758, 1762, 1766, 1767, 1809, 1872, 1920, 1978, 2025, 2280, 2091, 2125, 2149, 2156, 2183, 2189, 2240, 2275, 2366, 2368; af hvilka Brede har anfört de flesta.

Dessutom upptager Brede såsom bevisande andra versfel hos HO i vv. 1676, 1698, 1734, 1877, 1960, 2003, 2057, 2096, 2127; men då det här blott handlar om fakultativa elisioner, kunna de båda kopisterna af O och af H mycket väl hafva kommit att hvar för sig ortografera på samma sätt: ett *kil* i stället för *ke il*, o. s. v. I vers 1734 handlar det om *fra* i stället för *fera*, således om en form, som anglonormandiska kopister jämt och ständigt insatte.

De fall af felaktig cesur, som O och H hafva gemensamma och som Brede anfört s. 226 ff, kunna ej gälla som bevis för gemensam felkälla för dessa handskrifter, så länge frågan om cesuren i *Horn* är oafgjord.

Å andra sidan hafva icke CH gemensamma fel af betydelse, där O har bättre läsart, ej heller CO tillräckligt påtagliga fel gent emot H.

De "gemeinsame Fehler von CH gegenüber O", som Brede anför till ett antal af sexton, äro till större delen obetydliga metriska oriktigheter, som alldeles icke behöfva återgå på något gemensamt ursprung, och till mindre del meterfel, som

kunna förutsättas såsom ursprungliga. Likaså förhåller det sig med hans nio "gemeinsame Fehler von OC gegenüber H".

Men det finnes några andra af Brede icke berörda för C och O gemensamma fel, eller åtminstone egendomligheter, som förtjäna att diskuteras.

V. 1494: *En la place sen uait tut issi arester* i OC är uppenbarligen mycket underlägset H:s

En la place sen uait tut si senz arestier.

Här föreligger i själfva verket den enda svårigheten för skiljandet af O från C och dess sammanförande med H. Man kan emellertid tänka sig, att två kopister, oberoende af hvarandra, skrifvit *issi* i stället för *si* — hvilket naturligtvis är mycket vanligt — och vid upptäckten att versen skulle få en stafvelse för mycket, trott sig kunna göra mening med blotta infinitiven, hvarför de uteslutit *senz*. Det är uppenbart, att de här ifrågavarande kopisterna ofta reflekterat på stafvelseantalet och, sedan förra delen af versen fått — genom felskrifning — en stafvelse för mycket eller för litet, tagit bort eller lagt till en stafvelse i senare delen.

V. 1843: *Kar nest hom ke* [*si*] *seit ore enperial*

synes i betraktande af följande vers öfverflödig, utom att man borde läsa *ores* för att få fullt stafvelseantal utan stötande hiatus, och H:s utelämnande af versen är ej obefogadt. Alldeles opassande blir denna vers, om den följande börjar med *Ka*[*r*], såsom O har; men de andra handskrifterna hafva olika sätt att börja v. 1844. C:s början med *E* ger till och med stöd åt ursprungligheten af v. 1843; hvarför man bör anse, att C representerar den rätta läsarten af 1843, 1844.

V. 2265: *Nen purrat nuls blasmer* i CO saknar ett behöfligt objekt, som H får på meterns bekostnad: *Ne me deura nul blasmer;* säkerligen representerar CO på sitt sätt, och H på sitt sätt, ett ursprungligt: *Nem purrat nuls blasmer.*

Alltså är det förhållande, som Brede funnit äga rum mellan COH, riktigt och bör läggas till grund för fastställandet af texten.

KAP. II.

Dialekt och ålder.

Att *Horns* författare var anglonormand, är uppenbart och har visats med tillräckliga skäl, senast af Hartenstein, s. 26—36. De starkaste bevisen härför bjudas emellertid af språkformen, sådan den otvetydigt framgår ur ett studium af rimmen; dessa bevis hafva dock aldrig blifvit samlade, förmodligen därför att de ansetts öfverflödiga. Men språkformen, sålunda kontrollerad, är också en väsentlig ledning för bedömandet af diktens affattningstid, hvilken är mycket omtvistad. Den har satts till olika tidpunkter af det XII århundradet af olika språk- och litteraturforskare som haft anledning yttra sig om den, af tre till det XIII århundradet.[1] Hartenstein är benägen instämma i ett uttalande af Suchier, enligt hvilken romanen skulle datera sig från konung Stefans regering (1135—54).

I versens inre bjuder stafvelseräkningen hos en anglonormandisk författare i äldre tider en oviss, sedan ingen kontroll af språkbruket. Till stafvelseräkningen återkomma vi därför först längre fram. Den skall dock visa sig gifva resultat, som ej äro utan betydelse för dateringen.

Språkformen i rimmen visar följande egendomliga drag.

Vokalism.

ant och *ent* äro i allmänhet skilda åt; *ant* förekommer i tiraderna 3, 5, 14, 17, 23, 39, 50, 56, 102, 116, 123, 126, 140, 144, 157, 179, 188, 191, 205, 228; och *ent* i 12, 35, 43, 53, 60, 69, 80, 85, 94, 109, 130, 142, 154, 162, 167, 173, 176, 180, 186, 203, 216, 225, 237, 243. Bland de många hundra rena rimmen på *ant* eller *ent*, som här förekomma, finnas dock några blandrim. Utom de vanligen dubbelrimmande *talent*, *dolent*, *sanglent*, användas flera participier på rim i *ent*.[2] Fyra tirader på *an* (4, 71 159) och *ance* (66) ha idel ord med ursprungligt *an*, *ance;* om *Moisan* v. 75, se nedan.

ai och *ei* äro skilda; jfr tiraderna 92, 165, (*ait*) 183, 208,

1 Hartenstein s. 19—22.

2 Se Brede, s. 223, noten.

221 på *ai*, tiraderna 26, 107 (*eit*), 128, 234 (*eit*), 240 på *ei*[*t*] samt tirad 96 på *eie*. Rim på *ain*[*e*],[1] *ein*[*e*] finnas icke.

Med *e* af *á* rimmar öfverallt *ie*; tirad 9 börjar t. ex. med rimorden *chevalier: preisier: presenter: cler: principer* (adj.). Ifrågavarande rim förekommer i tiraderna 13, 19, 28, 34, 40, 56, 62, 86, 95, 104, 113, 127, 135, 147, 181, 201, 207, 213, 227, 236, 239 på *e*; tiraderna 8, 22, 25, 38, 44, 73, 79, 106, 122, 136, 197 223, 233, 244 på *ee*; tiraderna 6, 9, 33, 46, 63, 74, 87, 99, 108, 111, 120, 124, 132, 137, 143, 148, 156, 178, 184, 196, 199, 204, 209, 215, 220, 229, 241 på *er*; tiraderna 2, 11, 16, 31, 51, 59, 67, 72, 77, 89, 93, 103, 112, 115, 133, 152, 160, 175, 187, 198, 206, 219, 238 på *ez*; tiraderna 41, 57 på *ere*.

Öppet *e* förekommer i några tirader på *el*[*e*]: 29, 58, 88, 101, 158, innehållande rimord på ursprungligt *-el* (bland hvilka genom analogi *estencele* v. 3309) och dessutom *parel* (för *pareil* v. 2081) samt *leel* v. 1815, 2077.[2] Man kan således säga, att ursprungligt *ę* är skildt från *e* af *a* och äfven från *e* af *i*. Jf. *La vie de St Gilles*, Introd. XXVIII.

Eftertonigt *e* är icke mera absolut fast. Tre rim föreligga åtminstone, där *e* föregånget af vokal fallit i predikativ ställning efter *être*, eller med andra ord, där femininformen efterbildats maskulinformen. Här föreligger således äfven en morfologisk analogibildning, men dess möjlighet förutsätter ett betydligt försvagande af det obetonade *e*. Denna företeelse börjar hos Gaimar de Troyes[3] samt fortsätter hos Fantosme[4] och senare. De i *Horn* ifrågavarande fallen äro

v. 4541: *Ja nen iert raancon autre par lui nome* (: *ee*).

v. 2389 f: *Leinz nee ot num Lenburc e aveit taunz buntez*
Ne purreient par mei ia estre anumbrez;

och v. 2661: *Des dous filles le rei fud loenges renduz*,

där H har: *furent loenges renduz*.

Det singulara *fud loenges* hos C kunde tyda på att författaren eller kopisten behandlade *loenge* såsom mask., hvarpå dock annat exempel tordet vara svårt att finna.

1 I v. 72 står *certan* i tirad på *an*: latiniserande bildning.

2 Redan anmärkt af Suchier i *Zeitschr. f. r. Ph. III*, 141.

3 Se Vising, Etude *sur le dialecte anglonormand du XIIe siècle* s. 81.

4 *Ibidem* s. 93.

fattaren eller kopisten behandlade *loenge* såsom mask., hvarpå dock annat exempel torde vara svårt att finna.

Liknande är v. 595: *es nefs d'argent dorez:*
och v. 1440: *E les armes ke deuant. uus ai ci deuisez* (C)
Les armes trestuz ke desus ai cuntez (O).

Att participiet förblir oböjdt efter föregående objekt, förekommer ofta, men att det sättes i en flekterad maskulinform efter föregående feminint objekt, förekommer endast här. Det är icke troligt att *armes* fattats såsom mask. trots *trestuz* hos kopisten af O.

I O förekommer i v. 1331 *ymages dorez* (: *ez*), men *image* är som bekant ofta mask. i fornfranskan; i v. 152 *si gente ne si bun* (: *un*) om *preie* (v. 150); C har där *si gent ne si bun*, syftande på *pru* (i v. 150), hvarigenom halfversen visserligen blir felaktig (kan ändras till *ne si gent ne si bun*).

I v. 4356: *E il out del bosoign. sa gent amonestez*
föreligger en konstruktion ad sensum;[1] likaså i v. 4476: *cumme gent irascuz* (: *uz*);[2] mask. är ock *baldur* i v. 4599:
Unc ne fud tel baldur entre gent demenez (: *ez*).

Att eftertonigt *e* efter konsonant fallit i *Horn*, är svårt att antaga. Anmärkningsvärdt är emellertid *muster saint Moris* v. 3548, i rim på *is*. Det är måhända den ursprungliga ljudlagsenligt utvecklade formen (jfr *pretium* — *pris*); det är kanske också en angliserad form, använd för rimmets skull. Den förekommer ofta (*Moriz*), konkurrerande med *Morice*, i *The Song of Dermot*[3] (*Conquest of Ireland*).

Motsatt är förhållandet med *saint Denise* v. 827 i rim på *ise*; det är en tämligen vanlig biform till *Denis*,känd redan från *Roland.*[4] I v. 712 *die* (: *ie*) för *di* = latinets *dia* för *dies*.

Mycket påfallande är *parentee* för *parenté* v. 4943 i rim på *ée*.

I v. 3545 C:
Les sorurs funt dolur. tel ne fu ainz apris
är *dolur* mask., såsom ofta sedan anglonormandiskans första tid.[5]

1 Tobler, *Verm. Beitr.* I, 190.
2 Jf. Walberg *Le bestiaire de Philippe de Thaun*, s. LXXII; *Horn*, v. 3993, 5027.
3 Ed. Orpen, Oxford, 1892.
4 Se Andresen, *Ueber den Einfluss von Metrum* etc., s. 10.
5 Jf. Vising, *Etude* etc. s. 96; Walberg, *Le bestiaire* etc. s. LXXI.

Tiraderna med rim på *i*, *o*, *u* visa inga positiva företeelser af intresse för vokalismen. Utan vikt är, att *iei* ger *i: prie* (*precat*): *ie* v. 1292; eller att *ui* stundom rimmar med *i: quie*[1] (*cogitat*): *ie* v. 1870.

Att anteckna är däremot frånvaron af rim *o:u* (lat. o: lat. ū), hvilka redan förekomma i *Brandan* och hos *Gaimar*.[2] Suchier har som bekant i detta rim velat se ett nordanglonormandiskt drag.[3]

Konsonantism.

Angående konsonanterna upplysa rimmen i *Horn* hufvudsakligen om deras förstummande eller undertryckande i vissa ställningar eller ord.

Stumt eller utstött är *c* i *Lenbur*[*c*] v. 2702, 3804 (*:ur*), annars alltid *Lenburc*, liksom *Samburc*, *Goldeburc*.

I ett par fall är *s* undertryckt: v. 1719: *vestue* (sbj. *tantes dames*); v. 4140 C: *itaunt de fiee*[*s*]: *ee*; H har annan, men ej antaglig läsart. Sådan vårdslöshet förekommer annars först sent.[4]

Af *n* efter *r* finnes ej spår; *ior* rimmar öfverallt på *or*, tirad 24, 131 m. fl.

Isolerad *dental* är naturligtvis fallen såväl intervokal som final. Därför förekommer i tirader på *ie* (=lat. *ita*) *mie*, *Pavie*, *prie* etc., t. ex. tirad 36, 163; i en tirad på *é* (=lat. *atum*, *atem*) *de* v. 662; i tirader på *ei* (=lat. *ētum*, *it-* etc.) *mei*, *sei*, *rei* o. s. v., t. ex. tirad 26, 128. Men framför flexiviskt *s* kvarstår dentalen orubbad i beteckningen *z*. I tjugutre tirader på *ez* finnes intet rimord utan ursprunglig dental framför *s*, således inga rimord med ursprungligt —*es*; en tirad på *iz* (222) och fem på *uz* (98, 129, 190, 194, 210) ha likaledes inga rimord på ursprungligt -*is*, -*us*. Å andra sidan äro de sju tiraderna på *is* fria från rimord på *iz*, med undantag af det alldeles ogrammatikaliska *pleuis* v. 2287; se nedan.

---

1 Walberg, *ibid.* s. I.I.

2 Vising, *Etude* s. 72.

3 *Literaturblatt f. g. u. r. Ph.* 1888, Sp. 176

4 Jf. Busch, *Laut- und Formenlehre der Anglon. Sprache des XIV. Jahrh.*, s. 52; Stimming, *Boeve de Haumtone*, s. 227.

Äfvenledes är *t* fallet i verbaländelser *at*, i det *ja*, *la*, *ca* förekomma i tirader, där denna ändelse är förhärskande i rimmet; se tirad 52, 114, 121 m. fl. Detsamma är helt säkert fallet med ändelserna *it*, *ut*, ehuru den enda tiraden på *i* (169) och de två tiraderna på *u* (150, 211) ej bevisa något säkert; *fu*: *abatu*, *fu*: *escu* i de två sistnämnda tiraderna tyda dock på fall af *t* i *ut*.

I *-et* motsvarande eftertonigt latinskt *at* är *t* fallet: *agrée* 3 sg. pres. ind. rimmar med *ée* af latinskt *ata* v. 491, 747; *prie* (*precat*): *Marie* 703, : *estultie* 1864, *prise* (*pretiat*): *Frise* v. 826, o. s. v., *ere* (*erat*): *preiere* 805, o. s. v.; jf. särskildt tirad 96.

Undantagsvis är *t* förstummadt efter konsonant. I fyra tirader på *ai* (92, 183, 208, 221) med tillsammans 87 rim förekommer *plai* (*placitum*) v. 1885, 4422, 4665; så förekommer dock *plai* äfven t. ex. i *Chronique des ducs de Normandie* flerstädes.[1] Fast *t* har vanligen också *lait* (tyska *leid*); i *Horn* 4664 dock rimmande på *ai*; så ock i *Chron. d. d. de N.*[2]

I *Bealni* (:*i*) v. 3531 är möjligen ett *s* fallet; jf. *Beaunis* (:*is*), v. 3538.

Efter *n* är *t* stumt i *chalan* (χελάνδιον) v. 72; *olifan* v. 1416, 3231; *iaan* (*gigante*) v. 1419; *glan* (*glande*) v. 1418, 3338; det sistnämnda förekommer i rim : *an* i Maries *Fabler*,[3] LXXVI, 2. I v. 75 torde *Moisan* snarare vara analogibildning till de bredvidstående *Adan*, *Baalan*, *Johan*, etc. än en utvecklingsform af det vanliga *Moisent*.

Egendomligt är, att flexiviskt *t* fallit i 3 sg. pres. ind. af ett par verb: *espel* v. 1817, *sumun* v. 2880, 3020 (men *somunt* v. 3437: *unt*). Hit hör ock *quer* (=*quærit*) v. 2239 OH, så vida det är den rätta läsarten; jf Brede, s. 200. Detta är emellertid snarare en flexivisk vårdslöshet, som är ytterst påfallande i ett annars godt språk. Hos anglonormandiska kopister återfinnes den emellanåt; så redan i *Oxford Roland*; senare i handskrifter af *Gaimar* och *Horn*, v. 39, 82 i O,[4] enligt uppgifter samlade af Stimming; v. 2980 i H.

---

1 Se Stock, *Rom. Stud.* III, 478.

2 Stock, *ibid.* och Walberg, *Le bestiaire* s. LX.

3 Ed. Warnke.

4 *Boeve de Haumtone*, s. 222.

Formen *espel* för *espelt* tyckes för öfrigt häntyda på att vokalisationen af *l* framför konsonant ej var genomförd i författarens språk, ty han kan ej rimligen sätta *espel* för *espeaut*.

Å andra sidan förekommer paragogisk tillsats af *s* i *pleuis* (:*is*) v. 2287 (particip för *pleui*) och af *n* i *mercin*(:*in*) v. 3688, 3979 och i det vanliga *eissin* v. 2932 och ofta annars; samt i *sin* 2429; angående *eissin* jämföre man Stimming, *Boeve de Haumtone*, s. 217, och Godefroy, *Dictionnaire*.

Flexion.

Rimmen uppvisa flere flexiviska drag af intresse.

I den *maskulina deklinationen* har den singulara oblikformen gjort starkt intrång på nominativformens område. Subjekt och predikativ äro nästan lika vanliga utan *s* som med *s*: *ki saluere est puissant, riches hom e uaillant, li fud bon estuimant*, m. fl. rimord i en tirad på *ant* (tirad 5). Exemplen förekomma i hundratal och snart sagdt i hvarje tirad, hvarför det är öfverflödigt anföra flere. Likaså användas af imparisyllaba med flyttbar accent oblikformer såsom subjekt: *felun* v. 1509, *glutun* v. 1517, *Lazarun* v. 2868 och många substantiv på *eor*: *pleigneor* v. 473, *esmireur* v. 479, *uanteur* 2701 etc.

Ej fullt så ofta tränger pluralens oblikform in i subjekts- och predikativställningar. Fallen äro dock inemot hundra, t. ex. rimorden i v. 20, 28, 41, 47, 48, 289, 1328, 1329 o. s. v., mest i predikativ ställning.

Det motsatta förhållandet, eller den ursprungliga nominativformens användning i beroende satsställningar, är naturligtvis sällsyntare. Dock föreligger det i singularis i följande fall:[1] *En un iardin.. umbranz* 294, *cel Rei affricanz* (dat.) 297, *en sun ostel priu z* 1828, *a silaf l'onorez* 1833, *a sun col sis escuz* 2008 (dock absolut konstruktion: "med sin sköld vid halsen"), *mes nel ad demustrez* 2129, *ki l'autre auoit matez* 2759 (dock kan här äfven tänkas C:s läsart *ki les autres ont matez*, hvarvid halfversen får en stafvelse för mycket); *en nostre eez* 3632, *que deus nus auera destinez* 3942, *tut koi se tint e muz* 3992,

1 V. 337: *Dunt uus ont li felun. a grant tort eissillez* kan möjligen innehålla ett pluralt objekt (*uus*); vv. 2007, 2009 ha osäkra läsarter, där endast C har nominatifvorm som subjekt.

ont deu tut obliez 4179, *ki tut uus ad donez* 4181, *ke. horn. ot cunseuz* 4479, *soille fud del paluz* 4480. I pluralis anträffas samma företeelse blott v. 73:

Pus i mist les enfanz. de murir tut certan,

v. 2539:

Autresi des oiseaus. qu'il faseit bien uolant

och v. 4081: *qu'il les meteit souin*, där *souin* dock kan uppfattas adverbielt vidare i passivt particip med *avoir*,[1] v. 1230: *s'unt souent regardé* (men *si s'unt entregabez*, v. 1831).

Under sådana förhållanden är särskildt skillnaden emellan ändelserna *-é* och *-ez*, *-u* och *-uz* i fara att blifva alldeles utplånad. Det är därför ej underligt, om skrifvaren af C tvekat, huruvida tirad 194 borde sluta på *-u* eller *-uz*, och skrifvaren af O hyst enahanda tvekan med afseende på *-ez* eller *-e(t)* i tiraderna 2, 227, 239, 240. O synes till och med hafva gifvit hela tirad 236 falsk ändelse: *-ez* i stället för *-e*, åtminstone tyda rimmen *a sun grez* v. 5023, *pur la meie amistez* 5024, *amener od sei sun bon barnez* 5028, *trouum al pais. . seurtez* 5030, *vus m'avez amez* 5034 alldeles gifvet på att tiraden bör sluta på *-é*; hvilket icke möter något decideradt hinder i något annat rimord. Af detta förklaras också hos självfva författaren, eller åtminstone bearbetaren af X[1], att han använder promiscue *gre* och *grez*, hvarvid dock afsiktligt användande af pluralen kan föreligga lika väl som osäkerhet i kasusformen. Sålunda heter det *gran grez* (*:ez*) v. 29, där kopisten (O) trots rimmet skrifver *gre*, *de bon*[2] *grez* 1002, *nostre pere malgrez*[3] 1170, *a grez* 1344.

Denna förblandning af *é* och *-ez* synes sträcka sig till den *feminina deklinationen*, där abstrakterna på *-é* (lat. *-atem*) stundom ha en oblik form på *-ez*, som knappt torde vara menad såsom pluralform. Man märke särskildt några fall där kopisterna enhälligt ha det attributiva adjektivet i sing., troligen således efter originalets exempel: *de grant nobilitez* v. 2133, *en ot grant uolentez* 2748. Andra anmärkningsvärda for-

---

1 Handskrifternas *sunt* är i de två citerade verserna utan tvifvel att tolka såsom *s'unt*. Om *avoir* vid reflexiva verb, se t. ex. *Zeitschr. f. f. S. u. L.* XXV, 2, 49.

2 Båda kopisterna (CO) ha *bon* i sing.

3 Om *maugres* (Aliscans) se Haas, *Die Plurale der Abstrakta im Französischen* (Erlangen 1884), s. 61.

mer af detta slag äro *pitez* v. 25, 329, *en trinitez* 37, 1433 C (O har här *en magestez*[1]), *buntez*[2] 340, *fermer amistez* 606, 1168, *en quietez* 1344, *un mot de fausetez* 1900, *d'antiquitez* 1909, 2131, 4186, de *cors e de beautez* 2310, *d. maiestez*[1] 3182, *par mut ruistes*[3] *fiertez* 3358 (mot *ruiste fierté:é* 278, 1765), *aime les pouertez* 4173, *aime richetez* 4176. Här kan ock anföras *cil k'iert de uertuz* 4088.

I nom. sing. ha dessa ord *é: pitié* v. 173, *uilté* 1944, *leauté* 1949, 4391, *fauseté* 1954, *herité* 2793, *amisté* 4253, *uerité* 4408, *uolenté*[4] 5020; utom *uolentez* 1339.

Med orubblig konsekvens vidhålles den ur.prungliga likheten mellan mask. och fem. i adjektiv af typen *grant* : *sale real* v. 201, *esteile iornal* 205, *tempeste mortal* 217, *pucele errant* 769, *la feste fu grant* 2555, *bataille champer*[5] (= *champel*) 3260, o. s. v.

I *verbalflexionen* är anmärkningsvärdt, att ingenstädes ett sekundärt, oorganiskt *e* eller *s* uppträder. Första personerna sg. *vi*, *pri*, *afi*, *di* förekomma t. ex. i rim på *-i* tirad 169, o. s. v.

Om *-et*, *-t* i verben har talats förut s. 13.

De tre tiraderna på *-eit* (107, 234, 240) innehålla bland många imperfekter på *eit* (*ebat*) blott ett af 1 konj.: *glurifieit*, v. 5139. Redan i Adgars *Legender* förekomma tre sådana imperfekter,[6] i Berols *Tristan* ett,[7] i *Lai d'Havelok* flere (v. 135, 247, 273, 975).

Horn känner icke öfvergång af infinitiv *-eir* (eller annan infinitiv) till *-er*; de talrika tiraderna på *-er* äro tillräckligt bevis därpå.

Dessa genom rimmen konstaterade fonetiska och flexiviska företeelser förråda tydligt en anglonormandisk författare från det XII århundradets andra eller tredje tredjedel

---

1 Om denna pluralis majestatis se Haas, a. a. s. 46.

2 Vanligt i plur., men C har *grant buntez*.

3 H har *roiste fiertez*.

4 Kopisten (O) har *uolentez*, men säkerligen med orätt; jf s. 15.

5 Se Godefroy, *Dictionnaire*.

6 Rolfs i *Roman. Forsch.* I, 232.

7 Warnecke, *Metrische u. sprachliche Abhandlung über das .... Tristan Fragment* (Erlangen 1887), s. 48.

någon samtida till Gaimar eller snarare till Adgar och Fantosme och Guillaume de Berneville, ty det är deras språk, som kommer igen i *Horn*.

Rimmens anvisningar i afseende på diktens affattningstid bekräftas af andra omständigheter, dels ålderdomliga uttryck, som påminna om Guillaume de Berneville, dels metriska företeelser, som här nedan skola skärskådas och som äro mer eller mindre betecknande för författarne från och med Gaimar till mot slutet af det XII århundradet (Chardri), då knappt metrisk regel mera finnes kvar.

Ålderdomliga uttryck[1] äro *ambure* v. 5043, *di* 416, 712 (*die*), 1270, 3357 o. s. v., *fie*[2] 1868, 2592 (2764 i H), *oixur* 1217, 3819, *suschement*[3] 4752. Härtill kan läggas den ofta förekommande futurformen af *ero*[4], hvaraf också betecknande nog *ermes*, v. 1919, missförstått eller ersatts i OH, *erc* v. 1816 af H, 1841 af C.

För de olika dateringar som gjorts af *Horn*, redogör, såsom ofvan s. 9 nämts, Hartenstein, *Studien zur Hornsage*, s. 19, 20. Då Morris, Gautier och senast Gröber, i sin *Französische Litteratur*, s. 573, vilja förlägga dikten till det XIII århundradet, synes mig detta af språkliga, metriska och stilistiska skäl alldeles omöjligt.

KAP. III.

Metrik.

Redan en flyktig blick på manuskripten visa en mycket ojämn vers. Det uppstår då först den frågan, huruvida regellösheten härstammar helt eller delvis från den ursprunglige författaren eller beror på kopisters misstag och vårdslöshet.

---

1 Se *La Vie de St Gilles de Guillaume de Berneville*, par Gaston Paris et Alphonse Bos, XVII.

2 Äfven i *Otinel*, se Dreyling, *Die Ausdrucksweise der übertriebenen Verkleinerung* (*Ausg. u. Abh.* LXXXII) s. 32.

3 Jf. *La Vie de St Gilles*, s. XVIII.

4 Om detta forturum och dess tidiga försvinnande se Karl Koch, *Die Entwicklung des lat. Hülfsverbs esse* (Marburg 1902), s. 55 ff. Där anföras ock alla exemplen på *ero* ur *Horn*.

Kopisten af H har uppenbara vårdslösheter eller okunnighetsfel på sitt samvete, kopisten af O ändå flere, men kopisten af C har lämnat en i allmänhet antaglig text och tydligen en rätt trogen afskrift. Där hvarest hans kontroll af de öfriges läsart finnes, har man anledning förmoda, att ej alla metriska oregelbundenheter uppstått först genom afskrifning.

För att försiktigast möjligt undersöka dessa förhållanden torde det vara lämpligt att först betrakta de verser, 1455—2391, som finnas i alla tre handskrifterna, och söka bilda sig en föreställning om versifikationens art i detta bäst bevarade och för textkritiken gynnsammast ställda parti af dikten.

I främsta rummet skall då efterses, huruvida i detta parti finnas verser, som alla tre manuskripten eller åtminstone C och ett af de andra manuskripten, representerande sålunda Ca, öfverlämnat i en och samma, från den vanliga regeln afvikande gestalt, utan att en ändring af texten är gifven eller ligger nära till hands. Sådana verser kunna med goda skäl antagas vara i oregelbunden form öfverlämnade.

Oregelbundna verser enligt CHO, v. 1455—2391.

V. 1455:[1]

Einz lur fu par le rei. hautement mustree,

där visserligen H har *hautement dunc mustree*, hvars riktighet dock är tvifvelaktigt, såsom ej öfverensstämmande med handskriftsgrupperingen.

V. 1456:

Ke pur eus n'iert sis deus. ne sa lei chaungee,

där O har *unc changee*, hvars riktighet är underkastad samma tvifvelaktighet.

V. 1581:

A dan .horn. l'enueia. par une sue norrie.

V. 1589 (OH):

Pur ueer destuere cele gent paenie,

där visserligen C har ett *E* framför *pur*, men alldeles stridande mot meningen.[2] Här föreligger således en cesur med

1 Verserna citeras i allmänhet efter C.

2 Se härom Brede a. a. s. 246.

obetonad 6:te stafvelse, en företeelse som må betraktas såsom en anglonormandisk egendomlighet och karakteristisk för *Horn.*[1]

V. 1655 (OH):

E sa lance guierad parmi meinte peitrine,

där C:s *E sa launce guie* (med anglonormandisk cesur) är oantagligt på grund af oriktig tempus.[2] Denna vers är emellertid endast så till vida oregelbunden, att *ie* i *guierad* får läsas enstafvigt, hvilket ej öfverensstämmer med *Horns* språk i öfrigt; jf. *ubliera* 1031, *delaiera* 1034, *enpleiera* 2506, *ennuiera* 2509, o. s. v.

V. 1762:

E reis hunlaf l'eime. cum l'oust engendré

med anglonormandisk cesur.

V. 1819:

Ki bien fud lungement. d'ambes parz fermez

(OH: *guardez* i st. f. *fermez*); den senare halfversen låter sig lätt utfyllas genom *ambesdous*, men å andra sidan bör besinnas, att, om kopisterna förefunnit denna sammansättning, de ej gärna kunna tänkas hafva utbytt den mot det mer och mer sällsynta enkla *ambes*.

V. 1845:

Ke nes purreit fauser. nul home charnal,

där ändring ej lätt göres med varianterna O: *nul hom mortal*, H: *nuls home mortal.* Då *home* mycket väl kan vara subjekt, är det blott *en* stafvelse som fattas i versen.

V. 1884:

Mes si iol uus mustre. bien seur en serai,

med anglonormandisk cesur, upphäfd af O, som läser *Mes si iol musstre a uus.*

V. 1897:

Kar al bien e al mal. od uus me tendrai,

där O sätter in *sire* i början af *2:dra* halfversen, hvilket ej enligt vår handskriftsgruppering kan antagas.

---

1 Så har ock Suchier betraktat den i *Geschichte der Litteratur*, s. 110. Jf ock Gnerlich ,*Bemerkungen über den Versbau der Anglonormannen* (Breslau 1889), s. 25.

2 Se Brede, s. 197. V. 1654 är också enligt CH felaktig, men felet är ej gemensamt för de båda handskrifterna; Bredes emendationsförslag (s. 197) synes föga lyckligt.

V. 1960:

Horn coe dist hunlaf. par la fei ki est meie,

där O skjuter in *li* i 1:a halfversen.

V. 1975:

Mes m'est uis en mun quoer. ke faire nel deie.

V. 1981:

Quant li reis hunlaf. l'ont cungeié par mal,

där visserligen H har *Kant li fiers r. h.*

V. 1987:

Vnc mes ne li auint. un peur iornal,

där H visserligen har *aiornal*, som dock ej passar godt som betydelse "daggryning".

V. 2035:

Ki d'icest fait me ueut. al rei encuser,

där H skjuter in *si* framför *encuser.*

V. 2048:

Sire dist Riqmel. mei l'estoet otreier,

där man dock, ehuru mot manuskriptgrupperingen, kan insätta *co* framför *dist*, i öfverensstämmelse med O. Ett utelämnande af *co* är ju möjligt hos tvenne skrifvare oberoende af hvarandra.

V. 2079:

Prest sui del defendre. laual en cel prael,

där H:s *Prest del defendre sui* är oantagligt efter manuskriptklassifikationen; anglonormandisk cesur.

V. 2102:

Si i'oi uostre bosoig. tost uendrai erraunt

(C:s 1:a halfvers har ändrats med tillhjälp af OH), där O har *tost i uendrai e.*

V. 2135:

A ces ueut il aler. la est sis chemins turnez.

V. 2165:

Mis se sunt a la mer. a deu se sunt cummaundé

(O har äfven ett *e* i början af 2:a halfversen; H: *a deu séént il c.*; man kan möjligen konjiciera *a deu s'unt c.*).

V. 2220:

L'autre ivout as eches. ki tuz homes uenqueit.

V. 2370:
K'un pouere ualletun. al riche resemblera.[1]
V. 2380:
Bien iert enpleiéé. l'onur ke li ferez
(accenterna hos C), där C synes ha anglonormandisk cesur med *onur* som femin., under det OH med formen *enpleié* få en stafvelse för litet.

Verser med namnet *Wikele* hafva ej upptagits, då det tydligen ibland är tvåstafvigt (*Wikle* t. ex. v. 1869) ibland trestafvigt, hvarvid det kan sättas i fråga om ej de tre accentueringarna *Wíkele, Wikéle* (så accentueradt af C, v. 3693) och *Wikelé* äro möjliga; det sista är dock föga antagligt, då namnet aldrig förekommer i rim: *é*. Det är sålunda troligt, att t. ex. halfversen 1888: *Par fei dist wikele* innehåller en anglonormandisk cesur, men det kan ej absolut bestridas, att författaren accentuerat *Wikelé*. Den engelska namnformen är vanligen *Wikel* (en gång *Wikeles* och *Fykeles*).[2]

Ej heller hafva upptagits verser såsom följande: 1985, 1:a halfversen i CH lyder *N'est merueille s'il le junt*, emedan O:s *N'est merueille si'l funt*, mycket väl kan antagas såsom ursprunglig läsart, hvari den obetydliga ändringen kunnat göras af två kopister oberoende af hvarandra. Likaså v. 2012, där C och H hvar för sig lätteligen kunnat tillsätta ett *pas* framför *pur*. I v. 1636 är skillnaden mellan *e tel* (CH) och *e itel* alltför obetydlig.

Alltför lika äro äfven *cum, cume,*[3] *or, ore* (*lors, lores*), *el, ele* etc. med hvarandra, för att ej skrifvare skulle när som helst sätta den ena formen i stället för den andra. Därför har här ej upptagits t. ex. v. 1602, hvars första halfvers C och O enstämmigt ha: *Cum cil ki mut l'unt* (läs *Cume* etc.)

Likaså må elision eller hiatus inträda efter behof vid ord, hvilkas elision är fakultativ; Därför upptages ej här t. ex. v. 1615 hvars första halfvers CH ha: *Ainz quil mot soussent* (med anglonormandisk cesur), emedan *Ainz que il mot s.* måste anses lika

---

1 Brede vill ändra 2:a halfversen till *riche resemblera*, a. a. s. 245.

2 Se Hartenstein s. 81; jf. s. 75.

3 *Horn* gör ej den skillnad mellan dessa former, som många andra fornfranska texter göra; se *Tobler-Abhandlungen*, s. 119 f.

berättigadt. Denna vers ger åtminstone icke något bevis för anglonormandisk cesur; en annan sak är, om man anser sig böra upptaga versen sålunda fördelad i en kritisk text.

Det har emellertid visat sig af den föregående undersökningen, att CHO från ett äldre manuskript eller till äfventyrs originalet upptagit

dels en och annan vers, som varit för kort eller för lång,
dels verser, som ha en ofransk, anglonormandisk cesur.

Sedan detta konstaterats, må undersökningen utsträckas till de partier, för hvilka mindre manuskriptmaterial finnes.

Oregelbundna verser enligt CO (v. 97—1454).

V. 102 (O):

Ne creit k'il seient mes vers lui mal fesant

(C har genom ordningen *mes seient* anglonormandisk cesur).

V. 286:

Vus ont retenuz. par faire lor laboré.

V. 296:

Mes ne nus fist mal. nel uout deus le poaunz.

V. 311:

E si sui ioueignur. d'els tuz par eage.

V. 325:

Encore te uengeras bien. de la geste saluage,

där det icke är tillfyllestgörande att utbyta *encore* mot *encor*: det återstår ändock en stafvelse för mycket i den första halfversen.

V. 363:

Kar il est de mun eed. e iol sui plus amant;

det är ej vanligt i *Horn*, att *eé* räknas som *en* stafvelse; jf. 3308, 3632, 3790 o. s. v.

V. 383:

Ne mais tiel n'iert truué. nul home charnal.

V. 431:

Li enfant ki furent. troué sur le riuage

med anglonormandisk cesur.

V. 492:

Ke par le seneschal iert. faite cele asemblée.

V. 506:

Qu'il tost ne se uenge. par mut grant noblei,

där den anglonormandiska cesuren kan upphäfvas med elisionen af *que* (*Que il*), men den senare halfversen är svår att fylla ut till 6 stafvelser.

V. 631:

E si ai encore. oue uus a parler

med anglonormandisk cesur.

V. 640:

Quant le uit taunt bien fait. taunt sein e entier,

där emellertid ett *tant* lätt låter sig tilläggas.

V. 707:

Herselot ioe t'aim mut. kar tu es m'amie.

V. 710:

Mes ne sai dunt me uient. ne de quel partie.

V. 735:

E la lei fausera. teruagan e apollin,

där en ändring i den senare sjustafviga halfversen är alldeles särskildt svår.

V. 787:

Lors fu l'esmireur. mut tost demandé.

V. 800:

Rigmel les salue. si lur fet bele chiere,

där den anglonormandiska cesuren visserligen är upphäfd i O, men genom en läsart, som ger en stafvelse för mycket (*Rimel les ad welcumez*).

V. 804:

Bien sai uers mei n'estes, menconger ne trufflere,

med anglonormandisk cesur.

V. 944:

Taunt s'esmerueilla lors. de .horn. le orphanin,

där *le* ej gärna kan fylla en metrisk stafvelse,[1] och där O:s *de horn le bel orfenin* ger en stafvelse för mycket.

V. 963:

Desor uuil ke seiez. de sa discipline.

V. 1030:

Herselot ua ueeir. quant li manger fenira.

---

1 I den senare anglonormandiskan torde detta hafva kunnat vara fallet.

V. 1038:

Kor taunt par criemt le re. qu'il le harreit mortelment.

V. 1054:

Tuit quident que coe seit. angelin auenement,
omöjlig att ändra i den senare halfversen.

V. 1075:

Dunc ad parlé herland. uers lui coe m'est uis.

V. 1098:

Sur sun lit se seent. amdous tut ioiant
med anglonormandisk cesur och femstafvig senare halfvers.

V. 1173:

E ioe iere en sa curt. d'armes bien preisiez,
där den senare halfversen emellertid med tillhjälp af den öfvertaliga O (*de porter armes loer*) kan ändras till *d'armes porter preisiez.*

V. 1246:

Eles uienent entur li. trestutes pur ioer;
där *eles* måhända i likhet med hvad fallet ofta är för *ele* — och det skall sedan i detalj visas — räknats enstafvigt af författaren.

V. 1282:

Ke pur bosoing cheualer, feist. horn. al cler uis,
där O visserligen har en annan ordning, men dock stödjer läsarten i den första halfversen.

V. 1312:

Ki onc deu n'amerent. coe fud doel e uiltaunce,
där C har *ne amerent*, en oantaglig hiat, och O en afvikande läsart med anglonormandisk cesur.

Oregelbundna verser enligt CH (v. 2392—4234).

V. 2417:

Par tiel couent sire. cum ioe uus ierc disaunt,
där H:s annorlunda lydande 1:a halfvers ej är ägnad att aflägsna den anglonormandiska cesuren.

V. 2424:

E pur quei uenistes. en cest utre marin,
med anglonormandisk cesur.

V. 2426:

As tu beau uallet. escrit en parchemin.

V. 2465:

Cum ioe sui kar amur. me destreinte lie

(C punkterar *sui. kar amur?*).

2508:

Taunt purra oir de mei. k'el se'n repentira.

V. 2531:

Kar li reis sa guerre ot. partut apaée

(H:s afvikande läsart har också sex stafvelser i den senare halfversen).

V. 2540:

Ke de tuz lur meillors. nul n'espleitast taunt.

V. 2617 (H):

Godmod la recut mes unc nen fist semlant,

en vers som C med orätt saknar; möjligt är att fylla 1:a halfversen med ett *E* i dess början.

V. 2629:

Deu cum fud tutes parz. lores reprochie

(H: *lors reprie.*)

V. 2690:

Qu' il irreient a lenburc. pur esbaneiement,

där *-eient* räknas enstafvigt enligt ett äfven i kontinentalfranskan ej ovanligt bruk.[1]

V. 2692:

E ioereient as esches. orreient harpement.

där, äfven med enstafvighet af *-eient* i 1:a halfversen, denna har en stafvelse för mycket; *ioe* är möjligen också räknadt enstafvigt.

V. 2693:

Kar coc sunt les choses. dunt il ont plus talent,

med anglonormandisk cesur.

V. 2709:

Cielée iert la chambre. par art d'entailleor

med anglonormandisk cesur.

V. 2804:

M'amur e mun auoir. li estreit abandonée.

---

1 Tobler, *Versbau*, s 42.

V. 2806 (H):

La harpe pernez uers uus. ben serez escotée,

hvilken vers C med orätt saknar: H punkterar *pernez. uers uus.*, hvilket synes tyda på att kopisten varit osäker om cesuren.

V. 2854 (O):

Ke nus le conuissum pur lui honurer

(C har 1:a halfversen för lång).

V. 3054:

E uus gardez ataunt. ke cist ne pusse fuir,

där *e* i *pusse* torde hafva negligerats af författaren.

V. 3182:

Escrit i est li granz nuns. de deu de maiestez,

där H:s obegripliga *Esen* ej förkortar 1:a halfversen.

V. 3222:

Asaillir uassalment. icele paene gent.

V. 3234:

Gudmod les cunduit bien. par grant uasselage.

V. 3238:

Pur coe mustrat enkui. uers eus grant fiertage.

Val. 3249:

D'icoe qu'il sunt uenu la. issi sanz guionage.

V. 3352:

Ke uint chars en fussent. par uerité chagiez,

med anglonormandisk cesur.

V. 3385:

Li paiens l'ot mut bien. nel dute neent,

där knappast *ne le dute* bör införas.

V. 3450:

K'il cheuetaigne n'ont. coe lur est mut lait.

V. 3481:

Bien sunt enricheiz. trestuit cummunement.

V. 3501:

Vostre pere en iert mis. en mut grant cremur.

V. 3512:

Kar vi sui auenv. a mun derein ior.

V. 3528:

Tut issi cum as dit. ja endreit iert si,

V. 3675:
Ki lait fille de rei. e a plus basse se prent.
V. 3709:
Par ses granz mençonges. e par sun encuser
med anglonormandisk cesur.
V. 3714:
Ke li reis hunlaf. fet Rigmel espuser.
V. 3738:
Mes sis peres l'en uait. forment efforcant,
där H:s på annat sätt felaktiga läsart är oantaglig.
V. 3784:
Li mien uus seruissent. si fussez auoé,
med anglonormandisk cesur (H har en än kortare 1:a halfvers).
V. 3816:
Qu'ele m'ait guerpi. pur prendre autre seignor.
V. 3834:
E ioe m'en uengerai tost. lenburc espuserai.
V. 3859:
Tuz iceus del munde . poet il bien surmunter
med anglonormandisk cesur; emellertid saknas denna vers i H.
V. 3892:
C'est la rien del munde. ke ore plus desir
med anglonormandisk cesur.
V. 3895:
Qu'enuers mei est pariuré. li ferai tut geir.
V. 3931
Qu'il n'i fust par home. ne oiz ne trouez
med anglonormandisk cesur; H saknar versen.
V. 3938:
Cum se cuntient li reis. e il sum barnez,
där H har än kortare *e si barnez.*
V. 3943:
Sire tuit li dient. si seit cum uus uoldrez
med anglonormandisk cesur; H har *Sire coe dient.*
V. 3949:
En sa ueie encuntra. un paumer penant.
V. 3972:
L'esclauine auerai ioe. e uus cest mantel hermin.

V. 3988:

Cuntre ciel flambeient. lur espiez lur escuz

med anglonormandisk cesur.

V. 4004:

Reis modins e wikele. uienent cheualchant.

V. 4011:

Seignurs fet il bachelers. bien semblez gent bæuant,

där H genom utelämnande af *fet il* får en stafvelse för litet.

V. 4033 (H):

A li piert qu'il est las un lecheur

vers som genom felskrifning saknas i C.

V. 4093:

Enz la grant presse. qu'il n'est aparceuz

med anglonormandisk cesur, antagligare än H:s *En la presse de la gent.*

V. 4111:

Des poueres al manger. autrement fust mal.

V. 4115:

Dreit al chief d'un banc. si ot pris sun estal.

V. 4134:

Ke firent si anceisor. coe ne ueut deueer,

där H har ännu en stafvelse i 1:a halfversen: *Issi firent.*

V. 4141:

Cum li seneschal mangast. od cele autre mesnee.

V. 4153:

Vn corn prist de bugle. dunt la liste ieit gemmee

med anglonormandisk cesur, som ej häfves af H:s *Un corn prist grant dunt etc.*

V. 4154:

Ki entur la buche. demi pie esteit lée

med anglonormandisk cesur.

V. 4161:

Si que uint al quint. ke . horn. l'ad uers li sachee

(i 2:a halfversen torde böra läsas *k'Horn*).

V. 4170:

Quant pur li as soens. si le guerredonez.

V. 4187:

Hanap aueit esté. grant tens a ses auoez.

V. 4193:

Forment s'en merueille. si ne sout ke penser,

där H:s alldeles förstörda vers synes tillkommen för undvikande af den anglonormandiska cesuren.

Undersökningen har hittills uppvisat 87 verser med för stort eller för litet stafvelseantal enligt kontinentalfransk räkning; och dessa verser äro i allmänhet rätt svåra att genom en lätt ändring bringa in i det franska schemat. Hvad vill man i sådant syfte företaga med t. ex. följande halfverser: *par une sue norrie* (1581), *teruagan e apollin* (735), *de horn l'orfanin* (944), *de sa discipline* (963), *quant li manger fenira* (1030), *angelin auenement* (1054), *E ioereient as eches* (2692) och många andra?

Det synes sålunda obestridligt, att författaren ej haft tillräckligt öra för metriken eller på grund af exempel från sin omgifning ej bekymrat sig om den tillräckligt för att öfverallt få den regelbunden, eller också att han medvetet gjort kontraktioner (*sue*, *-eient* = 1 stafvelse o. s. v.), som den strängare franska metriken ej tillät. Ofta hände detta dock ej; de anförda 87 verserna äro blott föga mer än 2 procent af de 4135 verser, bland hvilka de förekomma; således betydligt mindre talrika än hos Fantosme eller Adgar. Men det är sannolikt, att äfven andra verser äro att räkna till de felaktiga, nämligen åtskilliga som i C, det trognaste manuskriptet, äro öfver- eller undertaliga, men i H eller HO fått rätt stafvelseantal med införande af sämre läsart; t. ex. v. 2626

C: *Qu'il la ieta auant. plein pie mesuré,*

H: *K'il la ieta auant de plein pie mesuré.*

En kritisk edition borde sålunda upptaga än flere oregelbundna verser än dem, som här ofvan citerats, och som endast utgöra de mera påtagligt felaktiga.

På samma sätt förhåller det sig med den cesur, som här kallats den anglonormandiska. Här hafva endast upptagits 26 fall; de synas vara de svåraste att emendera eller bortförklara. Åtskilliga andra fall förekomma, i synnerhet i C, hvilka eliminerats af de andra handskrifterna, t. ex. v. 1595

C: *Bien i ad dis mile. de bone gent armée,*

H: *Diz mile i ad ben de bone gent armée,*

O: x. millers sunt il ben de bone gent armée

Af dessa torde några säkerligen böra upptagas i en kritisk edition.

Slutligen skola anföras från de partier, som öfverlämnats i endast en handskrift, de fall af felaktiga verser eller anglonormandisk cesur, hvilka icke hafva uppenbara fel eller hvilkas emendering icke ger sig omedelbart.

Oregelbundna verser enligt C. v. 4235—4594.

V. 4254:

Pur coe ke l'aiez. iert bien guerredoné.

V. 4297:

E ioe sui soffraitus. n'ai fors coe qu'al cel me pent.

V. 4305:

Pur qui uus guerpisse. od tiel aturnement

med anglonormandisk cesur.

V. 4426:

Si uei qu'il eit busoig. od lui i serrai.

V. 4435:

Entre taunt ke Rigmel. s'est fet acesmer.

V. 4456:

D'ices sauez bien. cum se sunt cuntenuz,

där manuskriptet genom skrifningen *De ices* får 1:a halfversen sexstafvig.

V. 4463:

Haubercs blancs e forz .e bons heames aguz.

V. 4465:

Koiement se tienent. ke ne seient ueuz

med anglonormandisk cesur.

V. 4470:

De si ke sun demeine corn. lur seit bein corneuz

(ms: *toneuz*).

V. 4507:

Cil l'ad cummandé . a tel ki bien le guie.

V. 4518, 4519:

Dunc sout bien qu'il ot fuit. d'icoc grant folie.

Ke de lui e de . Rigmel. fist unkes departie...

V. 4594:

Il se tindrent koi . n'i osent mot suner.

På dessa 359 verser komma således 11 för långa eller för korta, d. v. s. tre procent af hela antalet, och 2 anglonormandiska cesurer, hvilket ej mycket skiljer sig från förhållandet i de verser, som öfverlämnats af flere manuskript.

Oregelbundna verser enligt O, v. 1—96[1], 4596—5250 (5240).

V. 10:

N'i ot ne fust fiz de bon palain.

V. 11:

Cume seignur serveient tuit horn le meschin

(ms. *serveint*).

V. 50:

Nel uerai de pited. tel ai des enfanz.

V. 56:

Kar si le uolt deus. ki pur els ert veillanz.

V. 87:

A ki deus doinst mal. e entrer en malan.

V. 4614:

E par detriers as dos uassalment ferrez.

V. 4616:

Ia n'en saurunt mot si erent morz ruez.

V. 4631:

Mult i aueit uassal gent de cuntenement fer.

V. 4641:

Or i sunt uenuz ne sai quels paltener.

V. 4646:

E ki ke il seient nes leissum suriorner

med anglonormandisk cesur, som dock förtörts af manuskriptets *ki kil.*

V. 4704:

Volenters fusent turne ariere en lur cuntrée.

V. 4787:

Des ore sunt amdui al camp cummuner a pe.

1 Åt dessa verser har Mettlich gifvit en emenderad form i *Bemerkungen zu dem agn. Lied von wackern Ritter Horn* (Münster 1890) s. 5 ff.

V. 4800:

Cum [si] fust a delit e ust asez suriorné.

V. 4814:

Ainz li dist fols fui quant vus mis el chalant.

V. 4816:

Ne me fussez ore ceste feiz destruant

med anglonormandisk cesur.

V. 4841:

E issi le guarit li sires del halt soler

(handskriften *hal* för *halt*).

V. 4864:

N'entre bons n'entre mals n'i ad point d'envie.

V. 4872:

Ke dan. horn. ad si mene geste haie.

V. 4881:

En un cros sur la mer s'est pus acutie.

V. 4886:

D'herbes uesqui pus. e aque ke dolur,

där manuskriptets *De herbes* ej är en möjlig hiatus i *Horn*, ehuru sådan i den senare anglonormandiskan må anses tillåten.

V. 4896:

D'ore auum nus mult bon meinteneur,

där samma anmärkning gäller om manuskriptets *De ore.*

V. 4913:

El li ad dit suuent belle fille cument va,

där manuskriptet äfven har första halfversen felaktig genom *Ele*, men då mycket ofta *el* användes för *ele*, är emendationen *el* klart indicerad; för andra halfversens vidkommande torde det finala *e* i *belle* kunna anses negligeradt.

V. 4930:

Pris out ueneisun si'n fet home.

V. 4962:

Quant fud od sa dame en la chambre assemblee

med anglonormandisk césur.

V. 4983:

Pur le dol qu'il aueit grant apres fort le siweit,

där första halfversen slutar med *grant* och kan tänkas förkortad genom insättandet af *out för aueit.*

V. 5009:

E al palais a la curt les barons asembla,

där *E al* kan emenderas till *El* eller *Al.*

V. 5020:

Si reuoil errer co est ma uolenté.

V. 5028:

Pur co est bon d'amener od sei sun bon barné.

V. 5061:

Mal li deit auenir que uers son seignur mesprent.

V. 5100:

E Wikle bien le sout si s'est plus hasté,

V. 5116:

Ni out dementeres un point tret ne lancé

med anglonormandisk cesur.

V. 5118:

Deus ki purreit acunter le dol qu'ad demené.

V. 5134:

Si li liurat Rigmel. ki grant dol feseit.

V. 5137:

Pus l'ad menee a muster ki ert de saint beneit.

V. 5164:

Mes quant il fud enz treit il ne donast un dener.

V. 5169:

V il se fet seruir de piement e de uin cler.

V. 5176:

Co volt sire .horn. k'il seient iugleor

V. 5204:

Car ne lur eschalt quel part nul d'els cure n'en prent.

V. 5209:

Ke par wikle seit uuoet. v seit de sa gent.

V. 5222:

Cum il des paens ad sa guere finee.

V. 5226·

E il apres ad rimel. a sun pere leissee.

V. 5238:

E ki tuz ses parenz de paens uenga.

Vers 5241—5250 äro synnerligen vårdslösade, men till-

höra antagligen ej författaren, utan en jonglör (Thomas), som har en son Gilimot.

På de här undersökta 740 verserna komma sålunda 38 felaktiga och 4 med anglonormandisk cesur. Det utgör mer än fem procent felaktiga verser, ett förhållande, som är något helt annat än hvad de öfriga delarne af romanen uppvisat. Ändock hafva icke upptagits t. ex. 4793:

E mult sunt ia flat li cops de sun brant aceré,

emedan *ia*, såsom föga lämpligt i meningen, synes böra strykas ej heller en vers som 5083:

Li ascheisuns pur quei il s'est vers els hastez,

där ej *L'ascheisuns*, utan *Les a.* kan förmodas (trots det föregående *dit lur fud e mustrez.*

Men å andra sidan huru skall man emendera t. ex. 1.a halfversen i 4704: *Volenters fusent turne*, eller 2.a halfversen i 4841: *li sires del halt soler*, eller 1:a halfversen i 5137 *Pus l'a menee a muster*, o. s. v.?

De endast i O öfverlämnade partierna af *Horn* stå emellertid tydligen i ett annat förhållande till originalet än diktens öfriga delar, och en kritisk edition har här att emendera i större utsträckning.

Nu inträffar, att blott i de från ensamt O härstammande partierna nämnes "mestre Thomas" (v. 3, v. 5249), och det ligger nära till hands att förmoda, att han är en senare jonglör eller afskrifvare, som representerar en period af jämförelsevis förfallet språk och vårdslösad versteknik.

INBJUDNING

TILL DEN HÖGTIDLIGHET,

HVARMED

FILOSOFIE DOKTORSPROMOTION

KOMMER ATT ANSTÄLLAS

I MORGON LÖRDAG DEN 6 JUNI 1903

VID

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

UTFÄRDAD AF

JOHAN VISING

PROMOTOR

Bifogad skrift: **Beiträge zur Erklärung des Hildebrandliedes**

AF

E. WADSTEIN

GÖTEBORG

WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

1903

I Nådiga Brefven af den 23 maj 1902, 30 januari och 24 april 1903 har Kungl. Maj:t på vissa villkor medgifvit rätt för filosofie licentiaterna *K. H. Lindberg, A. Wallerius C. Grimberg, Hj. Heden*, och *K. Fredlund* att vid Göteborgs Högskola aflägga disputationsprof för vinnande af filosofie doktorsgrad och tillika föreskrifvit, att, därest ofvan bemälte licentiater blifvit för sina disputationsprof godkända, Lärarerådet må, efter hemställan hos Universitetskanslern, på sätt Lärarerådet äger närmare bestämma, offentligen utnämna dem till filosofie doktorer.

Sedan nu godkända disputationsprof aflagts af Wallerius den 15 september 1902, af Grimberg den 3 innevarande juni, af Heden den 4 och af Fredlund den 5 i samma månad, och sedan Kansleren för Rikets Universitet i skrifvelse af den 26 sistlidne maj medgifvit, att de må af Lärarerådet till filosofie doktorer utnämnas, får undertecknad, som af Lärarerådet utsetts att såsom promotor förrätta denna utnämning, härmed å Styrelsens och Lärarerådets vägnar utfärda vördsam inbjudning till deltagande i den högtidlighet, hvarmed utnämningen kommer att äga rum.

Att lärjungar, som gjort sina licentiatstudier vid Högskolan och lagt därunder författade afhandlingar till grund för sina doktorsafhandlingar, äfven få dessa vid Högskolan bedömda, är en fördel som af både dem och Högskolan till sitt fulla värde uppskattas

Men rättigheten att bedöma dessa afhandlingar och att sålunda få till full afslutning föra den ledning, Högskolan haft af dessa sina lärjungars studier, innebär också för Högskolan en utvidgning i kompetens, som betecknar ett glädjande erkännande af dess verksamhet och ett förtroende, hvarför hon hyser uppriktig tacksamhet.

Därför anser Högskolan, att, då såsom följd af de fullgjorda disputationsprofven doktorspromotion för första gången kan vid densamma förrättas, denna tilldragelse betecknar en bemärkelse i hennes utveckling, en dag, som hon önskar högtidligen fira.

Med ledning af lämnade uppgifter meddelas nedanstående biografiska data om de filosofie licentiater, som i morgon skola till filosofie doktorer utnämnas.

ANDERS THEODOR ADOLF WALLERIUS

född i Göteborg den 12 april 1874; föräldrar predikanten vid länscellfängelset i Göteborg Theodor Wallerius och Christina Elisabeth Fredrika Beckman; intogs h. t. 1887 i Göteborgs högre latinläroverk; mogenhetsexamen därstädes den 27 maj 1892; student vid Göteborgs Högskola h. t. 1892 och vid Lunds Universitet h. t. 1901; fil. kandidat-examen den 10 juni 1898; fil. licentiatexamen den 8 december 1900; Kongl. Maj:ts tillstånd att aflägga disputationsprof för filosofie doktorsgraden vid Göteborgs Högskola den 23 maj 1902; disputerade för doktorsgraden därstädes den 15 september 1902; teoretisk-teologisk examen vid Lunds universitet den 30 maj 1903; vik. adjunkt vid Göteborgs folkskollärareseminarium läsåren 1895—96 och 1897—98 samt v. t. 1899. Under arbetsåret 1896—97 Göteborgs Studentförenings vice ordförande och 1898—99 dess ordförande.

Tryckta skrifter: *Högskoleundervisning under den grekiska kulturens storhetstid* i »Ver Sacrum» utg. af Göteborgs Studentförening 1902. — *Platon mot Protagoras och sensualismen. Kritisk studie till den grekiska filosofiens historia*; i Göteborgs Högskolas Årsskrift. Göteborg 1902 (Gradualdisp.)

CARL GUSTAF GRIMBERG

född i Göteborg d. 22/9 1875. Föräldrar: läraren vid Göteborgs folkskolor Joel Grimberg och Charlotta Andersson. Inskrefs h. t. 1885 vid Göteborgs högre latinläroverk och aflade mogenhetsexamen därstädes den 27 maj 1893. Inskrefs h. t. samma år vid Göteborgs högskola, aflade därstädes fil. kandidatexamen d. 10 december 1896 och fil. licentiatexamen d. 10 dec. 1902. Tjänstgjorde som lärare vid Göteborgs högre realläroverk v. t. 1897 — h. t. 1899 och h. t. 1900 — h. t. 1901, vid Göteborgs folkskollärareseminarium v. t. 1897, vid Göteborgs handelsinstitut h. t. 1897 samt vid Göteborgs högre samskola h. t. 1901 — v. t. 1903. Var läsåret 1898—99 Göteborgs studentförenings bibliotekarie, h. t. 1899 dess ordförande och i juni 1902 en af dess representanter vid tredje nordisk-akademiska mötet i Köpenhamn. Företog år 1900 med af Kongl. Maj:t tilldeladt understöd ur Kongl. och Hvitfeldtska stipendiefonden en vetenskaplig

forskningsresa till riksarkiven i Stockholm, Berlin, Dresden och Hannover. Disputerade för doktorsgraden vid Göteborgs högskola den 3 juni 1903.

Tryckta skrifter: *Tio år göteborgskt studentlif* i Göteborgs studentförenings publikation »Ver sacrum 1902».

Gustaf IV Adolfs planer att föryttra svenska Pommern i Historisk tidskrift 1903.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808 i Göteborgs högskolas Årsskrift 1903 VIII + 145 + 4 s (gradualdisputation.)

JOHAN ADOLF HJALMAR NILSSON HEDEN,

född i Göteborg den 4 juli 1868; föräldrar: tullvaktmästaren Lars Johan Nilsson och hans hustru Kristina Elisabet Malmgren; åtnjöt från höstterminen 1875 t. o. m. vårterminen 1878 undervisning i H. Reuterskiölds Privata Elementarskola i Göteborg; intogs h. t. 1878 i andra klassen af d. v. Göteborgs Högre Elementarläroverk, aflade mogenhetsexamen vid samma läroverk 1 juni 1886, inskrefs den 17 september 1886 vid Uppsala Universitet, aflade därstädes den 28 maj 1889 filosofie kandidatexamen, idkade därefter licentiatstudier i Uppsala till början af höstterminen 1892, erhöll då plats som lärare vid Hvilans Folkhögskola i Skåne, blef andre lärare därstädes 1894, öfverflyttade hösten 1896 som andre lärare till Värmlands läns Folkhögskola i Molkom och har alltsedan tjänstgjort därstädes med undantag af tiden från 24 oktober 1899 till 31 juli 1901; idkade under denna tid med tjänstledighet studier vid Göteborgs Högskola; aflade därstädes den 8 juni 1901 och 8 mars 1902 i två afdelningar filosofie licentiatexamen; antogs den 30 april d. å. till föreståndare för Västernorrlands läns Folkhögskola i Ålsta.

Tryckta skrifter: *Erik Dahlberg* (79 sidor). Stockholm 1900. (Föreningen Heimdals Folkskrifter, n:r 64).

Katalog öfver Nyeds sockenbibliotek (38 sidor). Karlstad 1900.

Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I. (Sidorna 40—64 i Festskrift tillegnad doktor Leonard Holmström, Lund 1900).

Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af Grefvefejden (IX + 69 sidor). Göteborg 1903. (Göteborgs Högskolas Årsskrift)

KNUT HJALMAR FREDLUND,

född i Göteborg den 19 augusti 1873; föräldrar sjökaptenen Martin August Andersson och Mathilda Henrietta Fredlund; inskrefs höstterminen 1883 i första klassen af Göteborgs västra femklassiga allmänna läroverk och höstterminen 1888 i sjätte klassen af Göteborgs Högre Latinläroverk, aflade där mogenhetsexamen den 27 maj1892; inskrefs vårterminen 1893 vid Göteborgs Högskola; aflade därstädes filosofie kandidatexamen den 9 juni 1896 och filosofie licentiatexamen den 7 sept. 1901; var höstterminen 1902 inskrifven vid Uppsala universitet: disputerade för filosofie doktorsgraden vid Göteborgs Högskola den 5 juni 1903. erhöll höstterminen 1898 af Lärarerådet vid Göteborgs Högskola ett stipendium för företagande af en konsthistorisk studieresa och besökte i detta syfte under december detta år Köpenhamn, Lübeck, Berlin, Dresden, Köln, Amsterdam, Rotterdam, Haag och Haarlem; var under åren 1894—1898 biblio-

tekarie vid Göteborgs Studentförening; tjänstgjorde vid Göteborgs Handelsinstitut under läsåren 1899–1902 och vid Göteborgs Högre Samskola läsåret 1901—1902 samt vårterminen 1903.

Tryckta skrifter: *Från Carl Fredrik Dahlgrens ungdomstid* (Ver sacrum; Skrift till förmån för egen härd, utgifven af Göteborgs Studentförening; Göteborg 1902); *Anmälan af Ludwig Bernstein*, The order of Words in Old Norse Prose with occasional References to the other Germanic Dialects (Beitill Anglia mars 1898); *Carl Fredrik Dahlgren, Hans lif och diktning, en litteraturhistorisk studie* I (Gradualafhandling, Göteborg 1903).

Den doktorspromotion, som nu vid Högskolan anställes, kommer att förrättas i morgon lördag den 6 juni kl. 2 e. m.

Högskolan hade hoppats att vid detta tillfälle få se såsom gäst *Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastik-Departementet F. D. och K. N. O. 1:a kl. Herr Carl von Friesen.* Tyvärr har Herr Statsrådet på grund af ämbetsåligganden icke kunnat antaga Högskolans inbjudning.

Däremot kan Högskolan hoppas att vid morgondagens högtid få se närvarande sin främste styresman, *Kanslern för Rikets Universitet, förutv. Statsrådet, K. m. st. k. N. O. m. m. F. D. Herr GUSTAF FREDRIK GILLJAM.*

Till denna högtid har jag dessutom härmed äran att å Styrelsens och Lärarerådets vägnar vördsamt inbjuda

Högskolans frikostige främjare *f. d. konsuln K. m. st. k. N. O., K. W. O. 1 kl. m. m. Herr OSCAR EKMAN* och *Grosshandlaren och K. N. O 1:a kl., K. W. O. 1:a kl. Herr AUGUST RÖHSS*, Ordföranden i Högskolans Examenskommission *Professorn, En af de Aderton i Svenska Akademien, K. N. O. 1.a kl. m. m. T. o. F. D. Herr ESAIAS WILHELM TEGNÉR*, f. d. Ordföranden i Högskolans Examenskommission, *f. d. Professorn, En af de Aderton i Svenska Akademien, K. m. st. k. N. O. m. m. F. D. Herr GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN*, *Biskopen öfver Göteborgs Stift, K. m. st. k. N. O. T. o. F. D. Herr EDVARD HERMAN RODHE* samt förutvarande ledamoten af Högskolans Styrelse *f. d. Lektorn R. N. O., F. D. Herr ANDERS OLOF HEURLIN.*

Desslikes får jag vördsamt rikta en särskild inbjudan, utom till Högskolans tillförordnade *Lärare* och *Lärjungar*, till de

korporationer, som äro med Högskolan förbundna genom rätten att utse ledamöter i hennes Styrelse: *Herrar Stadsfullmäktige i Göteborg*, *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället*, *Göteborgs Musei Styrelse* samt *Rektorer och Lärare vid Göteborgs Allmänna Läroverk.*

Äfvenledes anhåller jag att få vördsamt inbjuda *Herrar Medlemmar af Länsstyrelsen* och af *Stiftets Domkapitel, Chefen för Kungl. Första Göta Artilleriregemente*, *Göteborgs Stads Borgmästare och Magistrat*, *Drätselkammarens Herrar Ledamöter*, i staden varande *Filosofie Doktorer* samt för öfrigt en och hvar, som med intresse följer arbetet vid Göteborgs Högskola.

Det föredrag, som kommer att inleda akten, skall afhandla *Antiken i Frankrikes medeltidslitteratur.*

För dem, som erhållit inträdesbiljetter, öppnas dörrarna kl. 1,30. Efter kl. 2 lämnas tillträde äfven åt andra, i den mån utrymmet medgifver.

Högskolans Styrelse och lärare och öfrige filosofie doktorer samt de, som skola till filosofie doktorer utnämnas, samlas å Lärarerådets rum kl. 1,45.

Göteborg den 5 juni 1903.

Johan Vising.

BEITRÄGE ZUR ERKLÄRUNG

DES

HILDEBRANDSLIEDES

VON

ELIS WADSTEIN.

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1903

In seiner Geschichte der deutschen litteratur I, 212 sagt Kögel »Welches denkmal aber verdiente und erheischte eine genaue, ins einzelne gehende behandlung mehr als das Hildebrandslied? Ist es doch in Deutschland der einzige rest unserer alten heldendichtung, das einzige überbleibsel einer wichtigen, einst weit verbreiteten poetischen gattung. Es ist ein monument von unvergleichlichem werte, und darum ist es unsere pflicht, nicht abzulassen, als bis sich uns der sinn jedes wortes erschlossen hat». Diese worte mögen rechtfertigen, dass ich es unternehme, die schon so grosse litteratur über das Hildebrandslied durch diese abhandlung zu vermehren. Ich getraue es mir natürlich nicht, in allen umstrittenen punkten die richtige entscheidung zu treffen oder etwa alle dunkeln stellen endgültig zu erklären. Eins hoffe ich aber erweisen zu können: dass der erhaltene teil des Hildebrandsliedes in ziemlich vollständiger fassung aufbewahrt ist, so dass man weder so grosse lücken, noch so viele umstellungen, wie einige gelehrte gemeint haben, vorzunehmen braucht. In der tat ist durch ziemlich kleine verbesserungen, die leicht begründet werden können, ein guter zusammenhang und sinn im gedichte zu erhalten. Mein erster grundsatz wird der sein, mich so genau wie möglich an den überlieferten text des liedes zu halten und denselben in ungesuchter weise — ohne mich von anderen sagen- oder geschichtsquellen beeinflussen zu lassen — zu erklären und zu übersetzen.

I.

Handschriftlicher text[1].

Ik gihorta đat seggen đat[2] sih urhettun æ̂non muo
tin . hiltibraht[3] enti[4] hađubrant . untar heriun tuem,
sunufatarungo[5]. Iro saro rihtun garutun sê iro
gudhamun . gurtun sih . iro . suert ana . helidos
ubar ringa do sie to dero hiltiu[6] ritun . hiltibraht[7]
gimahalta heribrantes sunu[8] . her uuas[9] heroro
man ferahes frotoro . her fragen gistuont fohem
uuortum . wer[10] sin fater wari fireo In folche eddo
welihhes[11] cnuosles[12] du sis . ibu du mi ęnan sages[13] . ik
mí de ódre uuet chind In chunincriche[14] . chud ist
min[15] al irmindeot . hadubraht gimahalta hilti
brantes sunu dat sagetun mi usere liuti alte anti
frote dea êrhina warun . dat hiltibrant hætti
min fater . ih heittu hadubrant . forn[16] her[17] ostar[18]
gih'ueit[19] floh her otachres[19] nid hina miti theotrihhe .
enti sinero[21] degano filu . her furlaet In lante luttila

---

[1] Der wortlaut der handschrift ist nach den faksimiles von Enneccerus und W. Grimm, mit den wichtigsten ausgaben verglichen, zeilengetreu wiedergegeben. Sievers' ausgabe war mir nicht zugänglich; dafür konnte ich aber seine mitteilungen zu Müllenhoff und Scherer's Denkmälern benutzen. Wegen der handschrift und der ausgaben verweise ich auf Braunes Althochdeutsches lesebuch 5. aufl. 175 f. In meinem abdruck wird ð und **d** mit **d**, ſ mit **s** und *p'*, *p* (ags. w) mit **w** wiedergegeben. — [2] **at** auf rasur. — [3] **h** aus **n** corr.?, l. **hiltibrant**. — [4] **nti** auf rasur. — [5] Das zweite **u** auf rasur. — [6] Das zweite **i** angehängt. — [7] L. **-brant**. — [8] **heribrantes sunu** ist bekanntlich zu streichen. — [9] offenes *a*. — [10] Das (ags.) **w** aus **p** corr. — [11] **hes** auf rasur. [12] **-sles** auf rasur. — [13] **s-** auf rasur von **g**. — [14] Das erste **h** auf rasur. — [15] L. **mir** (Massmann). — [16] **n** auf rasur. — [17] **h-** auf rasur. — [18] **os-** auf rasur. — [19] L. **giuueit**. — [20] **chres** auf rasur. — [21] **r** auf rasur. — [22] **wahsan**

sitten prut In bure barn unwahsan[22] arbeo laosa[23]
he ra& ostar hina d&[24] sid detrihhe darba gi
stuontum[25] fatereres[26] mines . dat uuas so friunt
laos man her was otachre ummet tirri[27] dega
no dechisto unti deotrichhe darba[28] gistontun[28]
her was eo folches at ente imo puas[29] eo feh&a[30] ti leop .
chud was . her chonnem mannum ni waniu ih
iu lib habbe . w tu[31] irmingot quad[32]
hiltibraht[7] obana ab heuane dat du neo dana halt mit sus
sippan man dinc ni gileitos . want her do[33] ar arme wuntane
bouga[34] cheisuringu gitan . so imo se der chuning gap
huneo truhtin . dat ih[35] dir it nu bi huldi gibu[36] . hadubraht
gimalta[37] hiltibrantes sunu . mit geru scal man geba Infa
han ort widar orte . du bist dir alter hun ummet spaher
spenis mih mit dinem wuortun[38] wili mih[39] dinu speru wer
pan . pist also gialt& man so du ewin Inwit fortos .
dat sagetun mi sęolidante westar ubar wentilsęo dat
man[40] wic furnam . tot ist hiltibrant heribrantes suno .
hiltibraht[7] gimahalta heribtes suno . wela gisihu ih
In dinem hrustim dat du habes heme herron goten
dat du noh bi desemo riche reccheo ni wurti . wela[41]
ga nu waltant got quad hiltibrant wewurt skihit.
ih wallota sumaro enti wintro sehstic ur lante . dar
man mih eo scerita In folc sceotantero so man mir at
burc ęnigeru . banun ni gifasta . Nu scal[42] mih suasat

---

auf rasur. — [23] **sa** auf rasur. — [24] Mit den meisten ausgaben zu streichen (dittographie nach dem folgenden **det**). — [25] L. -**tu***n* (die vorlage hatte wohl **tū**, mit nasalstrich über dem **u**). — [26] L. **fateres**. — [27] Das erste **-r-** scheint aus dem ersten zuge eines **u** corr. — [28] Halte ich (in übereinstimmung mit der allgemeinen ansicht) nur für dittographie nach **(detrihhe) darba gistuontum** z. 18 f. — [29] L. **was**. — [30] Ags. **f**, l. **fehta**. — [31] Das ganze wort bei Enneccerus unlesbar; Eccard (nach Grein) **wertu**, Grimm **w (t)tu**, Grein **w(&)tu**. — [32] Hier schliesst die erste seite. — [33] **d** aus ð corr. — [34] Oder **bauga**, ›**ou** nicht deutlich‹ (Koennecke Bilderatlas s. 7.) — [35] **h** aus **t** corr. — [36] Hinter **u** scheint ein buchstabe ausradiert. — [37] L. **gima***ha***lta**. — [38] L. **wortun**. — [39] **m** aus **h** gemacht. — [40] L. **inan** (Schmeller). — [41] Neben **wela** stehen unten drei starke dreieckige punkte oder flecke (zwei von diesen stehen rechts am rande, der unterste neben **skihit** z. 38). — [42] **a** aus **lc** corr. — [43] **rt** verbunden. — [44] **o** aus einem langen strich corr.(?). —

chind . suertu[43] hauwan breton mit sinu billiu eddo[44]
ih imo ti banin werdan . doh maht du nu aodlihho[45]
ibu dir din ellen taoc. In sus heremo man hrusti gi
winnan rauba bihrahanen[46] . ibu du dar enic reht ha
bes . der si doh nu argosto quad hiltibrant ostarliuto .
der dir nu wiges warne nu dih es so wel lustit . gudea
gimeinun niuse de motti . werdar sih dero[47] hiutu[47] hregilo[48]
hrumen[49] muotti . erdo desero bruunono bedero uual
tan . do lęttun se ærist asckim scritan scarpen scurim
dat In dem sciltim stont . do stoptū[50] tosamane staim
bort chludun[51]. hĕwun harmlicco huittę scilti .
unti im iro lintun luttilo wurtun . giwigan miti wabnū.[52]

---

45 Das erste **h** aus **b** radiert; zu ende der zeile 43 am rande zwei schnörkel oder zeichen. — 46 L. **birahanen**. — 47 Durch (umstellungs)zeichen in **hiutu dero** corr. — 48 **g** aus **l** corr. — 49 L. **rumen**. — 50 L. **st*a*ptū**. — L. **chlu*b*un**. — 52 **w'abnū**, das fast wie **wābnū** aussieht.

II.

Berichtigter text.[1]

Ik gihôrta đat seggen, đat sih urhêttun æ̂non muotîn
Hiltibra(*n*)t enti Hađubrant untar heriun tuêm,
sunufatarungo. Iro saro rihtun,
garutun sê iro gûđhamun, gurtun sih iro suert ana
helidos ubar (*h*)ringâ. Dô sie tô dero hiltiu ritun.
Hiltibra(*n*)t gimahalta, —her uuas hêrôro man,
ferahes frôtôro; her frâgên gistuont
fôhêm uuortum, (*h*)wer sîn fater wâri
fireo in folche; »eddo (*friunto dînero*
quid mir ôdran, eddo) (*h*)welîhhes cnuosles dû sîs.
Ibu dû mî ę̂nan sagês, ik mî dê ôdre uuêt.
Chind, in chunincrîche chûd ist mi(*r*) al irmindeot.»
Hadubra(*n*)t gimahalta, Hiltibrantes sunu:
»Dat sagêtun mi(*r*) s(*uâs*)e liuti,
alte anti frôte, dea êrhina wârun,
dat Hiltibrant hǣtti mîn fater; ih heittu Hadubrant.
Forn her ôstar gi(*u*)ueit — flôh her Ôtachres nîd —
hina miti Theotrîhhe, enti sînero degano filu.

---

[1] Die randziffern beziehen sich auf die üblichen zeilennummern in Braunes Althochd. lesebuch, Müllenhoff und Scherers Denkmälern etc. Ich benutze in meiner abhandlung diese nummern, um den vergleich mit früheren kommentaren zu erleichtern. Wo die zeilennummern der handschrift gemeint sind, ist dies immer ausdrücklich hervorgehoben.

Verbesserungen und ergänzungen sind mit kursivierung in klammern bezeichnet. Wegen der fälschlich zugesetzten buchstaben und wörter vgl. s. 4—6 oben und die fussnoten 24, 26, 28, 30, 38, 46, 49. Mit kursivdruck ohne klammern sind auflösungen von abkürzungen kenntlich gemacht worden.

20 Her furlaet in lante luttila sitten
prût in bûre, barn unwahsan,
arbeo laosa; he(*r*) ra*et* ôstar hina.
Sîd Dêtrîhhe darbâ gistuontu(*n*)
fateres mînes, dat uuas sô friuntlaos man.
25 Her was ôtachre ummet tirri,
degano dechisto (*mi*)ti Deotrîchhe.
Her was eo folches at ente; imo (*w*)as eo fehta ti leop.
Chûd was her (*êr*) chônnêm mannum;
ni wâniu ih (*gilîhho sîn*) iû lîb habbe».
30 »W(*ar*)tu irmingot», quad Hiltibra(*n*)t, »obana ab heuane,
dat dû neo dana halt mit sus sippan man dinc ni gileitôs:
(*hwant ih bin dîn fater Hiltibrant Heribrantes sunu!*)»
Want her dô ar arme wuntane b(o)ugâ,
cheisuringu(*m*) gitân, sô imo sê der chuning gap,
35 Hûneo truhtîn: »dat ih dir it nû bi huldî gibu».
Hadubra(*n*)t gima(*ha*)lta, Hiltibrantes sunu:
»Mit gêru scal man geba infâhan,
ort widar orte, (*dea antsahho biote*).
Dû bist dir, altêr Hûn, ummet spâhêr,
40 spenis mih mit dînêm wortun, wili mih dînu speru werpan.
Pist alsô gialt*êt* man, sô dû êwîn inwit f*u*ortôs.
Dat sagêtun mi sę̂olîdante
westar ubar wentilsę̂o, dat (*in*)an wîc furnam:
44 tôt ist Hiltibrant, Heribrantes suno».
49 »Welaga nû, waltant got», quad Hiltibrant, »wêwurt skihit!
Ih wallôta sumaro enti wintro sehstic ur lante,
dâr man mih eo scerita in folc sceotantero,
sô man mir at burc ę̂nîgeru banun ni gifasta.
Nû scal mih suâsat chind suertu hauwan,
bretôn mit sînu billiu, eddo ih imo ti banin werdan! —
Doh maht dû nû aodlîhho, ibu dir dîn ellen taoc,
in sus hêremo man hrusti giwinnan,
57 rauba birahanen, ibu dû dâr ênîc reht habês.»
45 H(*adu*)bra(*n*)t gimahalta, H(*ilt*)ib*ran*tes suno:
»Wela gisihu ih, (*Hûn*), in dînêm hrustim,
dat dû habês hême hêrron gôten,
48 dat dû noh bi desemo rîche reccheo ni wurti.»
58 »Der sî doh nû argôsto», quad Hiltibrant, »ôstarliuto,

der dir nû wîges warne,   nû dih es sô wel lustit,
gûdea gimeinûn.   Niuse dê môtti,
(*h*)werdar sih hiutu   dero hregilo rûmen muotti,
erdo desero brunnôno   bêdero uualtan•.
Dô lęttun sê æ̂rist   asckim scrîtan,
scarpên scûrim,   dat in dêm sciltim stônt.
Dô st(*a*)ptu*n* tôsamane,   staimbort chlu(*b*)un,
he*u*wun harmlîcco   huîttę scilti,
unti im iro lintûn   luttilo wurtun.
Giwigan miti wâbnu*m*   *(wart dâr filu harto)*.

III.

Erläuterungen.[1]

1 (hds. z. 1.) *Ik gehôrta đat seggen* hat die mehrzahl der forscher, die sich mit dem Hildebrandsliede beschäftigt haben, als eine unvollständig erhaltene verszeile aufgefasst, und man hat auf verschiedene weise gesucht, die vermeintliche lücke auszufüllen. Da aber der erste grundsatz bei der behandlung von texten meines erachtens derjenige sein soll, die handschriftliche überlieferung nur dann für fehlerhaft oder unvollständig zu erklären, wenn es ganz unmöglich ist, mit derselben auszukommen, schliesse ich mich der meinung Möllers, Kauffmanns und Erdmanns an, nach welcher hier gar nichts fehlt, indem die fraglichen vier wörter mit dem folgenden *đat sih urhêttun* einen vers bilden. Dass der vers: *Ik gihôrta đat seggen, đat sih urhêttun,* in bezug auf den umfang keineswegs auffällig ist, geht aus Kauffmanns untersuchungen über die Rhythmik des Heliand Beitr. 12 hervor; vgl. besonders s. 329, wo aus dem Heliand sogar nach längere auftakte als in diesem verse angeführt werden.

2 (hds. z. 1, 2.) Dass hier *urhettun* ein verbum und *muotin* ein substantivum (im gen. sing.) ist, und dass diese wörter, wie zuletzt Erdmann Beitr. 22, 424 ff. ausführlich dargelegt hat, »forderten sich zum kampf heraus» zu übersetzen sind, scheint mir ganz evident zu sein. Erdmanns gründe dafür, dass *muotin*, wie Rieger u. a. gemeint haben, nicht ein verbum (= »begeg-

[1] Zu den einzelnen abschnitten bitte ich den ausgezeichneten index zu den früheren kommentaren in Braunes Althochd. leseb. s. 175 ff. zu vergleichen. Ich benutze hier dieselben abkürzungen wie Braune. Einige von den bei Braune angeführten arbeiten waren mir nicht zugänglich, weshalb ich in bezug auf diese nur die angaben Braunes zitieren kann.

neten») sein kann, sind die folgenden (vgl. auch Luft, Die Entwickelung des dialoges im alten Hildebrandsliede s. 6 ff.): 1) dass *sih* z. 1 ein akkusativ ist und *muotin*, wenn es verbum wäre, das objekt im dativ erheischen würde. Allerdings scheint *sih* einmal im ahd. als dativ belegt zu sein (s. Kögel Lit. **1**, 321, fussnote) und zwar Muspilli 28: *uuânit sih kinâda diu unênaga sêla.* Vielleicht liegt hier aber eine einwirkung von dem gleichbedeutenden *sih* (akk.) *biuuânen eines dinges* vor. Auf jeden fall müsste man mit der auffassung von *muotin* als verbum im Hildebrandslied 2 eine ungewöhnliche benutzung der form *sih* voraussetzen. 2) wendet Erdmann ein, dass man bei der auffassung von *muotin* als verbum (= »begegneten») doppelte tenuis erwartet hätte. Kögels versuch, Gr.[2] s. 74 diesen einwand durch verweisung auf die form *gileitôs* v. 32, die er ebenfalls für ein präteritum mit einfachem *t* hält, zu widerlegen, ist hinfällig, da die letztere form kein präteritum, sondern vielmehr präsens ist, s. unter 32 unten. 3) hebt Erdmann hervor, dass eine konjunktivform *muotin* statt des indikativs anstössig wäre. Dies giebt Kögel auch a. a. o. zu, und andere haben, wie bekannt, *muotin* sogar in *muotun* ändern wollen.

Die einzigen einwendungen, die man nach dem erscheinen von Erdmanns aufsatz gegen die von ihm verteidigte auffassung gemacht hat, sind von Busse und Kögel vorgebracht worden. Nach Busse Beitr. 26, 53, fussnote, sollte diese auffassung inhaltlich schwierigkeit machen, »denn», sagt. B., »Hildebrand tut doch alles, um den kampf zu vermeiden». Aber das tut doch Hildebrand erst, nachdem er erfahren hat, dass der gegner sein eigener sohn ist; vorhin waren sie ja beide zum kampfe bereit. Wenn Busse ferner sagt: »Auch sonst ist eher anzunehmen, dass der heimkehrende den kampf mit einem volksgenossen eher vermeiden wird, als dazu herausfordern», so widerspricht er dabei sich selbst. Meint Busse doch s. 80 f, dass Theodorich und Hildebrand mit feindlicher heeresmacht in die heimat zuruckgekehrt seien, um das land zu bezwingen. Übrigens ist gar nicht nötig anzunehmen, dass es Hildebrand gewesen, durch dessen zutun die herausforderung zu stande gekommen wäre; dies könnte ebenso gut sein sohn

gewesen sein, der sowohl im alten wie im neuen Hildebrandsliede wie in der Þiđrekssage (s. kap. 406 f.) als sehr kampfbegierig geschildert wird. Und diesem war Hildebrand ja kein »volksgenosse», sondern nur ein »alter hunne». Kögel sagt Gr.[2] 74, dass er der auffassung Erdmanns nicht beitreten kann, »weil von einer herausforderung im folgenden gar keine rede ist, sondern das gespräch ganz ruhig mit der frage nach der herkunft und dem namen beginnt». Aber wenn die herausforderung schon am anfang des gedichts erwähnt wird, wäre es ja überflüssig, im folgenden noch einmal davon zu erzählen. Dass das gespräch mit der frage nach der herkunft und dem namen beginnt, beweist gar nicht, dass vorher keine herausforderung stattgefunden hat. Man hat ja keinen grund anzunehmen, dass sich die kämpfer (in übereinstimmung mit der gepflogenheit der neuzeit!) schon vor der herausforderung einander vorgestellt hätten. Die eröffnungssituation dürfte etwa dieselbe gewesen sein wie bei dem bekannten zweikampfe zwischen T. Manlius und dem gallier, Livius lib. 7, cap. 9, 10. Dort wie hier standen sich zwei heere feindlich gegenüber. Aber ehe ein allgemeiner kampf eingetreten wäre, trat der gallier zwischen die heere hervor und forderte den tapfersten mann unter den römern zum zweikampf heraus. Nach einer weile wurde diese herausforderung von T. Manlius angenommen. Ebenso wie im Hildebrandsliede die vorbereitungen zum kampfe geschildert werden, erzählt Livius dann, wie Manlius bewaffnet wurde, ehe er zum kampfe ging. Dass in alter zeit derartige herausforderungen nicht ungewöhnlich waren, kann man daraus schliessen, dass Livius gleich hinterher (cap. 26) von einem ähnlichen falle zu erzählen weiss. Auch Hildigers (:Hildebrands) und Halfdans herausforderung und kampf, Saxo lib. 7, findet zwischen zwei heeren statt.

Weit entfernt dass die übersetzung »forderten sich heraus zum zweikampfe» inhaltlich schwierigkeiten machen würde, ist diese im gegenteil sehr passend und sogar fast nötig, um die v. 4 ff. erwähnten vorbereitungen und den zum schluss folgenden kampf zu motivieren. Heisst es sogar v. 6 (vgl. unten): »Darauf ritten sie zu diesem kampfe». Dieses würde ja vollständig in der luft schweben, wenn im verhergehenden nicht erwähnt worden wäre, dass ein kampf stattfinden würde.

ænon v. 2 stelle ich mit Erdmann a. a. s. 429 zu *sih* und übersetze *sih urhêttun ænon muotîn* (gleichfalls mit Erdmann) »sie forderten sich allein zum kampf heraus« = »sie forderten einander zum einzelkampf heraus«; vgl. ahd. *ein-wîg*, mhd. *ein-wîc*, ags. *ān-wīg*, awnord. *ein-víge* »einzelkampf, zweikampf«.

4a (hds. z. 3). Dass *sunufatarungo* ein nom. des duals ist, haben Möller (Zur ahd. allitterationspoesie 86) und Kauffmann (Philol. stud. 143) in überzeugender weise gezeigt. Mit den meisten neuesten auslegern fasse ich dieses wort als apposition zu *Hiltibrant enti Hadubrant* v. 3. Dies ist wohl schon deshalb das richtige, weil es passend war, direkt mitzuteilen, dass Hildebrand und Hadubrand vater und sohn waren, da der dichter doch auch zu solchen redete, die dies nicht im voraus wussten. Wenn er dagegen *sunufatarungo* als subjekt zu dem im nächsten vers folgenden *rihtun* gemeint hätte, so würde er dadurch voraussetzen, dass die verhältnisse der helden allen seinen zuhörern schon bekannt waren. Übrigens setzt das gedicht ja auf eine viel wirkungsvollere weise ein, wenn es heisst: »Ich hörte ... dass sich H. und H., vater und sohn, zum einzelkampf herausforderten«, als wenn *sunufatarungo* zu dem folgenden satze gehören würde. Dass in diesem satze *(Iro saro rihtun)* das pronominale subjekt fehlt und erst im nächsten erscheint, gibt keinen anstoss, wie Heinzel (Wiener Sitzungsberichte 119, 42) unter verweisung auf ähnliche fälle hervorgehoben hat. Dass mit *Iro* ein neuer satz beginnt, wird vielleicht auch von dem umstande gestützt, dass *Iro* mit grossem anfangsbuchstaben geschrieben ist. Allerdings steht an mehreren stellen in der handschrift (z. 10, 16, 17, 29, 32, 36, 40, 44, 51) *I* sicher statt *i*, aber in allen diesen fällen folgt ein *n*, und *I* ist hier aus rücksicht auf die deutlichkeit benutzt worden, weil das kleine *i* mit dem folgenden *n* leicht als *m* misverstanden werden konnte.

4b—6 (hds. z. 3—5). Von *rihtun*, *garutun* und *gurtun* sagt Kauffmann Philol. Stud. 144 f. dass man diese präterita als plusquamperfecta zu nehmen habe: »die beiden männer hatten sich schon fertig gerüstet, als sie zu dem nach dem augenschein unvermeidlichen kampf angeritten kamen«. Ähnlich übersetzt Kraus (Zs. f. östr. gymn. 1896, 326) *gurtun*. Busse,

Beitr. 26, 54, wendet gegen diese annahme ein, dass er »nicht glaube, dass unser dichter, der sonst so knapp in der schilderung der situation ist, 2½ zeilen darauf verschwendet habe, etwas so selbstverständliches mitzuteilen, wie »dass die helden gerüstet waren». Heinzel, Wiener Sitzungsberichte 119,42 (vgl. auch Siebs, Zs. fdph. 29,412) sucht der schwierigkeit dadurch zu entgehen, dass er hinter *hringa* punkt setzt, und das folgende *dô sie tô dero hiltiu ritun* als temporalen nebensatz zu dem folgenden *Hiltibrant gimahalta* stellt. Dies wäre dann nach Heinzel zu übersetzen: »Als sie zu dem kampfe ritten» oder »geritten waren»; Siebs gibt nur die übersetzung »als sie zum kampfe geritten waren» an. Keine von diesen übersetzungen befriedigt. Die erste nicht, weil Hadubrant doch die worte Hildebrands nicht hätte hören können, wenn er dieselben während des reitens, vor dem zusammentreffen, geäussert hätte. Die andere auch nicht, weil »als sie zu dem kampfe geritten waren» wohl bedeuten würde, dass sie zu einem schon stattfindenden kampfe gekommen waren. Übrigens erwartet man, dass *Hiltibrant gimahalta*, wie sonst *Hadubrant gimahalta* und *quad Hiltibrant* bei der anführung der wechselreden, ohne nebensatz stehe. Jede schwierigkeit verschwindet, wenn man die von Siebs a. a. o. erwähnte alternative (wovon er selbst doch weniger hält): *dô sie tô dero hiltiu ritun* als selbständigen satz zu fassen, annimmt, und mithin übersetzt: »Darauf ritten sie zu diesem kampfe» (über die deiktische bedeutung von *dero* s. Kauffmann a. a. 145, Kögel Lit. 215, Roediger Zs. fda. 35, 176); dabei lassen sich auch die formen *rihtun*, *garutun* und *gurtun* einfach als imperfecta übersetzen. Dass *dô* adverb sein kann, obgleich das subjekt vor dem verbum steht, kann ich durch mehrere belege aus dem Heliand stützen, vgl. v. 378: *Thô ina thiu môdar nam* »Darauf nahm ihn die mutter», v. 668: *Thô sie an that hûs innan mid iro gebun gengun* »Darauf gingen sie in das haus mit ihren gaben», v. 727: *Thô hê sô hardo gibôd, Erôdes oðar is rîki* »Dann erliess Herodes ein strenges gebot über sein reich», u. s. w.

5 (hds. z. 3). *sê* hat in der handschrift einen akzent. Da (s. Kögel, Gr. 74) diese form im Tatian 84.4 (vgl. auch 84.1) *see*

geschrieben wird und auch sonst mit längebezeichnung auftritt, ist der vokal gewiss als *ê* anzusetzen.

7 (hds. z. 5, 6). Dass in *hiltibrant gimahalta heribrantes sunu* die letzten zwei wörter fehlerhaft hineingekommen sind durch einwirkung von den ähnlichen einleitungsformeln in 14, 36, 45, halte ich mit den meisten herausgebern für ausgemacht.

8 (hds. z. 7, 8). Im verse *her frâgên gistuont* oder nach demselben vermisst Möller, Zur ahd. allit.-poesie 88 »ein objekt, auf welches sich das *sîn* in v. 9 bezöge, und zwar ausgedrückt durch ein nomen, denn ein pronomen *inan* vor *frâgên* würde auch ohne deutliche beziehung dastehn». Ich glaube aber, dass es nicht nötig ist, eine lücke hier anzunehmen, da es doch schon aus dem zusammenhange deutlich hervorgeht, an wen Hildebrand die frage richtet, vgl. Heliand 208 ff.: *Thô sprak thar ên gifrôdot man, the sô filo consta uuîsaro uuordo, habde giuuit mikil, frâgode niutlîco, huuat is namo scoldi uuesan*, wo ebenfalls nur aus dem zusammenhange zu schliessen ist, worauf sich das *is* nach *huuat* beziehe.

10a (hds. z. 8). *fireo in folche* übersetzt Kögel Lit. 212 »im menschenvolke», Busse Beitr. 26, 54 »im volke der menschen». Ich vermute, dass *folch* hier auf das volk des landes, wo die begegnung stattfindet, abzielt, ebenso wie *chunincrîche* v. 13 (vgl. unten) eben dieses land bezeichnet. Folglich ist *Her frâgên gistuont ... hwer sîn fater wâri fireo in folche* zu übersetzen: »Er begann zu fragen, wer unter den männern dieses volkes sein vater wäre».

10b, 11 (hds. z. 8, 9). Von den verschiedenen vorschlägen, die lücke nach *fireo in folche* auszufüllen, befriedigt mich keiner, schon weil man hier doch ein wort erwartet, worauf *dê ôdre* v. 12 abzielen würde. Dass Hildebrand nach dem namen Hadubrands gefragt hätte, scheint mir nicht so ausgemacht, da er v. 12 erklärt, dass er, wenn er nur den namen eines einzigen von Hadubrands verwandten erfahre, schon die anderen wisse, und da die nennung eines solchen namens ihm also genug war, um zu wissen, was Hadubrand für ein mann war. Wenn er Hadubrands namen erführe, würde das ihm wahrscheinlich wenig aufschluss geben, da er nur die ältere generation seiner landsleute kannte. Ich schlage deshalb vor, nach *eddo* zu er-

gänzen: *friunto dînero quid mir ôdran*, *eddo* (vgl. wegen *quedan* mit dat. pers. und acc. rei z. b. Tatian 78,4: *quedet ir mir thiz bilidi*, 134,2: *quid uns iz offano*). Da hier so viele worte fehlen, beanspruche ich natürlich nicht (ebenso wenig wie bei den unter 32, 38, 68 unten erwähnten lücken) den ursprünglichen wortlaut vollständig getroffen zu haben. Ich glaube nur, dass meine ergänzung den wahrscheinlichen sinn der fehlenden wörter wiedergebe. Meiner meinung nach hat Kögel nämlich ganz recht, wenn er Lit. 216 sagt: »Hildebrand will sagen: Wenn du mir éinen mann nennst, der zu deiner familie gehört, so kann ich dir die übrigen sippegenossen nennen; so gut sind mir die ostgotischen familien bekannt». Wenn, wie ich angenommen habe, in der lücke ein mit *eddo* anfangender satz gestanden hat, so erhält man auch eine erklärung des überspringens der worte: das auge des schreibers ist von dem nach *folche* stehenden *eddo* zu dem zweiten *eddo* abgeirrt, weshalb er dann mit den nach diesem *eddo* stehenden wörtern fortgefahren hat; (dass hier ein satz mit *eddo* ausgefallen ist, hat schon O. Schroeder nach Braune, Leseb. 177 vermutet; leider ist mir Schroeders abhandlung nicht zugänglich gewesen). Es ist bekanntlich sehr gewöhnlich, dass lücken der handschriften auf ähnliche weise veranlasst worden sind; vgl. z. b. Hel. M. 960, wo nach dem worte *barn* ein aus zwei ganzen zeilen bestehender passus, der ebenfalls mit *barn* schloss, ausgefallen ist, oder Hel. M. 1002 f., wo aus ähnlichem grunde der passus zwischen dem worte *gêst* 1002 und *gêst* 1006 übersprungen worden ist. Ein mitwirkender grund zum überspringen an der hier fraglichen stelle im Hildebrandsliede war der umstand, dass der schreiber nach *eddo* eine neue zeile anzufangen hatte, und das auge dabei etwas länger als sonst von der vorlage abwenden musste. Auch zwei von den sonstigen lücken unseres liedes (s. unter 29, 46 unten) erklären sich durch den zeilenschluss. Über ausfall von wörten am ende von zeilen kann man z. b. vergleichen Sievers, Heliand 507 (anm. zu 241) und 511 (anm. zu 832); eine menge solcher fälle findet man bei Larsson, Studier över den stockholmska homilieboken 93; vgl. auch Wadstein, Fornnorska homiliebokens ljudlära 38.

Dass, wie bei der anführung der worte Hildebrands, ein plötzlicher übergang von indirekter zu direkter rede gemacht

wird, ist bekanntlich in der altgermanischen literatur sehr gewöhnlich; vgl. z. b. Heliand 210 f., 553 f., 911 f., 2952 f. u. s. w.

Kögels übersetzung von *eddo hwelîhhes cnuosles dû sîs* »oder von welchem geschlechte du auch seiest» hat Kraus a. a. 326 mit recht zurückgewiesen, weil dies durch *sô h. c. sô du sîs* ausgedrückt werden müsste.

13 (hds. z. 10, 11). Dass Heinzel, Steinmeyer und Kögel recht haben, wenn sie nach *chunincrîche* kein komma setzen, ist mir wahrscheinlich, da es doch passender ist, dass Hildebrand alle welt in Italien zu kennen erklärt, als dass er kenntnis der ganzen menschheit in anspruch nimmt. War Italien doch Hildebrands eigenes vaterland, und das hat der dichter ihn offenbar schon im anfang des gedichts dadurch andeuten wollen, dass er ihn sagen lässt, dass er von den geschlechtern dort so gute kenntnis hat. Es würde ja auch an und für sich nicht so guten sinn geben zu übersetzen: »Wenn du mir einen (ein mitglied deines geschlechtes) sagst, weiss ich die anderen in diesem königreiche»; dadurch würde ja angedeutet werden, dass Hildebrand etwaige verwandte Hadubrands ausserhalb dieses reiches nicht kenne, was wiederum gegen das dieser übersetzung gemäss folgende: »(denn) ich kenne überhaupt alles volk der welt» streiten würde. Unter diesen umständen scheint mir Braunes einwand, Beitr. 21,2, nicht entscheidend zu sein. Braune sagt: »*irmin-*» (in dem folgenden *irmindeot*) »bezeichnet das universelle, also nicht landschaftlich oder sonstwie begrenzte. Der zusatz *in chunincrîche* würde bei *irmindeot* eine contradictio in adjecto sein: es könnte höchstens *al deot in chunincrîche* heissen, aber nicht *irmindeot*». Aber Braune hat ja selbst a. a. o. mit recht hervorgehoben, dass *irmindeot* hier nicht in seiner buchstäblichen bedeutung (»die ganze menschheit») stehe, sondern dass Hildebrand es hier etwa in dem sinne von »tout le monde», oder »die oberen zehntausend» benutzt; dass *irmindeot* mit dem attribut *al* versehen ist, zeigt ja auch, dass das wort hier in abgeschwächter bedeutung steht. Ebenso wie »tout le monde» oder »alle welt» in solchen ausdrücken wie »ich kenne tout le monde, alle welt in Schweden», oder gar »in Stockholm» benutzt werden können, so kann ja *irmindeot* (»tout le monde») von »alle welt» in Italien stehen.

15 (hds. z. 12). Mit Kögel Lit. 216 finde ich die emendation Möllers, Zur ahd. allit.-poesie 92, von *usere* in *suase*, wodurch die allitteration hergestellt wird, evident richtig. Die änderung eines ursprünglichen *suase* in *usere* lässt sich nämlich in folgender weise erklären. Statt *mi usere* dürfte die vorlage *mirsuase* (vgl. *mir* 13, 52) mit angelsächsischem *r* gehabt haben. Da das ags. *r* einem *n* ähnlich sah (vgl. den fehler *min* statt *mir* hds. z. 11) und demnach auch als *u* aufgefasst werden konnte, und da ferner das *s* zuweilen fast wie ein *r* aussieht (vgl. z. b. das *s* in *fuortos* hds. z. 32), hat der schreiber *mirsuase* als *mi usuare* lesen können, was er als fehler für *mi unsare* aufgefasst und als *mi usere* versächsischt haben könnte; über verwechslung von *s* und *r* vgl. Napier, Old Engl. Glosses XIII. Diese annahme ist gar nicht unwahrscheinlich, wenn man sich vergegenwärtigt, dass unser schreiber auch an mehreren anderen stellen falsch gelesen hat (vgl. unter 65^b unten).

18 (hds. z. 15). Dafür dass *flôh* nicht, wie Kögel Lit. 216 meint, mit *hina* v. 19 zusammengehört, sondern dass *hina* vielmehr mit *ôstar* v. 18 zu verbinden ist, spricht, wie Kraus 318 mit recht hervorhebt, die analogie von *ôstar hina* v. 22.

19 (hds. z. 16). Mit Steinmeyer Denkm. finde ich, dass sich *sînero* auf *her* z. 18 (d. h. Hildebrand), beziehen dürfte. Dagegen spricht nicht *dat was sô friuntlaos man* z. 24, indem dies wahrscheinlich nicht von Hildebrand, sondern von Theodorich gesagt wird (s. unten). Dass Theodorich ein grösserer herr war als Hildebrand und demnach wohl ein grösseres gefolge hatte (vgl. Heinzel 43), oder dass Theodorich, nicht Hildebrand, an der spitze der in das exil ziehenden gefolgschaft stand (Kögel, Lit. 216), braucht ebenso wenig zu beweisen, dass sich *degano filu* auf die degen Theodorichs bezieht. Denn die erwähnung der leute Hildebrands, nicht aber derjenigen Theodorichs, könnte ganz einfach darauf beruhen, dass in dieser erzählung Hildebrand die hauptperson ist. Die übersetzung »er ging nach osten mit Theodorich und vielen seiner degen» wäre ja auch inhaltlich nicht ganz befriedigend, da man nicht einsieht, weshalb denn gesagt worden wäre, dass er »mit Theodorich und vielen seiner degen», nicht einfach »mit Th. und seinen degen» fortgegangen sei. Für die meinung, dass diese

degen das gefolge Hildebrands waren, spricht auch die Þiđreks-sage kap. 15, wo erzählt wird, dass dem Hildebrand bei seiner verlassung der heimat fünfzehn ritter gefolgt seien. Vielleicht besteht auch ein zusammenhang zwischen *sînero degano filu* und *arbeo laosa* v. 22: dass Hildebrand seine (dienstpflichtigen) degen mitnahm, trug gewiss in erheblicher weise dazu bei, dass sein kind (»erblos») arm wurde.

20 (hds. z. 16). Die annahmen, dass *luttila* hier in den sonst nicht belegten bedeutungen »elend» (Müllenhoff Denkm.) oder »ärmlich, beklagenswert» (Gering Zs. fdph. 26, 466) oder »trauernd» (Kögel Lit. 217) stehe, finde ich nicht nur unsicher, sondern zudem unnötig, da das wort, wie zuletzt Kauffmann Zs. fdph. 26, 460 hervorgehoben hat, ganz einfach in der gewöhnlichen bedeutung »klein» stehen kann. Zu *prût* kann es meiner meinung nach auch schon deshalb nicht gehören, weil es besonders im munde ihres sohnes nicht passen würde, die mutter »die kleine» zu nennen. Ich glaube mit Holtzmann Germ. 9, 293 und Kauffmann a. a. o., dass *luttila* ein schwacher acc. sing. neutr. ist. Es steht hier substantivisch in der bedeutung »das kleine» = »das kind»; vgl. im nhd. *das kleine, die kleinen* = »kind», »kinder», s. Heyne D. Wörterb. 2, 371; *luttila* steht als objekt zu *furlact*. Die form wird, wie Gering a. a. s. 465 (wegen *arbeo laosa* v. 22) hervorhebt, »für denjenigen nichts auffallendes haben, der sich von dem vorurteil frei gemacht hat, dass die schwache flexion notwendig an den artikel gebunden sei, da natürlich jene das prius, der hinzutritt des artikels das secundäre ist». Dass in der folgenden zeile ein synonymon: *barn unwahsan*, steht, ist nicht, wie Gering a. a. o. meint, etwas sonderbares; es ist ganz einfach ein fall von der in der altgermanischen poesie so gewöhnlichen variation.

21 (hds. z. 17). Da *luttila* »das kleine (kind)» bedeuten dürfte, kann *prût* natürlich nicht ein zweites, zwischen *luttila* und dem synonymon *barn unwahsan* eingeschobenes objekt zu *furlaet* sein. *Prût* in *prût in bûre* ist deshalb mit Holtzmann und Kauffmann als vorausgesetzter genitiv zu fassen wie z. b. *folches* in *folches at enti* v. 27 (viele derartige beispiele bei Sievers Heliand 469 f.), und *prût... bûr* ist mit ags. *brȳdbūr* zu

vergleichen. Formen des gen. sing. von femin. *i*-stämmen ohne endung sind schon — wenngleich »äusserst selten» — aus dem ahd. belegt (s. Braune, Ahd. gram. § 218 anm. 2). Übrigens wäre *prût* ja leicht in *prûti* zu ergänzen, da das *-i* mit dem *i*- des folgenden *in* verschmolzen sein könnte; vgl. *heraet* statt *her raet* v. 22, Kraus 326, Braune Leseb. 78.

23 (hds. z. 18 f.). Die von Müllenhoff Denkm. (jedenfalls nur mit vorsicht) vorgeschlagene umstellung ist, wie schon Roediger Zs. fda 33, 413 hervorgehoben hat, gar nicht notwendig. Die verse 25, 26 passen nämlich mit den folgenden 27—29 gut zusammen, indem (nach der erwähnung der wichtigsten lebensereignisse Hildebrands in 18—22) in 25 ff. eine art charakteristik des vaters gegeben wird.

sîd etc. als nebensatz zu dem vorhergehenden *He*(r) *raet ôstar hina* zu stellen, ist schon deswegen nicht ansprechend, weil, wie Steinmeyer Denkm. 2, 18 hervorhebt, dann dieselbe person kurz nach einander in sehr unschöner weise verschieden bezeichnet wird: »er (dh. mein vater) ritt fort nach osten, als Dietrich meines vaters bedurfte»(!) Ferner spricht dagegen entschieden, dass schon v. 18 die ursache, weshalb sich Hildebrand mit Theodorich wegbegab, angegeben worden ist, und zwar dass er dies getan habe, weil er »Odoakers hass floh».

darbâ gistuontun übersetze ich in übereinstimmung mit der älteren auffassung: »(Theodorich) verlor (meinen vater)». Heinzels gründe (Wiener sitzungsber. 119, 43), diese übersetzung zu verwerfen, sind die folgenden. Er sagt: »Davon» (dass Theodorich Hildebrand verloren habe) »weiss die sage nichts und es wäre doch ein wichtiges ereigniss im leben Theodorichs und Hildebrands nach der verbannung oder flucht aus Italien gewesen». Aber wie könnte die sage etwas davon wissen, dass Hildebrand im exil gestorben wäre, da dies nur als eine unrichtige vorstellung Hadubrands geschildert wird? Ferner meint Heinzel, dass »der sprachgebrauch von alts. *tharf*, angels. *thearf*, althd. *durft*, *durfti*, mit »sein», »werden», »haben» entschieden für die bedeutung »bedürfen», »nötig haben» spreche. Aber ahd. *darba* bedeutet doch faktisch »privatio», »jejunium» und dies ist (auch nach Kögel Lit. 217) im ahd. sogar die einzig belegte bedeutung des wortes. Wenn Heinzel zuletzt

sagt, dass seine übersetzung auch gut in den zusammenhang passe, und fortfährt: »Hildebrand war ja nicht im conflict mit Odoaker, nur Theodorich, aber weil dieser ihn bedurfte, so folgte er ihm in die verbannung», so widerstreitet das der deutlichen angabe v. 18, dass Hildebrand mit Theodorich fortgegangen sei, weil er dem hasse des Odoakers entfloh. Kögel, der, Lit. 217 f., Gr.[2] 78, (wie Busse Beitr. 26, 55 hervorhebt) wohl auf dieselbe deutung nur durch seine theorie von der as. herkunft des liedes gebracht worden war, weiss auch nicht recht, was er inhaltlich mit dieser übersetzung anfangen soll (Kögel fragt: »bezieht sich diese äusserung auf eine besondere uns unbekannte sage?»).

Die übersetzung: »(Theodorich) verlor (meinen vater)» halte ich deswegen für die richtigere, weil das folgende eben voraussetzt, dass Hadubrand erzählt hat, dass sein vater (nach dem was ihm gesagt worden war) gestorben sei. Spricht Hadubrand doch gleich hinterher von ihm im präteritum: v. 25: »Er war», v. 27: »Er war ...ihm war»», v. 28: »war er», was ja nicht gut passen würde, wenn er nicht vorher erzählt hätte, dass Hildebrand nicht mehr lebe. Der ausdruck *Dêtrîhhe darbâ gistuontun,* eigentl. »Dem Theodorich entstand (privatio =) beraubung (meines vaters)» = »Theodorich verlor meinen vater», ist besonders mit Heliand 510: *iru thar sorga gistôd* = »ihr entstand sorge» (sie verlor ihren gatten) zu vergleichen.

24 (hds. z. 19 f.). Für *friuntlaos* hier besondere, sonst nicht belegte bedeutungen aufzustellen, scheint mir um so weniger statthaft, weil man mit der sicheren bedeutung des wortes: »freundlos», gut auskommen kann. Mit Grimm, Rieger und Kögel finde ich, dass sich dieses »freundlos» auf Theodorich beziehen muss. Dies ist ja die auffassung, zu welcher man kommt, wenn man sich an den vorliegenden text hält und nicht wegen anderer erwägungen etwas anderes hineininterpretiert. Denn ob man nun das vorhergehende: »Theodorich bedurfte meines vaters» oder »Th. verlor meinen vater» übersetzt, so passt es ja gut, wenn von Theodorich hinzugefügt wird, dass er ein freundloser man war. Dagegen scheint kein grund vorzuliegen, in diesem zusammenhange von Hildebrand hervorzuheben, dass er ein freundloser gewesen wäre.

Heinzel sagt auch (s. 43) mit recht, dass ihm eine solche aussage seltsam vorkomme, da Hildebrand »nach der sage an der spitze des geschlechts der Wülfinge steht» und »der vertrauteste freund Theodorichs ist». Wenn dagegen Theodorich hier »freundlos» genannt wird, so passt dies nicht nur in den zusammenhang, sondern auch zu dem was in der Guđrúnarkuiđa II von ihm gesagt wird, nämlich dass er im exil seine degen verloren habe (:»Þióđrekr konongr var međ Atla ok hafđe þar látet flesta alla menn sína»).

dat uuas sô friuntlaos man braucht man nicht wie bisher für eine lose eingefügte bemerkung: »das war ein so freundloser mann» zu halten. Dies dürfte vielmehr ganz einfach ein konsekutiver nachsatz sein: »so dass (er nun) ein so freundloser man war» (oder »so dass er ein so freundloser mann wurde»; über *wesan* = »werden», »fieri» s. Schade Wtb. u. Sievers' glossar zu Tatian). In diesem satze ein subjekt *her* hinzuzudenken, obgleich das wort, worauf sich dieses beziehen würde (*Dêtrîhhe*) im dativ steht, hindert nichts vgl. Grimm, Gram. 4, 216: »die auslassung» (eines pronomens) »erfolgt dann noch oft, wenn ...ein obliquer casus oder ein possessiv an das subject des folgenden verbums gemahnen, bei welchem das pron. wegbleibt: »dem ist iuwer leben leit, und (er) wil sich an iu gerochen hân Iw. 5000, etc.»; vgl. jetzt auch Bernhardt, Zs. fdph. 35, 152 f. Dass Theodorich »freundlos» genannt wird, nachdem er den Hildebrand verloren hat, passt auch deswegen gut, weil dieser ja sein ganz besonderer freund war; vgl. *degano dechisto* v. 26 und die Þiđrekssage kap. 15: »En sva mikit ann hvarr þeirra ođrum, at engir karlmenn hafa meira unnaz eptir þvi sem David konungr ok Jonathas».

25 (hds. z 20). Dass die handschrift *tirri*, nicht (*ummett*) *irri* hat, ist unbestreitbar. Da man für dieses *tirri* eine ähnliche bedeutung wie die von *irri:* »zornig, erzürnt» sehr wahrscheinlich machen kann (s. Grein, Das Hildebrandslied 26, Kögel Lit. 218) scheint es, mindestens gesagt, unnötig, die form in *irri* zu ändern.

26 (hds. z. 21). Wegen *dechisto* werweise ich auf Erdmann, Beitr. 22, 431 ff., der die beste erklärung dieser form gegeben hat.

Dass *unti* aus *miti* verderbt ist und dass das nach *deotrichhe* in der hds. z. 21 stehende *darba gistontun* nur fehlerhafte wiederholung des nach *detrihhe* z. 18, 19 der hds. stehende *darba gistuontum* ist, halte ich in übereinstimmung mit der gewöhnlichen ansicht für richtig. Was die übersetzung dieses *miti* betrifft, kann ich mich aber der bisher üblichen: »bei Theodorich«, nicht anschliessen. »Er war der liebste unter den degen bei Theodorich» gibt ja keinen guten sinn, da mit dieser übersetzung nicht angegeben worden wäre, wem er der liebste sei Wie schon Lachmann bemerkt hat, erwartet man, dass *dechisto* direkt den dativ *deotrichhe* regieren soll. Lachmanns emendation: *degano dechisto was er Deotrichhe*, finde ich aber nicht wahrscheinlich, da sich diese zu sehr von dem überlieferten entfernt. Ich fasse die sache so auf, dass (das erschlossene) *miti* vor *deotrichhe* als adverb steht. Faktisch ist die form *miti* im althochdeutschen nur als adverb belegt, s. Graff 2, 659. Ich übersetze also die betreffende verszeile: »dabei dem Theodorich der liebste unter (seinen) degen».

27 (hds. z. 22). Hier hat *ti leop* anstoss erregt. Kögel sagt Lit. 219: »Wie hätte der jugendlich-stürmische kampfesdurstige Hadubrand von seinem vater sagen können, dass ihm der kampf »zu lieb» gewesen sei! Wie mattherzig wäre die gesinnung, die sich darin ausspricht!» Kögel will deshalb *te leop* in *te leobe* »zur freude» ändern. Kraus 327 sucht die alte übersetzung »zu lieb» in der folgenden weise zu verteidigen: »im zusammenhange ist die äusserung wohl motiviert: Hadubrand glaubt ja, sein vater sei (im kampfe, v. 43) gefallen... 'Zu lieb' also nicht für die gesinnung des sohnes, sondern mit rücksicht auf den frühzeitigen untergang». Aber das was Hadubrand v. 27, 28 von seinem vater sagt, geht ja offenbar darauf aus, ihn zu loben, nicht seinen tod zu beklagen, und auch deshalb würde hier »ihm war der kampf zu lieb» unleugbar nicht passen. Meines erachtens ist es indessen nicht nötig, den wortlaut der handschrift zu ändern. Man hat nur *ti leop* auf eine andere weise als bisher zu übersetzen, und zwar »überaus, sehr lieb». Dass *te*, *ti* vor einem adjektiv nicht nur »(all)zu» bedeutet, sondern auch verstärkend, um einen hohen grad zu

bezeichnen, gebraucht worden ist, geht besonders aus Hel. 1505 hervor, wo es heisst: (»mîđe mênêđos mancunnies gehuuilic), ni forsuerie ina selbon, huuand that is sundie *te mikil*». Hier passt es nicht zu übersetzen:» denn das ist eine allzu grosse sünde», sondern der sinn ist vielmehr: »das ist eine sehr grosse sünde». Die bedeutung »überaus», »sehr» bei *te*, *ti* wird auch von dem umstande gestützt, dass bei dem nhd. *zu* zuweilen »der begriff des übermasses in den eines hohen grads übergeht» (Sanders, Wörterb.). Auch das schwed. *(allt)för* hat dieselbe doppelte anwendung, indem es nicht nur (»all)zu», sondern auch »sehr viel, in hohem grade» bedeuten kann, s. z. b. Dalin, Ordbok.

28 (hds. z. 23). Die vorschläge, diese zeile durch zusatz von *managêm* oder *wîto* zu ergänzen, sind nicht annehmbar, da gegen dieselben zu bemerken wäre, dass es nicht genug ist, wenn eine ergänzung einen passenden sinn gibt; sie muss auch wo möglich der art sein, dass man eine erklärung für das überspringen des fehlenden bekommt. Das überspringen von wörtern und andere schreibfehler lassen sich nämlich meistenteils unter bestimmte regeln bringen, und zwar beruhen sie oft auf einwirkung von benachbarten buchstaben oder buchstabenfolgen; vgl. hierzu Larsson, Studier över den stockholmska homilieboken s. 84—94 und Wadstein, Fornnorska homiliebokens ljudlära s. 33—40, (wo die schreibfehler zweier grossen handschriften ausführlich behandelt und auf ihre ursachen zurückgeführt worden sind). Der vorschlag Josephs Zs. fda. 43, 59, 69, in die betreffende zeile *er* nach *her* einzusetzen, erfüllt die beiden anforderungen an eine gute ergänzung: man bekommt einen guten sinn und das überspringen des wortes ist leicht zu erklären. Der schreiber kann nämlich, nachdem er das *er* in *her* geschrieben, geglaubt haben, dass er mit dem in der vorlage folgendem *er* beschäftigt gewesen sei. Aus ganz demselben grunde (stellung nach *her!*) ist *er* im Heliand Mon. 923 und Cott. 925 übersprungen worden. Viele ähnliche fälle findet man in den angeführten arbeiten von Larsson und Wadstein.

29 (hds. z. 23, 24). Diese zeile passt, so wie sie in der handschrift lautet, weder inhaltlich noch formell ins gedicht

hinein. Hadubrand kann sich nicht in dieser unschlüssiger weise ausgedrückt haben: »Ich glaube nicht, dass er (Hildebrand) noch lebe» (noch weniger wie Kögel Lit. 219 meint: »er ist wol kaum noch am leben»), da er v. 44 (und meiner ansicht nach auch v. 23) ganz bestimmt sagt, dass Hildebrand tot sei. Diese feste überzeugung Hadubrands von dem tode seines vaters ist ja eben eine notwendige voraussetzung dafür, dass er, trotz Hildebrands feierlicher versicherung, dass er sein vater sei, nicht zögert, sich mit ihm in kampf einzulassen. Ich glaube indessen nicht, dass diese zeile, wie einige gemeint haben, einfach zu streichen sei, da sie nun einmal überliefert ist. Es gilt nur, die richtige emendation zu finden, die doch einen passenden sinn geben könnte. Da auslassungen von wörtern oft von dem zeilenschluss veranlasst worden sind (vgl. oben unter 10, 11 und die daselbst angeführten parallelen), so nehme ich an, dass die lücke sich nach dem *ih* (vgl. den handschriftlichen text z. 23) befindet, und schlage vor, hier *gilîhho sîn* einzusetzen. Auf diese weise bekommt man nicht nur ein subjekt zu *habbe*, das schon Lachmann hier vermisste, sondern auch eine regelrechte verszeile mit der nötigen alliteration: *Ni wâniu ih*, *gilîhho sîn* (Sievers' typus A) *iu lîb habbe* (typus C). Das überspringen von *gilîhho sîn* kann nicht nur vom zeilenschluss, sondern auch von der äusseren ähnlichkeit des *gilîh* mit dem folgenden *iu lîb* veranlasst worden sein (vielleicht hatte die vorlage gar *giu lîb*, mit der oft vorkommenden schreibung *giu* statt *iu*). Durch diese ergänzung erhält die zeile auch einen sehr passenden sinn: »Ich glaube nicht, dass seinesgleichen nunmehr lebe» (vgl. im got. *ju* = »nunmehr», und wegen *lîb habên* ähnliche ausdrücke für »leben» bei Sievers Heliand 431). Heisst es ja von Hildebrand in der Þidrekssage kap. 15: »I ollu þvi landi fekk *eigi hans maka* (gab es seinesgleichen nicht) at hug ok hreysti ok ollu atgorvi, þa er hafa þarf til riddaraskapar.»

30 (hds. z 24). Trotz der vielen versuche ist eine befriedigende erklärung des ersten wortes dieser zeile noch nicht gegeben worden. Dies ist auch nicht sonderbar, da man meines erachtens mit einer unrichtigen form operiert hat. Ich glaube nämlich, dass hier nicht *wettu*, sondern vielmehr *wartu*

das richtige ist. In der handschrift ist bekanntlich das wort nunmehr fast unlesbar. Der erste herausgeber des Hildebrandsliedes, Eccart, las (nach Grein, Das Hildebrandslied s. 27) vor dem *tu* ein *r (wertu)*. Ferner ist zu beachten, dass der urheber der lesung *w&ttu,* Grein, zuerst spuren von einem *a* nach dem *w*- zu sehen geglaubt hat. Er sagt nämlich darüber (a. a. o.): »Bereits zu anfang des vorigen jahres, wo ich mich wiederholt mit unserer handschrift und namentlich mit dem in rede stehenden worte beschäftigte, erkannte ich (wiewohl noch sehr unklar) bei gelinder anfeuchtung und unter günstig auffallendem lichte einen vom oberen rechten ende des *w* nach rechts schräg heruntergehenden dicken strich: ich hielt denselben sofort für die spur eines *a*, da er dieselbe richtung zeigt, wie der des zweiten *a* in a n a z. 4.» In der fussnote s. 28 teilt Grein mit, dass auch Massmann hier ein *a* vermutet habe.

Zu der lesung *w&tu* ist Grein erst auf grund späterer erwägungen gekommen. Er fährt darüber s. 28 in der folgenden weise fort: »Inzwischen ward meine aufmerksamkeit wieder davon abgelenkt... und erst zu anfang dieses jahres nahm ich die beschäftigung mit unserem liede wieder auf Nachdem ich nun zuvor die betreffende stelle ... gereinigt hatte ... hat sich folgendes resultat ergeben. ... Unmittelbar an die obere rechte spitze des *w* schliesst sich der schon erwähnte schräg nach rechts heruntergehende dicke strich an, der jetzt bis auf ²/₃ seiner länge gleichfalls vollkommen sichtbar ist (namentlich bei durchfallendem licht); sein unteres drittel aber ist nicht zu erkennen, weil unglücklicher weise hier der schwarze doppelring des auf der kehrseite des blattes befindlichen bibliothekstempels durchschimmert. Am oberen ende dieses striches hängt nach oben rechts, wenn auch nur schwach doch deutlich erkennbar, eine dicke schlinge wie in dem & der zeile 22. Die nach unten links anhängende grössere schlinge ist gleichfalls nur schwach sichtbar und nur bei günstig auffallendem licht zu erkennen. Da wo letztere mit ihrem unteren ende an dem dicken strich anhängt, geht auf der anderen seite desselben zwischen den beiden ringen des stempels ein dünner strich schräg nach rechts hinauf, auf dessen oberem ende ein kurzer dicker querstrich ruht: dieser theil des schrift-

zeichens ist bei durchfallendem hellem lampenlicht vollkommen deutlich. Fassen wir nun diese beobachtungen zusammen, so ergibt sich mit sicherheit, dass zwischen dem *w* und *tu* im ms. nicht noch ein zweites *t* mit vorangehendem vocal, sondern nichts anderes als ein & steht: mein facsimile wird das gesagte verdeutlichen».

Sieht man aber das faksimile Greins an, findet man, dass das dort angedeutete & ziemlich schlecht zu dem wirklichen & der handschrift stimmt; vgl. besonders das & in *d&* z. 18, mitte (die & am anfang der z. 18 u. z. 22 sind undeutlich). Die schlinge am oberen ende des zeichens befindet sich in Greins faksimile an einer anderen stelle als in den handschriftlichen &. Der querstrich am oberen ende des rechts befindlichen dünnen striches steht im faksimile viel niedriger als der nach Greins meinung entsprechende querstrich der sicheren & der handschrift. Das ganze zeichen im faksimile ist überhaupt viel niedriger als die sicheren handschriftlichen &. Schon aus diesen gründen glaube ich, dass Grein sich geirrt hat, als er hier ein & hat sehen wollen. Die von ihm angedeuteten linken reste passen dagegen (von der »nur schwach erkennbare(n)» schlinge rechts abgesehen, die nur auf irrtum beruhen dürfte) vollkommen zu einem **a** (was Grein ja auch zuerst hier zu lesen glaubte), und der krumme strich rechts dürfte ein rest des von Eccart hier angegebenen *r* gewesen sein, dessen hauptstrich durch den rechten ring des bibliothekstempels (s. Greins faksimile) undeutlich geworden war; (es dürften diese reste eines *r* gewesen sein, die Grimm für spuren eines *t* gehalten hat). Da der platz zwischen *wa* und *tu* für ein gewöhnliches *r* vielleicht zu klein ist, halte ich es für wahrscheinlich, dass hier *rt* mit derselben ligatur geschrieben war wie *rt* in *suertu*, hds. z. 42, so dass das fragliche wort etwa in dieser weise aussah:

(der ganze langstab dieses hohen *r* würde bei durchfallendem licht mit dem bibliothekstempel zusammenfallen und könnte dadurch unbemerkt geblieben sein (vgl. Greins faksimile).

Was ist nun dieses *wartu*? Ich setze es = asächs. *wardo*,

3 sing. präs. konj. von *wardon* »auf der hut sein, behüten, sorgen für», ahd. *wartên* »acht haben, spähen» (ags. *weardian* »hüten, bewahren», awnord. *varđa* »bewachen, hindern» etc.), Das *t* für asächs. *d* steht in vollständiger übereinstimmung mit dem sonstigen gebrauche der handschrift. *u* statt *o* in der endung erklärt sich durch den von Holthausen, Altsächs. elementarb. § 134 erwähnten übergang von altem *ô* in *u*; in der nahen verbindung *warto-irmingot* stand das *o* faktisch im inlaut (über eine andere möglichkeit, das *u* zu erklären, s. unter 65[a] unten). *wartu irmingot obana ab heuane, dat dû neo* bedeutet also eigentlich: »der grosse gott sehe zu (od. sorge dafür) von oben vom himmel, dass du niemals», d. h. (in etwas freierer übersetzung, vgl. awnord. *varđa, at eigi*» [durch hüten] verhindern, dass»): »Gott im himmel verhüte, dass du jemals». Das folgende *obana ab heuane*, das so schwierig war, mit der lesung *wettu* zu vereinigen, passt ausgezeichnet mit *wartu* zusammen, vgl. die von Graff 1, 953, 951 angeführten beispiele: *got uuarteta hara nider ſone himele* und *truhten uuarteta aba himile.*

quad Hiltibrant v. 30, 49, 58 ist nicht mit den meisten edd. zu streichen. Es steht nur, wie Kögel Lit. 220 hervorgehoben hat, ausserhalb des verses; vgl. über ähnliches in anderen gedichten, ausser den von Kögel angeführten stellen, besonders Sievers Zs. fda. 19, 62, wo von dem im Heliand so oft ausserhalb des verses stehenden *quat hie* u. dgl. gehandelt wird.

31 (hds. z. 25). In Zs. fda. 37, 21 f. hat Jellinek richtig bemerkt, dass asächs. *ni than hald, ni than mêr,* ahd. *ne dana mêr,* ags. *ne þon mā* »ebenso wenig, auch nicht» bedeuten kann. Ferner macht er darauf aufmerksam, dass in ags. prosa *þon* für *þȳ* eintreten kann, und meint deshalb, dass ags. *ne þon mā* auch = *ne þȳ mā* d. h. = »trotzdem nicht» dürfte stehen können. »Für das *neo dana halt* des Hild(ebrandsliedes)» folgert Jellinek dann, »stehen uns also die bedeutungen 'ebensowenig jemals' und 'trotzdem niemals' zur verfügung.» Dass diese folgerung, was die bedeutung »ebensowenig jemals» angeht, zutrifft, ist offenbar; wie Jellenik aber selbst sagt, passt indessen diese bedeutung dem zusammenhang nach im Hilde-

brandsliede gar nicht. Dass aber aus der erwähnten, aus der ags. prosa geholten, prämisse zu folgern wäre, dass in unserem liede *neo dana halt* »trotzdem niemals» bedeuten könnte, finde ich höchst unsicher, und auch Jellinek sagt zuletzt, dass er bedenken trage, diese bedeutung hier vorzuschlagen. Übrigens gibt dieselbe auch mit Jellineks auffassung der fraglichen stelle keinen befriedigenden sinn, und Jellinek ist genötigt anzunehmen, dass hier eine lücke vorliege.

Was bedeutet denn *neo dana halt?* Um dies zu bestimmen, hat man von der beobachtung auszugehen, dass (s. Jellinek s. 21 und die daselbst angeführte litteratur) alts. *than* und in der regel ags. *þon* vor komparativen »als stellvertreter des verglichenen gegenstandes» steht. Dieser ist, wie Jellinek hervorhebt, »entweder aus dem zusammenhang zu entnehmen oder wird in einem besonderen vergleichungssatz ausdrücklich bezeichnet». Asächs. *ni than hald*, *ni than mêr*, ahd. *ne dana mêr* etc. bedeutet also eigentlich »nicht mehr als dieses». Wenn ein besonderer vergleichungssatz hinzugefügt ist, können diese ausdrücke »ebenso wenig, auch nicht» übersetzt werden (vgl. die von Jellinek a. a. o. herangezogenen beispiele). Jellineks übersetzungen passen aber nicht in dem falle, dass der verglichene gegenstand nur aus dem zusammenhang zu entnehmen ist. In diesem falle ist der ausdruck »nicht mehr» zu übersetzen, indem (wie Jellinek in anderem zusammenhang s. 21 hervorhebt) *than* für unser gefühl überflüssig wird; vgl. ags. *ne þon mā* (nach Bosworth-Toller's Dict.) = »not any more» und Heliand v. 973 f.: *Krist selbo gibôd ... that he ni sprâki thero uuordo than mêr*, eigentl. »dass er nicht mehr worte spräche», und ferner (das von Jellinek nicht herangezogene) got. *ni þanamais* »nicht mehr» z. b. in 1 Tim. 5,23 *ju ni drigkais þanamais wato* »trinke[st] nicht mehr wasser». Auf ähnliche weise ist *neo dana halt* im Hildebrandsliede ganz einfach »niemals mehr» zu übersetzen.

Dieser ganze passus: *dat dû neo dana halt mit sus sippan man* ist als éin vers (schwellvers) zu fassen. Schwellverse erscheinen ja namentlich »bei erregterer stimmung» (Sievers, Altgerm. metrik §§ 89, 121). Die allitteration ruht auf *dû*, das hier einen besonderen nachdruck hat (»du, der du, wie ich jetzt höre, mein

sohn bist»; vgl. Sievers a. a. § 27) oder, wie Müllenhoff meinte, auf *dana* (das ja urspünglich als vertreter des verglichenen gegenstandes einen starken ton gehabt haben dürfte) oder auf beiden wörtern; das reimwort des folgenden verses ist *dinc*. Auch Heinzel Wiener Sitzungsber. 119, 41 fasst vv. 31, 32 als éine verszeile auf, verlegt aber die cäsur zwischen *halt* und *mit*. — Man braucht also an dieser stelle weder umstellungen noch ergänzungen vorzunehmen.

32 (hds. z. 26). Aus meiner erklärung des vorhergehenden *w*(ar)*tu* ist es offenbar, dass *gileitôs* hier (mit Luft 27 f. u. Kauffmann 146) ein präsens (konj.) sein muss (so dass also das einfache *-t-* ganz in der ordnung ist). *dink gileitôn* bedeutet (s. Kauffmann u. vgl. auch Luft a. a. o.) »ein gerichtsverfahren herbeiführen, einleiten», vgl. *leiten* »herbeiführen» (Braune, Leseb.) und *gileiten* »inducere» (Tatian). Ich glaube aber nicht, dass dieser ausdruck wörtlich zu nehmen ist, sondern dass *dinc* hier (vgl. *sache*, eigentl. »rechtshandel», in der übertragenen anwendung des ausdrucks: »eine *sache* mit jemand haben») die allgemeine bedeutung »streit» (wie schon Lachmann das wort übersetzte) hat. *dinc geleitôn mit* übersetze ich also »streit (einleiten) anfangen mit.»

In übereinstimmung mit der gewöhnlichen ansicht finde ich es offenbar, dass Hildebrand nach v. 32 seinen namen genannt haben muss (vgl. unter 43 unten). Um die lücke hier zu erklären, nehme ich an, dass der fehlende satz mit einem worte begann, das ganz wie der anfang von v. 33 aussah, und zwar mit *want* = ahd. *want(a)*, asächs. *hwand* »denn», »enim» (vgl. über ausfall von wörtern unter ähnlichen umständen oben unter 10, 11) und ergänze: *(h)want ih bin dîn fater Hiltibrant* (schwellvers), *Heribrantes sunu*. Dieses giebt auch einen guten sinn, und der vers erhält zudem zwei reimstäbe. Ich nehme hier einen schwellvers deshalb an, weil die vorhergehende zeile mit einem solchen beginnt, und die schwellverse nur selten einzeln vorzukommen pflegen; vgl. Sievers Altgerm. metrik §§ 89, 121. Der inhalt der zeile wird auch ausdrucksvoller, wenn Hildebrand nicht nur seinen namen nennt, sondern auch sagt, dass er der vater Hadubrands sei. Im jüngeren Hildebrandsliede heisst es auch: »so bin ich Hiltebrant der alte, der liebste vater din».

34 (hds. z. 27). Dass das handschriftliche *bouga cheisuringu gitan* »aus einer kaisermünze gefertigte armringe» bedeuten würde, geht (s. Kögel Gr.² 78, fussnote) daraus hervor, dass wie Delbrück, Ablativ Localis Instrumentalis s. 16 f., angibt »der stoff, aus dem etwas bereitet wird ... im altind. und lat. im ablativ, im deutschen im dat. -(instrum.-) ablativ» steht; über *tuon* = »machen» s. Grein 31, Kögel a. a. o. und Braune, Leseb. 179. Dass aber diese ringe aus einer einzigen münze gefertigt waren, kommt mir unwahrscheinlich vor, da man dabei annehmen muss, dass die münze von ganz ungewöhnlicher grösse gewesen, und die armringe dennoch zu dünn ausfallen würden. Mit Hofmann und Grein glaube ich deshalb, dass hier *cheisuringum* das ursprüngliche ist, indem man nur anzunehmen braucht, dass der nachlässige schreiber einen nasalstrich über dem *-u* übersehen hat; dass die vorlage nasalstriche gehabt hat, geht aus *gistuontum* für *gistuontū* = *gistuontun* z. 19 hervor. Mit diesen »aus kaisermünzen gefertigten (arm)-ringen» ist z. b. zu vergleichen, was Montelius in Die kultur Schwedens in vorchristlicher zeit 121 f. sagt: »Die bedeutung jenes aus Byzanz kommenden goldstromes tritt noch mehr hervor, wenn wir bedenken, dass der grösste teil der prächtigen goldenen schmuckstücke, an denen die schwedischen funde aus dieser zeit so reich sind, vermutlich im Norden aus eingeschmolzenen römischen und byzantinischen goldmünzen gearbeitet worden sind. Die quelle dieses goldstromes ist wahrscheinlich das jahrgeld, welches, der geschichte zufolge, mehrere der kaiser von Byzanz — und gerade dieselben kaiser, deren namen man auf den im Norden gefundenen münzen trifft — den Goten an der Donau zahlen mussten». Mit den in unserem gedichte erwähnten *wuntanc bouga* sind offenbar (vgl. schon Lachmann) spiralarmringe gemeint; s. z. b. die abbildungen bei Montelius a. a. nr. 64 u. 111. Ebenso dürfte *wundan gold* Heliand 554 und *wunden gold* Beowulf 1194, 3135 solche spiralförmige goldringe bezeichnen, die zuweilen bis auf unsere zeit in der erde aufbewahrt worden sind, und die gewiss als zahlungsmittel benutzt wurden; vgl. Montelius a. a. s. 125 u. abbild. nr. 129 und dens. verf. in (Illustr.) Sveriges historia 1,232 u. abbild. nr. 314.

35 (hds. z. 28). *bi huldî* ist auf verschiedene weise aufgefasst worden. Die bedeutung von *huldî* wird meines erachtens von der anwendung des adjektivs *hold* in Heliand 1449: *uuesen is mâgun hold* und Hel. 3273 f.: *uuis ... thînun friundun hold* beleuchtet. Nachdem Hildebrand entdeckt hat, dass Hadubrand sein sohn ist, will er ihm ein prächtiges geschenk geben, um dadurch seine ergebenheit, seine liebe an den tag zu legen. Diese gabe war zugleich ein grosser beweis seiner aufrichtigkeit; schätzten doch die alten germanen kostbare schmuckstücke überaus hoch. Die präposition *bi* steht hier in derselben anwendung wie in *bi huldi*, Hel. 4675. *bi huldî* des Hildebrandsliedes bedeutet also »aus ergebenheit, aus liebe».

it, das hier auf *bouga* abzielt, übersetze ich »dieses»; vgl. z. b. Piper, Otfrid-Glossar s. 89 f.: »Diese ... grammatisch ungenaue verwendung von *iz* geht noch weiter, indem es sogar auf einen vorhergehenden plural geht ... bisweilen mit verstärkt demonstrativer bedeutung: dieses».

38 (hds. z. 30). Von *mit geru ... ort widar orte* sagt Lachmann: »Mit dem speer, spitze gegen spitze», können wir recht gut sagen: ich weiss aber nicht ob die alte sprache nicht vielmehr statt des accusativs den instrumentalis verlangt, *ortu widar orte*». Es wäre in der tat wohl möglich, dass hier ursprünglich *ortu* gestanden hat, indem das schluss-*u* mit dem anfangendem *w*- des folgenden *widar* verschmolzen sein könnte; vgl. *he ract* hds. z. 18 statt *her ract* (und *prût in*, hds. z. 17, wenn dies für *prûti in* steht, s. oben unter 22.

Keine von den vorgeschlagenen ergänzungen der hier fehlenden halbzeile ist ganz befriedigend, da es bei denselben unklar bleibt, wie das überspringen veranlasst worden ist. Diejenige Roedigers Zs. fda. 35,176: *sô imo se andsaco gibit* gibt aber einen sehr passenden sinn. Ich schlage nur vor, dies in *dea antsahho biote* zu ändern. Einmal ist das verb *biotan* hier passender als *geban*, weil Hildebrand die gabe eben nur anbietet, und zweitens erhält man auf diese weise eine erklärung des überspringens: als der schreiber *-te* in *orte* geschrieben hatte, fiel sein blick auf das *-te* in *biote*, und er fuhr deshalb mit dem nach *biote* folgenden *du bist* fort; vgl. z. b. Heli-

and Cott. 4858 f., wo ein mit *biforan* schliessender passus nach *man* übersprungen worden ist, Hel. Cott. 4862, wo eine auf *-in* schliessende verszeile nach *min* ausgelassen ist, Hel. Mon. 4836, wo *endi mi te* nach *to* fehlt u. s. w.

Was Hadubrand hier sagt: »Mit dem speere soll man die gabe empfangen ... (welche etwa ein widersacher anbietet»), ist offenbar nur eine sprichwörtliche redensart (vgl. das bekannte »timeo Danaos et dona ferentes»), die er benutzt, um sein fortwährendes mistrauen zu zeigen und zu begründen.

41 (hds. z. 32). *alsô* — *sô* steht hier in der bedeutung, »so (in der weise, unter solchen umständen) — dass»; vgl. z. b. Heliand 5558 f.: *it ist iu sô obar is hôbde giscriban, ... sô ik it nû uuendian ni mag* = »es ist so (in der weise) über seinem haupte geschrieben, dass ich es nun nicht verändern kann», Die in rede stehende zeile im Hildebrandsliede ist also zu übersetzen: »Du bist ein [so, in der weise] unter solchen umständen gealterter mann, dass du beständigen trug vorgehabt hast»; vgl. den ausdruck: »Er ist in verbrechen ergraut».

43. *inan* hier setzt wohl voraus, dass sich Hildebrand in der vorhergehenden rede als den vater Hadubrands zu erkennen gegeben hat, da sonst kein wort da ist, worauf sich *inan* beziehen könnte.

45 f. (hds. z. 35 f.). Was die viel diskutierten verse 45—62 betrifft, glaube ich, dass man hier gar keine lücke anzunehmen braucht, sondern dass nur eine umstellung stattgefunden hat. Mit den meisten gelehrten, die sich über die stelle geäussert haben, bin ich der meinung, dass 46—48 eine rede Hadubrands enthalten. Dies geht meines erachtens schon aus dem worte *hême* 47 hervor. Die worte können nicht an Hadubrand gerichtet sein, da dieser sich ja *hême*, in seinem eigenen lande, befand. Dagegen passen sie gut in Hadubrands munde, da dieser eben glaubt, dass Hildebrand anderswo (: im hunnenlande) seine heimat habe. Ferner spricht für diese auffassung (vgl. Busse, Beitr. 26, 57), dass im jüngeren Hildebrandsliede Hadubrand eine ähnliche äusserung tut: »Du fürest din harnesch luter und clar, recht wie du sist eins küniges kint; du wilt mich jungen helden mit gesehenden ougen machen

blint. du soltest da heimen bliben und haben gut husgemach» (*küniges kint* »für den greisen Hildebrand» hat nicht wie Busse meint »etwas sehr merkwürdiges»; es bedeutet einfach »sprössling eines königs»).

Hier folgen also v. 37—48 zwei reden Hadubrands gleich auf einander. Dasselbe ist ja hinterher in der handschrift mit reden von Hildebrand der fall: auch von ihm werden zwei solche hinter einander angeführt: v. 49—57 und 58—62. Dies muss auf ein irrtum der überlieférung beruhen.

Um den dialog wieder herzustellen, hat man nur die neue rede Hadubrands, die an der stelle, wo sie in der handschrift steht, gar nicht passt, zwischen die folgenden zwei reden Hildebrands einzusetzen; (dieser meinung ist, wie ich aus Braunes Leseb. sehe, schon Hofmann gewesen — Hofmanns abhandlung war mir leider nicht zugänglich — obschon er nach 48 eine lücke vermutet hat, was ich für unnötig halte). Vielleicht stehen die drei punkte neben *wela* z. 37 (s. oben s. 5, fussnote 41) um auf die umstellung aufmerksam zu machen.

Die ursache zur verwechslung der reden 49 f. und 46 f. ist offenbar der umstand gewesen, dass beide einen ähnlichen anfang hatten: *welaga* und *welagi*.

V. 45 lese ich also (wie schon Heinzel 45 getan hat): *H*(adu)*brant gimahalta*, *H*(ilt)*ibrantes suno*. Vielleicht waren die namen in der vorlage nicht deutlich ausgeschrieben (vgl. den fehler *-braht* statt *-brant* an einigen stellen, und dass *Heribrantes* an dieser stelle auch in unserer handschrift etwas abgekürzt ist), was den irrtum hat erleichtern können.

46 (hds. z. 35 f.). Diesen trümmerhaften vers schlage ich vor in der weise zu ergänzen, dass *hûn* »hunne» nach *ih* eingesetzt wird. Auf diese weise erhält der vers den fehlenden reimstab (dass sich die lücke hier befindet, haben schon andere angenommen). Offenbar steht der ausfall mit dem zeilenschluss nach *ih* in verbindung (vgl. oben unter 10, 11; 29). Der wegfall eines *hun* (in der vorlage vielleicht abgekürzt: *hũ*), wäre auch aus der ähnlichkeit dieser form mit den vorhergehenden *-hu ih* sehr erklärlich, vgl. oben unter 28. Auch inhaltlich passt die ergänzung *hûn* sehr gut; s. unter 58 unten.

47 (hds. z. 36). Die anwendung von *gôt* hier (fast =

milti) wird durch die von Heinzel 47 herangezogene stelle aus dem Beowulf gut beleuchtet. Auch im awnord. tritt das entsprechende wort: *gǫ́ðr* in ähnlicher anwendung auf: = »bereitwillig etwas zu geben» (Fritzner, Ordbog 1,623), »freigebig» (s. Gering Edda-glossar).

48 (hds. z. 37). Die ungesuchte auffassung von *bi desemo rîche,* »bei diesem könige», ist natürlich die, dass *desemo* auf den in der vorhergehenden zeile erwähnten *herron* abziele, also auf den hunnenherrscher (*hûneo truhtîn* v. 35), der nach Hadubrands dafürhalten der könig Hildebrands war. Dieses gibt auch guten sinn, wenn man nur *reccheo* nicht, wie bisher geschehen ist, »verbannter», sondern vielmehr »fremdling» übersetzt; vgl. asächs. *wrekkio* »fremdling» Heliand 631, 671 und ahd. *framrecho* »advena» Graff 1,1131.

51 (hds. z. 40). Von *sceotantero* sagt Kögel Gr.[2] 77, dass die stelle die bedeutung »bevorzugter krieger» fordere. Das wort kann aber hier sehr passend wie ags. *scēotend* einfach »krieger» bezeichnen: trotzdem Hildebrand während seiner exiljahre immer »in die schaar der krieger» eingereiht wurde d. h. mit dem kriegsheer ins feld ziehen musste (vgl. Hildebrands worte im jüngeren Hildebrandsliede: »mir ist bi allen minen tagen zu reisen ufgesatzt, zu reisen und zu fechten»), ist er dabei doch nicht ums leben gekommen.

55 (hds. z. 43). *doh* bedeutet nicht nur »doch», wie man es hier gewöhnlich übersetzt hat, sondern auch — was an dieser stelle besser passt — »autem», »indessen» (s. Sievers, Tatian-Gloss.; Piper, Otfrid-Glossar) oder gar »ja», wie Lachmann es übersetzt hat; vgl. mnd. (*sunder*) *doch* »(aber) ja» (Lübben, Wtb.) und das entsprechende awnord. *þó* u. a. = »ja» (s. die beispiele in Fritzners Ordbog 3,1029 und Wimmers Oldnord. Læsebog[4] 306).

57 (hds. z. 45). *thâr,* nicht *thar,* ist wohl hier die richtige form, indem das adverb wahrscheinlich = *in themo* (d. h. *in sus hêremo man* v. 50, eigentl.» [die rüstung] an einem so alten manne») steht.

habês dürfte hier in der bedeutung, »erlangst, erhältst» stehen; vgl. *hapet* »capit» (Graff 4, 711), *habên* »ergreifen» (Sievers Tatian-Gloss.), ags. *habban* »take» (Sweet's

Dict.), awnord. *hafa* »nehmen, ergreifen, capere», »erhalten» (Fritzner's Ordb.), »erhalten, erlangen» (Gering, Edda-Glossar). Dass *reht* sich hier auf das »recht des siegers» bezieht, finde ich offenbar; vgl. die von Kögel Lit. 225 (in einem anderen zusammenhang) herangezogene stelle aus der Þidrekssage: kap. 19, wo in bezug auf einen anderen zweikampf folgende bestimmung erwähnt wird: »beri sa i brott hvarstveggia vapn er meiri madr er ok frœknari verdr, þa er reynt er.»

58 (hds. z. 46). Dass *ôstarliuto* auf die (im osten wohnenden) Hunnen abzielt, halte ich mit Joseph Zs. fda. 43,81 und Busse Beitr. 26,58 für ausgemacht.

Wenn wir jetzt die reden der helden überblicken, werden wir finden, wie gut der zusammenhang wird, wenn man nur wie dies oben geschehen ist, die vv. 46—48 dem Hadubrand zuteilt und dieselben zwischen die vv. 57 und 58 einsetzt. Nachdem Hildebrand aus der höhnenden rede Hadubrands vv. 37—44, in welcher er ein in betrug ergrauter Hunne gescholten worden ist, gefunden hat, dass dieser seiner feierlichen versicherung, er sei sein vater, keinen glauben beimessen will, beklagt er vv. 49—54 sein »wehgeschick»: dreissig jahre habe er unter beständigen kämpfen in der fremde zubringen müssen ohne dort den tod zu finden; nachdem er endlich vaterland und kind wiedergesehen, müsse er mit dem eigenen sohne auf tod und leben kämpfen! Indem er sich nach diesen worten, die er wohl mehr für sich gesprochen hat, wieder direkt an Hadubrand wendet, hebt er — nicht ohne ironie, da er sich seiner kraft und waffentüchtigkeit wohl bewusst ist — v. 55 f. hervor, dass dieser eigentlich keinen grossen ruhm dadurch erwerben würde, wenn er éinen so alten mann besiegen und seine rüstung erbeuten könnte. Hadubrant bleibt aber die antwort nicht schuldig. Die erwähnung der rüstung am schluss der rede Hildebrands giebt ihm anlass einzuwenden (v. 46 f), dass eben die (prächtige) rüstung Hildebrands zeige, dass dieser nicht, wie er behaupte, lange im auslande gewallt habe; an dieser sehe er schon, dass Hildebrand bei dem ausländischen könige (dem *hûnco truhtîn* v. 35) kein fremdling sei. Jetzt giebt Hildebrand alle hoffnung auf, seinen sohn dazu bewegen zu können, vom kampfe abzustehen. Hadu-

brands starrköpfigkeit hat ihn sogar aufgebracht gemacht, was noch mehr erklärlich wird, wenn dieser, wie ich oben unter 46 angenommen habe, ihn noch einmal einen Hunnen gescholten hat. Hildebrand antwortet deshalb zuletzt, dass derjenige fürwahr der feigste (ostländer =) Hunne sein würde, der sich noch dem kampfe entziehen wollte.

63 (hds. z. 50). *lêttun sê ... asckim scrîtan* ist offenbar (s. Grimm, Gram. 4,640 f.) mit den redensarten »(*sie*) *liezen dar gân, (er) liez umbe gân mit sper und mit schilte, er liez mit slegen umbe gân* u. ähnl. zu vergleichen. Ob bei dem fraglichen ausdruck etwa *diu hros* mit darunter zu verstehen ist, lasse ich dahingestellt. Vielleicht hat man es hier wie bei *in dêm sciltim stônt* v. 64, mit einer unpersönlichen ausdrucksweise zu tun. *lêttun sê... asckim scrîtan* übersetze ich mit Siebs Zs. fdph. 29,412 »sie liessen (es) mit den speeren (los)gehen».

64 (hds. z. 50). *scûrim* ist nicht »waffen» zu übersetzen, sondern bedeutet hier gewiss »(dichte) stösse» (vgl. Grein Sprachschatz: *scûr* »motus rapidus»), was der eigentlichen bedeutung des wortes (»schauer») näher kommt. Als eine bedeutung des ags. *scūr* wird von Bosworth-Toller »shower of b l o w s(?)» und von Grein o. a. o. »ictus(?)» angesetzt, was gewiss richtig ist. Die bedeutung »waffen» ist überhaupt nicht sicher zu belegen, indem auch *scûr* Heliand 5136 »stoss» oder »hieb» übersetzt werden kann.

dat in dêm sciltim stônt ist von Kögel Lit. 225 richtig als eine unpersönliche ausdrucksweise aufgefasst worden. Wenn Kögel aber ferner sagt: »dass die lanze im schilde des gegners stecken geblieben sei, kann nicht aus der wendung geschlossen werden», so dürfte er sich doch irren. Die bedeutung »stecken bleiben», die hier eben gut passt, weil dadurch motiviert wird, weshalb die kämpfer bald vom speerkampf abliessen und die hiebwaffen ergriffen (vv. 65, 66), lässt sich nämlich durch nordische parallelen begründen. Anord. *standa* bedeutet u. a. im awnord. »fest stehen, stecken» (Fritzner Ordbog 3,520) und im aschwed. eben »stecken bleiben, von hieb- oder stichwaffen» (Söderwall Ordbok 2,492); vgl. z b. *the hioggo fast the kämpa godh, ä swa at ij hiälmen stodh* oder *han klöff hans huffuod oc bryst, so at i beltit stod*. Zu bemerken ist, dass

in diesen beispielen *stod(h)* unpersönlich steht, wie *stônt* im Hildebrandsliede. Nach analogie von *swa at, sa at* »so dass» in den aschwed. beispielen ist das *dat* des Hildebrandsliedes als konsekutive konjunktion zu fassen.

65[a] (hds. z. 51). Dass *stoptun* ein fehler für *staptun* ist (vgl. die von Müllenhoff Denkm. aus Ortn. 304,3 angeführte parallele: *dô stapften si zesamene ûf sorcsamen strît)*, finde ich ganz unzweifelhaft. Meiner meinung nach beruht nämlich *stoptun* ganz einfach auf dittographie nach dem vorhergehenden *stont* vgl. z. b. *betien* statt *bôtien* durch einwirkung von *betara* Heliand Mon. 1364; s. Sievers, Heliand 515 und auch 503 f., wo eine menge derartiger fälle angeführt werden.

Auch an anderen stellen hat sich unser schreiber der dittographie schuldig gemacht. Auf diese weise erklären sich: das z. 5 statt *hiltiu* zuerst geschriebene *hiltu (ritun* folgt); *gages*, ursprüngl. statt *sages* z. 9 (einwirkung von dem im worte folgenden *g*); (*w*(ar)*tu* z. 24 statt *warto*, einwirkung von *waniu* z. 23??); *it*, ursprüngl. statt *ih* z. 28 (*it* folgt in derselben zeile); *wilih-*, zuerst statt *wilim-* z. 31 *(-ih* folgt); *hrumen* z. 49 statt *rumen (hregilo* geht voraus); auch die wiederholungen *heribrantes sunu* z. 6, *dat* z. 18, *fatereres* z. 19 und *darba gistontun* 21 sind ja beispiele von dittographie.

Zu dem inhalt der verse 63 ff. stimmt ganz gut, was in der Þidrekssage (kap. 407) von Hildebrands kampf mit dem sohne Alibrandr erzählt wird: »Alibrandr ... skytr firir briost ser sinum skilldi, ok *sit gladil setr hann fram* ok keyrir sinum hest sporum. Ok er Hilldibrandr ser hversu Alibrandr hefir við buiz, helldr han sinum skilldi firir briost ser ok *setr fram sitt gladil* ok keyrir sinn hest sporum ..., ok ridaz at Leggr nu hvarr sinu *spioti i skiolld* annars sua fast, at sundr bresta spiotskoptin bæði. Ok hinn gamli hleypr þegar af baki hvatlega ok bregðr sinu sverdi, ok slikt sama hinn yngri. *Gengu nu saman* ok beriaz langa hrið.»

65[b] (hds. z. 51, 52). Mit Kögel Lit. 226 u. a. halte ich »die bedeutungen von *staim* = mhd. (14 jh.) *steim* 'gewühl, gedränge' (*des strîtes steim* Nicolaus von Jeroschin) und *bort* 'schild' für festgestellt»; vgl. ags. *bord* »schild», *gūþ-bord, hilde-bord, wīg-bord* dass. und awnord. *borð*, »schild», *gunn-borð*, *imun-*

bord, dass. *staimbort* bedeutet also »kampfschild (eigentl. »kampfbrett»).

Was *chludun* betrifft, muss man ja, ob man nun meint, dass es für *hludun* oder dass es für *chlubun* steht, eine unrichtige schreibung annehmen. Da aber *chlubun* eine sichere und zudem ganz passende bedeutung gibt, ist diese besserung ohne jeden zweifel vorzuziehen. Gegen *chlubun* hat Müllenhoff Denkm. eingewendet: »vor dem einhauen aber konnten die schilde nicht zerspalten», und deshalb diese emendation für unmöglich erklärt. Aber *chlubun* braucht hier nicht in intransitiver bedeutung zu stehen. *Staimbort chlubun* ist vielmehr: »(sie) spalteten die schilde» zu übersetzen; vgl. besonders die von Heinzel 49 herangezogene mhd. parallele: *sic kluben dô di schilte* und auch Vǫlospǫ́ 46: *skilder ero klofnir*. Daran dass v. 65 des Hildebrandsliedes kein subjekt gesetzt ist, braucht man keinen anstoss zu nehmen, da der zusammenhang über das subjekt keine unsicherheit lässt, indem *sê* aus v. 63 leicht als solches zu entnehmen ist Im Beowulf fehlt das subjekt unter ähnlichen umständen ziemlich oft (Grimm, Gram. 4,219, Pogatscher, Anglia, 23,261); s. auch über subjektlose sätze Bernhardt, Zs. fdph. 35, 145 ff.

Der fehler *d* statt *b* erklärt sich ganz leicht daraus, dass der schreiber das *b* der vorlage als ð gelesen hat; vgl. *brana*, Kleinere altsächsische sprachdenkmäler, herausg. v. Wadstein 109. 16, das (s. a. a. s. XIV) fehlerhafte lesung für *ðrana* ist, und auch dass *Tiðericus* derselben handschrift als *Tiberi(c)us* gelesen worden ist (s. a. a. XV). Auch an anderen stellen hat der schreiber des Hildebrandsliedes buchstaben verwechselt: statt *wer* (mit ags. *w*-) z. 8 hat er zuerst *þer* gelesen, z. 22 hat er *þuas* statt *w*-, z. 11 *min* statt *mir*, z. 15 *gihucit* statt *giuueit*, statt *tirri* z. 20 hat er zuerst *tiu*- schreiben wollen (dieses stützt meine annahme oben s. 18, dass *miu*- z. 12 aus *mir* verlesen ist), ferner schreibt er z. 21 *unti* statt *miti*, z. 34 *man* statt *inan;* für *aodlih*- z. 43 hat er zuerst *aodlib*- geschrieben. Auch weitere schreibfehler dürften in unserer handschrift vorgekommen sein; hat der schreiber doch an einer menge stellen fehlerhaftes ganz ausradiert und gebessert, wie aus den fussnoten s. 4—6 oben zu ersehen ist.

68 (hds. z. 53). *giwigan* stellt man allgemein zu *lintûn* v. 67 und übersetzt es »aufgezehrt, abgenutzt» (Kögel Lit. 226) oder ähnl. Diese bedeutung hat man durch hinweis auf Graff 1, 702: *kauuigan altar* »decrepitum», *kauuigini* »veteranda», *iruuiganer* »confectus (fame et labore)», *aruuigane* »confectæ, debilitatæ» begründen wollen. Die beispiele in Graff haben aber, wie man sieht, etwas verschiedene bedeutungen; diese lassen sich sämmtlich leicht aus einer bedeutung (etwa) »überwältigt» erklären, die der sonstigen bedeutung dieses stammes (vgl. got. *weihan* »kämpfen», ahd. *wīgant* »kämpfer», ags. *wīgan* »kämpfen», awnord. *vega* »erschlagen», lat. *vinco* »besiegen») ganz nahe steht. Aus dieser die bedeutung »abgenutzt» herzuleiten, fällt aber schwieriger, und es dürfte überhaupt unsicher sein, ob *giwigan* (oder *arwigan*, vgl. dass mhd. *erwigen* »ermattet, erschöpft» bedeutet) von s a c h e n gebraucht werden konnte.

Meines erachtens hat man sich hier an die gewöhnliche bedeutung des wortes zu halten. Heinzel hat schon (s. 54) auf den mit unserem *giwigan miti wâbnum* ähnlichen ags. ausdruck *wīgan mid wǣpnum* aufmerksam gemacht. Er fügt aber hinzu: »aber die bedeutung ist hier (im Hildebrandsliede) wohl *armis imminutus* im anschluss an den vorhergehenden vers». Man hat doch in der tat gar keinen sicheren grund für die annahme, dass *giwigan* mit dem vorhergehenden verse zusammengehöre. Da unser lied ein bruchstück ist, ist es schon a priori ebenso möglich, dass sich der fragliche vers an die jetzt verlorene fortsetzung angeschlossen hat. Dieses halte ich auch für das wahrscheinlichste, da die s i c h e r e n bedeutungen von *giwigan* nicht passen, wenn man es an den vorhergehenden vers anschliesst. Ich übersetze also *giwigan miti wâbnum* (in vollständiger übereinstimmung mit der bedeutung des ags. *wīgan mid wǣpnum*): »gekämpft mit den waffen». Der fehlende halbvers könnte etwa *wart dâr filu harto* gelautet haben (wegen *wart* als reimwort vgl. das v. 61 alliterierende *muotti* und z. b. Heliand 618: »[*giboran*] *an uueroldrîkea uuerdan scoldi*); in der Þiđrekssage kap. 408 heisst es eben von Hildebrands kampf mit seinem sohne: »*verđr þar nu horđ* orrosta».

IV.

Übersetzung.

Ich hörte das erzählen, dass Hildebrand und Hadubrant, vater und sohn, [sich allein zum kampf =] einander zum einzelkampf herausforderten zwischen zwei heeren. Die helden richteten ihre rüstungen (zurecht), sie machten ihre streitgewänder bereit, gürteten sich ihre schwerter an über dem ringpanzer. Darauf ritten sie zu diesem kampfe.

Hildebrand sprach — er war der ältere mann, der lebenserfahrenere; er begann zu fragen mit wenigen worten, wer sein vater wäre unter den männern (dieses) volkes, »oder (*sage mir einen andern von deinen verwandten*, *oder*) von welchem geschlechte du bist. Wenn du mir éinen nennest, (so) weiss ich [mir] die anderen. Jüngling, in (diesem) königreiche ist mir alle welt bekannt».

Hadubrand sprach, Hildebrands sohn: »Das haben mir (*vertraute*) leute gesagt, alte und weise, die früher lebten, dass mein vater Hildebrand hiesse; ich heisse Hadubrand. Vormals ging er ostwärts — er floh Odoakers hass — mit Theodorich, und viele seiner degen. Er liess im lande das kleine, das unerwachsene kind erblos im frauengemache [sitzen =] zurück, er ritt ostwärts. Später [entstand dem Theodorich beraubung meines vaters =] verlor Theodorich meinen vater, so dass (jener nun) ein so freundloser mann war. Er war auf Odoaker über die massen zornig, dabei dem Theodorich der liebste unter (seinen) degen. Er war immer an der spitze des (kriegs)volkes; ihm war immer der kampf überaus lieb. Bekannt war er *(früher)* kühnen männern; ich glaube nicht, (dass) nunmehr (*seinesgleichen*) lebe».

»[Der grosse gott (*sehe zu*) von oben vom himmel, dass du niemals mehr =] Gott im himmel (*verhüte*)», sprach Hildebrand, »dass du jemals mehr mit einem so (nah)verwandten manne streit anfangest: (***denn ich bin dein vater Hildebrand, Heribrands sohn!***)» Darauf wand er vom arme gewundene ringe, aus kaisermünze(*n*) gefertigt, die ihm der könig, der herr der Hunnen, gegeben hatte: »dass ich dir dieses nun aus liebe gebe».

Hadubrand sprach, Hildebrands sohn: »Mit dem speere, spitze gegen spitze, soll man die gabe empfangen, (***welche ein widersacher anbietet***). Du bist [dir], alter Hunne, sehr schlau, (du) verlockst mich mit deinen worten, willst mich mit deinem speere werfen. Du bist [ein] unter solchen umständen gealtert [-er mann], dass du beständigen trug vorgehabt hast. Das sagten mir [seefahrende westwärts über das meer =] seefahrer, die von osten über das meer kamen, dass ihn der kampf dahingerafft hat: tot ist Hildebrand, Heribrands sohn!»

»Wohlan denn, waltender gott», sprach Hildebrand, »wehgeschick erfüllt sich! Ich wallte der sommer und winter sechzig ausser landes, wo man mich immer einreihte in die schaar der krieger, ohne dass man mir bei irgend einer burg den tod gegeben hat. Nun soll mich (mein) eigenes kind mit dem schwerte hauen, (mich) mit seiner klinge niederstrecken, oder ich (soll) ihm zum mörder werden! — Du kannst ja nun leicht, wenn deine kraft dir taugt, [an] (von) einem so alten manne die rüstung erringen, den waffenschmuck erbeuten, wenn du daran irgend ein recht erlangst».

H*(adu)*brand sprach, H*(ilde)*brands sohn: »Wohl sehe ich, (*Hunne*), an deiner rüstung, dass du in der heimat einen guten herrn hast, (und) dass du bis jetzt (wenigstens) bei diesem könige kein fremdling geworden bist».

»Der würde doch nun der feigste [ostländer =] Hunne sein», sprach Hildebrand, »der dir jetzt den kampf, die gemeinschaft des streites, verweigerte, da dich darnach so sehr gelüstet. Wer es (nun einmal) muss, der versuche (also), ob er sich heute dieser rüstung begeben, oder aber diese brünnen beide besitzen soll.»

Darauf liessen sie (es) zuerst mit den speeren (los)gehen, mit scharfen stössen, so dass [es] (die speere) in den schilden stek-

ken blieb(en). Dann schritten (sie) zusammen, spalteten die kampfbretter (= schilde); (sie) zerhieben grimmig die weissen schilde, bis ihnen ihre linden (= schilde) klein wurden. Gekämpft mit den waffen *(wurde dort sehr hart).*

. . . .

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1902—1903

AF

JOHAN VISING
HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1903

INNEHÅLL:

Sedan den sista Årsredogörelsen utgafs, har Högskolan att inregistrera, utom berättelsen om hennes ordinarie undervisningsverksamhet, åtskilliga tilldragelser af vikt.

Kort före begynnelsen af läsåret 1902—03, nämligen från den 16 till den 26 augusti 1902, ägde vid Högskolan de sommarkurser rum, som nämnts i den föregående Årsredogörelsen s. 24. Det var naturligt, att Högskolan på egen hand icke kunde gifva dessa kurser den fyllighet och omväxling, som måste anses önskvärda; den sökte och fick därför välvilligt understöd af Chalmers' Tekniska Läroanstalt, Högre Latin- och Realläroverken, Handelsinstitutet, Museum, Trädgårdsföreningen, Folkskollärareseminariet, tvenne privatlärde i Göteborg och tvenne docenter från Upsala Universitet, allt enligt hvad särskildt tryckt program närmare angifvit. Tillslutningen blef också stor: 544 medlemskort för alla kurserna löstes, och dessutom såldes omkring 250 inträdeskort till enskilda föreläsningar. Äfven från regeringens sida visades företaget uppmuntran, i det att på kursbestyrelsens underdåniga anhållan en summa af 1,000 Kronor ställdes till rektors för Högskolan förfogande såsom bidrag till omkostnaderna för kursernas anordnande. Högskolan har genom dessa kurser icke blott funnit ett tillfälle till verksamhet i de vidaste kretsar, utan uppenbarligen äfven tillvunnit sig sympati inom dessa.

I början af h. t. 1902 aflades vid Högskolan det första disputationsprofvet för filosofie doktorsgrad. Enligt en i sista Årsredogörelsen (s. 11, 12) intagen skrifvelse från Chefen för Kungl. Ecklesiastik-Departementet hade tvenne af Högskolans lärjungar fått nådigt tillstånd att aflägga sådant prof, och den ene, Fil. Lic. *Adolf Wallerius*, begagnade sig däraf den 15 september. Sedermera har under läsårets lopp genom Nådiga Bref af den 30 januari och 24 april sådant tillstånd gifvits andra

af Högskolans lärjungar, och i enlighet därmed aflades disputationsprof af Licentiaterna *Carl Grimberg, Hjalmar Heden* och *Knut Fredlund* den 3, 4, 5 juni.

På samma gång Kungl. Maj:t beviljade dessa disputationsprofs anställande vid Högskolan, medgaf Kongl. M:t äfven Högskolan rätt att efter hemställan hos Universitetskanslern offentligen till filosofie doktorer utnämna dem, som sålunda vid densamma aflagt godkända disputationsprof. Då utöfvandet af dessa rättigheter för Högskolan betecknar en utvidgning af hennes kompetens och en definitiv afslutning af den undervisning och ledning, hon ger sina lärjungar, samt för dessa tillika en uppenbar förmån, beslöt Högskolan att högtidligen fira sin första doktorspromotion.

Till denna högtid, som ägde rum den 6 juni, utfärdade rektor, såsom af Lärarerådet utsedd promotor, inbjudning åtföljd af en afhandling af Professor *E. Wadstein: Beiträge zur Erklärung des Hildebrandsliedes.*

Högskolan hade hoppats, att vid detta tillfälle få se såsom sin gäst Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastik-Departementet Herr Doktorn och Kommendören *Carl von Friesen;* men tyvärr hindrade ämbetsgöromål Herr Statsrådet att antaga Högskolans inbjudning. Däremot hade Högskolan äran att få hälsa såsom närvarande Kansleren för Rikets Universitet, förutv. Statsrådet, Kommendören m. st. k. N. O. Herr Doktor *G. F. Gilljam.* Högskolan är mycket tacksam för att Herr Kansleren vid detta betydelsefulla tillfälle ville vara hennes gäst, och ej mindre för det lifliga och uppmuntrande deltagande i hennes verksamhet, som Herr Kansleren ådagalade genom att öfvervara de närmast föregående tvenne dagarnes disputationsakter.

Bland öfrige till promotionen särskildt inbjudne gäster hade Högskolan glädjen se närvarande Examenskommissionens ordförande Professorn och Kommendören, En af de Aderton i Svenska Akademien, Herr T. o. F. D:r *Esaias Tegnér,* Biskopen öfver Göteborgs stift, Kommendören m. st. k. N. O., Herr T. o. F. D:r *E. H. Rodhe,* Kommendören af K. N. O. o. K. W. O. Herr *August Röhss* och förutvarande ledamoten af

Högskolans Styrelse, f. d. Lektorn, R. N. O. Herr F. D:r *A. O. Heurlin.*

Högskolan beklagar, att hon vid detta betydelsefulla tillfälle måste sakna tvenne af de särskildt inbjudne, nämligen f. d. Konsuln, Kommendören m. st. k. N. O. Herr *Oscar Ekman,* som genom vänliga hälsningar betygade sitt lifliga deltagande, samt f. d. ordföranden i Högskolans Examenskommission, f. d. Professorn, En af de Aderton i Svenska Akademien, Kommendören m. st. k. N. O. Herr F. D:r *Gustaf Ljunggren.*

I öfrigt hade en så stor samling, som Högskolans lokal kunde rymma, välvilligt hörsammat inbjudningen.

Under i hufvudsak samma former, som sedan gammalt varit öfliga vid Statsuniversitetens doktorspromotioner, utnämndes vid detta tillfälle till filosofie doktorer Fil. Licentiaterna *Adolf Wallerius, Carl Grimberg, Hjalmar Heden* och *Knut Fredlund.*

Den aldrig tröttnande omtanke, som Konsul *Oscar Ekman* städse ådagalagt för Högskolans välgång och utveckling, och hvarom hvarje årsredogörelse afger vittnesbörd, har äfven under detta år tagit sig ett vackert uttryck, hvarför Högskolan härmed ber att få uttala sitt uppriktiga och vördnadsfulla tack. Utom det frikostiga understöd, hvarmed Konsul *Ekman* i år liksom under många föregående år bidragit till tryckningen af Högskolans *Populärt vetenskapliga Föreläsningar,* har Herr Konsuln ställt till Styrelsens förfogande en summa af *Fyrtiotusen (40,000) Kronor* såsom bidrag till upprättande af en ny lärostol i klassiska språk. Högskolans behof af en sådan lärostol har sedan länge gjort sig starkt gällande och äfven framhållits af Statsuniversiteten vid de tillfällen, då de haft att uttala sig om vissa af Högskolan gjorda framställningar. Högskolan torde nu inom kort kunna inrätta en andra professur i klassiska språk; och om hon ej redan gått i författning därom, beror detta hufvudsakligen därpå, att andra, nytillkomna, men oafvisliga kraf ställas på Högskolans ekonomi och mana till försiktighet. Ett sådant kraf har uppstått genom senaste Riksdags beslut att vid Statsuniversiteten inrätta en ny professur i germanska språk, hvarigenom tyska och engelska blifva skilda

examensämnen, som fordra skilda examinatorer och lärare. Högskolan måste alltså ofördröjligen inrätta en ny lärareplats i ett af dessa ämnen, sannolikt i engelska, hvilket icke utan stor svårighet låter sig göra med hennes nu disponibla tillgångar. Ett ytterligare anslagskraf, dock inom mycket anspråksfulla gränser, har rests genom ett af Lärarerådet förordadt förslag att inrätta särskilda kurser i experimentel psykologi. Detta förslag är för närvarande under pröfning af en därtill af Styrelsen tillsatt kommitté.

En annan gåfva, som för Högskolan har ett mycket stort värde, är ett porträtt i olja af Herr *Olof Wijk*. Genom denna gåfva, som fru *Caroline Wijk* haft den utsökta vänligheten att till Högskolan öfverlämna, har den samling bilder af Högskolans förnämste välgörare, hvilken, såsom föregående Årsredogörelser omförmäla, redan grundlagts, fått en välkommen tillökning, och Högskolan stannar härför i djup tacksamhetsskuld till Fru *Wijk*.

Högskolans byggnadsfråga har under sista läsåret gjort betydliga framsteg.

Sedan de i föregående Årsredogörelse omnämnda klagomålen öfver Stadsfullmäktiges beslut att åt Högskolan upplåta byggnadsplats i Vasaparken blifvit af Kungl. Maj:t ogillade, hafva förarbetena för byggnadens uppförande kunnat begynna.

Efter i augusti förlidet år anställd pristäflan om ritningsförslag, hvarvid ett af Herrar *Erik Hahr* och *Ernst Torulf* i Stockholm inlämnadt förslag belönades med första priset, har detta lagts till grund för en omarbetning, som i sina hufvuddelar antagits af Styrelsen (prot. 27 april) och sedermera af Stadsfullmäktige godkänts (7 maj). Detaljerna af detta förslag äro för närvarande under utarbetande af Herrar Hahr och Torulf för att snarast möjligt underställas den af Styrelsen tillsatta Byggnadskommittéen samt Byggnadsnämnden i Göteborg, hvarefter utlysande af entreprenad kan äga rum. Byggnadskommittéen består af rektor, Professor *Vising* (ordförande), Herr *Ivar Wærn* (vice ordförande), Bibliotekarien *Wåhlin* (sekreterare), Ingeniör *Gustaf Ekman*, Stadsarkitekt *Fåhlström* med Professorerna

Stavenow och *Sylwan* såsom suppleanter; hvarjämte kommittéen äger rätt att för upplysnings vinnande tillkalla sakkunnige.

Under året har Högskolan fått mottaga flera inbjudningar till vetenskapliga kongresser och akademiska högtidligheter.

I det 6:te nordiska Filologmötet, som hölls i Upsala och Stockholm den 14—17 sistl. augusti, voro några medlemmar af Högskolan deltagare. Då därvid inbjudningar till nästa nordiska filologmöte framställdes från Köpenhamn, Helsingfors och Göteborg, beslöt mötet att antaga Göteborgs inbjudning, och kommer sålunda filologmöte att härstädes äga rum 1907 eller 1908.

I skrifvelse af den 1:e april 1902 hade Christiania Universitet inbjudit Högskolan att deltaga i det högtidliga firandet, 5—7 september, af den hundrade årsdagen af Niels Henrik Abels födelse. Högskolan beslöt att till sin representant därvid utse Professor *August Wijkander* och att genom honom tillställa Universitetet en adress med anledning af detta stora hundraårsminnes betydelse.

Genom förmedling af Kanslersämbetet för Rikets Universitet hade Högskolan fått mottaga inbjudning att deltaga i den XIII internationella orientalistkongressen, utsatt att hållas i Hamburg den 4—10 september. Åt Professor *Evald Lidén*, som på ansökan af allmänna medel erhållit anslag till deltagande i denna kongress, uppdrogs att därvid representera Högskolan (Lärarer. prot. 2 sept.).

En inbjudning från The Trustees and Faculties of Northwestern University i Evanston — Chicago att genom delegerade deltaga i installationen, den 19—21 oktober, af dess nyvalde rektor Edmund Janes James, kunde Högskolan endast besvara genom afsändande af ett lyckönskningstelegram.

Icke heller har Högskolan varit i tillfälle att sända delegerade till Dorpats Universitets hundraårsfest, den 12—15 dec., eller att utse representant vid den XI internationella kongressen för hygien och demografi, i Bryssel den 2—8 sept. 1903; till Dorpat sändes en lyckönskningsadress på latin.

Till en kongress i Rom för historiska vetenskaper hade Högskolan redan under föregående läsår mottagit inbjudning

och utsett professor *Otto Sylwan* såsom sin representant därvid. Då emellertid kongressen uppsköts på ett år, så att den kom att hållas den 2—9 sistl. april, och den först utsedde representanten ej då var i tillfälle att deltaga i densamma, utsågs Professor *Ludvig Stavenow* i hans ställe (Lärarer. prot. 10 febr.).

Slutligen har Högskolan från The Departement of the Interior i Washington erhållit inbjudan att deltaga i den internationella Expositionen i St. Louis under sommaren och hösten 1904. Styrelsen beslöt på Lärarerådets förslag att till utställningen sända prof på Högskolans båda serier publikationer, *Årsskriften* och *Populärt vetenskapliga Föreläsningar* (Styr. prot. 27 april).

Inom Kanslersämbetet för Rikets Universitet har under året sekreterarebefattningen bytt om innehafvare. Professorn och Kommendören D:r *Carl Erik Johan Rogberg* har nämligen på egen begäran entledigats från denna befattning, och har till kanslerssekreterare i hans ställe förordnats vice Häradshöfdingen, Juris utriusque kandidaten *Otto Ulrik Croneborg* (Kanslersbref af 22 dec.). Professor *Rogberg* följes, då han efter en lång arbetsdag går att njuta sitt otium, af Högskolans uppriktiga tack och välönskningar.

I Styrelsens sammansättning har under läsåret icke någon förändring ägt rum, sedan de ledamöter däraf, som varit i tur att afgå, omvalts, nämligen Doktor *Leman* och Ingeniör *Ekman* af Stadsfullmäktige och Borgmästare *Svanberg* af Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, samtlige för åren 1903—05.

Till vice ordförande för år 1903 har Styrelsen återvalt Professor *August Wijkander* och till kassaförvaltare för samma tid Herr *Ivar Wærn* (Styr. prot. 10 dec.).

Styrelsen har, sedan sista Årsredogörelsen utgafs, haft tio sammanträden; Lärarerådet har haft tjugutre sammanträden.

Inom lärarekåren hafva följande förändringar ägt rum.

I fullföljd af syftet i Herr *August Röhss'* i sista Årsredogörelsen, s. 6—8, anförda skrifvelse har den af honom inrättade professuren i *nationalekonomi och sociologi* först upprätthållits på förordnande och sedermera besatts med ordinarie innehaf-

vare. Detta förordnande meddelades åt Herr *Gustaf Steffen* (jämför föregående Årsredogörelse, s. 14), hvilken sedermera ock af Styrelsen utnämndes till ordinarie innehafvare af platsen (prot. 2 februari) och i denna egenskap stadfästades af Kungl. Maj:t den 13 mars. Professor Steffen inställdes högtidligen i sitt ämbete den 15 maj med en offentlig föreläsning öfver *Företagarens nationalekonomiska funktioner*. Till bevistande af denna föreläsning hade rektor utfärdat inbjudning, beledsagad af en afhandling *Studier i den franska romanen om Horn*, I.

Undervisningen i *geografi (med handelsgeografi) och etnografi*, i hvilket ämne likaledes på grund af Herr *August Röhss'* donation en professur vid Högskolan nyinrättats, har under året efter benäget åtagande uppehållits af Professor *Kjellén*. Förnästkommande termin har emellertid Styrelsen på Lärarerådets förslag förordnat docenten i geografi vid Upsala Universitet D:r *Sven Lönborg* att uppehålla den till denna professur hörande undervisning (Styr. prot. 22 maj.). Detta förordnande erhöll den 26 maj Kanslerens för Rikets Universitet stadfästelse.

Såsom sökande till professuren hafva under v. t. Docenterna *Karl Ahlenius* och *Sven Lönborg* aflagt föreläsningsprof, under det att Docenten *Otto Nordenskjöld* frikallats från sådant prof och D:r *A. Hollender*, som äfven vid ansökningstidens utgång anmält sig som sökande, afstått från ansökningens fullföijande. Till sakkunnige för bedömande af de sökandes skicklighet har Styrelsen utsett Professor *E. Löffler* i Köpenhamn, Öfverbibliotekarien *E. W. Dahlgren* och Professorn Friherre *Gerhard De Geer* i Stockholm. (Styr. prot. 4 och 28 okt.).

Till docent i klassisk filologi har Styrelsen på Lärarerådets förslag förordnat förutvarande docenten i latinska språket vid Lunds Universitet F. D:r *Carl Olof Thulin* (Styr. prot. 7 mars). Detta förordnande stadfästes af Kansleren för Rikets Universitet den 17 mars. Genom att i större utsträckning än hittills anställa docenter afser Högskolan bland annat att, för den händelse ytterligare disputationsprof för filosofie doktorsgraden skulle komma att afläggas vid Högskolan, de ordinarie lärarne må vid disputationernas granskning hafva vid sin sida biträde af därtill kompetente vetenskapsmän.

För Docenterna *Liljeqvist* och *Janzon*, hvilkas förordnanden att vara docenter i filosofi och klassisk filologi utgingo med år 1902, hafva dessa förordnanden förnyats på ytterligare tre år (Styr. prot. 10 dec.).

Sedan the Rev. *W. Hawksley Westall*, som för läsåret fått förnyadt förordnande såsom e. o. lärare i engelska, sökt och erhållit tjänstledighet från slutet af oktober till läsårets slut, förordnades af Styrelsen på Lärarerådets förslag i hans ställe the Rev. *C. G. Lutz* för återstoden af höstterminen (Styr. prot. 28 okt.) och sedermera för vårterminen (Styr. prot. 10 dec.).

M. *Henri Bèche*, bachelier ès lettres, har under februari—april haft förordnande såsom e. o. lärare i franska (Styr. prot. 2 febr.).

Under mars månad har professorn i semitisk-österländsk filologi vid Köpenhamns Universitet D:r *F. Buhl* på Högskolans inbjudan hållit en serie af åtta föreläsningar öfver *Israeliternas kulturhistoria*. Dessa föreläsningar, hvartill 759 åhörare antecknat sig, hvilket tillräckligt visar det lifliga intresset för dem och betydelsen af den vetenskapliga växelverkan de representera, äro de första som anordnats med tillhjälp af *S. A. Hedlunds föreläsningsfond*. Tack vare denna fond, hvars uppkomst och betydelse omnämnts i den näst föregående Årsredogörelsen, hoppas Högskolan hvarje år kunna inbjuda främmande vetenskapsmän att här hålla föreläsningar. Det lyckliga sätt, hvarpå Professor *Buhl* invigt dessa föreläsningskurser, varslar godt om deras framtid, på samma gång det har rätt till Högskolans lifliga erkänsla och tacksamhet.

Då den treårsperiod, för hvilken rektor, rektors ställföreträdare och rektorsnämnd sist valts, med detta läsår gått till ända, anställdes den 16 maj nytt val, hvarvid samtliga de afgående omvaldes, eller till rektor Professor *Vising*, till rektors ställföreträdare Professor *Stavenow*, till medlemmar af rektorsnämnden utom rektor Professorerna *Stavenow* och *Norström*, med Professorerna *Cederschiöld* och *Lindberg* till suppleanter.

Tjänstledighet har åtnjutits under året af Professor *Lidén* för resa i vetenskapligt syfte 2—17 sept., för enskilda an-

gelägenheter 16—23 april; af Professor *Kjellén* under september för vetenskapliga studieresor; af Professor *Stavenow* 23 mars —24 april för samma ändamål, däri inbegripet deltagande i den historiska kongressen i Rom 2—9 april; af Professor *Norström* under maj för utarbetandet af vetenskapligt verk; af Professor *Paulson* under examensperioden i juni för hälsans vårdande. The Rev. *Westall* har, såsom förut nämnts, varit tjänstledig största delen af året. Dessutom har rektor med stöd af Statuternas § 15 beviljat en eller annan lärare tillfällig tjänstledighet på kortare tid.

Föreläsningar och öfningar togo sin början höstterminen den 8 september och vårterminen den 22 januari.

Om den under arbetsåret meddelade undervisningen hafva de särskilda lärarne lämnat nedanstående uppgifter.

JOHAN VISING,

Fil D:r, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk), R. N. O.

Romanska språk: I enskilda föreläsningar 1 t. i veckan under hela läsåret har meddelats en *encyklopedisk inledning till de romanska språkens studium.* Hittills har blott medhunnits indelningen af de romanska språken jämte större delen af den romanska filologiens historia, hvarför kursen kommer att fortsättas under nästkommande läsår. Den är afsedd för såväl filosofie kandidat- som licentiatexamen.

Franska: Under 1 t. i veckan har i enskilda föreläsningar den *franska formläran* historiskt behandlats. Nomina, räkneorden och pronomina hafva medhunnits; verben skola behandlas under nästa läsår.

Af *fornfranska texter* har första delen af *La chanson de Roland* tolkats under 1 t. i veckan.

Dessa båda kurser hafva hufvudsakligen varit beräknade för licentiatexamen.

Likaså seminarieöfningarna med *uppgifter ur den franska syntaxen.* Under h. t. refererades och kritiserades nyare afhandlingar, särskildt af Meyer—Lübke, Schayer, P. A. Geijer och Meinecke, om den bestämda och den partitiva artikeln; under v. t. afhandlingar om pronomina *il* och *ce.* Äfven denna kurs kommer att fortsättas.

JOHANNES PAULSON,

Fil. D:r, Professor i klassiska språk, R. N. O.

Latin: *Ciceros tal för Milo. Enskilda föreläsningar* 2 t. hvarje vecka under h. t. *Minucius Felix' Octavius. Pro-seminarieöfningar* 2 t. hvarje vecka under v. t. (Under maj månad delvis 4 t. i veckan.)

Grekiska: *Sophokles Elektra. Enskilda föreläsningar* 2 t. i veckan under hela läsåret t. o. m. första veckan i maj.

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. D:r, Professor i filosofi.

Filosofiens historia: a) *Kants teleologi* (seminarium 2 t. i veckan h. t.); b) *Grekiska filosofiens historia* (ensk. föreläsningar 3 t. i veckan v. t.).

Filosofiens propedevtik (antropologi, logik, rättsfilosofi 3 t. i veckan h. t., 2 dito v. t.).

På seminariet ha genomgåtts *Vorrede* och *Einleitung* till *Kants Kritik der Urtheilskraft*, hvarjämte en öfversikt öfver detta arbetes teleologiska innehåll tagits efter *Kuno Fischer*.

Föreläsningarna öfver den grekiska filosofiens historia ha fortskridit t. o. m. Plato och varit afsedda för betyget *med beröm godkänd* i filosofie kandidatexamen.

De propedevtiska föreläsningarna öfver rättsfilosofi ha meddelat fullständig kurs för de förberedande examina för jurister, medan däremot föreläsningarna i antropologi och logik afbrutits af min tjänstledighet för vetenskapligt syfte i maj månad. I antropologi ha den allmänna delen, det sinnliga förnimmelselifvet och en öfversikt öfver viljelifvet medhunnits; i logik den allmänna delen och läran om begrepp och omdöme. För utfyllande af kurserna i de två senast nämnda ämnena ha noggranna litteraturhänvisningar gifvits.

GUSTAF CEDERSCHIÖLD,

Fil. D:r, Professor i nordiska språk.

Fornnorsk och fornisländsk grammatik: Hufvuddragen af ljud- och formläran (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan under h. t.).

Fornnorsk och fornisländsk litteratur: 1:o i förbindelse med den grammatiska kursen, valda stycken af Wimmers Læsebog; 2:o Sångerna af Vafþrúđnismál Völuspá, Grimnismál och Hávamál (str. 1—145) af

den äldre Eddan (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan under hela läsåret); 3:o jfr under *Seminarieöfningar!*

Svensk grammatik: 1:o Öfversikt af språkets utveckling (hufvudsakligen med afseende på ljud, böjningsformer och accentförhållanden) från 1200-talet till nutiden (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan och mot slutet 3 eller flera under v. t.); 2:o jfr under *Seminarieöfningar!*

Svensk litteratur: 1:o I samband med grammatikundervisningen, valda stycken af Noreens Altschwedisches Lesebuch; 2:o jfr under *Seminarieöfningar!*

Seminarieöfningarna: (2 t. hvarannan vecka) hafva under detta, liksom under nästföregående läsår måst anordnas såsom "proseminarium"; ämne för öfningarna har under h. t. varit *Äldre Västgötalagen*, hvaraf Giptar bolkær och Rætlöso bolkær behandlats så, att lärjungarne turvis, en för hvar särskild gång, föredragit och förklarat ett par sidor af texten, i det att föredragandens framställning diskuterats och kompletterats af de öfriga lärjungarna eller (och oftast) af föreståndaren. Under v. t. har ämnet varit *Nysvensk syntax;* vissa sidor häraf hafva, i det H. G. Wiwels "Synspunkter for Dansk sproglære" tagits till grundlag, behandlats genom föredrag af de studerande samt diskussion öfver det föredragna. Dessutom ha följande, af nedannämnde seminariemedlemmar författade afhandlingar ventilerats: "Redogörelse för Rætlöso bolkær i Äldre Västgötalagen", af C. G. Larsson; "Om böjningen af nomina propria i nysvenskan", af A. Falck; "Öfversättning af Auđuns þáttr", af A. G. Ljungdahl.

LUDVIG STAVENOW,

Fil. D:r, Professor i historia och statskunskap (med undervisningsskyldighet i historia).

Nordisk historia: *Öfversikt af Sveriges historia* (ensk. förel. 3 t. i veckan v. t.).

Tillkomsten af föreningen mellan Sverige och Norge år 1814 (nio offentliga föreläsn. h. t.).

Behandling af valda uppgifter rörande Sveriges nyare historia (seminarieöfningar 2 t. hvarannan vecka h. t. och v. t.).

Allmän historia: *Det europeiska statssystemets historia från 1815 till 1848* (3 t. i veckan h. t., 2 t. i veckan v. t.).

Föreläsningarna öfver Sveriges historia utgjorde en öfversikt af svenska folkets politiska och kulturella utveckling från äldsta tider till Karl XII:s död

och voro närmast lämpade för teologisk-filosofisk examen, men användes äfven såsom repetitionskurs för filosofie kandidatexamen. Föreläsningarna öfver det europeiska statssystemets historia från 1815 till 1848 voro afsedda för filosofie-kandidatexamen och filosofie licentiatexamen. De offentliga föreläsningarna öfver den svensk-norska unionens tillkomst afsågo att i populär form framställa resultaten af den ingående forskning, som de senaste årtiondena bedrifvits rörande denna viktiga tilldragelse. Vid årets seminarieöfningar föredrogos och diskuterades följande uppsatser: Under h. t.: *Betänkandet om lagarnes verkställighet 1766* (stud. G. Ljungdahl), *Rysslands förbindelser med Preussen och Danmark med afseende på Sverige under 1760-talet* (stud. O. W. Hippel), *Realisationsfrågans behandling vid 1769 års riksdag* (stud. H. Ling), *Försöken till författningsreform vid 1769 års riksdag* (stud. E. Naumann), *Tryckfrihetsförordningen 1766* (stud. R. Elander); under v. t.: *Revolutionsplaner mot Gustaf IV Adolf före Adlersparres tåg mot Stockholm* (stud. S. Braathen), *Förbindelserna mellan Sverige och Norge under kriget 1808—1809* (stud. Kl. Eriksson), *Konstitutionsutskottets utlåtande om ståndsrepresentationens förändring af den 24 Mars 1810* (stud. A. Falck), *Freden i Paris Jan. 1810 och Sveriges följande förbindelser med Frankrike intill Bernadottes val till tronföljare* (stud. T. Wennerberg), *Sveaborgs kapitulation* (stud. E. Andersson).

EMIL LINDBERG,

Fil. D:r, Professor i semitiska språk.

Hebreiska: *Grammatik* jämte explikation och grammatisering, hvarvid genomgåtts 37:e kap. af Genesis (ensk. förel. 5 tim. i veckan h. t.).

Tolkning af Genesis samt hvarannan gång repetition af den hebreiska grammatiken (ensk. förel. 4 tim. i veckan v. t.).

Arabiska: *Fransmän och araber i Algier* (6 offentl. förel. under okt. och nov.).

Arabisk grammatik med explikation (ensk. förel. 1 t. i veckan v. t.).

Etiopiska: *Grammatik* med explikation (ensk. förel. 1 t. i veckan v. t.).

Seminarieöfningar: *Arameiska inskrifter* (2 t. hvarannan vecka h. t. under den tid de offentliga föreläsningarna ej pågått).

Föreläsningarna öfver *Genesis* hafva fortgått efter ungefär samma plan som under föregående år, med undantag af att måhända något mera vikt lagts på den grammatiska, syntaktiska, textkritiska och arkeologiska behandlingen i fråga

om den del, som hunnit grundligare genomgås; på grund hvaraf behandlingen af senare hälften måst inskränka sig till tolkningen af de allra svåraste ställena. — Föreläsningarna i *arabisk* och *etiopisk grammatik* ha naturligtvis varit afsedda endast för nybegynnare. — Under *seminarieöfningarna* ha genomgåtts *Hadad-* och *Panammuinskrifterna*, hvarvid jämte läsning och tolkning af själfva inskrifterna språkets egendomliga karaktär och olikhet med den öfriga arameiskan särskildt accentuerats. —*De offentliga föreläsningarna* hafva skildrat Algeriets natur, folkkaraktärer och kulturella framsteg, hvarvid särskildt frågan om fransmännens ställning till de infödde och om i hvad mån de lyckats med dessas kultivering vidrördes.

EVALD LIDÉN,

Professsor, innehafvare af Oscar II:s professur i jämförande språkforskning med sanskrit.

Latinsk språkhistoria: På enskilda föreläsningar 2 t. i veckan genomgicks den latinska *nominal- och pronominalböjningen* såväl under jämförelse med öfriga italiska dialekter samt med fornindiska och grekiska som med hänsyn till dess successiva förändringar under latinska språkets historiska tid.

Germansk språkhistoria: På enskilda föreläsningar 1 t. i veckan under h. t. behandlades *valda delar af germansk ordhistoria*, hvarvid ett mindre antal typiska och mera utbredda germanska ordfamiljer belystes företrädesvis från betydelselärans och ordbildningens synpunkt.

Under v. t. genomgicks på enskilda föreläsningar 2 (delvis 1) tim. i veckan en *elementär kurs i gotisk grammatik*.

Fornindisk grammatik: på enskilda föreläsningar 1 t. i veckan under hela läsåret genomgicks den *fornindiska nominalböjningen*, hvarvid på viktigare punkter företrädesvis den latinska och den grekiska nominalböjningen framställdes till jämförelse. Behöfliga viktigare delar af den indiska ljudläran behandlades (deskriptivt och historiskt) jämsides med formläran. — Kursen motsvarar fordringarne för högre betyg i kandidatexamen.

Seminarieöfningar: Under dessa, som fortgingo med sammanlagdt 10 sammanträden à 2 t. under läsåret, behandlades ingående vissa delar af *Hitopadeça* (efter Lanman's Reader). Det viktigaste af verbalböjningen, ordbildnings- och kompositionsläran samt syntaxen inöfvades, och viktigare ord belystes etymologiskt.

ELIS WADSTEIN,

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Tyska: En propedevtisk kurs i *fonetik* i förening med praktiska öfningar (2 timmar i veckan under förra hälften af v. t.).

Tolkning af Braune, Althochdeutsches Lesebuch XVI: *Aus dem Tatian* och XXXII, 6—20: *Aus Otfrids Evangelienbuch* (2 t. i veckan under h. t.)'

Tolkning af *Hildebrandslied* 1—48, på seminarieöfningar (af deltagarna under professorns ledning; 2 t. hvarannan vecka under v. t.).

Forntyska *dialektundersökningar* på grundval af Steinmeyer u. Sievers. Althochdeutsche Glossen samt Wadsteins Kleinere altsächsische Sprachdenkmäler, på seminarieöfningar (2 t. hvarannan vecka under h. t.). Dessa undersökningar hafva företagits på liknande sätt som under förra läsåret, och har därunder genomgåtts Althochd. Glossen II: 574, 1—17 och 32—48 samt Kl. altsächs. Sprachd. s. 89—91.

Under läsårets *seminarieöfningar* har ytterligare förekommit: *Föredrag* af Kand. C. Koch öfver *De fornlågfrankiska språkresterna* och *Inledningsföredrag till Hildebrandslied* af Kand. W. Nyman. Därjämte har Kand. E. Strömberg refererat *Paul: Die Umschreibung des Perfektums im Deutschen mit haben und sein.*

Engelska: En propedevtisk kurs i *fonetik* i förening med praktiska öfningar (2 t. i veckan under senare hälften af v. t.).

En öfversikt af den *anglosaxiska ljud- och formläran* jämte *tolkning af valda texter* i Sweet, An Anglo-Saxon Primer (2 t. i veckan under h. t.).

OTTO SYLWAN,

Fil. D:r, Professor i estetik med literatur- och konsthistoria.

Svensk literaturhistoria: Offentliga föreläsningar (1 t. i veckan) under februari 1903 öfver Johan Ludvig Runeberg. — Såsom ersättning för öfningarne i proseminariet, hvilka icke under läsåret anordnats, hafva två af lärjungarne författat uppsatser öfver uppgifna ämnen, nämligen stud. Sv. Brisman om De s. k. "Lejonkule-dramerna" och stud. K. Fr. Hellquist om "Stagnelius episka diktning".

Allmän literaturhistoria: på enskilda föreläsningar under 4 t. i veckan (ökade till 5 under senare delen af vårterminen) har genomgåtts en kurs i antikens, medeltidens och renässansens literatur, hvilken varit förbun-

den med repetitioner, och som varit afsedd för dem, som eftersträfva högre betyg i fil. kand.-ex.

Konsthistoria: på enskilda föreläsningar 1 t. i veckan under h. t. har lämnats en öfversikt af renässans-arkitekturen i Italien.

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. D:r. Professor i statskunskap med statistik, förordnad att uppehålla äfven undervisningen i geografi.

Statskunskap: *1866 års riksdagsordning* (ensk. förel. 3 t. i veckan h. t.); 1809 *års regeringsform* (ensk. förel. 3 t. i veckan v. t.); *Rösträttsfrågans parlamentariska utveckling* (prakt. öfningar 2 t. hvarannan vecka v. t.).

Geografi: *Europas politiska geografi och statistik* (ensk. förel. 2 t. i veckan under hela läsåret).

Sedan de nödiga förutsättningarne i statsrättsligt vetande meddelats genom höstterminens kurs, upptogs rösträttsfrågan till seminariebehandling med fyra lärjungar på vårterminen; och har detta arbete resulterat i en fullständig kasuistik öfver alla vid svenska riksdagen sedan år 1866 framkomna reformförslag i detta syfte.

Den propedevtiska kursen i regeringsformen har icke framskridit längre än till § 81.

Den politiskt-geografiska kursen har direkt anknutits till den, i de bägge närmast föregående Årsredogörelserna omnämnda, allmänna framställningen af den politiska världskartan. Under läsåret hafva behandlats Schweiz, Belgien, Holland, England, Tyskland, Österrike och Ryssland, hvadan alltså nu endast de skandinaviska länderna återstå. Liksom förut har äfven nu särskild uppmärksamhet ägnats åt aktuella frågor; såsom om Hollands politiska läge, "imperial connexion" inom engelska väldet, om Tysklands utveckling som sjömakt, om nationalitetsstriderna i Österrike.

GUSTAF F. STEFFEN,

Fil. D:r, Professor i nationalekonomi och sociologi.

Nationalekonomi: *Inledning till nationalekonomiens studium* samt *Allmän nationalekonomi* (ensk. förel. 2 t. i veckan h. t. och v. t.).

Historisk nationalekonomi, propedevtisk kurs (ensk. förel. 1 t. i veckan h. t.).

Pänningar och kredit (ensk. förel. 1 t. i veckan v. t.).

Teori och värklighet på det nationalekonomiska området (3 offentl. förel. h. t.).

Handel och handelspolitik (6 offentl. förel. v. t.).

Sociologi: *Inledning till sociologiens studium* samt *Öfversikt öfver den sociologiska litteraturen före Spencer* (ensk. förel. 1 t. i veckan h. t.).

Seminarieöfningar: *Värdeteoriens, jordränteteoriens* samt *kapital-* och *kapitalränteteoriens historia*, kritiskt belyst (2 t. hvarannan vecka v. t.).

De enskilda nationalekonomiska föreläsningarna och de såsom "proseminarium" anordnade seminarieöfningarna voro lämpade för betyget *berömlig* i filosofie kandidatexamen, i det de sökte bibringa en möjligast säker kännedom om den *allmänna nationalekonomiens* hufvudläror och dessas historia samt om grunddragen i den *allmänna ekonomiska historien* och dessutom en mer omfattande insikt i *pänninge- och kreditväsendets* teori och historia. Vid seminarieöfningarna hafva Böhm-Bawerks kritik af Marx' värdeteori samt artiklar i "Ekonomisk Tidskrift" om jordräntan, kapitalbildningen och kapitalräntan refererats eller upplästs och kritiserats af deltagarne samt bildat utgångspunkt för diskussioner och litteraturhistoriska exkurser.

De elever vid Göteborgs Handelsinstitut, hvilka aflagt studentexamen, hafva såsom auskultanter bevistat föreläsningarna i *allmän nationalekonomi* (2 t. i veckan h. t. och v. t.) samt vissa seminarieöfningar (frivilligt) och hafva, efter af mig verkställd pröfning, erhållit vitsord för sina insikter, hvarvid kunskapsfordringarna dock ställts betydligt lägre, än om det gällt pröfning för filosofie kandidatexamen.

LARS WÅHLIN,

Fil. D:r, Bibliotekarie, Docent i klassisk filologi.

Grekiska: *Elementär kurs i homerisk grammatik* (ensk. förel. med repetitionsförhör 2 t. i veckan h. t.).

Examinatorium öfver Lysias, or. XII och XVI (2 t. i veckan v. t.).

Seminarieöfningar öfver valda stycken af grekiska lyrici (2 sammanhängande timmar hvarannan vecka h. t. och senare delen af v. t.).

Stilskrifning (1 t. i veckan hela läsåret).

Vid examinatoriet öfver Lysias ha lärjungarna själfva öfversatt texten, hvarefter denna öfversättning kritiserats samt anmärkningar af språklig, saklig och någon gång kritisk art bifogats.

Vid seminarieöfningarna ha dels texter af joniska och lesbiska lyrici, dels i dialektologiskt afseende intressanta punkter ur den grekiska ljudläran behandlats.

EFRAIM LILJEQVIST,
Fil. D:r, Docent i filosofi.

De första grunderna i etiken (ensk. föreläsningar 3 tim. i veckan under h. t.).

Høffdings "Religionsfilosofi" (seminarieöfningar 2 tim. i veckan under h. t.).

Filosofiens historia (ensk. föreläsningar 4 tim. i veckan under v. t.).

Jellincks "Das Recht des modernen Staates", I. "Allgemeine Staatslehre" (Seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka under v. t.).

De enskilda föreläsningarna ha utgjorts af propedevtiska kurser, under h. t. för filosofie kandidatexamen, under v. t. för samma examen och de förberedande examina; voro i senare fallet förenade med examinatorium. Seminarieöfningarna ha afsett såväl kandidat- som licentiatstudier, och är fortsättning af höstterminens seminarieöfningar öfver Høffdings "Religionsfilosofi" annonserad för kommande hösttermin (fr. o. m. sid. 179). Eventuellt skola seminarieöfningarna öfver Jellincks "Allgemeine Staatslehre" (fr. o. m. sid. 162) fortsättas under v. t. 1904.

ELIAS JANZON,
Fil. D:r, Docent i klassisk filologi.

Cicero, De oratore I (ensk. förel. 1 tim. i veckan h. t.), afslutning från förra läsåret.

Quintilianus, Institutio oratoria X (ensk. förel. med repetitionsförhör 3 tim. i veckan h. t. och 2 tim. i veckan v. t. före påsk).

Terentius, Phormio (ensk. förel. och examinatorium 2 tim. i veckan under tiden före och 4 tim. i veckan under tiden efter påsk v. t.).

Skriftliga exercitier i latin (1 tim. i veckan hela läsåret).

THE REV. W. HAWKSLEY WESTALL,

E. o. lärare i engelska.

Lectures on London, its history, antiquities and development to the present times höllos 1 t. i veckan september, oktober för såväl lärjungar vid Högskolan som auskultanter mot erläggande af särskild afgift.

The English Humorists: Dean Swift, Gulliver's Travels behandlades under samma tid i praktiska öfningar med lärjungar vid Högskolan.

Båda dessa kurser fortsattes af

THE REV. CARL GUSTAF LUTZ,

E. o. lärare i engelska,

under återstoden af h. t.

Under v. t. fortgingo föreläsningarna öfver London till slutet af februari, då de ersattes af föreläsningar öfver

History of English Literature till slutet af april.

De praktiska öfningarna hade under v. t. till ämne

Shakespeare's Richard II, som behandlades 2 t. i veckan enligt för öfrigt samma plan som föregående praktiska öfningar.

HENRI BÈCHE,

Bachelier ès lettres, e. o. lärare i franska.

La littérature française contemporaine utgjorde ämnet för föreläsningar 1 t. i veckan februari—april, tillgängliga äfven för allmänheten mot afgift. De behandlade författarne voro Victor Hugo, Musset, Sardou.

Praktiska öfningar, 1 t. i veckan under samma tid, afsågo att bibringa deltagarne (lärjungar vid Högskolan) förmåga att uppfatta och själfva deltaga i konversation på franska.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra Årsredogörelsens utsändande blifvit af Högskolans lärare utgifna eller äro under tryckning.

A. U. Bååth:

Kung Valdemar och Bisp Absalon i fejd mot venderna. Efter Saxos Historia danica. Lund. Gleerup. 1902.

Tolkningar af *Hildebrandslied, Nibelungenlied,* Hartmann von Aues *Den arme Henrik* samt af valda dikter af *Walther von der Vogelweide,* allt i *Världsliteraturen i urval och öfversättning* af Henrik Schück.

Dikter och *Uppsatser* i tidningar och kalendrar.

Gustaf Cederschiöld:

Rytmen och fantasien, i Nordisk tidskrift, utg. af Letterstedtska föreningen. Sthlm 1902.

Svensk läsebok. Andra kursen. Femte upplagan, Gbg 1902.

" " *Fjärde kursen. Andra upplagan.* Gbg 1902.

Rimlista till Eufemiavisorna och Erikskrönikan, i Göteborgs Högskolas Årsskrift VIII.

Har medverkat vid redaktionen och tryckningen af de under läsåret utgifna eller under utgifning varande häftena af *Ordbok öfver svenska språket,* utgifven af Svenska Akademien.

Elias Janzon:

Dikter af Catullus. I första bandet af "Världslitteraturen i urval och öfversättning redigerad af Henrik Schück", Stockholm 1902.

Rudolf Kjellén:

Bidrag till Sveriges endogena geografi, IV: *Meddelanden om jordstötar i Sverige t. o. m. 1759,* Geolog. Fören. Förh. 1903, ss. 129—170.

Bidrag V: Meddelanden om jordstötar i Sverige 1760—1846, ibm. ss. 191—228.

Bidrag VI: Kittelkrater eller dödt fall? Ibm. ss. 229—254.

Studier och äfventyr i Västerdalarne, Svenska Turistfören. Årsskrift 1903.

Några ord om de akademiska undervisningsformerna, i Nordisk Universitetstidskr. 1903.

Evald Lidén:

Einige Lehnwörter im Finnischen, i Finnisch-ugrische Forschungen hrsg. von Setälä und Krohn, bd III.

O. E. Lindberg:

Framtidens kristendom, i *Kulturbiblioteket.* Stockholm 1902.

Uppsatser i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, hvarannan vecka.

Skisser och recensioner i tidningar och tidskrifter.

Vitalis Norström:

Radikalismen ännu en gång. En replik. Aktiebolaget Hiertas bokförlag. Sthm. 1903.

I hvilken mening är Jesus vår frälsare? I tidskriften *I religiösa och kyrkliga frågor.* Sthm. 1902.

Artiklar i Handelstidningen öfver *Rudolf Euckens religionsfilosofi.* Göteborg 1902.

Johannes Paulson:

Tvänne ekloger af Vergilius (II. III). I svensk tolkning. (Ingår i skriftsamlingen "Till Martin Weibulls minne".)

Hvilka antika källor har Shakespere begagnat för sitt skådespel Timon af Atén? Göteborgs Högskolas årsskrift 1903. II.

Strödda anteckningar till Natanael Beckmans "Grunddragen af den svenska versläran." (I Språk och Stil 1902.)

Den daktyliska hexametern hos August Strindberg. En metrisk studie. (I Språk och Stil 1903.)

In Velleium Paterculum annotationes. (I Eranos V.)

Tulliana. (I Nordisk Tidsskrift for Filologi, tredie række, elvte bind.)

Ludvig Stavenow:

Sveriges Historia intill tjugonde seklet. Del VII (1718—1772). Sthm. 1903.

Sakkunnigutlåtande. (Uti Handlingar angående lediga e. o. professuren i historia vid Uppsala Universitet. Uppsala 1903.)

Gustaf F. Steffen:

Om begreppet folkhushållning, i Ekonomisk Tidskrift, 1903.

Om företagarens nationalekonomiska funktioner, i Ekonomisk Tidskrift, 1903.

Artiklar öfver socialvetenskapliga ämnen i Göteborgs Handelstidning.

Otto Sylwan:

Ett metriskt spörsmål. I *Språk och Stil* 1902.

Ur tidningspressens historia (Föreningen Heimdals Folkskrifter n:o 76).

Några ord om Runebergs ungdomsdiktning. I *Samlaren* 1902.

Johan Ludvig Runeberg. En öfversikt af hans utveckling (Studentföreningen Verdandis Småskrifter 112).

Svensk literatur vid adertonhundratalets midt (1830—60). *Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola* XVIII. (Under tryckning.)

Carl Thulin:

De obliqua oratione apud Thucydidem, II. I Acta Universitatis Lundensis XXXVIII. Lundæ 1902.

Elis Wadstein:

Raub, Robe und Verwandtes (i Indogermaniche Forschungen XIV).

Recension af *Napier*: *Old English Glosses* (i Anzeiger für Indogermanische Sprach- und Altertumskunde).

Beiträge zur Erklärung des Hildebrandsliedes (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1903, I).

Johan Vising:

Om språk och stil. Föreläsning vid öppnande af sommarkurserna vid Göteborgs Högskola den 16 augusti 1902. Tryckt i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning.

Buffons klassiska yttrande om stilen. I tidsskriften Språk och Stil, II, 2.

Läroverkskommittéen och språkundervisningen. I Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning 6, 7 februari 1903; sedermera omtryckt i tidsskriften Skolan.

Studier i den franska romanen om Horn, I. (Göteborgs Högskolas Årsskrift IX. Bilagdt *Inbjudning till den offentliga föreläsning*, med hvilken Professorn i nationalekonomi och sociologi Fil. D:r Gustaf Fredrik Steffen tillträdde sitt ämbete 1903.)

Minnestal hållna i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle å dess högtidsdagar 1900—03. I K. Samhällets Handlingar. Fjärde följden, VI. Göteborg 1903. (Under tryckning.)

Smärre uppsatser i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och i Zeitschrift für französische Sprache und Literatur.

Har ock utgifvit denna *Årsredogörelse.*

Lars Wåhlin:

Har redigerat och utgifvit *Nordisk Universitetstidskrift* 3:e årg. samt författat smärre artiklar däri.

Bland sådana af Högskolans lärare under det gångna läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande här anföras:

A. U. Bååth: Har erhållit ett af Svenska Akademiens större honorar för vittra författare.

Utnämndes den 1 dec. till Riddare af K. Nordstjärneorden.

Gustaf Cederschiöld: Deltog i det nordiska filologmötet i Uppsala och Stockholm augusti 1902. Erhöll den 20 dec. 1902 af Svenska Akademien kungliga priset ("för förtjänstfull verksamhet, egnad åt svensk språkforskning samt nordisk litteratur och historia").

Rudolf Kjellén: Företog i juni—juli 1902 en nära sex veckor lång resa genom Småland, Östergötland, Södermanland, Ångermanland, Helsingland och Dalarne för studier af endogena företeelser inom vårt lands geografi (sprickdalar, förkastningslinier, vulkaniska bildningar m. m.)

Evald Lidén: Deltog i det nordiska filologmötet i Upsala och Stockholm augusti 1902.

Resa: Sept. 1902 till Tyskland för deltagande, ss. representant för Högskolan, i XIII Internationella Orientalistkongressen i Hamburg, med reseunderstöd af statsverket. I april till Italien.

Efraim Liljeqvist: Har sedan förra Årsredogörelsen utgafs, under juni och halfva juli 1902 fortsatt sin studieresa i Frankrike med vistelse vid universitetet i Grenoble och dessutom företagit ett kortare besök i Basel för att taga kännedom om schweiziska universitetsförhållanden.

Fungerade i september som Lärarerådets opponent vid Högskolans första doktorsdisputation.

Ludvig Stavenow: Anmodades af humanistiska sektionen i Uppsala att såsom sakkunnig inkomma med utlåtande rörande de sökande till e. o. professuren därstädes.

Företog 20 mars—24 april en resa till Italien och deltog därunder såsom representant för Göteborgs Högskolas Lärareråd och för Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle uti den internationella historiska kongressen i Rom.

Carl Thulin: Företog sommaren 1902 en studieresa till Tyskland.

Johan Vising: Utsågs af Lärarerådet att vara promotor vid Högskolans första doktorspromotion den 6 juni.

Till medlemmar af redaktionskommittén för Högskolans *Årsskrift* har Lärarerådet för 1903 omvalt Professorerna *Vising* och *Norström* samt Bibliotekarien *Wåhlin* (Lärarer. prot. 15 dec.) och till revisorer af *Årsskriftens* räkenskaper för 1902 utsett Professorerna *Wadstein* och *Sylwan.*

Årsskriftens åttonde band, årgången 1902, är färdigtryckt och distribueras i dessa dagar.

Af *Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola* har häft. XVII under sista läsåret utkommit. Det innehåller *Filosofiska Konturer* af *Allen Vannérus.* Häft. XVIII, *Runeberg* af *Sylwan* (se ofvan s. 25), är under tryckning. Äfven detta år har Högskolan Konsul *Oscar Ekmans* välvilja och frikostighet att tacka för att den kunnat fortsätta denna publikation.

Det *Filologiska Samfundet* har under läsåret haft 6 sammankomster. Vid dessa hafva föredrag hållits af följande bland Högskolans lärare och lärjungar öfver här angifna ämnen, nämligen af

A. U. Bååth: Sjunde sången af Nibelungenlied i svensk tolkning.

Elias Janzon: Några elegier af Propertius.

Carl Koch: Om den gotiska dativen.

Evald Lidén: Om namnet Ålleberg och besläktade ord.

Johannes Paulson: Strödda anteckningar under läsningen af Natanael Beckmans "Grunddragen af den svenska versläran."

Otto Sylwan: Några ord om Runebergs ungdomsdikter.

Carl Thulin: Om den stora altarfrisen i Pergamum.

Medlemmarnes antal utgör vid läsårets slut 37.

Af Högskolans undervisning hafva under året begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsstadgan § 7) under h. t. 90, under v. t. 85. Af dessa äro 71 namn gemensamma för båda terminernas kataloger. De kvinnliga studerandes antal har varit h. t. 7, v. t. 9.

Under höstterminen inskrefvos 31 nya lärjungar; under vårterminen 7.

Enligt uppgift till vårterminens katalog hafva lärjungarne beredt sig för följande examina:

Filosofie licentiatexamen	13
" kandidatexamen	38
" " efterpröfning	8
Teologisk filosofisk examen	8
Juridisk " "	5
" preliminär "	1

Tolf studerande hafva icke uppgifvit sig afse någon särskild examen.

Af de studerande, som bereda sig för filosofie licentiatexamen, hafva tio aflagt filosofie kandidatexamen.

Auskultanter (Ordningsstadgan § 13) hafva under h. t. antecknat sig till ett antal af 64, under v. t. till ett antal af 39. Af dessa hafva under h. t. 36, under v. t. 32 utgjorts af elever vid härvarande Handelsinstitut, hvilka begagnat sig af Högskolans undervisning i nationalekonomi. Dessutom hafva under h. t. 46 och under v. t. 21 biljetter lösts till Rev. *Lutz*' föreläsningar, dels för hela serien dels för enstaka föreläsningar. Under v. t. hafva 57 sådana biljetter lösts till M. *Bèches* föreläsningar och praktiska öfningar.

Som *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsstadgan § 14) hafva antecknat sig (utan frånräkning af samma

namn, där det förekommer vid två eller flere serier) under h. t. till trenne serier 1,114 personer, under v. t. till fyra serier 1,576 personer.

Följande examina hafva under läsåret vid Högskolan aflagts:

Sept. 1902 (afslutad 13 sept.):

Fil. stud. *Anna Sörensen* och *A. L. Molin* fil. kand.-ex.[2]

Fil. stud. *J. Svedberg* och *S. Brisman* fil. kand.-ex.[1]

Fil. stud. *H. Gardell* teol. fil.-ex.[1]

Fil. stud. *R. Sundelius* jur. fil. ex.

Fil. kand. *C. Eneman* efterpröfning i *germanska språk*.

Dec. 1902 (afslutad 10 dec.):

Fil. kand. *C. Grimberg* fil. licent.-ex.[2] i *nordiska språk*.

Fil. stud. *F. Hellquist, S. Grén Broberg, J. Sandblad* fil. kand.-ex.[2]

Fil. stud. *Ester Carlberg* fil. kand.-ex.[1]

Fil. stud. *J. Sundbeck* teol. fil.-ex.[2]

Fil. kand. *O. Tidström* efterpröfning i *germanska språk*.

Mars 1903 (afslutad 11 mars.):

Fil. stud. *A. Lagerwall* fil. lic.-ex.[2] i *romanska språk och prakt. filosofi*.

Fil. stud. *E. Eidem Andersson* och *S. Brisman* fil. kand.-ex.[2]

Fil. stud. *C. D. Marcus, A. Dannberg, C. G. Larson, R. Elander, W. Cederschiöld* fil. kand.-ex.[1]

Fil. stud. *H. Gardell* teol. fil.-ex.[2]

Juni 1903 (afslutad 9 juni):

Fil. stud. *J. Svedberg* fil. kand. ex.[2]

Fil. stud. *A. Levan, D. Jansson* och *G. Strid* teol. fil. ex.[1]

Fil. stud. *H. Waller* jur. fil. ex.

Fil. D:r *C. Grimberg* efterpröfning för fil. kand.-ex. i *geografi*.

I följande fall, där Högskolan icke ägt självskrifna examinatorer, har Examenskommissionens ordförande, med stöd af bestämmelserna i Kungl. Maj:ts nådiga resolution af den 17 juni 1893, till examinator förordnat annan lärare vid Högskolan, nämligen:

Sept.	1902	Docenten	*Liljeqvist*	att	examinera	i	*praktisk*	*filosofi*;
Dec.	„	„	„	„	„	„	„	„ ;
„	„	„	*Wåhlin*	„	„	„	*grekiska*;	
Mars	1903	„	„	„	„	„	„	
„	„	„	*Liljeqvist*	„	„	„	*praktisk*	*filosofi*;
Juni	„	„	„	„	„	„	„	„ ;
„	„	„	*Wåhlin*	„	„	„	*grekiska*;	
„	„	„	*Janzon*	„	„	„	*latin*.	

Därjämte har Examenskommissionens ordförande, med stöd af Kungl. Brefvet af den 6 februari 1903, förordnat till examinator i geografi under examensperioden i mars, professorn vid Lunds Universitet, Friherre *H. H. von Schwerin* och under examensperioden i juni docenten vid Upsala Universitet Fil. D:r *Karl Ahlenius*.

Af Herr *James Carnegie*, som förut under tio år till Högskolan öfverlämnat Kr. 1,500 till stipendier, har Högskolan äfven under detta läsår fått mottaga ett lika stort stipendiebelopp jämte löfte om enahanda summa under ytterligare fyra år. Högskolan stannar för denna frikostiga välvilja till Herr *Carnegie* i den största tacksamhetsskuld. Stipendierna hafva under detta år tilldelats fil. kand. *F. Palmér*, *A. L. Molin* (400 kr.), *S. Brisman*, *J. Svedberg* (300 kr.) och *F. Hellquist* (100 kr.).

Af den å *David Carnegies* stipendiefond (Kr. 20,000) för år 1902 upplupna räntan har Lärarerådet utdelat tvenne stipendier à 400 kronor hvartdera åt fil. kand. *E. Strömberg* och fil. stud. *A. Lagerwall*. Besparade räntemedel ha tilldelats fil. kand. *F. Hellquist* (200 kr.).

Af Kungl. och Hvitfeldtska Stipendieinrättningen hafva fil. kand. *A. L. Molin*, *F. Palmér*, *S. Brisman* och stud. *C. G. Larson* erhållit hvardera ett stipendium à 200 kronor. Därjämte hafva fil. kandd. *J. Mjöberg*, *A. L. Molin*, *E. Strömberg* af samma inrättnings öfverskottsmedel erhållit resestipendier à respektive 800, 750, 700 kronor.

Göthilda-stiftelsens stipendium (250 kr.) har tilldelats fil. kand. *A. L. Molin*; *Amanda Cervins* stipendier studd. *S. Carlson*, *G. Cederberg*.

"Ungdomsvän" har såsom förut ihågkommit Högskolan med stipendie- och premiemedel till belopp af Kr. 1,000. Stipendierna hafva tillerkänts studd. *R. Elander*, *C. G. Larson* och *C. D. Marcus* med 200 kronor hvardera; premiet "för den bästa afhandling, som af någon lärjunge vid Högskolan publicerats under de sista två åren", har tilldelats Fil. D:r *Knut Fredlund* för hans gradualafhandling *Carl Fredrik Dahlgren*.

Ur den af bibliotekarien vid *Göteborgs Stadsbibliotek* — med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt — till Stadsfullmäktige afgifna årsberättelsen för kalenderåret 1902 må här anföras följande:

Antalet besökande har under 1902 utgjort 17,255 (mot 16,295 år 1901) eller i medeltal 57,13 per dag (mot 53,6).

Till begagnande å stället hafva, utom referensbibliotekets böcker, framtagits 9,697 band (mot 6,578); till utlåning ha utlämnats 5,406 (mot 5,075).

Från offentliga bibliotek å andra orter ha förmedlats 99 boklån (mot 108). I tolf fall har Stadsbiblioteket kunnat göra återtjänst med lån till andra bibliotek.

Accessionskatalogen upptager 2,739 nummer (mot 3,086). Härtill komma 158 tidskrifter och de från Kungl. Justitie-Departementet erhållna landsortstidningarna för 1900.

Särdeles värdefulla gåfvor hafva öfverlämnats till Biblioteket dels af sterbhusdelägarne efter framlidne Presidenten *C. F. Wærn* och hans maka, dels af Herr *M. Lyckholm*, hvilken inköpt och skänkt framlidne D:r A. W. Ljungmans boksamling. Ungefär 2,300 nummer hafva på detta sätt tillkommit, oberäknadt riksdagstryck o. d.

Bokinköp ha verkställts för Kr. 13,069:43; bindning för Kr. 3,627:90. Af Högskolans extra anslag för bokinköp (i semitiska språk) har dessutom under året utbetalts 60 kronor.

Till ledamot af Biblioteksstyrelsen har Högskolans Styrelse återvalt Professor *Stavenow*, i tur att afgå, för 1903—04.

Högskolans fonder uppgingo, enligt Drätselkammarens till Styrelsen inlämnade redogörelse, vid ingången af år 1903 till följande belopp:

Edvard Magnus' fond	Kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden	„	586,000: —
David Carnegies fond	„	552,944: 89
Oscar Ekmans fonder	„	415,000: —
Göteborgs undervisningsfond	„	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond....	„	20,000: —
Pensionsfonden	„	61,263: 34
Gustaf Adolfs-fonden	„	30,000: —
Olof Olofsson Wijks minne	„	100,000: —
James Carnegies fond	„	50,000: —
Aron Philipssons fond	„	10,000: —
August Röhss' fond	„	350,000: —
Olof Wijks donationsfond........	„	150,000: —
Dispositionsfonden	„	198,139: 39
Summa	Kr.	2,896,538: 69

Motsvarande summa vid ingången af år 1902 var Kr. 2,873,549: 66.

Af Högskolans fonder voro den 31 dec. placerade mot hypotek af inteckningar i fastigheter Kr. 2,265,500; 4 % obligationer Kr. 55,200; i 4½ % obligationer Kr. 292,000; i 5 % obligationer Kr. 202,500; å deposition Kr. 9,900; å giro Kr. 71,438: 69.

Behållningen å organisationsanslagets konto utgjorde vid samma tid Kr. 126: 50 (mot 660: 94); besparingarna å årsanslaget Kr. 45,356: 20 (mot 30,504: 63). Den kontanta behållningen i rektorsexpeditionens kassa utgjorde Kr. 455: 93. Samtliga Högskolans tillgångar utgjorde alltså vid ingången af år 1903 Kr. 2,942,477: 32.

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för år 1903 har Kungl. Maj:t utsett Lektor *E. W. Cedervall* med Lektor *P. J. Österberg* som suppleant; Stadsfullmäktige hafva utsett Lektor *C. R. Ekstrand* och Handlanden *Claes Hedenlund* med Handlanden *Carl Ossian Kjellberg* till suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början tisdagen den 8 september.

Göteborg den 15 juni 1903.

JOHAN VISING.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04891 1989